

SERBEST
CUMHURİYET
FIRKASI
OLAYI

Fethi

ÖNSÖZ

1930 - 1950 dönemi Türkiye’de, önce Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti olarak ülkenin yazgısına tümüyle egemen olma süreciyle gelişir, bu partinin devletle özdeş tutulması ve parti genel başkanının değişmez «Millî Şef» olması ile doruk noktasına ulaşır, ancak Demokrat Parti’nin kurulmasını gerektiren koşulların oluşması ile çok partili bir düzene dönüşür, Demokrat Parti’nin 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanması ile de yerini 27 Mayıs 1960’a değin sürecek yeni bir döneme bırakır. Bu dönemin, günümüzdeki siyasal gelişmelerin anlaşılması bakımından en önemli özelliği, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile birlikte Demokrat Parti’nin gerçek temellerinin atılmış, dönem içinde de bu partiyi iktidara getirecek olan kitlesel desteğin günden güne oluşmuş bulunmasıdır. Bu nedenle Demokrat Parti olayının, 27 Mayıs 1960 eyleminin ve bu eyleme günümüze değin uzanan tepkilerin toplumsal, ekonomik ve siyasal bir bilinçle algılanabilmesinin ilk ve genel koşulu, 1930 - 1950 arasında yer alan olayların, birikimlerin, birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde bilinmesidir.

Bu dönem, Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı ile başlar.

«Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı» tüm bu gelişmeleri kapsayacak bir dizi çalışmamızın ilk kitabıdır.

Çetin Yetkin

«...fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.»

GAZİ MUSTAFA KEMAL

«...Tamamiyle irtica çıktı...»

İSMET İNÖNÜ

«Hükümet kuvvetleri kanuna ve millî hâkimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cumhuriyet'de en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır. Böyle bir manzaranın husulü Türk Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet icabatına karşı hakikî bir irtica manzarası veren bu hareket...»

FETHİ OKYAR

Kısaltmalar :

- a.g.k. :** adı geçen kitap
a.g.m. : adı geçen makale
a.g.y. : adı geçen yazı
A.Ü.S.B.F. : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz. : bakınız
C. : Cilt
Çev. : çeviren
Ens. : Enstitü, enstitüsü
İ.Ü.H.F. : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
O.D.T.Ü. : Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s. : sayfa
T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.Z.C. : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
vd. : ve devamı
yyn. : yayın, yayını

K O N U

Ülkemizde Cumhuriyet döneminin başlangıcından bu yana iç siyasal gelişmelerin en göze çarpan yönü, denilebilir ki, çok partili siyasal yaşam girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmış bulunmasıdır. Gerçekten de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra, ikinci dönemi oluşturan ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (= S.C.F.) kurulması ile başlayan çok partili siyasal yaşam da kısa sürmüş, 1946 yılında başlayan dönem 27 Mayıs 1960'da son bulmuş, son dönem ise 12 Eylül 1980'de gene başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlıkların herşeyden önce ülkemizin toplumsal ve siyasal yapısından kaynaklanan nedenlere bağlı olduğu açık bir gerçektir. Oysa, S.C.F. nin kuruluşu sırasında bu partinin genel başkanı olacak olan Fethi Beye (Okyar) ⁽¹⁾ yazıp verdiği ve basında açıklanan mektubunda

(1) Bilindiği gibi, S.C.F. nin kuruluşunun ve kapanışının yer aldığı 1930 yılında ülkemizde soyadı yasası henüz çıkarılmamıştı. 2525 sayılı soyadı yasası Resmi Gazete'de 2 Temmuz 1934'de yayınlanmış ve yasanın 14. maddesine göre bu tarihten altı ay sonra yürürlüğe gireceği öngörülmüştür. Bu nedenle, bu döneme ilişkin kaynaklarda ve belgelerde kişilerin yalnızca adları ve varsa ünleri geçmektedir. Öte yandan, bu dönemde «Mustafa Kemal Atatürk», ya «Gazi Mustafa Kemal», ya da kısaca «Gazi» olarak anılmaktadır. Bu araştırmada biz soyadı yasasından önceki söyleniş biçimlerine bağlı kaldık. Böylece hem o dönemin belgelerinden, gazete haberlerinden ve o tarihlerde yazılmış kitap ve makalelerden yapılacak alıntılarla kendi yazdığımız metin arasında uyum sağlanmış olacağını ve hem de

Gazi Mustafa Kemal, (2) çok partili siyasal yaşama ilişkin görüş ve düşüncelerini bildirirken şöyle demiş bulunmaktadır :

«Büyük Millet Meclisi'nde ve Millet önünde, Millet işlerinin serbest tartışması ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.»

Gazi Mustafa Kemal, bu mektubunda ayrıca bir muhalefet partisinin varlığını «Cumhuriyet esaslarından» saydığını da açıklamaktadır. Ne var ki, bilindiği gibi ve bu çalışmada ayrıca inceleyecek olduğumuz üzere, Gazi Mustafa Kemal'in kendisinin kurulmasını sağladığı S.C.F. nı kısa bir süre sonra yöneticileri kapatmak zorunda kalmıştır.

Şu halde, hemen belirtmemiz yerinde olacaktır ki, salt bu açıdan, başka bir deyişle de Gazi Mustafa Kemal'in kendisinin başlattığı çok partili bir siyasal yaşam girişimi olmasından dolayı, S.C.F., siyasal açıdan önemli ve aydınlatıcı bir olgu olduğu gibi, çok partili yaşamımızdaki başarısızlık nedenlerine ışık tutması açısından da siyasal bilim alanında üzerine eğilmek gereken bir konudur.

Öte yandan, kurulmasında izlenen yöntem, ancak üç aydan biraz fazla sürebilmiş olan kısa yaşamını oluşturan olaylar ve kapatılmasına yol açan gelişmeler, yoğun ve geniş tartışmalara, hattâ bazı karşılıklı suçlamalara konu olmuş ve Prof. Dr. Tarık Z. Tunaya'nın belirttiği gibi «kuruluşu

soyadı yasası yürürlüğe girmeden ölmüş bulunan kişilerle ötekiler arasında adlarını yazarken ayrı bir yöntemle başvurulmamış olacağını düşündük. Kaldı ki, bu araştırmada yalnız belli bir dönem söz konusu olduğuna göre kişi adlarının sonraki söylenişleri ile değil, fakat o dönemdeki biçimleriyle kullanılmasının daha uygun olacağı sonucuna ulaştık. Bununla birlikte sonradan alınan soyadlarını da parantez içinde göstermiş bulunuyoruz.

(2) Bu mektubun tam metni için bkz. Ek II; ayrıca bu konuda bilgi için bkz. İkinci Bölüm / Birinci Kesim / IV.

ve kapanışı karışıklığını muhafaza eden bir mesele»⁽³⁾ olarak kalmış bulunan S.C.F., Türkiye'nin siyasal yaşamının gerçi kısa, fakat önemli bir aşamasıdır. Bununla birlikte, bu önemine karşılık S.C.F., Prof. Dr. Bernard Lewis'in de-yişiyle, «Türkiye Cumhuriyeti tarihinin karanlıkta kalmış bir yanı»dır.⁽⁴⁾ Bu arada üzerinde durulması gereken bir gelişim de, S.C.F.'nin 1929'da başlayan dünya ekonomik bunalımının ülkemizi de etkilediği bir sırada kurulmuş olmasıdır. Bu bunalım karşısında, en liberal ülkeler dahi ekonomik yaşama devletçi bir yaklaşım içinde bulunurlarken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin liberal sisteme tümüyle karşıt olan kendi sistemi nedeniyle bunalımdan etkilenmediği gözlemlenirken, S.C.F.'nin liberal bir anlayışa sahip olarak kurulması gene karmaşık bir sorun niteliği ile karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, bu yıllar, klâsik demokrasi-nin özellikle Avrupa'da gözden düştüğü bir döneme rastlamasına karşılık, tek parti yönetimi altında bulunan Türkiye Cumhuriyeti, bu partinin genel başkanı da olan Cumhurbaşkanının isteğiyle çok partili demokratik düzene S.C.F.'nin kurulması ile geçmektedir ki, dünyadaki genel gelişmelere ters olan bu olgu da ele aldığımız konunun önemini belirleyen bir başka özelliğidir.

Şunu da hemen belirtelim ki, S.C.F., kendisi başlı başına ayrıntılı olarak incelenmeğe değer bir «olay» olmasının yanı sıra, Türk siyasal yaşamındaki yeri bilimsel açıdan ele alındığında Demokrat Parti'nin anlaşılmasında da aydınlatıcı bir nitelik taşıyacaktır. S.C.F., toplumsal tabanı ve bazı eğilimleri bakımından Demokrat Parti'nin özellikle ilk günleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Öte yandan, Demokrat Parti'nin gerek üst düzeydeki ve gerekse taşra örgütündeki yöneticilerinden bir bölümü siyasal yaşama önce S.C.F. içinde atılmış bulunmaktadırlar.

(3) TARIK Z. TUNAYA: Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 - 1952); İstanbul, 1952, s. 623.

(4) BERNARD LEWIS: The Emergence of Modern Turkey; Oxford University Press, London, 1965, s. 274.

Bütün bunlara ek olarak, 1930 yılının Türkiye'sinde o güne değin gerçekleştirilen devrimlerin ve yedi yıllık Cumhuriyet yönetiminin karşısında çeşitli toplumsal sınıf ve kesimlerin tepkilerini ortaya çıkarmış olması da, S.C.F. olayının önemini arttırmaktadır.

Konuya eğildiğimizde, kuruluşundan ortadan kaldırılmasına değin yapısında taşımış olduğu ve çalışmamız ilerledikçe üzerinde ayrıntılı olarak duracağımız bu ve başka özellikleri, S.C.F. nı siyasal bilim alanında bir «siyasal parti» olarak özenle ve kapsamlı bir biçimde ele alınması gereken bir siyasal gelişim niteliğinde karşımıza çıkarmaktadır. Ancak, bu özelliklerine ve önemine karşın, S.C.F. nın ülkemizde ⁽⁵⁾ ayrıntılı ve bilimsel bir biçimde inceleme konusu yapılmamış olduğunu söylememiz gerekir. Gerçi bazı genel içerikli yayınlarda bu partinin çeşitli açılardan kısa bölümler içinde ve o çalışmanın kendi sistemiği çerçevesinde ele alınmış olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, bazı siyasal anılarda da konu ele alınmış ve incelenmiş bulunmaktadır. ⁽⁶⁾ Ne var ki, Türk siyasal yaşamının bu çok önemli aşamasının o dönemin basını, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları, belgeler incelenerek ve aradan geçen elli yıl süresince de ortaya konulan anılar, çalışmalar ve görüşler değerlendirilerek irdelenmesinin yararlı ve yukarıda belirttiğimiz nedenlerle de gerekli olduğu kanısındayız.

Şu kısa açıklamalardan konuyu ele alırken hangi kaynaklara başvurmuş olduğumuz da kendiliğinden anlaşılacaktır. Ancak, bu arada konunun tarihsel, toplumsal ve siyasal perspektiflerden görülebilmesi için daha genel ni-

(5) S.C.F. nı konu edinen ayrıntılı ve bilimsel bir çalışma, New Jersey, Newark, Rutgers Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümünde öğretim üyesi olan Walter F. Weiker tarafından yapılmıştır. Önce doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, daha sonra konu genişletilerek «Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and Its Aftermath» (Leiden, E.J. Brill, 1973) adı altında yayınlanmıştır.

(6) Çalışmamızın sonundaki «Kaynakça»da bu yayınlar topluca belirtilmiş bulunmaktadır.

telikli kaynaklardan da yararlanmış olduğumuzu belirtmek isteriz.

Konuya girmeden önce, S.C.F. nın ele alınmasında, a) kuruluş aşaması ve bununla ilgili konular, b) partinin yapısı kapsamında kalan konular ve bu yapıyı belirleyici çalışmaları ile özellikleri, c) kapatılması ve d) genel bir değerlendirme ve sonuç biçiminde bir ana bölümlendirme yapmanın konunun özelliklerine ve partinin siyasal yaşamımızdaki yerine en uygun bir temel sınıflandırma olduğunu, ileride ayrıntılı olarak tartışıp saptayacağımız veriler bize göstermiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu bölümlendirme konuya yaklaşımımız yönündendir. Bu nedenle, daha kapsamlı ve ayrıntılı bir sistematik çerçevesinde konuyu incelemiş bulunuyoruz. Nitekim, örneğin herşeyden önce, S.C.F. nın hangi toplumsal, ekonomik ve siyasal ortamda kurulmuş bulunduğu da ana çizgileri ile kısaca değinmek gerektiği düşüncesindeyiz.

BÖLÜM BİR

GİRİŞ — TOPLUMSAL VE SİYASAL ORTAM

S.C.F., neden özellikler gösteren bir siyasal parti olmuştur? Bu partinin kurulması neden istenmiş, fakat kısa bir süre sonra neden kapatılmıştır? Hükümete hangi konularda eleştiriler yöneltilmiştir? Bunlar, hep bu incelememizde yanıtlamaya çalışacağımız sorulardır. Ancak, örneğin S.C.F. nin neden daha önceki ya da sonraki yıllarda değil de 1930 yılında kurulmuş olduğunun, hükümete neden belli konularda eleştiriler yönelttiğinin anlaşılabilmesi, veya daha başka bir zamanda kurulsaydı gene aynı yapıda olup olmayacağını, aynı sonuçla karşılaşp karşılaşmayacağını... söylenebilmesi için 1930 yılının Türkiye'si'nin toplumsal ve siyasal yapısı üzerinde —konumuz açısından— bazı ön-bilgiler düzeyinde durmamız gerekmektedir. Daha başka bir deyişle de, 1930 yılındaki Türkiye'yi, bu yılın temelini oluşturan önceki yıllarla birlikte *anımsamamız*, S.C.F. nin anlaşılmasında bir anahtar görevini yerine getirecektir. (1)

Geriye dönerek Ulusal Kurtuluş Savaşımızın bittiği gün-

(1) Bu giriş bölümünde amacımız, bu dönemin toplumsal ve siyasal yapısı üzerinde ayrıntılı bir çözümleme yapmak değildir. Kaldı ki, böyle bir çözümleme girişimi konumuzun sınırları dışına çıkmak anlamına da gelecektir. Bu nedenle, bu dönem üzerinde, S.C.F. nin ne gibi ve genel nitelikte toplumsal ve siyasal koşullar altında kurulduğu sorusunu yanıtlayabilecek çizgiyi aşmamaya çalıştığımızı belirtmek gerekir. Ne var ki, böyle yapmakla, konuyu incelerken birtakım yinlemelerden kaçınmış olacağımız da açıktır.

lere bir göz attığımızda, Cumhuriyet dönemi başladığında halkın yorgun, bitkin ve yoksul olduğunu görürüz. Çünkü bu savaş, az gelişmiş ve hattâ yarı-sömürge durumuna düşürülmüş bir ülkenin yaptığı ve on yıl süren bir savaşın son aşamasıdır. Kaldı ki, ülkenin Ulusal Kurtuluş Savaşı başlarındaki ekonomik yapısı dahi ilkel bir tarım⁽²⁾ ve hemen hemen hiç yok denecek bir endüstriden oluşmaktaydı. Gerçekten de, bu dönemde Doğu Anadolu'da piyasa ekonomisi söz konusu değildir ve hemen tümüyle feodal ilişkiler yürürlüktedir. Ege ve Çukurova dışında kalan öteki bölgelerde 11-50 dönüm topraklı işletmelerin bulunduğu, ancak, uygulanan ilkel üretim yöntemleri ve ulaşımdaki olanaksızlıklar sonucunda bunların yalnız bir bölümünün küçük çapta pazarlamaya yönelebildikleri, buna karşılık temelde kendi gereksinmelerini karşılamaktan öteye geçemedikleri göze çarpmaktadır. Buna karşılık yalnız Ege ve Çukurova'da piyasaya yönelmiş ticarî amaçlı tarımsal üretim bulunmaktadır. Nüfusunun yüzde sekseni kırsal alanda yaşayan ülkede, bu bölge dışında, denilebilir ki kapalı bir tarım ekonomisi geçerlidir ve büyük kentler bu yüzden zaman zaman sıkıntıya düşmekte, hattâ bu alanda dışalım yoluna başvurmak zorunda kalmaktadırlar.⁽³⁾ Endüstriye gelince, yüzde seksenbeşinin yabancıların elinde bulunmasının yanısıra İstanbul ve İzmir'de kümelenmiş durumdadır. Büyük endüstri kuruluşu yoktur, işyerlerinde işçi sayısı beş kişiyi geçmemektedir.⁽⁴⁾ Ulusal Kurtuluş Savaşının bitiminde bu geri durumun daha da kötüleşmiş olduğu açıktır. Gerçekten de, savaşın sonunda şehit ve ölü sayısı 2,5 milyon kişiye ulaşmış ve tüm nüfus 13,269,606 kişiye inmiştir. Dışarıda ve devlet

(2) Toynbee, bu ilkeği, «...kullandıkları tarım metodları tarihin şafağındakilerden değişik değildir» biçiminde tanımlamaktadır. (ARNOLD TOYNBEE: Türkiye - Bir Devletin Yeniden Doğuşu; Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yyn., İstanbul, 1971, s. 236).

(3) TEVFIK ÇAVDAR: Milli Mücadele Başlarken Sayılarla «...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye»; Milliyet Yyn., İstanbul, 1971, s. 24, 27-28.

(4) ÇAVDAR: a.g.k., s. 55, 64.

gelirinde 1911'e göre hemen hemen aynı oranlarla 2/3'lük bir düşme görülmektedir. 1914 ile 1923 arasındaki fiyat ortalaması artışı, % 1279'a ulaşmıştır. (5) Cumhuriyet rejimi işte bu maddî temel üzerine kurulmuş ve yaşatılmıştır. İsmet Paşanın (İnönü) Lozan Antlaşmasının Türkiye Büyük Millet Meclisinde (= T.B.M.M.) görüşülmesi sırasındaki söylevinde, «Temin ettiğimiz vatanın içinde bulunduğu ıstırapı ve bilhassa içinde bulunduğu fakr ü harabiyi bilmeyen kimse olmadığı gibi haricinde bilmeyen kimse de yoktur.» (6) sözleriyle bu acı gerçek açıkça dile getirilmiş bulunmaktadır.

Ülkede belli bir endüstrinin ve bu nedenle de bir işçi sınıfının bulunmaması ve var olan işçi *kesiminin* de düşman işgali altındaki yerlerde kalmış olması ise, Ulusal Kurtuluş Savaşının ister istemez sivil-asker aydınların, eşrafın ve yer yer de din adamlarının öncülüğünde yürütülmesi sonucunu doğurmuştur. (7) Kaldı ki, ulusal bilinç, o dönemde toplu-

(5) STANFORD J. SHAW-EZEL KURAL SHAW: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C. II - Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808 - 1975; Cambridge University Press, New York, 1977, s. 373 (Yazarlar, bu bilgiyi: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, C. V, 1931-1932, s. 35-99, 237-272, 302-333, 337; İhsaiyat-ı Maliye, C. III; République Turque, Office Central de Statistique, Population de la Turquie par vilayets et cazas par villes et villages d'après le recensement du 28 Octobre 1927, Angora 1928, adlı kaynaklardan derlemişlerdir).

(6) NEŞET HALİL: Büyük Meclis ve İnkılâp; T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1933, s. 38.

(7) Erzurum Kongresine ve ilk T.B.M.M.ne katılanların meslekleri yönünden yapılacak bir dökümü bu gerçeği açıkça kanıtlayacaktır.

Erzurum Kongresine katılanlar:

Çiftçi ve tacir	17 kişi
Emekli subay	5 »
Emekli memur	4 »
Öğretmen	5 »
Gazeteci	4 »
Hukukçu	5 »
Mühendis	2 »
Tabip	1 »

mun asıl bu öncü kadrosunda gerçek anlamında gelişmiş bulunuyordu. İşte bu öncü sınıf, zaferden sonra doğal olarak ülkeyi yöneten sınıf durumunu kazanmış, buna karşılık geniş halk kitleleri görece bir edilginliğe itilmişlerdir. Ülkenin yönetimi, 1923-1930 yılları arasında bu öncü kadronun damgasını taşır. Genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kaynaklanan bu kadronun sivil ve asker kesiminin bu yönetimi, ister istemez bir «seçkinler yönetimi» niteliğine bürünmüştür. Öte yandan, Toynbee'nin de «Türkiye — Bir Devletin Yeniden Doğuşu» adlı yapıtında değindiği gibi, «Ankara'nın yeni sâkinleri(nin)... hemen hepsi batı kültürü içinde yetişmiş bulunuyorlardı.»⁽⁸⁾ Gerçekten de, Türk aydınının batı evreninden ne denli etkilenmiş olduğu kavranmadan Cumhuriyet yönetimini anlamanın olanağı bulunmamaktadır.

Su halde, S.C.F. nin içinde oluştuğu ortamı belirlerken üzerinde durmamız gereken ilk iki olgu; Cumhuriyet'in yoksul bir ülkede gerçekleştirilmiş bulunduğu ve geniş halk kit-

Din adamı	6	•
Eski mebus	3	•
Komutan (Mustafa Kemal Paşa)	1	•
Eski nazır (Rauf Bey)	1	•

(SABAHATTİN SELEK: Anadolu İhtilâli; 5. Basım, Cem Yın., İstanbul, 1973, s. 273).

Birinci T.B.M.M. ne katılanlar:

Hukukçu	% 13
Tabip	% 4
Memur	% 23
Asker	% 15
Eğitimci	% 5
Tacir	% 12
Çiftçi	% 1
Bankacı	% 1
Din adamı	% 17
Gazeteci	% 2

(FREDERICK W. FREY: The Turkish Political Elite; M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1965, s. 181).

(8) s. 152.

leleri ile onları yönetmek durumunda olanların gerek sınıfsal ve gerekse kültürel yapıları bakımından ayrı ayrı niteliklerde olduklarıdır. (9) Bu yapı başkalarının, yönetim ilke ve seçenekleri, özellikle ekonomik uygulamalar üzerinde büyük bir etkinliği olduğu açıkça görülmektedir. Küçük bir örnek bu gerçeği kanıtlamaya yetecektir : S.C.F. nin siyasal yaşamımızda ortaya çıkmasından dört yıl sonra, 1934'de, İsmail Hüsrev (Tökin) yayınladığı «Türkiye Köy İktisadiyatı»nda hâlâ, «...rakkamlardan görülüyor ki, Türkiye köy iktisadiyatının teknik temeli çok geridir ve Türkiye köylüsü tabiatla mücadelesinde henüz Nuh devrinden kalma say vasıtaları ile mücehhezdir.» (10) demektedir ve «millî inkılâptan sonra Türkiye köy iktisadiyatında ileri bir hamleye esas olacak teknik inkılâp tahakkuk etmemiştir.» (11) gerçeğini vurgulamaktadır. Oysa hemen hemen aynı süre içinde, 1923-1932 arasında, 1088 ortaklık kurulmuş bulunmaktadır. (12) Kaldı ki, daha 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde çizilen yolun kuramsal olarak belli bir sınıfın yararına olduğunu bilmekteyiz. (13) Öte yandan, köylü kitlesinin bu dönem içindeki durumuna değinen Prof. Dr. Suna Kili, amaçları arasında bulunmuş olmasına karşın Türk Devrimi'nin bu kitlenin top-

(9) Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarından kaynaklanan bu durumu Doç. Dr. Taner Timur şöyle tanımlıyor: «Gerek işbirlikçi Osmanlı hükümeti, gerekse devrimci Ankara hükümeti, bir bakıma benzer sınıfsal yapıya sahiptirler. Her iki hükümet de hâkim oldukları bölgelerde, egemen sınıfların temsilcisidir. Şu farkla ki, İstanbul hükümeti Anadolu'yu sömürme durumunda bulunan ve emperyalizmle işbirliği halinde gayrimillî bir ticaret burjuvazisinin çıkarlarını yansıtırken, Ankara hükümeti Anadolu'nun millî bir karakter taşıyan sınıflarının temsilcisidir. (TANER TİMUR: Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946; Doğan Yyn., Ankara, 1971, s. 34).

(10) İSMAİL HÜSREV: Türkiye'de Köy İktisadiyatı - Bir Millî İktisat Tetkiki; Kadro Mecmuası Yyn., İstanbul, 1934, s. 43.

(11) aynı yerde, s. 45.

(12) Hâkimiyet-i Milliye, 29 Teşrinievvel 1933.

(13) Bkz. GÜNDÜZ ÖKÇÜN: Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) - Haberler, Belgeler, Yorumlar; A.Ü.S.B.F. Yyn., 2. Basım, Ankara, 1971.

lumsal ve ekonomik durumunda belirgin bir değişiklik yaratmadığını ve S.C.F. nın kapatılmasına yol açan nedenlerin, reformların köylüye ulaşmamış olduğunu kanıtladığını ve 1930 yılında çok partili düzene geçildiğinde bu gerçeğin açık bir biçimde kendisini gösterdiğini belirtmektedir. (14)

1930 yılından şimdi vereceğimiz bazı görüntüler ise, S.C.F. nın hangi toplumsal ve siyasal koşullar içinde kurulmuş olduğunu belgeleyecek ve incelememizin ilerdeki bölümlerinde ortaya çıkacak birçok sorunların çözümünde yararlı olacaktır. Gerçekten de, S.C.F. nın kapatılmasından hemen sonra Gazi Mustafa Kemal, halkın yakındığı konuları kendilerinden dinlemek ve ülke sorunlarını yerinde incelemek amacı ile bir yurt gezisine çıkmış ve bu gezi sırasında ülkenin durumu daha bir açıklıkla belirginleşmiştir. Bu gezip danışman olarak bulunan Ahmet Hamdi (Başar) demektedir ki :

«Vergi işi... Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikâyet edildiği görülüyor... ekseriya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamıyor...» (15) «...Geçtiğimiz her yerde bir şikâyet de Ziraat Bankalarına aitti. Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor; çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşıyor... Halbuki aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye o ikraz ediyor.» (16)

Bunun yanısıra, bir yolsuzluğun ülkede yaygınlaşmış olduğu o dönemin yazarlarının hemen tümünce sonradan açıklanmış ve hattâ birçok örnekler de verilmiştir. (17) Yakup Kad-

(14) SUNA KİLİ: Turkey-A Case Study of Political Development; School of Business Administration and Economics - Robert College Yyn., İstanbul, 1968, s. 19.

(15) AHMET HAMDİ BAŞAR: Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye; İstanbul, 1945, s. 44-45.

(16) aynı yerde, s. 43.

(17) Örneğin, FALİH RIFKI ATAY: Çankaya - Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar; İstanbul, 1969, s. 455, 457.

ri Karaosmanoğlu bu dönemi nitelendirirken, «O sıralarda bence bu hâdiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Millî Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülâsyonları, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyordu...» (18) derken önemli bir gerçeği özetlemiş olmaktadır.

S.C.F. nın katıldığı tek seçim olan 1930 Belediye Seçimlerinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (= C.H.F.) Adana ve Mersin Bölgesi müfettişi olarak Adana mebusu Hilmi (Uran) ın seçim sonuçları hakkında partisinin başkanlığına verdiği 26 Ekim 1930 günlü rapor, burada değindiğimiz konular bakımından resmî bir belge niteliğindedir. Bu raporun alınması gereken önlemler bölümünde şu gerçekler sıralanmaktadır :

«.....

1 — Halkın hükümetten belli başlı şikâyeti, kazanç ve müsakkafat vergilerinin tahammül edilmez bir hale çıkan siktetidir.

Kazanç vergisi[nde].... fiiliyat, taşralarda malîye dairelerinin her sene için vergi tahakkuklarını, geçen senelere nazaran, daha yüksek göstermek ve merkeze bu suretle yaranmak yolunda yarışa çıkmış oldukları merkezindedir.... Senelerden beri daha ziyade gayrimüsait şerait-i havaiye dolayısıyla, çiftçi iyi bir mahsül alamamıştır.... [Oysa] tahakkuk memurlarının gayretiyle, vergi tahakkukatı daima eski senelerden daha fazla olarak tahakkuk ettirilmekte[dir]... 'Zararım var' diye ağlayan tüccardan kazancı varmışçasına bir sene evvelkinden de ağır olarak kazanç vergisi istenmekte ve vergi tahsili için mükellefin ötesi berisi satılığa çıkarılarak herkesin en mübrem eşyasının bile tedarikini âtiye terketmiş olduğu böyle bir zamanda, bu eşya yok bahasına çarşıda pazarda satılmaktadır.... Müsakkafat vergisine esas ittihaz edilen kıymetlerin yüksekliği de mükellefin bu vergileri tediye edebilmesi imkânını selbetmiş bir haldedir...

2 — Halkın adliyeden ve bilhassa icra dairelerinden de

(18) YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU: Politikada 45 Yıl; Bilgi Yın., Ankara, 1968, s. 86.

şikâyeti büyüktür.... icra dairelerinde iş çık[mamaktadır]....
3 — Memurun irtikâp ve irtîşası.... daima işitegeldiğimiz
şikâyetlerdendir....» (19)

Bu gelişmelerin yanı sıra, Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleştirilmesi ve başarıya ulaştırılması için ülkede uygulanan yönetim biçimi, daha başka bir deyişle de özgürlüklerin kısıtlanmış olması, devrimlere karşı yöneltilecek eleştirileri (gerçekte bazan saldırıları) engellemiş, ne var ki bununla birlikte halkın sorunlarının dile getirilmesini ve hatâ yapılan bazı yolsuzlukların açığa çıkarılmasını da önlemiştir. (20) S.C.F. nin kuruluşuna değinirken Şevket Süreyya Aydemir, C.H.F. nin bir «halk fırkası» durumuna gelememiş olduğunu belirtmekte ve «1930 sıralarında C.H.P. halktan kopmuştu. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahallî, fakat dar bir taşralı taraftar kadrosundan ibaretti.» (21) demektedir ki, bu sonuç C.H.F. nin halkla karşı karşıya gelmiş olmasından başka bir anlam taşımamaktadır. (22)

1930 yılına gelirken, tüm bu gelişmelere bir de dünya ekonomik bunalımının ülkemiz üzerindeki etkileri eklenmiştir. Buğday fiyatlarının düşmesi sonucunu da doğuran bunalım, bir tarım ülkesi olan Türkiye’de etkisini şiddetle duyurmuştur. Zaten en ilkel koşullarda ve kredi açısından ağır bir sömürü altında çalışan köylü bu yıllarda tam an-

(19) HİLMİ URAN: Hatıralarım; Ankara, 1959, s. 221-223.

(20) Ahmet Ağaoğlu, «Serbest Fırkanın kuruluşu zamanında hoşnutsuzluk azamî dereceye varmıştı. Fakat Gazi bunu bilmiyordu.» (Serbest Fırka Hatıraları; Nebioğlu Yyn., İstanbul, -tarihsiz- s. 45) derken bu gerçeğe bir başka açıdan değinmiş olmaktadır. S.C.F. kapatıldıktan hemen sonra Gazi Mustafa Kemal’in halkın yakınmalarını bizzat dinlemek üzere yurt gezisine çıkmış olması da bu kanıyı doğrulamaktadır.

(21) ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR: Tek Adam - Mustafa Kemal, C. III, 1922-1938, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 386.

(22) C.H.P. nin (o zamanki adı ile C.H.F. nin) bu dönemdeki yapısı hakkında bkz. HİKMET BİLÂ: C.H.P. Tarihi, 1919-1979; Ankara, 1979, s. 89-110.

lamı ile yoksulluğa sürüklenmiştir. Ne var ki, Cumhuriyet yönetimi, yeni kuruluşları, büyük bayındırlık işlerini ve özellikle demiryollarının yapımını gerçekleştirmek kararındaydı ve bunun başlıca parasal kaynağı —o dönemde dış kredi de sağlanamadığı göz önüne getirilirse— vergilerdi. Oysa vergi yükünün büyük bir bölümünü taşıyan köylü, güç günler yaşamaktaydı. Buna karşılık 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolu Başvekil İsmet Paşa tarafından büyük bir törenle işletmeğe açılacaktır. Oysa, bu işler için gereken malzemenin yurt dışından getirilmekte olması da, dış kredi yokluğu karşısında, ülke içinde gene önemli sorunlar ortaya çıkarmış bulunuyordu. (23) Bu gelişim, Fethi Beyin (Okyar) ilk kez S.C.F. Gümüşhane mebusu olarak katıldığı T.B.M.M. nin 25 Eylül 1930 günlü toplantısında Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü tarafından şöyle açıklanmış bulunmaktadır : «...uzun seneler mühmel ve metruk kalan Devlet vazifesini Cumhuriyet hükümeti, mühmel ve metruk bir vaziyette bırakamayacağı gibi halk ihtiyacı ile muvazi olmak şartı ile Devletin başarması iktiza eden bir çok işleri vardı. Bunları da yapmak icabediyordu. Demek ki alelâde senelerde inşaat malzemesi olarak memlekete gelmesi lâzım gelen eşya haricinde harblerin, yangınların, ihmal ve teseyyübün bırakmış olduğu yaraları tamir etmek için fevkalâde bir ithalat dahi yapmak zaruretinde idik.» (24)

Bunalım, bir tarım ülkesi olan Türkiye'de genel olarak köylü kesimi üzerinde olumsuz etkilerini duyurmakla birlikte, bu etki kendisini en çok dışsatıma yönelik üretim yapan bölgelerde göstermiştir. Bu nedenle, başta İzmir ve çevresi, demiryollarının ulaştığı bölgeler ve genellikle de kıyılardaki ovalık yerler dünya ekonomik bunalımından en çok etkilenen yerler olmuşlardır. (25) Ayrıca, bu arada 1927 ve

(23) İLHAN TEKELİ-SELİM İLKİN: 1929 Dünya Buhranında, Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları; O.D.T.Ü. Yyn., Ankara, 1977, s. 43.

(24) T.B.M.M.Z.C., Devre 3, İçtima 3, 83. inikat, 1. Celse; C. XXI, s. 10.

(25) TEKELİ-İLKİN: a.g.k., s. 31.

1928 yıllarında Orta Anadolu'da büyük boyutlara varan kuraklık, tarımsal üretim üzerindeki ikinci olumsuz etkiyi oluşturmuş bulunmaktadır. ⁽²⁶⁾ Şu halde, S.C.F. nın böyle bir bunalım döneminde kurulmuş olduğu, gözden uzak tutulmaması gereken bir başka önemli olgudur. ⁽²⁷⁾

(26) aynı yerde, s. 38.

(27) Bu bunalımın başlıca etkileri şöyle özetlenebilir: «...buhran bilâistisna bütün köylü zümreleri arasında tahribat yapmıştır. Fakat en büyük darbeyi yiyen, küçük, iktisaden zayıf köylü olmuştur. 1929 senesine nispetle 1932 sonlarında mahsülllerimizden fındık ve afyonda % 73, buğdayda % 63, incirde % 52, pamukta % 48, zeytinyağında % 44, üzümde % 43, tütünde (Samsun malı üzerinden 1930'a nispetle) % 50 derecesinde sukutlar olmuştur.

Dünya piyasalarının daralmasına muvazi olarak ihracatımızın kıymeti de şu suretle düşmüştür:

1929	155.000.000	lira
1930	151.000.000	»
1931	127.000.000	»
1932	102.000.000	»

Beher ihracat tonunun vasatı kıymeti seneden seneye mütenazaran 213-143-94 lira olarak yürümüşür.

Bütün ticareti hariciye hacmimiz ise seneden seneye şöyle küçülmüşür:

1929	441,5	milyon	lira
1930	299,5	»	»
1931	253,9	»	»
1932	187,2	»	»

Buhran tesirlerini en ziyade emtia iktisadiyatı mıntıkalarında ve bu mıntıklarda da bir veya bir kaç mahsülün istihsalinde spesyalize olmuş sahalarda gösterdi. Mukadderatını bir veya birkaç mahsülün pazardaki hareketine bağlamış olan müstahsil, satış fiyatları, maliyet fiyatının altına düşünce yoksulluğun, sefaletin kara suratı ile karşılaşmıştır.» (İSMAİL HÜSREV: a.g.k., s. 142-143). «Fiyatların sukutu tesirlerini devletin varidatında da göstermiştir. Buhrandan evvel devlet varidatının kaynaklarını köylünün kârlı satışları canlandırıyordu. Halbuki bugün müstahsil vergi borcunu sermayesinden ödemektedir. 1929 senesinde okkası iki buçuk lira eden tiftik şimdi aşağı yukarı mahallinde otuz kuruştur. Halbuki hayvanın yalnız vergisi kırk kuruş tutmaktadır ki, köylü vergiyi verebilmek için hayvanın mahsülünü değil kendisini satmaya mecbur oluyor.» (aynı yerde, s. 145).

Ekonomik bunalım, sorunları arttırıp koşulları ağırlaştırırken, (28) devletin birtakım önlemler almasını gerektirmiş, bu önlemler ise bazı iş çevrelerince ekonomik yaşama devletçi bir yaklaşım olarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.(29) S.C.F. nin kurulduğu günlerde bu gibi önlemler de siyasal tartışmaların gündeminde bulunmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M. nin 3. dönem 4. toplantı yılını açarken 1 Kasım 1930'da verdiği söylevde diyecektir ki :

“....

Arkadaşlar! Geçen sene zarfında mücadeleye mecbur olduğumuz bir büyük hâdise de milli para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir... Bugün içinde bulunduğumuz vaziyet mali ve iktisadi tedbir ve ihtiyatlara da, dikkatle devam olunmasını icabettirmektedir.

Efendiler, bilhassa zırai memleketlerde hissolunan ci-hanşümül bir iktisadi buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir...

Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır...” (30)

(28) Emre Kongar, S.C.F. nin içinde varlık kazandığı koşullara değinirken, “dünya ekonomik bunalımının genç Cumhuriyetin ekonomik sorunlarını abartması” durumundan söz etmektedir. (EMRE KONGAR: İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı; genişletilmiş 3. Basım, Bilgi Yın., Ankara, 1979, s. 173).

(29) Oysa, alınan önlemlerin amacını ve niteliğini Başvekil İsmet Paşa 1933 yılında, bir yazısında, şöyle açıklayacaktır: “Serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir... türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalara karşı tutunduran devlettir. Bir sene devlet inhisarı ve devletçilik aleyhinde hayalat kuran nice müteşebbisler görülmüştür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarfederler.” (Fırkamızın Devletçilik Vafı, Kadro, sayı 22, 1933).

(30) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C. I, T.B.M.M. nde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938); Türk İnkılâp Tarihi Ens. Yın., İstanbul, 1945, s. 350.

İşte, Gazi Mustafa Kemal bu söylevini verirken, T.B.M.M. nde S.C.F. nın da mebusları oturmaktadırlar.

Türkiye'nin bu zor günlerinde ⁽³¹⁾ Gazi Mustafa Kemal'in isteği ve yardımı ile kurulan S.C.F. nın ne gibi koşullar altındaki bir ülkede siyasal yaşama atılmış olduğu hakkında bir fikir verebilmek için yaptığımız şu kısa açıklamalara göre, bu partinin, uzun süredir ülkeyi yöneten bir tek parti iktidarı karşısında, ekonomik sorunları dünya ekonomik bunalımı nedeniyle daha da ağırlaşmış bir ülkede ve bunalımın etkilerini azaltmak için devletçe önlemler alınmak istendiği bir sırada, ayrıca dünyada klâsik demokrasilerin genellikle gözden düşmeğe başladığı bir dönemde kurulmuş olduğunu özet olarak söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, bu dönemin C.H.F. iktidarının başlıca amacının gerçekleştirilen devrimleri yaygınlaştırıp yerleştirmek ⁽³²⁾ ve ülke kalkınması için vergi kaynağına dayalı bir siyasa izlemek olduğu günlere rastlamış bulunduğunun da anımsanması gerekmektedir.

(31) Gazi Mustafa Kemal'in genel sekreteri (Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi) Hasan Rıza Soyak'a söylemiş olduğu belirtilen şu sözleri, ülkenin o güne değin içinde bulunduğu duruma ilişkin en kesin kanıttır: «Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içinde...» (HASAN RIZA SOYAK: Atatürk'den Hatıralar; C. II, Yapı Kredi Bankası Yyn., İstanbul, 1973, s. 405).

(32) Falih Rıfkı (Atay) ın S.C.F. ile ilgili ve o günlerde yazılmış bir yazısında bu konuda, «Ankara bahçelerine üç sene evvel diktiğimiz genç ağaçları tutan destekleri bile henüz sökmedik.» denilmektedir. (Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1930, «Politika Sütunu»nda).

BÖLÜM İKİ

KURULUŞ

Kesim Bir
İzlenen Yöntem

I — Paris Büyükelçisi Fethi Bey Gazi'nin Yanında:

S.C.F. nin ortaya çıkışı, Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçisi Fethi Beyin 1930 yılı Temmuz ayında iznini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesi ile başlar.

22 Temmuz 1930 günü İstanbul'a gelen Fethi Bey, (1) o sırada Yalova'da bulunan Gazi Mustafa Kemal'e saygılarını sunmak ve kendisini görmek için ondan izin istemiş, olumlu yanıt alması üzerine ertesi akşam (23 Temmuz 1930 günü akşamı) yemekle Gazi'nin konuğu olmuş (2) ve Yalova'da kalmaya başlamıştır.

Yalova'da sekiz gün kalan Fethi Bey, İstanbul'a Gazi Mustafa Kemal ile birlikte dönmüş, her ikisi Büyükdere'de Necmeddin Molla'nın evinde bir gün daha kalmışlar, Gazi,

(1) Paris Büyükelçisinin yurda izinli gelişine gazeteciler büyük yer ayırmışlardır. Örneğin, 23 Temmuz 1930 günlü Cumhuriyet gazetesi, «Fethi Bey Dün Geldi» başlığı altında verdiği haberde Fethi Beyin gelişinde verdiği demeçte «Düyun-u umumiye meselesi», «Avrupa sulhü», «Avrupa ittifadı» ve «Fransa ile iktisadi münasebatımız» konularına ilişkin görüşlerini yayınlamıştır.

(2) FETHİ OKYAR: Üç Devirde Bir Adam (Hatıralar); Yayına hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Yyn., İstanbul, 1980, s. 377.

Yalova'ya geri dönmüş, daha sonra 6 Ağustos'da Fethi Bey yeniden Yalova'ya gitmiştir. (3)

İşte, Fethi Beyin Gazi Mustafa Kemal ile birlikte geçirdiği bu süre içinde ona yeni bir fırka kurmak görevi verilmiş ve bu fırkanın kuruluşuna ilişkin ön çalışmalar yapılmış, sonunda da «Serbest Cumhuriyet Fırkası»nın kurulduğu açıklanmıştır.

II — Fethi Beyin Eleştirileri :

Fethi Beyin Yalova'da kalmaya başlamasından sonraki ilk beş gün içinde Gazi Mustafa Kemal yeni bir fırka kurulması konusunu hiç açmamıştır. Buna karşılık, Fethi Bey, Gazi'ye, İsmet Paşa hükümetine ilişkin düşüncelerini ve eleştirilerini açıklamıştır. Ancak, Fethi Okyar'ın anılarından, Gazi'nin onun bu konudaki görüşlerinin son biçimini anlamak istemiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Yalova'daki dördüncü (veya beşinci) gün Fethi Bey, ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik durumdan kurtulması için Fransa'nın yardıma hazır olduğunun elçilik görevi nedeniyle kendisine resmen bildirildiğini ve ayrıca batı kapital çevrelerinin ve Avrupa hükümetlerinin «sermaye mevzuu üzerindeki hassasiyetlerini» açıkladıktan sonra ertesi gün de, ülke dışından ekonomik durumun çok kötü göründüğünü, hükümetin dış borçları ödemekten kaçınmasının malî güvenirliliğimizi büyük ölçüde sarsmış olduğunu, bunun sonucunda da dış kredilerin duracağını, (4) buna kar-

(3) OKYAR: a.g.k., s. 388, 411-420.

(4) Osmanlı Devletinin borçlarının ödenmesi ile ilgili antlaşmaların ilki 1925 yılında yapılmıştı. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinin borçlarının % 67'sini ödeyecekti. İkinci antlaşma ise, 1928'de Paris'de yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre de, 1929 yılından başlanarak ilk yedi yılda, her yıl iki milyon altın lira, daha sonraları da belli taksitlerle gene altın lira olarak bu borç ödenecekti. 1929 yılında ilk yedi yıllık dönemin ilk taksidi ödenmiş, öteki yarısı ödenmemiş bulunuyordu. Antlaşmayı yapan ise Paris Büyükelçisi Fethi Bey idi. (MUSTAFA A. AYSAN: 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi

şlık hükümetin ülkenin malî gücünün üstünde büyük işlere giriştiğini, bu yüzden vergilerin arttırıldığını, buna bağlı olarak da tüm özel girişimlerin durduğunu, çünkü herkesin ancak vergilerini ödeyebildiğini, kapital birikiminin sağlanamadığını, hattâ ülkede parasızlık ve yoksulluk başladığını anlatmıştır. (5) (6)

III — Fethi Bey'e Verilen Görev :

Yalova'daki altıncı gün, Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey'e bir «muhalif fırka» kurmasını bildirmiş, (7) İstanbul'da Necmeddin Molla'nın evindeki yemekte de bu fırkanın adını kendisi «Serbest Cumhuriyet Fırkası» olarak açıklamıştır. (8)

Fethi Okyar'ın anılarına göre, kendisinin gene eleştirilerde bulunduğu bir sırada Gazi Mustafa Kemal, «— Ben

Politikası; Es Yyn., 2. Basım, İstanbul, 1980, s. 59). İşte, TEKELİ İLKİN, bu konuda S.C.F. açısından şu sonuca varmaktadırlar: «İnönü hükümeti artık 1928 antlaşmasının uygulanması olanağını görmüyor, Türkiye'nin Osmanlı borçlarını ancak kâğıt para ile ödeyebileceğini söylüyordu. Fethi Okyar ise kendisinin imzaladığı antlaşmanın uygulanmasını istiyordu. Bu antlaşmanın uygulanmaması halinde kendisi Paris sefiri olarak kalamayacaktı. Fethi Okyar'ın 1930 yazında Türkiye'ye dönüşünde bu uyuşmazlıkların etkisi vardı. Özellikle başvekil İnönü ile ciddi görüş ayrılıkları içinde idi.» (a.g.k., s. 155).

(5) OKYAR: a.g.k., s. 380-388.

(6) O günlerde Yalova'da bulunan Afetinan, Fethi Bey'in bu eleştirileri karşısında Gazi Mustafa Kemal'in tutumu ile ilgili olarak: «Gündüz yemeklerinde veya gezintilerde Fethi Bey İngiltere parlamentosundan bahseder ve oradaki siyasi partilerden söz açarak o zamanki hükümetimizin bilhassa iktisadi politikasından ve demiryollarının bir nesle fazla külfet verdiğinden bahsederdi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu tenkitleri sükûnetle dinler, bazılarına cevap verirse de daha çok Fethi Beyi konuşturma yolunu tercih ederdi.» (AFETİNAN: Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Yyn., Ankara, 1959, s. 283).

(7) OKYAR: a.g.k., s. 388.

(8) OKYAR: a.g.k., s. 406.

bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka kurmak lâzımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Meclis'de münakaşa daha serbest olur. Meselâ siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz, bildiklerinizi Meclis'de serbestçe söylersiniz. Bu suretle uygulamada görülen birçok hatanın da önünü almak mümkün olur.» (9) diyerek yeni bir fırka kurmasını önermiştir. (10)

Burada önemli bir konuya değinmek gerekiyor : yeni bir siyasal parti kurmak düşüncesinin Fethi Beye ait olmaması ve bu önerinin ondan gelmiş bulunmaması bir yana, Gazi Mustafa Kemal, Fethi Beyin İsmet Paşa hükümetine yönelik eleştirileri üzerine de böyle bir karara ulaşmış değildir. Tümüyle tersine, onun bu konuda çok daha önceden oluşmuş düşünceleri, tasarıları ve hattâ denilebilir ki verilmiş kesin kararı vardır. Fethi Okyar dahi anılarında, Gazi'nin akrabası olan Rize mebusu Fuad Beyin (Bulca) Yalova'daki ilk gün, kendisine bir fırka kurmasının önerileceğini söylediğini anlatmaktadır. (11) Gerçekten de, Gazi Mustafa Kemal'in böyle bir tasarısı bulunduğu ve hattâ İsmet Paşanın da bunu bildiğine ilişkin birçok kanıt vardır. Örneğin Asım Us, «Hatıra Notları»nda, 17 Haziran 1930 tarihi altında, yani S.C.F.'nin kurulması daha söz konusu olmadan ve Fethi Bey henüz Türkiye'ye gelmemiş iken, şöyle yazmaktadır :

«17 Haziran 1930'da İsmet Paşa dedi ki, -'Gelecek intihabatta bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal idare için bu lâzım.... Ancak şimdilik fırka meselesinden bahsi muvaffık bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi Bey ile aramızda telâkki farkı vardır. Onun banka bir fırka başına geçmesini düşündük, fakatı bilmiyoruz kabul eder mi?'» (12)

Ayrıca, ikinci bir siyasal parti kurulması konusunun S.C.F.

(9) OKYAR: a.g.k., s. 388.

(10) AFETİNAN: a.g.k., s. 283'de bu olay hemen hemen aynı biçimde anlatılmaktadır.

(11) OKYAR: a.g.k., s. 378.

(12) ASIM US: Hatıra Notları (1930-1950); İstanbul, 1966, s. 13-14.

nın kurulmasından önce de Gazi Mustafa Kemal'in konukları bulunduğu sıralarda sık sık ele aldığı ve başkalarını bu düşünce üzerinde tartıştırdığı da görülmektedir. (13) Şu gazete haberi de bu gerçeğin bir başka kanıtıdır :

«Serbest Cumhuriyet Fırkası henüz teşekkül etmediği halde Sosyal Cumhuriyet namı altında üçüncü bir partinin teşekkülünden bahsedilmektedir. Alâkadarlar Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşekkülünden evvel böyle bir teşebbüsün mevzuubahs olduğunu, fakat bugün için meydana gelmesinin muvafık bir şey olmadığını söylemişlerdir.» (14) (15)

S.C.F. olayının arkasında yatan gerçekleri ortaya çıkarabilmek için, bu aşamada, Fethi Bey Türkiye'ye döndükten sonra ve İsmet Paşa hükümetine yönelik birtakım eleş-

(13) AVNİ DOĞAN: Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası; Dünya Yyn., İstanbul, 1964, s. 211. Amerika Birleşik Devletlerinin Ankara Büyükelçisi J. Grew de anılarında aynı gerçeğe değinmekte ve, «Gazi'nin çok yakın bazı arkadaşları ile iki partili sistemi 1928'de tartıştığına inanmak için nedenler vardır ve Gazi'nin emriyle bir muhalefet partisinin kurulmasının öteki reformların yapılış şekillerine tamamen uygun olduğunu kabul etmek gerekir.» demektedir. (JOSEPH GREW: Atatürk ve İnönü - Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları; Çev. Muzafer Aşkın, Akşam Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. Yyn., İstanbul, 1966, s. 103).

(14) Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

(15) Cumhuriyet gazetesinin 13 Ağustos 1930 günlü sayısındaki «Yeni Fırkanın Teessüsü Evvelden Malûm muydu?» başlıklı haber ilginçtir. Bu haberde, «Cumhuriyet Halk Fırkası İzmir mütemedi Salih Beyin Yeni Asır gazetesine verdiği izahatta Serbest Cumhuriyet teşekkülü iki ay evvelinden kendilerine malûm olduğunu söyleyerek demiştir ki, «İhdası mutasavver muhalefet fırkasının şekli hakkında, Meclis haricinde veya meclis dahilinde çalışmak gibi iki mütezat fikir vardı. Bizim kanaatimiz olan ikinci şık kabul edilmiştir.... Salih Bey bilâhare Anadolu gazetesinde yukarıki beyanatını tekzip etmiştir.» Bir gün sonraki Cumhuriyet'de ise Fethi Beyin şu sözlerini okuyoruz: «...Fırkanın nasıl teşekkül ettiği malûmunuzdur. Binaenaleyh hakikate muvafık olmayan bu beyanatın tekzibini ümit ediyorum.» Oysa, Yarın gazetesi aynı konu üzerinde durarak, Salih Beyin bu haberi tekzip etmekle yalan söylediğini, sözlerini yadsıdığını ileri sürmektedir. (Yarın; 14 Ağustos 1930).

tirilerde bulunduğu sırada Gazi Mustafa Kemal tarafından kendisine bu partiyi kırmak görevinin verilmiş olduğunu, ancak, daha önceden de yeni bir «fırka»nın kurulmasının ta-sarlanmış bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

IV — Fethi Beye Verilen «Yazılı» Güvence :

6 Ağustos'da yeniden Yalova'ya döndüğüne değinmiş olduğumuz Fethi Bey ile Gazi Mustafa Kemal, bu tarihte, Başvekil İsmet Paşa ve C.H.F. Umumî Kâtibi (= Genel Sekreteri) Saffet Bey (Arıkan) ın da hazır bulundukları bir görüşme daha yapmışlardır. Bu görüşmede, partinin kurulması ile ilgili olarak Fethi Beyin Gazi'ye; Gazi'nin de ona bir mektup yazması ve bu mektupların basında yayınlanması, böylece yeni parti için Fethi Bey tarafından gerekçe gösterilerek izin istenmiş ve ayrıca, en önemlisi, S.C.F. için bizzat Cumhurb şkanınca güvence verilmiş olması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda bundan başka, bazı mebusların C.H.F. ndan ayrılarak S.C.F. na katılmaları, yeni parti ile C.H.F. nın eşit koşullarda karşı karşıya gelmeleri üzerinde anlaşılmıştır. (16) Ertesi gün Fethi Bey kendi mektubunu yazarak Gazi'ye göstermiş ve onayını almıştır. 8 Ağustos 1930 günü Gazi'nin mektubu kaleme alınmış ve taslağı Gazi ve İsmet Paşa tarafından Fethi Beye açıklanmış, bundan sonra da üzerinde anlaşılan bazı değişiklikler yapılmıştır. (17)

Mektubunda, İsmet Paşa h k metine ilişkin eleştirilerini yineleyen ve neden ikinci bir siyasal partiye gereksinme olduğunu belirten Fethi Bey :

«...Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali, iktisadi, dahili, harici siyasatlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zat-ı Devletleri Reisi cumhur olduktan maada şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumi Reisi olmaları dolayısı ile işbu arzumun nazar-ı

(16) OKYAR: a.g.k., s. 411-420.

(17) Ayrıntılı bilgi için bkz. OKYAR: a.g.k., s. 430-435.

devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum.» (18)

sözleriyle S.C.F. nın kurulabilmesi için «resmen» izin istemiştir. (19)

Gazi Mustafa Kemal ise, Fethi Beyle üzerinde anlaşılan yazılı güvenceyi Cumhurbaşkanı olarak mektubunda şu sözlerle açıklamış bulunmaktadır :

«.....Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun üzerime verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı âdil şekilde ve tarafsız yapacağıma ve lâik Cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına inanabilirsiniz.....» (20)

Kararlaştırıldığı üzere, bu mektuplar basına Anadolu Ajansı aracılığı ile (21) ulaştırılmış ve 10 Ağustos 1930 günlü gazeteler Fethi Beyin Gazi Mustafa Kemal'e yeni bir parti kurmak için bir mektup yazdığını ve yakında Gazi'nin bunu yanıtlayacağını yazmışlar, arkasından da 11 Ağustos'da Fethi Beyin, 12 Ağustos'da da Cumhurbaşkanı'nın mektuplarını yayınlamışlardır. (22)

(18) Bu mektubun tam metni için bkz. Ek I.

(19) Gerek Fethi Beyin ve gerekse Gazi'nin bu mektupları üzerinde, ilerdeki bölüm ve kesimlerde değişik açılardan ayrıca durulacaktır.

(20) Mektubun tam metni için bkz. Ek II.

(21) OKYAR: a.g.k., s. 443.

(22) Bu arada 9 Ağustos 1930 günü yeni bir siyasal partinin kurulacağı haberinin basına yansıdığını, örneğin Cumhuriyet gazetesinin bu gelişimi «Fethi Bey yeni fırka yapıyor» biçiminde ve manşet haber olarak vermiş olduğunu, Hâkimiyeti Milliye gazetesinin ise «Yeni bir siyasi gurup» başlığı altında ve «Memleketimizde yeni ve siyasi bir teşekkül Halk Fırkası içinde doğmak üzeredir. Alınan malûmata göre bu gurup Paris Büyükelçimiz Fethi Bey tarafından teşkil edilecektir.» diyerek olayı duyurduğunu görüyoruz. Vakit gazetesi de tam manşet olarak «Yeni Muhalif Fırka» haberini vermekte ve alt-başlıkta da «Reisicumhur Hz. bu teşebbüsü Cumhuriyetin salim tezahüratından addetmektedirler» denilmektedir.

Fethi Bey, S.C.F. nı kurarken, gerçi C.H.F. nı «fiilen» ve «vekil» olarak Başvekil İsmet Paşa yönetmektedir, fakat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal aynı zamanda C.H.F. nın «umumî reisi» (= genel başkanı) dır. (23) Nitekim, Fethi Bey ve Gazi Mustafa Kemal'in her ikisi de sözü edilen mektuplarında bu gerçeğe açıkça değinmişlerdir. Hat-tâ, Gazi :

«...mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mü-talaâlarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.»

demektedir. O halde, «S.C.F., Gazi Mustafa Kemal'e karşı mıdır?» sorusunu sormamız gerekmektedir. Ya da daha başka bir deyişle, Gazi Mustafa Kemal, S.C.F. nın kurul-masını kendisi istemiş olduğuna göre, bu iki siyasal parti karşısındaki yeri nedir? *Kuruluş aşamasında* (24) C.H.F. ve S.C.F. bakımından kendi yerini nasıl öngörmüştür? İşte, bu soruların yanıtları S.C.F. nın kuruluşundaki bir başka özel-liği daha ortaya koyacaktır.

(23) «Halk Fırkası» adı ile kurulan C.H.F. nın 9 Eylül 1923'de kabul edilen «Nizamnâme»sinin 5. maddesi, «Halk Fırkası Umu-mî Reisini, toplantı halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Mec-lisi üyelerinin oluşturacağı büyük kongre seçer. Reislik vaz-i-fesi, ilk büyük kongreye kadar devam eder. Umumi Reisin tek-rar seçilmesi mümkündür.» biçimindeydi. (BİLÂ : a.g.k., s. 63-64). Ancak, 15 Ekim 1927 günü toplanan ikinci kurultayda kabul edi-len «Nizamnâme»ye göre ise, «C.H.F. nın Umumi Reisi, fırkanın kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.» hükmü 6. madde olarak yer alıyordu. Partinin merkez örgütünde de ge-nel başkandan sonra, genel başkan vekili ve daha sonra genel sekreter (= umumi kâtip) gelmekteydi. Gazi Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, bu «umumi reis vekilliği» dü-şünülp kurulmuş ve bu göreve İsmet Paşa 19 Kasım 1923'de Gazi tarafından getirilmiştir. (aynı yerde, s. 64).

(24) Olayların gelişmesinden sonra Gazi Mustafa Kemal'in her iki parti karşısındaki durumuna ilerde ayrıca değineceğiz. Bkz. Bölüm 5 / Kesim I.

Gerçekte, 11 Ağustos 1930 günlü gazetelerde çıkan bir haber bu sorunun yanıtını en iyi bir biçimde ve Gazi Mustafa Kemal'in kendi sözleriyle vermektedir. O günkü gazetelerden örneğin Hâkimiyeti Milliye, «Gazi Hazretlerinin Sofrasında Bir Mübahase» başlığı altında verdiği haberde Gazi'nin konukları ile konuştuğu bir sırada Fethi Beye şöyle dediğini yazmaktadır :

—Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki en çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım; Sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugünden itiraf ederim ki bu benim için yüksek bir zevk olacaktır.»

Gazi Mustafa Kemal'in kendisini her iki partinin de üstünde bir hakem gibi olacağını, eleştirileri ve bunlara verilen yanıtları değerlendirerek bir karara varacağını tasarlamış, gerektiğinde uzlaştırıcı bir işlev yüklenmeği düşünmüş ve bu tasarı ve düşüncelerini açıkça belirtmiş olduğu görülmekte ve bu konuda belge ve bilgilere dönemin kaynaklarında sık bir biçimde rastlanmaktadır. Ancak, en önemli yön, Gazi'nin kendisinin tarafsız kalacağını açıklamış bulunmasıdır. Bununla birlikte, belirttiğimiz gibi, bu yansızlık, ilgisizlik olarak düşünülmemiştir. (25) O kadar ki, Ağaoğlu Ahmet Bey, Fethi Beyin bu konu ile ilgili olarak kendisine, hem C.H.F. nin ve hem de S.C.F. nin üst düzeydeki yönetiminin ve denetiminin Gazi Mustafa Kemal'in elinde olacağını, seçimlerde de her iki partinin de adaylarını onun saptayacağını Yalova'da açıkladığını belirtir-

(25) Bu konuda Zekeriya Sertel'in şu değerlendirmesi ilginçtir: «Nasıl İngiltere'de İşçi Partisi muhalefet partisi rolünü oynamakla beraber, kiralın partisi ise ve kiral adına muhalefet ederse, yeni kurulacak muhalif parti de Atatürk'ün partisi olacak[tı]...» (ZEKERİYA SERTEL: Hatırladıklarım; İstanbul, 1968, s. 180).

ken ⁽²⁶⁾ S.C.F. na katılan mebuslardan Süreyya Paşa da (İlmen) Gazi'nin yansız kalacağını kendisine de söylediğini anlatmakta ve ayrıca bu konuşma sırasında orada bulunan Şükrü Nailî ve Abdurrahman Nâfız Paşalara da «— Ordu! Siz de benim gibi daima bitaraf kalacaksınız, buyurdular.» ⁽²⁷⁾ demektedir, Asım Us ise Gazi'nin İsmet Paşaya ve Fethi Beye, «— Her ikinizin de benim nazarımda bir babanın iki evlâdından farkı yoktur...» ⁽²⁸⁾ dediğine tanık olduğunu yazmaktadır. Kaldı ki, Gazi Mustafa Kemal S.C.F. na parasal yardım yapılmasını da sağlamıştır. ⁽²⁹⁾

Şu halde, kendisi bir C.H.F. lı, hattâ bu partinin başkanı olmakla birlikte, Gazi Mustafa Kemal, S.C.F. nin karşısına C.H.F. nin başkanı olarak değil, herhangi bir partiyi tutmayan bir Cumhurbaşkanı olarak çıkmakta, ⁽³⁰⁾ ayrıca bundan da öte, her iki partinin de yönetimini denetlemeyi ve gerektiğinde de yöneticilerini uzlaştırmayı düşünmektedir. Bu nedenle Gazi'nin mektubundaki «Hükûmetin icraatına ilişkin olarak bildirdiğiniz görüşlerinizin zamanında bahse konu oldukça cevaplarını vermek hükûmete ait olacaktır...» biçimindeki anlatıma temel olan düşüncenin, kendisinin bu iki parti üzerinde öngördüğü yeri olduğu söylenmelidir.

VI — Resmi İşlemler :

İkinci Fırkayı kurmakla böylece görevlendirilen Fethi Bey, S.C.F. nin kurulduğunu belirten dilekçeyi Yalova'dan

(26) A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 18.

(27) SÜREYYA İLMEN : Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka; İstanbul, 1951, s. 69.

(28) A. US : a.g.k., s. 14.

(29) OKYAR : a.g.k., s. 416.

(30) Başlangıçta Yunus Nadi de «Reisicumhur Hz. Dahili Siyasette Bitaraftırlar» adlı başyazısında bu görüşü savunmuştur. Yunus Nadi, ayrıca, «Zaten Gazi Hz. Reisicumhur bulundukları sırada fırka işleri ile fiilen, meşgul değildir.» demektedir. (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930). Ancak, hemen belirtelim ki, yazarın bu düşüncesi S.C.F. nin kuruluş aşamasında ileri sürülmüştür. Daha sonraları çok daha değişik bir görüşü öne sürecek olduğunu ilerde göreceğiz.

telgrafla 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul Valiliğine göndermiştir. Bu telgrafta :

«Serbest Cumhuriyet namı altında bir fırka teşkil ediyorum. Merkezi Ankara'dadır. Program postadadır.... Cemiyetler Kanunu mucibince tescilini rica ederim.» (31)

denilmektedir.

Saat 16.30'da Valiliğe gelen bu telgraf, hemen Emniyet Müdürlüğüne havale edilmiş, partinin «ilmühaber»inin düzenlenmesine başlanmıştır. (32) S.C.F. nin «tescil» işlemleri ertesi gün bitirilmiş ve düzenlenen «ilmühaber» Fethi Beye verilmek üzere İstanbul Valiliğince Yalova Kaymakamlığına gönderilmiştir. (33)

Böylelikle, S.C.F. «resmen» hukukî varlık kazanmış ve siyasal yaşama atılmış olmaktadır.

VII — İzlenen Yöntemin «Atipik» Oluşu :

S.C.F. nin kuruluşunda izlenen ve buraya değin özetlemeye çalıştığımız bu yöntem, açıkça görüldüğü üzere, siyasal partilerin kuruluşlarında izlenen yoldan ayrılmaktadır. Bu parti, belirli görüşteki kişi, kuruluş ya da örgütlerin *kendiliğinden* bir araya gelerek bir siyasal parti kurmaya karar vermeleri sonucunda varlık kazanmış değildir. İncelemiş olduğumuz gibi ikinci bir partinin kurulması Gazi Mustafa Kemal tarafından düşünülüp kararlaştırılmış ve Fethi Bey bu kararı uygulamakla görevlendirilmiştir. Kaldı ki, partinin öteki kurucularını ve bazı mebuslarını da Gazi Mustafa Kemal kendisi seçmiştir.

Bu durum, Gazi'nin Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda da C.H.F. nin başkanı olması nedeniyle ayrı bir boyut ve önem daha kazanmaktadır. Bu nedenlerle S.C.F. nin kuruluşunda izlenen yöntemin —bazan öne sürüldüğü gibi «karışık» de-

(31) Ayın Tarihi, sayı 77, Ağustos 1930, s. 6581; Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930.

(32) Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930.

(33) Cumhuriyet, 15 Ağustos 1930.

ğil— fakat yalnızca «atipik» olduğunu söylemek gerekmektedir.

Gazi Mustafa Kemal'in kendisi için iktidar ve muhalefet partileri karşısında ve bu aşamada öngördüğü yer ise, S.C.F. nın bir başka özelliğini ve izlenen yöntemin «atipik» liğinin bir başka yönünü oluşturmaktadır.

Kesim İki

Kurucular ve Mebuslar

I — «Fırka Umumi Reisi» — Fethi (Okyar) :

(a) Özgeçmişi :

Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F.'nin kurucusu ve genel başkanı olmakla görevlendirdiği ve özgeçmişi, kişiliği, siyasal düşünce ve eğilimleri, bu partinin gerçek yapısının ve niteliğinin anlaşılmasında büyük önem taşıyan Fethi Bey, 1880 yılında Pirleppe'de doğmuştur (ölümü: 1943). 1903'de kurmay yüzbaşı olarak orduya katılan, 1906 yılında da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Fethi Bey, anılarında bu kuruluşa girişi ile ilgili olarak şöyle diyor : «Benim Cemiyete girişim, daha sonra Bursa valisi olan ve bizden üç sınıf evvel kurmay subay olarak Manastır Kolordusunda vazifeli İsmail Hakkı Bey aracılığı ile dir. Enver, Cemal Beyle, daha sonra Şam'daki vazifesinden Selânik'e gelen kolağası (kıdemli yüzbaşı) Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu.» (1)

Fethi Bey, 31 Mart olayından sonra II. Abdülhamit tahttan indirilip Selânik'e gönderildiğinde onun muhafızlığına atanmış, (2) bu görevi sürerken 1910 yılında Paris elçiliğinde «ateşemiliter» olarak görevlendirilmiştir. (3) Paris'de bu-

(1) OKYAR : a.g.k., s. 20-21.

(2) aynı yerde, s. 42.

(3) aynı yerde, s. 123.

lunduğu sırada İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırmaları üzerine savaşa katılmak için Eylül 1911'de gizlice buraya geçen Fethi Bey, aynı yıl içinde yeniden Paris'e, oradan da İstanbul'a dönmüş ve 30 Aralık 1911'de Meclis-i Mebusan'a Manastır mebusu olarak girmiştir. (4) Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin «Umumî Kâtipliği» görevine getirilmiş, (5) bir süre sonra ise Sofya elçiliğine atanmıştır. (6) 21 Aralık 1917'de İstanbul'a dönmüş ve İstanbul mebusu seçilmiştir. (7) 8 Ekim 1918'de Talât Paşa kabinesi istifa edince İzzet Paşa kabinesinde «dahiliye nazırı» olmuş, bu görevi 8 Kasım 1918'de Tevfik Paşa kabinesi kuruluncaya değin sürmüştür. (8) Gelişen ve bilinen olaylar sonucunda 19 Mart 1919'da tutuklanarak Bekiraga Bölüğü'ne kapatılmış, 27 Mayıs 1919'da Malta'ya gönderilmiş ve buradan ancak 30 Nisan 1921'de kurtulabilmiştir. (9)

Malta'dan kurtulan Fethi Bey, Milli Mücadeleye katılmak üzere 8 Ağustos 1921'de Ankara'ya gelmiş, (10) 11 Ekim 1921'de de «Dahiliye Vekilliği»ne seçilmiştir. (11) Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine Mart 1922'de barış olanaklarını araştırmak için Londra'ya giden ve Eylül 1922'de Ankara'ya dönen Fethi Bey (12) 13 Ağustos 1923'de «Başvekillik»e getirilmiş (13) ve bu görevi 26 Ekim 1923'e değin sürmüştür. Cumhuriyet döneminde T.B.M.M. nin ilk başkanı se-

(4) aynı yerde, s. 133-135, 139, 143, 145.

(5) aynı yerde, s. 148.

(6) aynı yerde, s. 202-203, 214 vd.

(7) aynı yerde, s. 229.

(8) aynı yerde, s. 242-244.

(9) aynı yerde, s. 278, 284, 288.

(10) FETHİ OKYAR: *Günlük Hatıralar* (Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları); yayınlayan: Fethi Tevetoğlu, *Türk Kültürü*, C. VIII, sayı 82, Ağustos 1969, s. 79.

(11) OKYAR: a.g.y., s. 82.

(12) OKYAR: a.g.k., s. 323; Ayrıca bkz. DAMAR ARIKOĞLU: *Hatıralarım*; İstanbul, 1961, s. 264. (ARIKOĞLU'nun bu kitabında Fethi Beyin İngiltere'de nasıl karşılandığı hakkında da bilgi verilmektedir, bkz. s. 265).

(13) KEMAL ATATÜRK: *Nutuk*, C. II (1920-1927); *Türk Devrim Tarihi Ens. Yyn.*, 6. Basım, İstanbul, 1963, s. 794.

çilmiş, İsmet Paşanın başvekillikten çekilmesinden sonra yeniden başvekil olmuştur. Şeyh Said İsyanı üzerine bu görevden 1 Mart 1925'de istifa ederek ayrılan Fethi Bey, 27 Mart 1925'de Paris Büyükelçiliğine atanmıştır.

S.C.F. nı kurmak görevi kendisine verildiğinde Fethi Bey işte bu son görevinde bulunmaktadır.

(b) Gazi Mustafa Kemal'e Yakınlığı :

Fethi Beyin Gazi'ye olan yakınlığı ve Gazi'nin ona karşı beslediği güven duygusu o dönemi yaşamış olan tüm yazarlar ve siyasal kişilerce oybirliği ile belirtilmiş bulunmaktadır. Gerçekte, Fethi Bey, Mustafa Kemal Atatürk'den sonra, ülkemizin yazgısında söz sahibi olmuş sayılı kişilerdendir ve onun yakın dostu, «dert ve fikir ortağı», ⁽¹⁴⁾ «eski bir ideal arkadaşı» ⁽¹⁵⁾ dır.

Fethi Okyar'ın kendi deyişiyle :

«Meşrutiyet devrinin unutulmaz üç adı vardır : Enver, Talât ve Cemal Paşalar. Birinci ve üçüncüsü ASKER'di... Cumhuriyet deyince de hatıra elbetteki ve rakipsiz olarak Mustafa Kemal Atatürk gelir. Onu takip eden şahsiyet de İsmet İnönü'dür...

Hepsi de, 1903'le 1906 arasında DÖRT YIL'da, belki aynı sıralarda oturarak Harbiye'nin çatısında birleşmişlerdi.

Aşağıdaki tarih sırasıyla kurmay yüzbaşı olarak hizmete başladılar :

1903 : Enver, ben Ali Fethi, Cafer Tayyar, Hafız Hakkı.

1904 : Mustafa Kemal.

1905 : Kâzım Karabekir, Ali Fuad.

1906 : İsmet İnönü.» ⁽¹⁶⁾

İşte, Fethi Beyin, Mustafa Kemal'le bu sıralardan başlayan dostluğu artarak gelişmiştir. Selânik'de birlikte bulunmuşlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bir ara birlikte çalışmışlar, bir çok yerlerde de birlikte olmuşlardır. Örne-

(14) KARAOSMANOĞLU : a.g.k., s. 31.

(15) DOĞAN : a.g.k., s. 210.

(16) OKYAR : a.g.k., s. 5-6.

ğın, Fethi Bey Paris'de «ateşemiliter» olarak bulunduğu sırada Picardie'de Fransa'nın yaptığı manevralara gözlemci olarak Mustafa Kemal'in de katılmasını sağlamış, (17) Mustafa Kemal Derne cephesi komutanı iken onun yanında olmuş, (18) Fethi Bey Sofya'da elçi iken Mustafa Kemal aynı yerde «ateşemiliter» olarak bulunmuş ve her ikisi «Minber» gazetesinde birlikte çalışmışlardır. (19) Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında ise Fethi Beyin hangi görevlere getirildiğine değinmiş bulunuyoruz.

Bu yıllar boyunca Mustafa Kemal'in ve Fethi Beyin birbirlerine her zaman yardımcı oldukları görülmektedir. Fethi Beyin Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geldiğinde not defterine 19 Eylül 1921'de yazdığı şu satırlar bu duruma bir örnektir : «Benim mebusluğum da bin müşkülâtla ve Mustafa Kemal'in şahsi müdahalesi ile geçti. Hakkımda muntazam bir propaganda yapıldığı anlaşılıyor.» (20) (21)

Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Beyi S.C.F. nı kurmakla görevlendirmesi herşeyden önce ikisi arasındaki bu dostluğa ve güven duygusuna dayanmıştır. Bu konuda Gazi Mustafa Kemal'in akrabası ve ayrıca yakın bir dostu da olan

(17) aynı yerde, s. 126.

(18) aynı yerde, s. 135.

(19) aynı yerde, s. 267.

(20) OKYAR: a.g.y., s. 87.

(21) Fethi Okyar'ın «Üç Devirde Bir Adam» adı altında yayınlanan anılarında da şu satırları okuyoruz: «...benden sonra da İttihat ve Terakki Umumi Kâtipliğine gelen Eyüp Sabri Bey, Mustafa Kemal'le ateşemiliter olarak beraber bulunacağımızı öğrenince çok memnun oldu.

— Size, dedi, mahrem olarak duyduğum bir şeyiayi söylemek isterim. Bilirsiniz ki, Mustafa Kemal Bey, hislerini açıkça ve pervasızca ifade eder. Enver'in Harbiye Nazırı oluşundaki şekli tasvip etmediğini açıkça ifade ediyormuş. Bazı arkadaşların da hem asker hem mebus, hem muhtelif işlerin içinde ve başında bulunduğunu ordunun muhteva ve inzibatına muvafık bulmadığını da her yerde söylüyormuş. Zannederim Sirkeci'de Bahrisefid otelinde bazıları ile arasında münakaşa da olmuş. Bunlar arasında Selânik'den sizin tanıdığınız Silâhçı Tahsin,

Fuat Bulca'nın, «Fethi Bey, Gazi'nin çok ısrarına rağmen kesinlikle reddetseydi, bir başkasının bu çetin vazifeyi omuzlayabileceğine ihtimal vermiyordum. Çünkü herşeyden evvel Gazi, Fethi Beyden başkasına güvenmezdi.» dediği belirtilmektedir. (22) Atatürk'ün çoğu zaman yanında bulunmuş olan Hasan Rıza Soyak da, bu görev için Fethi Bey seçilirken «bu yakın ve eski arkadaşına olan sevgi ve güven»in önemli bir etkinliği olduğunu söylemekte (23) ve gene Atatürk'ü yakından tanıyan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, «Fethi Bey... hepimize ve hattâ İsmet Paşaya bile, o zamanki siyasî şartlar içinde siyasî hayatımızı sarsmaksızın ve devrim ilkelerini zedelemeksizin bir muhalefet partisini sevk ve idare edebilecek tek adam olarak görülmüştür.» demektedir. (24) Fethi Beyin kendisi de S.C.F. nin kuruluşu sırasında Necmeddin Sadık (Sadak)'ın yaptığı röportajda, «Gazi Hazretlerinin eski bir arkadaşısınız. Teşkil edeceğiniz fırka, onun lider olduğu Halk Fırkasına muhalif olacak. Bu nokta sizde hiç tereddüt hâsıl etmedi mi?» sorusuna, «—Hayır! Bilâkis. Ben Gazi'nin eski bir arkadaşı olduğum için ve onun bütün karakterlerini bildiğim içindir ki, bu cürete malik bulunuyorum.» yanıtını vermiş bulunmaktadır. (25)

Fethi Beyin, S.C.F. genel başkanı olarak T.B.M.M. nde

Yakup Cemil ve emsali var. Üzülecek hâdiseler meydana gelmeden Mustafa Kemal Beyin bir an evvel buradan ayrılması çok iyi olur.

Kendisi bahsetmediği için Mustafa Kemal'e bir şey açmadım. Fakat kendisinin hâdiseleri nasıl tefsir ettiğini, kanaatlerini nasıl pervasızca açıklamak mizacını bildiğim için bu muhitten uzaklaştırmamanın şart olduğuna bir daha kani oldum.» (s. 205).

(22) Fuat Bulca'nın bu sözleri kendisine söylemiş olduğunu Fethi Okyar'ın anılarını yayınlayan Cemal Kutay belirtmektedir. (OKYAR: a.g.k., s. 389, not 1 -Cemal Kutay'ın notu-).

(23) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 411.

(24) KARAOSMANOĞLU: a.g.k., s. 101. Karaosmanoğlu ayrıca: «Mustafa Kemal Paşa... bize... onu 'büyük günlerin adamı' diye vasıflandırmıştı» demektedir. (aynı yerde, s. 30-31).

(25) Akşam, 11 Ağustos 1930.

söylemiş olduğu şu sözler ise bu gerçeği en açık bir biçimde belgeleyecek, ve onun Gazi Mustafa Kemal'e olan bağlılığını kanıtlayacaktır :

«.....Büyük Halâskârın mefkûresine karşı o kadar nihayetsiz bir hürmetim ve merbutiyetim vardır ki, beni iyi bilenler bu mefkûreye en küçük bir hizmeti ifa etmekle nasıl hayatımın sonuna kadar müftehir ve bahtiyar yaşayacağını pek âlâ takdir ederler.» (26)

(c) * Siyasal Düşünce ve Eğilimleri :

S.C.F. nı kurma görevinin Fethi Beye verilmesinde onun siyasal düşüncelerinin ve eğilimlerinin de etkin olduğu açıkça görülmektedir.

Fethi Bey, herşeyden önce bir «liberal» olarak karşımıza çıkıyor. O, siyasal yaşama atıldığı ilk günlerden başlayarak gerek devlet yönetiminde ve gerekse ekonomide liberal görüşün yöntemli bir savunucusu olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü Bab-ı Âli baskını sırasında buna karşı çıkmış, ihtilâl yöntemlerinden vazgeçilmesi gerektiğini söylemiş, (27) ordunun ister dolaylı, isterse doğrudan siyasal yaşama karışmasına karşı olmuş, (28) ve bilindiği gibi özellikle ikinci başvekilliği zamanında çıkan Şeyh Sait isyanı karşısındaki yumuşak tutumu T.B.M.M. nde eleştiri konusu yapılmış ve C.H.F. gurubunda eleştirilerden sonra çekilmek zorunda kalmıştır. (29) (Bu olaylarla ilgili olarak Terak-

(26) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 67-84, s. 38.

(27) CELÂL BAYAR : Ben de Yazdım - Milli Mücadeleye Gidiş, C. IV, İstanbul, 1967, s. 1088-1089.

(28) OKYAR : a.g.k., s. 202.

(29) Fethi Okyar'ın anılarını yayınlayan Cemal Kutay bu konuda şu açıklamayı yapıyor : «Fethi Bey, Şeyh Sait Hâdisesini, mücerret mânasıyla zabıta vakası saymanın doğru olmayacağını savunmuştur. Başvekil, hâdisenin bir kısım memleket belelerinde yaşayan vatandaşların menfi ve katlanılması güç hayat şartlarından sıyrılarak insan gibi yaşamak müddesini verdiklerini, yol, su, ışık, mektep, posta, doktor, mahkeme istediklerini söylemiştir...» (s. 369).)

kiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dağıtılması gerektiğini Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fuad (Cebesoy) Paşaya bildirirken de gerçekte bu partinin kapatılmasına kendisinin karşı olduğunu açıklamaktan geri kalmamıştır. ⁽³⁰⁾

Şeyh Sait isyanı dolayısı ile başvekillikten çekilen Fethi Beyin yerine İsmet Paşa geçmiştir. Fethi Beyin ise, bundan sonraki yıllarda İsmet Paşanın güttüğü siyasaya karşı olduğu görülmektedir. ⁽³¹⁾ Kaldı ki, Fethi Beyin ve İsmet Paşanın olaylar karşısındaki tutumlarına göre bunun böyle olması doğaldır da! Nitekim, Fethi Bey düşüncelerini anılarında dile getirirken sonradan, «İsmet Paşa hükümetinden bunalmış, bıkmış olan halkın, bu tahammülü aşan durumdan kurtulmak için büyük bir değişikliğe şiddetle ihtiyaç vardı.» diyecektir. ⁽³²⁾ Gene bu anılarda şu satırları okuyoruz : «Zamanlardan beri bütün kalbim, vatanda henüz doğmamış olan hürriyet güneşinin hasretiyle sızlamakta idi. Cumhuriyet kelimesi yalnız dudaklarda kalmış ve kalplere girmemişti... İsmet Paşanın hodbinliği ve nihayetsiz iddialı ve hudutsuz mevki hırsına eklenen yetersizliği ve etrafında cereyan eden fecaatleri anlamamaktaki inadı yüzünden memleket bir uçuruma doğru sürüklenmekte iken haykırmamak, fenalıklara karşı ses çıkarmamak ve bir istirahat köşesinde kalmak elimden gelmiyordu.» ⁽³³⁾ Öte yandan, 1930

(30) ALİ FUAT CEBESÖY: Siyasi Hatıralar; II. Kısım, Doğan Kardeş yyn., İstanbul, 1960, s. 143. Cebesoy, Halk Fırkasının toplantısında da Fethi Beyin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının «—Türkiye Cumhuriyetinin dini islâmdır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununda bu kayıt vardır. Ben de müslümanım ve dinime hürmetkâрім. Efkâr ve itikad-ı diniyeye hanginiz hürmetkâr değilsiniz?» diyerek savunduğunu ve «Aldığımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyamam.» dediğini kaydetmektedir (aynı yerde, s. 144).

(31) Gerçekte, Fethi Bey ile İsmet Paşa arasında daha eskilere uzanan bazı anlaşmazlıklar olduğu da söylenebilir. Böyle bir olay için bkz. KILIÇ ALİ: Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor; Sel Yyn., İstanbul, 1955, s. 55.

(32) OKYAR: a.g.k., s. 379.

(33) aynı yerde, s. 410-411.

yılının Temmuz ayında Paris'den Türkiye'ye gelen Fethi Beyin Yalova'da Gazi Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmelerde, yabancı kapital için elverişli koşulların bulunmadığı, özel girişimcilerin ağır vergiler nedeniyle kapital birikimini sağlayamadığı gibi konular üzerinde açıkladığı düşüncelerini de burada anımsamamız gerekmektedir. ⁽³⁴⁾ İşte, gene Yalova'da Fethi Beyin, Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve başkaları da bulunduğu bir sırada söylemiş olduğu «Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım. Bundan ötürü benim teşkil edeceğim fırka, liberal bir fırka olur.» ⁽³⁵⁾ sözleri bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Gene aynı nedenle, Soyak'ın, «Atatürk'ün ikinci fırka liderliği için Ali Fethi Beyi seçmesi, yalnız bu yakın ve eski arkadaşına olan sevgi ve güveninden ileri gelmiş değildi; bunda, başka ve daha mühim bir sebep vardı; Ali Fethi Bey öteden beri her vesile ile o zamanki Başvekil İsmet Paşanın idaresini beğenmediğini açıkça söyler, tenkit ederdi; bu suretle kendisine, arkadaşları ile beraber düşüncelerini ve tenkitlerini Meclis kürsüsünden serbestçe ifade etmek fırsatını da vermiş oluyordu.» ⁽³⁶⁾ biçimindeki yargısının gerçeğe uygun olduğu söylenmelidir. İkinci bir fırkanın kurulacağı söylentilerinin yayıldığı günlerde Cumhuriyet gazetesinde yer alan şu satırlar, bu gerçeği doğrulayan bir başka kanıttır : «Fethi Beyin teşkil edeceği fırka, Cumhuriyet Halk Fırkasına muarız bir fırka olacaktır. Filhakika Fethi Beyin bugün İsmet Paşa tarafından idare olunan C.H.F. ile idare tarzı itibarı ile bazı noktai nazar farklarını tecelli ettiregelmiş olduğu zaten malûm bir keyfiyettir.» ⁽³⁷⁾ Fuat Bulca'nın «Ben Atatürk'den muhtelif sebep ve vesilelerle, bir muhalefet fırkasının Meclis hayatı için zarurî olduğunu dinlemişimdir. Bir defa kendisine, niçin çok itimat ettiği bir arkadaşına bu vazifeyi vermediğini sordum.

(34) Bkz. İkinci Bölüm / Birinci Kesim / II.

(35) OKYAR: a.g.k., s. 400.

(36) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 411.

(37) 9 Ağustos 1930 günlü sayısı.

Buna gülerek : 'İsmarlama muhalefet olur mu? Bunu, tatbik edilen sisteme karşı felsefeyi prensip olarak benimsemiş bir insanın yapması lâzım' demişti.»⁽³⁸⁾ yolundaki sözlerinin de aynı gerçeğin bir başka anlatımı olduğu açıktır. İşte, Gazi Mustafa Kemal, Fethi Beyin kişiliğinde bu insanı bulmuştur.

Şu halde, S.C.F. nın kurucusu ve başkanı olan Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal'in yakın ve güvendiği bir dostu, İsmet Paşanın güttüğü siyasa-ya karşı ve her bakımdan liberal görüşü savunan bir kişidir.

II — «Fırka Umumî Kâtibi» — Nuri (Conker) :

(a) Özgeçmişi :

S.C.F. nın «umumî kâtipliği» (= genel sekreterliği) görevini yapmış olan Nuri Bey, 30 Eylül 1881'de Selânik'de doğmuştur. (Ölümü : 11 Ocak 1937).

Selânik Askerî Rüşdiyesi, Manastır Askerî İdadisi ve İstanbul'da Harbiye Mektebi'ni bitiren Nuri Bey, «Piyade Mülâzimievveli» rütbesi ile 1902'de subay çıkmış, 1905'de ise «Mümtez yüzbaşı» olarak Harb Akademisini bitirmiştir. Bundan sonra, 1909'da Selânik'de görevli iken Hareket Ordusu'na gönüllü katılmış ve İstanbul'da Mahmut Şevket Paşanın yaveri olmuştur. 1910 yılında Arnavutluk harekâtında, 1911'de Trablusgarp Savaşında gönüllü olarak bulunmuş, aynı yıl Çanakkale'ye, daha sonra da İstanbul'a atanmıştır. Balıkesir'de 24. Alay komutanı olarak bulunduğu sırada 1915'de Anafartalar ve Conk Bayırı savaşlarına katılmış, 1916'da Muş cephesinde, 1917'de Kafkas Savaşlarında bulunmuş ve aynı yıl Lahey'e «ateşemiliter» olarak gönderilmiştir. 1920'de Milli Mücadele'ye katılan Nuri Bey, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Ankara ve Adana vali ve komutanlığı görevlerini yapmış, 1921'de T.B.M.M. nce

(38) Fuat Bulca'nın Cemal Kutay'a söylediği belirtilmektedir. (OKYAR: a.g.k., s. 381'de Cemal Kutay'ın notu).

Almanya'ya gönderilmiş, 1923'de de Kütahya mebusu olmuştur. (39)

Nuri Bey, S.C.F. nın umumî kâtipliğine getirildiğinde, Kütahya mebusu bulunmaktadır. (40)

(b) Gazi Mustafa Kemal'le Yakınlığı :

Nuri Beyin, Gazi'nin belki de «en yakın» arkadaşı olduğu belirtilegelmiştir. O kadar ki, Fethi Okyar, yalnız kaldıkları zamanlar Atatürk'e «Mustafa» diye adı ile hitap edebilen tek kişinin Nuri Bey olduğunu açıklamaktadır. (41) Gerçekten de, her ikisi Selânik'de aynı mahallede çocukluklarını geçirmişler, bütün askerî okullarda birlikte okumuşlar, hemen hemen tüm askerî görevlerinde aynı yerlerde birlikte olmuşlardır. (42) Conk Bayırı'nda Mustafa Kemal'in göğsündeki saate kurşun çarptığında onun yanında olan Nuri Bey, Ulusal Kurtuluş Savaşı bittikten sonra da gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da ve gerekse gezilerinde olsun, Gazi ile hep birlikte olan arkadaşısıdır. (43) Şu halde, Nuri Bey, Gazi Mustafa Kemal'in kökleri çocukluk günlerine değin uzanan ve ayrıca onun «izinden yürüyen, yanından ayrılmayan» (44) bir dostudur. Belirtildiğine göre, bu, Gazi Mustafa Kemal tarafından her zaman aranan bir dostluk olmuştur. (45)

Bu yakınlığı en iyi belgeleyecek kanıt ise Mustafa Kemal'in yazmış olduğu iki mektuptur. Trablusgarp'a gider-

(39) HASAN-ÂLİ YÜCEL: [Nuri Conker'in Biyografisi]: NURİ CONKER: Zabıt ve Kumandan; Türkiye İş Bankası Yyn., Ankara, 1959, s. 3-7 arasında başlangıçta.

(40) Daha sonra 1931'de Gaziantep mebusu, 1935'de T.B.M.M. reis vekili.

(41) OKYAR: a.g.k., s. 412, not 1.

(42) Selnik'de 3. Ordu, Hareket Ordusunda; Arnavutluk, Trablusgarp, Bingazi ve Tobruk'da; Anafartalar, Conk Bayırı, Muş ve Ulusal Kurtuluş Savaşında.

(43) YÜCEL: a.g.y., s. 5.

(44) KARAOSMANOĞLU: a.g.k., s. 102.

(45) AFETİNAN: a.g.k., s. 287.

ken Urla'dan Salih (Bozok)'a yazdığı mektubunda Mustafa Kemal demektedir ki :

«....Başka kâğıdım yok. Nuri'ye ayrıca mektup yazamayacağım. İstersen bu mektubumu aynen gönder veyahut bahisle bir mektup yaz ve o kıymetli kardeşimize de ki : Benim için hatırası kalb ve vicdanımdan bir an çıkmayan bir öz kardeş varsa Nuri'dir. Bu muzlin seferi onunla yapmak isterdim. Allah nasip ederse saha-i mücadelâtta birleşiriz, eğer mukadderse ahirette buluşuruz.» (46).

Nuri (Conker)'in ölümü üzerine Atatürk, o sıralarda yurt dışında bulunan Afetinan'a yazmış olduğu 16/1/1937 tarihli mektubunda ise :

«....Hatay üzüntüsüne, Conker'in ölümü acısı karıştı; bu acının açtığı yaranın derinliğini tahmin edersin....» (47).

diyerek bu arkadaşına olan sevgisini bir kez daha dile getirmiş bulunmaktadır.

(c) S.C.F. na Girmesi :

Gazi Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1930'da Yalova'da Nuri Beye yeni kurulacak partiye girmesini, (48) 11 Ağustos 1930'da da «fırka umumî kâtibi» olmasını (49) bildirmiştir. (50)

Gerek Fethi Okyar ve gerekse Ahmet Ağaoğlu, S.C.F. ile ilgili anılarında, Nuri Beyin o sıralarda İsmet Paşanın tutumuna karşı olduğunu belirtmektedirler. (51) Hattâ Okyar, Gazi Mustafa Kemal'in daha sonraları Nuri Beye, «Se-ni muhalif fırkaya ben geçirmedim. İsmet Paşaya muha-

(46) YÜCEL: a.g.y., s. 6.

(47) aynı yerde, s. 6.

(48) OKYAR: a.g.k., s. 446.

(49) aynı yerde, s. 493.

(50) Okyar, Nuri Beyin «umumî kâtip» oluşunu şöyle anlatıyor: «Gazi o gece, ani bir kararla dedi ki, 'Nuri yeni fırkanın umumî kâtibi olsun. İşte sana en yakın arkadaşlarımdan birisini umumî kâtip olarak veriyorum...' (a.g.k., s. 493).

(51) Ahmet Ağaoğlu: «Gazi'nin sofrası etrafında İsmet Paşa ve Nuri Bey arasında şiddetli münakaşalar ve konuşmalar geçmiş olduğu herkesçe malûmdur.» (a.g.k., s. 19).

lif olduğun için kendin geçtin.» demiş olduğunu bile ileri sürmektedir. ⁽⁵²⁾ Cemal Kutay ise, o sıralarda daha Fethi Bey Türkiye'ye gelmeden önce Nuri Beyin Fuat Bulca'ya bir muhalif fırkanın kurulacağını ve bu fırkada kendisinin de bulunacağını söylemiş olduğunu yazmaktadır. ⁽⁵³⁾ O halde, denilebilir ki, Nuri Bey, S.C.F. kurulmadan önce böyle bir partinin kurulacağından habersiz ve kendisinin de bu partide yer alacağı konusunda da hazırlıksız değildir. Daha önce, S.C.F. nın Fethi Bey yurda dönmeden önce kurulmasının tasarlanmış olduğuna değindiğimiz anımsanırsa, ⁽⁵⁴⁾ Nuri Beyin böyle bir partide görev almasının da önceden düşünülmüş olmasının çok büyük bir olasılık olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Öte yandan, bu «Kesim»in sonunda, S.C.F. için Gazi Mustafa Kemal'in seçmiş olduğu bu kişilerin ortak yönlerini incelerken göreceğimiz gibi, kurucular ve mebuslar yalnız Gazi'nin yakınları ve güvendikleri kimseler oldukları için değil, fakat aynı zamanda belirli görüşler çevresinde birleşen kimseler oldukları için de bu partinin saflarında bulunmuşlardır. Bu nedenle, Nuri Beyin de İsmet Paşa yönetimine karşı bir kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Burada kısaca değinmemiz gereken bir nokta da, Nuri Beyin Gazi Mustafa Kemal'in bu ölçüde yakını olmasının yanı sıra onun aynı zamanda Fethi Beyin de sevdiği ve «mutlak güvendiği» ⁽⁵⁵⁾ bir kişi olmasıdır. Nitekim, Gazi'nin, Fethi Beyin en yakın ve eski arkadaşı olduğundan Nuri Beyin onu yeni partiyi kurma görevinde yalnız bırakmaması gerektiğini söylemiş olduğunu Okyar belirtmektedir. ⁽⁵⁶⁾

Şu halde, «fırka umumî kâtibi» Nuri Bey, Gazi Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşı, Fethi Beyin eski ve güvendiği

(52) OKYAR: a.g.k., s. 464.

(53) Fuat Bulca, Cemal Kutay'a söylemiştir. (OKYAR: a.g.k., s. 381'de Cemal Kutay'ın notu).

(54) Bkz. Bölüm 2 / Kesim 1 / III.

(55) OKYAR: a.g.k., s. 520.

(56) aynı yerde, s. 399.

bir dostu ve İsmet Paşaya karşı bir kişi olarak S.C.F. nın kuruluşunda ve çalışmalarında görev almıştır.

III — Fırka'nın «İdeologu» — Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Ağaoğlu) :

(a) Özgeçmişi :

Fethi Beyi, ikinci bir siyasal parti kurmakla görevlendiren Gazi Mustafa Kemal'in bunu yaparken onun gerek kişiliği ve gerekse siyasal eğilimleri bakımından gelişigüzel bir seçim yapmadığını görmüş bulunuyoruz. Aynı durum, Nuri Bey için de söz konusudur. Gazi'nin bu tutumunun bir başka kanıtı da Ağaoğlu Ahmet Beyi aynı görev için seçmiş olmasıdır.

1869'da Azerbaycan'da doğan Ağaoğlu Ahmet Bey (ölümü: 1939) orta öğrenimini Tiflis'de, yüksek öğrenimini de Paris'de yapmış ve genç yaşlarında iken yazı yaşamına atılmıştır. 1894'de Azerbaycan'a dönen Ağaoğlu Ahmet Bey, 1908 yılında İstanbul'a gelmiş, kısa bir süre için yaptığı «maarif müfettişliği»nden sonra, «Jeune Turc» dergisinin kurucuları arasına girmiş ve Türk Ocağı'nda yöneticilik yapmıştır. Bundan sonra sırası ile 1913'de Darülfünun'a atanmış, bu arada «Tercüman-ı Hakikat» gazetesinin başyazarlığını yapmış, Birinci Dünya Savaşı sırasında Mebusan Meclisi'ne girmiş ve İttihat ve Terakki Fırkası Umumî Merkez üyesi olmuştur. Savaşın bitiminde Malta'ya sürülen Ağaoğlu Ahmet Bey, 1921'de serbest kalınca Anadolu'ya geçmiş, «Matbuat Umum Müdürlüğü» görevinde bulunmuş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ikinci ve üçüncü dönem Kars mebusu olmuştur. Bu arada «Hâkimiyet-i Milliye» gazetesinde de başyazarlık yapmıştır. (57)

Ağaoğlu Ahmet Bey, T.B.M.M. nde üçüncü dönemde Kars mebusu bulunduğu sırada, 7 Ağustos 1930'da, S.C.F. nı

(57) TÜRK ANSİKLOPEDİSİ: «Ahmet Ağaoğlu» maddesi, C. I, s. 225.

kurmak için Fethi Beyden sonra Gazi Mustafa Kemal tarafından görevlendirilmiştir. (58)

(b) C.H.F. Yönetimine İlişkin Görüşleri :

Konuya eğilmiş olan hemen hemen bütün yazarlara göre, Ağaoğlu Ahmet Bey, gerek siyasal ve gerekse ekonomik alanda liberalizme eskiden beri ve içtenlikle inanmış bir kişidir. Örneğin, Zekeriya Sertel onun için «içlerinde [kurucuların] yalnız Ağaoğlu Ahmet Bey özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu.» (59) derken, Şevket Süreyya Aydemir de, «Batı mânasında bir demokrasinin o zaman tek savunucusu oydu» (60) değerlendirmesini yapmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun görüşü ise, onun «ortodoks bir demokrasi taraftarı» (61) olduğu biçimindedir.

Fethi Beyin de liberal görüşlü olduğunu belirtmiş bulunuyoruz. Bu noktada Ağaoğlu Ahmet Beyin «Serbest Fırka Hatıraları»ndan şu bölüm önem kazanmaktadır :

«[Ağaoğlu Ahmet Beye] Gazi.... :

— Seni tebrik ediyorum, Fethi Beyle anlaşmışsın.

— Fethi Beyi daha görmedim.

— Canım siz, tâ öteden beri anlaşmışsınız....» (62)

Gerçekten de, her ikisi S.C.F. nda bir - iki olay dışında hep aynı görüşte olmuşlar, fırkanın programından başlayarak her sorunu birlikte çözümlemeğe çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, Fethi Beyin ilerde inceleyeceğimiz İzmir gezisi sırasında Ağaoğlu Ahmet Beyin mutlaka yanında bulunmasını istemiş olması daha bir anlam kazanmaktadır. (63)

Öte yandan, daha önceleri yazdığı ve 23 Temmuz 1926'da Gazi Mustafa Kemal'e sunduğu bir raporda Ağaoğlu Ahmet

(58) OKYAR: a.g.k., s. 422.

(59) Z. SERTEL: a.g.k., s. 193.

(60) AYDEMİR: Tek Adam, C. III, s. 391.

(61) KARAOSMANOĞLU: a.g.k., s. 102.

(62) s. 16.

(63) Okyar şöyle diyor: «Seyahatimde Ağaoğlu Ahmet Beyin bulunmasını her bakımdan faydalı, hattâ zarurî görüyordum.» (OKYAR: a.g.k., s. 496).

Bey, rejim hakkındaki düşüncelerini yazılı olarak bildirmiş ve tek partili sistemde denetim yokluğunun doğuracağı sıkıntılar üzerinde durmuştur. Bir örneği İsmet Paşaya sunulan bu raporda öne sürülen görüşler üç noktada toplanmaktadır. Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre, a) C.H.F. nda «feragati nefis kifayetsizliği» vardır, b) fırkanın «ataleti» söz konusudur ve c) fırkada denetimsizlik bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca önceden iyi düşünülmemiş vergiler koymak zorunluluğu ile de karşılaşıldığı eleştirisi yapılmakta ve fırka içinde denetimin «Fırka Divanı»na yapılması, bu divanın uzmanlardan oluşan bölümlere (şubelere) ayrılması, divanın fırka yöneticilerinin koşulsuz olarak güvendiği kişilerden oluşması ve bu kişilerin tam bir özgürlük içinde çalışmalarının sağlanması önerilmektedir. Raporda yer alan ve üzerinde durulması gereken bir düşünce de şudur : «... kuvvetli hükümet demek mürakabeden âzade, istediğini yapar bir hükümet demek midir? Eğer böyle olsaydı şahsî hükümet usulünü en mükemmel ve en kuvvetli hükümet olmak üzere kabul etmek lâzım gelirdi. Halbuki muhakkaktır ki kaziye tamamen aksinedir. Bütün milletlerin ve bilhassa İngiltere'nin tecrübesi ispat etmiştir ki hayırhane ve itidal ile icra olunan mürakabe kuvvetli hükümet için esas şarttır. Şahsî hükümetlerin zaafı işte bu gibi mürakabeyi dahi bertaraf etmiş olmalarındandır.» (64)

Ağaoğlu Ahmet Beyin, o sıralarda C.H.F. içinde bu partinin ülke yönetim biçimini eleştiren bir mebus olduğu da görülmektedir. Nitekim S.C.F. nin ilk günlerinde yayınlanan bir demecinde, «... bir müddetten beri fırkanın [C.H.F. nin] bu doğru yoldan inhiraf ettiğini görerek hususî ve şahsî olarak fırka riyasetine takdim ettiğim raporlarla ve gerek Meclise sevk edilen ve mühim prensiplerle alâkadar addettiğim kanunlar hakkında aldığım vaziyetlerle fırkanın almış ol-

(64) Bu raporun tıpkı basımı, SOYAK: a.g.k., C. II, s. 500-508; yeni harflerle metni, aynı yerde, s. 493-499. Ayrıca, rapor 6-7-8 Ekim 1930 günlü Son Posta gazetesinde yayınlanmıştır. A. AĞA-OĞLU: a.g.k., s. 38-45 arasında da rapordan bölümler bulunmaktadır.

duğu yola karşı itirazdan çekinmedim.» (65) demiş bulunmaktadır.

Şu halde, kısaca belirtirsek, S.C.F. nı kurmakta Fethi Beye yardımcı olmakla görevlendirilen Ağaoğlu Ahmet Bey, her bakımdan liberal görüşü savunan, (66) tek partili rejimin denetimsizliğini ve C.H.F. yönetimini eleştiren bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

IV — S.C.F. nın Öteki Mebusları :

Fethi, Nuri ve Ağaoğlu Ahmet Beylerden sonra, C.H.F. n-dan ayrılarak S.C.F. na katılan öteki mebuslara aynı açılardan ancak gereksiz yinelemelerden kaçınmak kaygısı ile bu kez kısaca bir göz attığımızda şu mebusların bu partiye katılmış olduklarını görürüz :

Ankara	Mebusu	:	Talat
Aydın	»	:	Dr. Reşit Galip
Bilecik	»	:	Rasim (Öztekin)
Bursa	»	:	Senih (Hızıroğlu)
Elazığ	»	:	Nakiyeddin (Yücekök)
Erzurum	»	:	Tahsin (Uzer)
İstanbul	»	:	Ali Haydar (Yuluğ)
»	»	:	Süreyya Paşa (İlmen)
Kocaeli	»	:	İbrahim Süreyya (Yiğit)
Niğde	»	:	Ali Galip
Sinop	»	:	Refik İsmail (Kakmacı)
Şebın Karahisar			
mebusu			Mehmet Emin (Yurdakul)

(65) Cumhuriyet, 20 Ağustos 1930.

(66) Ağaoğlu Ahmet Beyin siyasal düşünceleri için ayrıca bkz. a) «Serbest İnsanlar Ülkesinde», Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1930. Bu yapıtı, önce S.C.F. nın ilk günlerinde Cumhuriyet gazetesinde 27 Ağustos 1930 günlü sayıdan başlayarak bir yazı dizisi biçiminde yayınlanmıştır. (Bu kitapta, Ağaoğlu Ahmet, özgürlük anlayışını bir ütopya çerçevesinde açıklamaktadır), b) «Devlet ve Fert», Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1933. (Bu kitapta da özellikle Kadrocuların görüşlerine siyasal ve ekonomik liberalizmin görüş açısından karşı çıkılmaktadır).

Bu mebusların bazıları, S.C.F. na Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine, bazıları da kendiliklerinden girmişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal, Tahsin Bey'e S.C.F. na katılmasını, Nuri Bey'e yeni partiye girmesini söylediği sırada, 9 Ağustos 1930'da bildirmiştir. (67) Şu halde, Tahsin Bey; Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Nuri Beyden sonra S.C.F. na katılan dördüncü mebusdur. Fethi Okyar ve Ağaoğlu Ahmet'in belirttiğine göre Tahsin Bey, Gazi Mustafa Kemal'in «çok yakın ve eski dostu»dur. (68) İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişilerinden olan Tahsin Bey, Fethi Bey Selânik'de II. Abdülhamit'in muhafızlığını yaptığı sırada onunla birlikte çalışmıştır. (69). Fethi Okyar, anılarının bu döneme ilişkin bölümünde ondan «aziz dostum» diye söz ederek kendisi ile de olan yakınlığını belirttiği (70) Tahsin Beyin, buna karşılık, İsmet Paşa ile arasında bazı anlaşmazlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hasan Rıza Soyak'dan okuduğumuza göre, ilerde göreceğimiz İzmir olayları sırasında İsmet Paşanın tepkisi : «Emin ol, bütün bunlar o Tahsin Beyin başı altından çıkmaktadır ama bu sefer başını kurtaramayacaktır.» biçiminde olacaktır. (71)

Okyar'ın belirttiğine göre, aynı tarihte, yani 9 Ağustos 1930'da Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. na katılmasını istediği bir başka mebus da Dr. Reşit Galip'dir. (72) Ancak, Dr.

(67) OKYAR: a.g.k., s. 446.

(68) OKYAR: a.g.k., s. 446, not 1; A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 18.

(69) «Silâhçı Tahsin» olarak da tanınan Tahsin Bey, Selânik Merkez Kaymakamlığı, polis müdür muaviniği, valilik, mebusluk görevlerinde bulunmuştur.

(70) OKYAR: a.g.k., s. 118.

(71) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 431. (Soyak, bu konuda şu açıklamayı yapıyor: «İzmir suikastı teşebbüsü hakkındaki tahkikat esnasında, rahmetli Tahsin Uzer'in, İttihat-Terakki erkânından birine, vaktiyle yazmış olduğu imalı bir mektubu ortaya çıkmıştı; fakat bundan kendisine bir ceza verilmemişti. -aynı yerde).

(72) OKYAR: a.g.k., s. 446; Buna karşılık, 12 Ağustos 1930 günlü Cumhuriyet, Dr. Reşit Galip'in S.C.F. na katılmasının onı Gazi Mustafa Kemal'in 11 Ağustos'da bildirdiğini belirtmektedir.

Reşit Galip'in partideki çalışmaları kısa sürmüş ve İzmir olayları üzerine 7 Eylül 1930'da S.C.F. ndan ayrılmıştır. (73) Bu ayrılışını açıklarken Dr. Reşit Galip'in Cumhuriyet gazetesi muhabirine verdiği demeçte çok partili siyasal yaşamla ilişkin görüşleri de belirtilmiş bulunmaktadır. Şöyle diyor :

«Serbest Fırkadan çekilmekliğim, tek fırka sisteminin bir müddet daha devamı muvafık olacağı kanaatinde bulunmaklığımdan ileri gelmemiştir. Müteaddit fırkalara lüzum ve ihtiyaç katidir.... Vicdan kanaatine müstenit fırkacılık hayatının inkişafını temine çalışmak mühim bir hizmet sahasıdır....» (74)

Öte yandan, Dr. Reşit Galip'in Gazi Mustafa Kemal'in sevdiği ve güvendiği bir kişi olmasının (75) yanısıra yöneticilere sık sık eleştiriler yönelttiği de bilinmektedir. Örneğin, S.C.F. nin kurulduğu günlere değinen Samet Ağaoğlu, Dr. Reşit Galip için «bazı sorumlu insanlarla yaptığı oldukça sert münakaşalar»dan söz etmektedir. (76) (77) Gerçekte, Dr.

(73) Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

(74) Cumhuriyet, 13 Eylül 1930.

(75) 1893'de Rodos'da doğan ve 4 Mart 1934'de ölen Dr. Reşit Galip, Tıbbiye'de öğrenci iken 1912'de bu okulda Türk Ocaklarının kurulmasına katılmış, İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmiş, köycülük teşkilâtı projesini ortaya atmış, arkadaşları ile ufak bir dispanser kurmuş ve aynı anda ulusçuluk düşüncesini yaygınlaştırmaya çalışmış, Milli Mücadelede hekim olarak görev almış, zaferden sonra Türk Ocaklarında çalışmış ve «merkez reisi» olmuş, İstiklâl Mahkemesi üyeliği, C.H.F. Meclis Gurubu idare azalığı yapmıştır. (Dr. Reşit Galip'in yaşam öyküsü ve Gazi Mustafa Kemal ile olan yakınlığı için bkz.: A. ŞEVKET ELMAN: Dr. Reşit Galip, Ankara, 1953).

(76) SAMET AĞAOĞLU: Babamın Arkadaşları, 3. Basım, İstanbul, 1969, s. 150.

(77) Samet Ağaoğlu sözlerini şöyle sürdürmektedir: «Serbest Fırkadan çekildiğini duyanlar önce şaşırdılar, sonra hâdiseler geliştikçe bu hareketin hangi tesirlerle yapıldığı anlaşıldı. Bu çekiliş Serbest Fırkanın daha doğarken ölümüne mahkûm edildi-

Reşit Galip'in bir keresinde Gazi Mustafa Kemal'i dahi yüzüne karşı acı bir biçimde eleştirmiş olduğu bilinegelmiştir. (78) Herşeye karşın, Dr. Reşit Galip, S.C.F. nin kapatılmasından bir süre sonra Gazi'nin üniversite reformunu gerçekleştirecek Milli Eğitim Bakanı olacak ölçüde güvendiği bir kişi olmuştur.

Ankara mebusu Talât Beyin S.C.F. na katılması da Okyar'ın anlattığına göre şöyle olmuştur : Gazi'yi görmek için hep birlikte Yalova'ya gelmiş olan Ankara mebusları 10 Ağustos 1930 gecesi yemekte konuk bulundukları sırada Talât Bey söz alarak T.B.M.M. nde gurup ve genel kurul toplantılarında hiçbir mebusun söz hakkı kalmadığını, bütçe görüşmelerinde bile hiç kimsenin bir öneri ya da eleştiride bulunamadığını, hattâ bir günde beş - on bakanlık bütçesinin hiç görüşülmeden kabul edildiğini söylemiş, bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal, Talât Beyin de yeni kurulacak partiye girmesini kendisine bildirmiştir. Gazi Mustafa Kemal bununla da yetinmeyerek, Talât Beyin C.H.F. ndan istifa dilekçesini, C.H.F. nin buna vermesi gereken yanıtı, S.C.F. na katılma dilekçesini ve Fethi Beyin bu dilekçeye vereceği yanıtı da hemen orada kendisi yazdırmıştır. (79)

S.C.F. na ilk katılanlardan biri de Mehmet Emin (Yurdakul)'dur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli çalıştığı dönemde 1907'de bu kuruluşa giren, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Trabzon İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Heyeti üyeliğinde bulunan, Türkçülük akımının önde gelen

ğinin ilk işaretiydi.» Biz, Samet Ağaoğlu ile görüşmemizde bu «tesirler»in neler olduğunu sordüğümüzda, bunların özel etkenler olmadığını yalnızca kendisinin de yakından tanıdığı Dr. Reşit Galip'in kişiliği ile ilgili bulunduğunu ve kullanmış olduğu tümcenin başkaca yorumlanmaması gerektiğini, ancak belki de İsmet Paşanın onu etkilemiş olabileceğini açıklamıştır. (78) Bu olayın bir anlatımı için bkz. S. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 150. (79) OKYAR: a.g.k., s. 449.

kişilerinden ⁽⁸⁰⁾ olan ve «Milli Şair» olarak tanınan Mehmet Emin de gene Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine C.H.F. ndan ayrılarak S.C.F. na girmiştir. ⁽⁸¹⁾ Mehmet Emin, Gazi Mustafa Kemal'e olan bağlılığı ile tanınmaktadır ve birçok şiirinde de bu bağlılığı ve ona karşı olan sevgi ve saygısını dile getirmiş bulunmaktadır.

Gene Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine S.C.F. na giren mebuslar arasında, onun «sevdiği eski bir silâh arkadaşı» olan ⁽⁸²⁾ Bilecik mebusu Rasim Bey de bulunmaktadır.

Kendi istekleriyle, daha doğrusu Gazi Mustafa Kemal'den bir uyarı almaksızın S.C.F. na girenlerin başında İstanbul mebusu Ali Haydar Bey gelmektedir. Ali Haydar, 10 Ağustos 1930'da Yalova'da bulunan Fethi Beye telgrafla başvurarak partiye girmek istediğini bildirmiştir. Cumhuriyet döneminde İstanbul valiliği ve belediye başkanlığı, Ankara belediye başkanlığı görevlerinde bulunan Ali Haydar, ⁽⁸³⁾ bu görevleri sırasında tek parti yönetiminin büyük kentler açısından ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları belirten bir rapor düzenleyerek İsmet Paşa'ya ve C.H.F. Umumî Kâtipliğine vermiş, ancak bundan bir sonuç alamamış ve tüm önerileri geri çevrilmiş bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁽⁸⁴⁾ Nitekim, Ali Haydar Bey, S.C.F. na katıldığı sıradaki bir demecinde, «Eski fırkam vaadettiği umdelerin

(80) Mehmet Emin Yurdakul, 1911'de «Türk Ocağı» başkanlığına getirilmiş, ayrıca «Türk Yurdu» dergisini kurmuş, tüm şiirlerinde de Türkçülük duygusunu ve konusunu işlemiştir.

(81) Falih Rıfkı Atay, Mehmet Emin'in S.C.F. na girişini şöyle anlatıyor: «Sofrada onu da görmüştüm. Atatürk, '—Beyefendi, biliyorsunuz, bir muhalefet partisi kurduk. Bu da bir vatan vazifesidir. Arkadaşları takviye buyurmak istemez misiniz?' dedi. Emin Bey.... hemen 'Emredersiniz.' dedi.» (ATAY: a.g.k., s. 573).

(82) A. US: a.g.k., s. 20, 29.

(83) Ulusal Kurtuluş Savaşında Bolu mutasarrıflığını, Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, Sivas Valiliği yapmıştır.

(84) OKYAR: a.g.k., s. 450, not 1.

hiçbirini tahakkuk ettirememiştir. Bunun için ayrılıyorum...» (85) demiş olduğu gibi, bir başka demecinde de :

«Ben öteden beri memlekette hür bir idarenin teessüsüne taraftarım. Bu defa Fethi Beyin yapmış olduğu fırka benim çoktan beri beklediğim ve arzu ettiğim bir teşekküldür. Çünkü bu fırka teşkil edilir edilmez Cumhuriyet esaslarına ve memleket menfaatine daha uygun, daha suurlu bir veçhe verecektir.» (86).

demiş bulunmaktadır.

Eski İttihatçılardan ve «Karakol Cemiyeti» (87) kurucularından Sinop mebusu Refik İsmail ve Bursa mebuslarından Senih Beyler aynı tarihte ve kendiliklerinden 26 Ağustos 1930'da S.C.F. na katılmışlardır. (88) Refik İsmail'in Gazi Mustafa Kemal'e yakın bir kişi olduğu bilinmektedir. Buna karşılık, Senih Beyin neden S.C.F. na katıldığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. (89)

Kendiliklerinden S.C.F. na girenlerin arasında Süreyya Paşa da bulunmaktadır. Süreyya Paşa, Ağustos ayı sonunda C.H.F. başkanlığından izin alarak partiye katılmıştır. (90) Süreyya Paşa, anılarında, Fethi Beyin partiye girmesi için

(85) Vakit, 15 Ağustos 1930.

(86) Vakit, 11 Ağustos 1930.

(87) «Karakol Cemiyeti», Refik İsmail, Kara Vasıf, Galatalı Şevket, Baha Sait, Ali Rıza, Kemalettin Sami ve Edip Servet tarafından kurulmuştur. (Bkz. MUHARREM GİRAY: İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilât - Karakol Cemiyeti; Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz, C. I, sayı 11, 10 Mayıs 1962, s. 345-347; FAHRİ CAN: Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?, aynı dergi, C. IV, sayı 48, 24 Ocak 1963, s. 257-260 ve ayrıca FETHİ TEVETOĞLU: Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti; Türk Kültürü Dergisi, C. VIII, sayı 94, Ağustos 1970, s. 94-95, 100).

(88) Akşam, 26 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 26-27 Ağustos 1930.

(89) Bu nedenle de, Cemal Kutay Senih Bey için, «Niçin muvafık, niçin muhalif oldu, kürsüde bu gerçeği söylemeyenler serisi içinde» sözlerini kullanıyor. (CEMAL KUTAY: Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, İstanbul, 1962, C. XX, s. 11803).

(90) Hâkimiyeti Milliye ve Cumhuriyet, 1 Eylül 1930.

öneride bulunduğunu, kendisinin de bunu kabul ederek Yalova'ya gidip Gazi'den izin istediğini yazmaktadır. ⁽⁹¹⁾ Anılarından öğrendiğimize göre, 1927'de mebus olduktan sonra, kendi görüşlerini içeren birçok önerilerde bulunmuş, bu nedenle de kendisine bu gibi önerilerde bulunmadan önce ilgili bakanlarla görüşmesi gerektiği söylenmiş, sonra da Gazi Mustafa Kemal onu Çankaya'ya çağırarak bu önerileri ve gazetelere verdiği demeçler nedeniyle çıkmıştır. ⁽⁹²⁾ Ayrıca Süreyya Paşa, «hükümetin hakkı ile mürakabe edilmediğini» görerek sinirlendiğini ve bu nedenle de «bazı dokunaklı layihalar» yazmaya başladığını bildirmekte ve bu yüzden de «Gazi... birkaç kere bana çattı» ⁽⁹³⁾ demektedir. ⁽⁹⁴⁾

S.C.F. nın öteki mebuslarından İbrahim Süreyya Bey gelince, onun Gazi Mustafa Kemal'in güvendiği bir kişi olduğunu, Derne'de birlikte çarpıştıklarını, İbrahim Süreyya Beyin o sıralar Mustafa Kemal'in «Muamelât Şubesi»ni yönettiğini, Nakiyeddin Beyin ise Gazi'nin «hoca»sı olduğunu biliyoruz. ⁽⁹⁵⁾ ⁽⁹⁶⁾

(91) İLMEN: a.g.k., s. 67. (Süreyya Paşa, ayrıca, Fethi Beyin kayınpederi İsmail Hakkı Beyin kendisinin eski bir dostu olduğunu ve onun aracılığı ile bu önerinin geldiğini, Fethi Beyi ise Meşrutiyetin ilânından beri tanımakta olduğunu belirtmektedir -aynı yerde, s. 67-68-. Fethi Okyar'ın anılarında ise bu konuda bir bilgi bulunmamaktadır.

(92) aynı yerde, s. 32-33.

(93) aynı yerde, s. 68.

(94) Siyasal eğilimleri hakkında bir fikir verebilmek için Süreyya İlmen'in 30 Eylül 1950'de İstanbul'da kurulan «Toprak-Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi»nin kurucularından olduğunu ve bu partinin amacının «mülkiyet ve tasarruf haklarını ve mallarını kullanma serbestisini tahdit eden zihniyet ve kanunlarla mücadele» olduğunu da belirtebiliriz. (bkz. AKKERMAN: a.g.k., s. 62).

(95) Ayrıca Nakiyeddin Bey, 31 Mart ayaklanmasını bastırmaya giden birliklerden Selânik Redif Alayı komutan vekilidir. (BAYAR: a.g.k., C. I, s. 227).

(96) S.C.F.na ilk katılanlardan biri olmakla birlikte Makbule (Atadan) üzerinde, siyasal bir kişiliği bulunmadığı için, ayrıca

V — Kurucuların ve Mebusların Özelliği:

S.C.F. nın kuruluşunda görev alan ve C.H.F. ndan ayrılarak bu partiye katılan mebusların ilk anda dahi göze çarpan iki önemli özellikleri bulunmaktadır. Önce, bu kişilerin büyük çoğunluğu ve özellikle kurucuların tümü, Gazi Mustafa Kemal'in güvenini kazanmış ya da yakın dostu olan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İsmet Paşa hükümetlerinin yönetim biçimine şu ya da bu yolla karşı olmaları da ikinci özelliklerini oluşturmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal'in bir muhalefet partisinin «güvenilir» kişilerle oluşmasını sağlamış olmasını doğal karşılamak gerekir. Herşeyden önce geçmişin deneyleri, henüz pek genç olan Cumhuriyet rejimi için böyle bir güvence aranmasını gerektirmiş, bu nedenle de partinin yönetiminin Cumhuriyet devrimlerine inanmış kişilerin elinde olmasına özen gösterilmiştir. (97) Konuya bu açıdan bakılınca Hilmi Uran'ın «Fırkaya geçen mebusların hepsinin de ayrı ayrı Atatürk'e olan bağlılığı, Atatürk için bir emniyet ve hattâ icabında Fırkayı kaldırabilme tedbiri mahiyetinde idi.» (98) biçimindeki yargısının gerçeği yansıttığı söylenmelidir.

Ne var ki, bu mebusların tüm özelliği yalnızca bu güvenirlik durumlarından ve Gazi'ye yakınlıklarından öteye

durmuyoruz. Gazi Mustafa Kemal'in yeni kurulan parti için verdiği ve açıkladığı kişisel bir güvence olduğu kendiliğinden bellidir. Nitekim, bu katılma kamuoyuna Cumhuriyet gazetesinin 13 Ağustos 1930 günlü haberinde olduğu gibi, «Gazi Hazretlerinin hemşireleri Makbule hanımefendi Serbest Cumhuriyet Fırkasına aza kaydedilmişlerdir.» biçiminde duyurmuştur. Şevket Süreyya Aydemir'in de açıkça belirttiği gibi, «Herhangi bir fikir ve siyasî hüviyeti olmadığı için, Gazi'nin kendi hemşiresini Serbest Fırka'ya sokuşu Gazi'nin ilgisi bakımından ancak sembolik bir değer taşıyordu.» (Tek Adam, C. III, s. 389, not 1).

(97) Weiker de aynı kanıyı paylaşmaktadır. (bkz. WEIKER: a.g.k., s. 51).

(98) URAN: a.g.k., s. 213.

geçmemiş olsa idi, hiç kuşku yok ki, S.C.F. yapay bir kuruluş olarak kalmış olacaktı. İşte bu nedenledir ki, Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine bu partiyi kuran ve ona katılan mebuslar, İsmet Paşa hükümetinin yönetimine karşı kişiler olmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal'in yeni bir parti kurmakla görevlendirdiği kimseler, dikkat edilirse, «muhallifler» arasından seçilmişlerdir. Öte yandan kendiliklerinden partiye katılan mebusların da İsmet Paşa yönetimine karşı görüşlere sahip kişiler olmaları, bu olguyu pekiştiren, partiyi yapaylıktan kurtaran bir başka gelişim olmuştur.

Önemli bir gerçek, Gazi Mustafa Kemal'in bu kişilerin seçiminde bilinçli davranmış olduğudur. Amacının, partiyi gerçek muhalefet yapacak niteliğe kavuşturmak olduğu açıkça görülmektedir. Ankara mebusu Talat Beyin, yeni bir parti yerine C.H.F. içinden bir hizip oluşturmasını önerdiğinde Gazi Mustafa Kemal'in verdiği yanıt onun bu tutumuna güzel bir kanıttır. Talat beyin önerisine Gazi'nin verdiği yanıt şöyledir :

«Hayır, bu dürüst bir şey değildir. Lâzımdır ki insanlar evvelâ siyasî rengini, reyini ve azmini, sarîh ve milletçe anlaşılır tarzda ifade etsin. Merdâne, namuskârane hareket budur.» (99)

Fethi Okyar'ın anılarında yer alan ve kendisinin Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Kâzım Paşaya (Özalp) söylemiş olduğunu açıkladığı şu sözler de, aynı gerçeğin bir başka anlatımıdır :

«Fırka aynı düşünürlerin toplandığı bir çatı olmak lâzımdır.... bugünkü Halk Fırkası, aynı düşünenlerin toplandığı çatı mânasına gelmiyor. Hakikat böyle olunca, elbette makûl ve tabii olan, Halk Fırkası içinde kalmak istemeyenlerin oradan ayrılması ve ayrı felsefe ve düşünüşte bir siyasî fırkanın çatısı altında toplanmalarıdır.» (100)

Fethi Okyar'ın notlarından yararlanarak onun anılarına ek olmak üzere yazdığı bölümde Cemal Kutay da S.C.F.

(99) Vakit, 11 Ağustos 1930.

(100) OKYAR: a.g.k., s. 397-398.

nın kapatılması sırasında Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Beye fırkaya girmiş olan mebuslar için :

«Siz bilmezsiniz... Bunların çoğu zaten İsmet Paşa'ya ve siyasetine aleyhtardır. Ben rastgele teklifte bulunmadım. Ağaoğlu, bana, senelerce evvel aynı mevzu üzerinde rapor vermişti. Nuri bile yapılan işleri beğenmez. Tahsin kaç kere '— İttihat ve Terakki, taşrayı bu kadar sıkıkmıyordu. Meclis daha hürdü.' demiştir. Sizin teşebbüsünüz onlar için nimet oldu.»

dediğini öne sürmektedir. ⁽¹⁰¹⁾ ⁽¹⁰²⁾

S.C.F. nın kurucularının Gazi Mustafa Kemal'in güvendiği yakınları olmaları ile ilgili savlar ne olursa olsun, şurası da kesin bir gerçektir ki, partinin kurulmasında izlenen yönetime karşın, amaç, T.B.M.M. nde C.H.F. nın koşutunda ikinci ve yapay bir siyasal partinin ortaya çıkarılması değil, fakat bu ikinci partinin iktidar partisinin gerçekten karşısında yer alacak, onu eleştirebilecek bir kuruluş niteliğini kazanması olmuştur. Ancak, günün koşulları içinde bu partinin rastgele muhaliflerin ve özellikle Cumhuriyet rejimine karşı olanların değil, fakat bu rejime ve rejimin önderine bağlı olan ve bununla birlikte iktidar partisinin siyasasına «muhalif» kişilerin yönetim ve denetiminde olması istenmiştir.

(101) OKYAR: a.g.k., s. 537.

(102) Yunus Nadi'nin 8 Ekim 1930 günlü bir yazısında da, önce Fethi Beyin başkanlığı sırasında ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı karşısındaki tutumu eleştirilmekte, işi yeterince sıkı tutmadığı ve önemsemediği belirtilmekte ve, «Fethi Beyi bu defa muhalif bir fırka reisi olarak sahneye çıkaran şeraitin hususiyeti bizi şaşırtmamalıdır. Fethi Beye ikinci bir fırka teşkili tavsiye edilmiş olabilir. Bu tavsiyenin samimiyetinde şüphe etmeyiz. Bu tavsiyeyi kabul edip ortaya çıkan Fethi Bey kendisiyle beş sene evvel malûm olan şerait dahilinde konuşulup ayrılmış arkadaşları.» («Tahattur ve Tahlil»; Cumhuriyet, 8 Teşrinievvel 1930).

Kesim Üç

Kuruluş Nedeni

I — «Neden»ın Önemi:

S.C.F. nın neden kurulmuş olduğunun hep tartışma konusu yapılagelmiş ve bu nedeni açıklamak için çeşitli görüşler öne sürülmüş bulunduğu görülmektedir. Oysa, kural olarak herhangi bir siyasal partinin neden ve hangi amaçla kurulduğunun programına ve yapısına bakılarak açıklanması gerektiği bilinen bir gerçektir. Ne var ki, S.C.F. nın kuruluşunda izlenen «atipik» yöntem ve kurucuları ile bu partiye katılan mebusların kişisel konumları, bu kuralı bu olayda geçersiz kılmış ve «Gazi Mustafa Kemal, C.H.F. karşısında ikinci bir partinin bulunmasını neden istemiştir?» sorusu ilk günlerden bu yana hemen herkesi düşündüregelmıştır.

S.C.F. nın bu özelliğinden kaynaklanmış olan bu soru, ister istemez, bu alanda çeşitli görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Öylesine ki, bu partinin kuruluş günlerinin yakın bir tanığı ve onun amansız bir eleştiricisi olan Falih Rıfkı Atay, daha sonraları, «Devrimci Atatürk, irtica henüz olanca hıncı ile dipdiri iken, bir muhalefet partisinin kurulmasına neden izin verdi?» sorusunu sorduktan sonra, «Bu suale hiç kimse doğru cevap veremez. Çünkü hiç kimseye açıkça fikrini söylememiştir.» (1) bile demektedir. Ger-

(1) ATAY: a.g.k., s. 462.

çekten de —Atatürk'ün bu konudaki düşüncesini hiç kimseye söylemediği doğru olmamakla birlikte— açıkça belirtmek gerekir ki, S.C.F. «olayı»nın, ya da bazan denildiği gibi «deneyi»nin düğüm noktalarından en önemlisi bu yeni partinin neden kurulmuş olduğudur.

«S.C.F. neden kuruldu?» sorusunun yanıtını vermekte en yetkili kişiler, Gazi Mustafa Kemal'den sonra, bu partinin başkanı ve mebusları olmak gerekir. Dönemin basınının bu konudaki değerlendirmeleri ise, herşeyden önce o günün koşulları içinde ikinci bir partinin kurulmasının nedeninin nasıl görüldüğünü ortaya koyacaktır. Gene dönemin siyasal kişilerinin ve devlet adamlarının gerek o günlerde ve gerekse daha sonraları açıkladıkları görüşleri de başvurulması gereken bir başka önemli kaynaktır. S.C.F. günlerini yaşamış olan bu kimselerin bu açıklamalarından sonra konuya çeşitli nedenlerle bilimsel açıdan eğilmiş olanların değerlendirmeleri gelmektedir. Ancak, S.C.F. nın kuruluş nedenini (ya da nedenlerini) değişik açılardan açıklamaya çalışan bütün bu görüşleri bir sınıflandırmaya bağlamak olanı da bulunmaktadır.

Yapacağımız bu sınıflandırma dahi bir başka açıdan S.C.F. nın kuruluş nedeninin önemini belirleyecektir. Gerçekten de, bu nedenin başlıca dört açıdan aranmış olduğunu görüyoruz. Bunlar, a) rejimin niteliği, b) ülkedeki denetim yokluğu, c) rejim ve toplum arasındaki ilişki ve d) siyasal çekişmeleri kendilerine temel alan yaklaşım açılarıdır. İşte, S.C.F. nın kuruluş nedeni bu yaklaşım biçimlerinden hangisinin kapsamında bulunursa bulunsun, konunun salt bu bakımdan dahi ne ölçüde önemli olduğu katediliğinden açıkça ortadadır.

II — Görüşler :

(a) Cumhuriyet rejiminin çok partili siyasal yaşamı gerektirmesi :

«Birçok yazarlar ile siyaset ve bilim adamları «Cumhuriyet» ve «çok partili siyasal düzen» üzerinde durarak, bu iki kavram arasındaki ilişki çerçevesinde S.C.F. nın kuru-

luş nedenini açıklamış bulunmaktadır. Bu görüşte olanlara göre, bir ülkede Cumhuriyet'den söz edebilmek için, orada birden çok siyasal parti var olmalıdır. Türkiye'de ise cumhuriyet rejimi vardır, o halde ikinci bir siyasal parti de kurulmalıdır. Çünkü, birden çok siyasal parti kurulmadıkça Cumhuriyet tam olarak gerçekleşmiş sayılamaz. İkinci parti, Cumhuriyet rejiminin zorunlu bir siyasal kurumudur. Öte yandan, ancak ikinci bir siyasal partinin varlığı durumunda demokratik hak ve özgürlükler gerçekleşebilir. Özgür tartışma, çok partili siyasal yaşam ile olanak kazanır. Cumhuriyet rejimi, bir halk yönetimidir; o halde siyasal yaşamda birden çok parti bulunmalıdır. İşte, Gazi Mustafa Kemal bu gereksinme ile S.C.F. nı kurdurtmuştur. ❶

Ana çizgileri ile ve bir genelleme çerçevesinde böylece belirtebileceğimiz bu görüşün nasıl savunulduğuna ilk örnek olarak Fethi Beyin biraz aşağıda inceleyeceğimiz öteki düşünce ve görüşlerinin yanısıra bu yoldaki görüşü için T.B.M.M. dışındaki en önemli söylevi olan İzmir konuşmasını gösterebiliriz. S.C.F. Genel Başkanı, bu söylevinde, (2) Cumhuriyet rejiminin temelini özgür tartışma ve iki siyasal partinin karşılıklı mücadelesi olduğunu, bu mücadelenin Cumhuriyetin «ruhu ve esası»nı oluşturduğunu belirterek, partisinin varlık nedenini bu açıdan açıklamış bulunmaktadır. (3) Fethi (Okyar) ın anılarından anlaşıldığına göre ise; Gazi Mustafa Kemal, kendi sağlığında Cumhuriyet rejimini tam anlamı ile gerçekleştirmek için çok partili demokratik yaşama geçmek istemiş ve bu nedenle de ondan S.C.F. nı kurmasını istemiştir. (4) (5)

(2) Fethi Beyin İzmir gezisi ve söylevi için bkz. Bölüm 4 / Kesim 2 / I - V.

(3) Bu söylev metni için bkz., 8 Eylül 1930 günlü gazeteler. Biz, 8 Eylül 1930 günlü Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayınlanan metni kaynak olarak almış bulunuyoruz.

(4) Fethi Okyar'ın belirttiğine göre, Gazi Mustafa Kemal bu düşüncesini kendisine ilk kez bir muhalif fırkanın kurulmasını önerdiği gecenin ertesi günü Başvekil İsmet Paşa da hazır bulun-

S.C.F. nın «ikinci adamı» Ağaoğlu Ahmet Bey de aynı görüşü paylaşmakla birlikte daha kesin ve açık bir anlatım kullanmaktadır. Ona göre, bu ikinci partinin kurulmasındaki «...âmil... Cumhuriyet'in bir tek fırka ile idare edilmemesi faraziyesi olmuştur. Binaenaleyh ikinci fırkanın teşekkülünden maksadın Cumhuriyet'i teyit ve takviye etmek gibi bir tasavvur olmasını kabul eylemek lâzım gelir.» (6) (7)

Partinin kurucularından Dr. Reşit Galip de aynı kanıyı dile getirmiş bulunmaktadır. Dr. Reşit Galip'e göre S.C.F. nın kurulması, «Cumhuriyetin millete vaadettiği bütün kurtarıcı ve yükseltici unsurların tahakkuk ettirebilmek için en salim ve vatanperverane yoldur.» (8)

Dönemin basınında da bu görüşe geniş yer verilmiştir.

duğu bir sırada açıklamıştır. Fethi Okyar, Gazi Mustafa Kemal'in şöyle dediğini ileri sürüyor: «...Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictator manzarasıdır. Vakıa bir Meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize dictator nazarıyla bakıyorlar... Halbuki ben Cumhuriyet'i şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese bir istibdad müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdad müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum. Sizin dostluğunuza, ahlâkınıza, malûmatınıza itimadım vardır. Mesele, memlekette Cumhuriyet'in şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir...» (a.g.k., s. 392-393).

(5) Gazi Mustafa Kemal'in yakın çevresinden olan Falih Rıfkı Atay da bir olasılık olarak bu düşünceyi paylaşmakta ve Gazi'nin tek partili rejimin nasıl olsa bir gün sona ereceğini düşünerek kendi sağlığında ve güvendiği arkadaşları ile çok partili rejime geçmeği sağlamak istediğini söylemektedir. (ATAY: a.g.k., s. 463).

(6) «1930 Senesinin Bilânçosu»; Son Posta, 2 Kânun 1931.

(7) S.C.F. nın T.B.M.M. ndeki üyelerinden Süreyya Paşanın görüşlerini «Siyasal çekişmeler» başlığı altında inceleyeceğiz. Ancak, burada, Süreyya Paşanın da ikinci partinin Cumhuriyet rejiminin bir gereği olduğu için Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nı kurdurmuş olduğuna, yalnız bir-iki sözcükle de olsa, değinmiş bulunduğunu belirtmemiz yerinde olacaktır. (İLMEN: a.g.k., s. 15).

(8) Dr. Reşit Galip: «Demeç»; Yarın, 13 Ağustos 1930.

Örneğin Hâkimiyeti Milliye gazetesi, S.C.F. daha henüz kurulmadan önce, böyle bir partinin kurulacağı haberinin yayılması üzerine «Sabık Paris Büyükelçimiz (Serbest Cumhuriyet) namı ile siyasî bir fırka teşkil ediyor» başlığı altında yayınladığı bir haber-yorumda bu konuda şu görüşe yer vermiş bulunmaktadır :

- «Rejimi kuranlar rejimin iltizam ettirdiği siyasi bütün teşekkülleri ve müsaadekârlıkları kelimelerin tazammun ettiği bütün kuvvetiyle anlamış ve tam demokrat ve Cumhuriyetçidirler.... Yeni teşekkülün bizde bu imkânı temin edeceğini ummak isteriz.» (9)

Şu halde, yeni ve muhalif bir partinin kurulmasının nedeni, gazeteye göre, böyle bir partinin rejimin gerektirdiği bir kuruluş olmasıdır. (10)

Cumhuriyet gazetesinde de, bu gazetenin başyazarı ve aynı zamanda C.H.F. üyesi de olan Yunus Nadi kendi görüşünü, «Herşeyden evvel yeni fırka, memlekette hakikî demokrasinin teessüs ve inkişafını temine yarayacak bir teşekkül olacaktır diyebiliriz» (11) biçiminde özetlemektedir. Yunus Nadi'ye göre, gerçek demokrasinin kurulması için başka bir yol da yoktur. Çünkü demokrasiyi kurmak demek, demokrasiyi uygulamak demektir. (12) Yazar, «Yeni Fırka-

(9) Hâkimiyeti Milliye, 10 Ağustos 1930.

(10) Ancak, gazete bu yorumu yaparken, bir yandan da muhalif bir parti kurulması nedeniyle gene rejim adına duyduğu kuşku-ları dile getirmekten geri kalmamış olması ilginçtir: «Yeni teşekkül, bizde gecikmiş bir teşebbüs değildir. Memleketimizde şimdi tam hürriyetli bir matbuata, muhtelif siyasi teşekküllere müsamaha edecek kadar serbest bir idareye niçin müsaade edilmediğini yakın zamanlara kadar devam eden hâdisat bize aksini iddia edemeyeceğimiz bir sarahatle öğretti.... Onun için maziye ve irticaaya dayanan, memleketin vahdet manzumesini bozan kara teşekküllerin daima muhalifi kaldı.... Onun için bizde teşekkül edecek fırka ancak bu vasıfları [= cumhuriyetçi, lâik, inkılâpçı] haiz olmak şartı ile terviç edilebilirdi».

(11) «Cumhuriyet Halk Fırkasına Gelince»; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

(12) «Fırkacılık Münakaşaları»; Cumhuriyet, 20 Ağustos 1930.

nın Umumi Telâkkisi» başlığını taşıyan yazısında ise bu görüşünü daha ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunmaktadır. Yunus Nadi, bu yazısında demektedir ki :

«Memleketin şurasından burasından gelmeğe başlayan malûmat yeni fırkanın her tarafta iyi bir tesir husule getirmiş olduğu merkezindedir. Bunu ilk merhalede normal fırka fikrinin demokrasi hayatımızda büyük ihtiyaç olduğu mânasına almak doğrudur. Tesis ettiğimiz Cumhuriyet'in hakikaten halk idaresi olarak tekâmül edebilmesi için bütün hürriyetlerin tam ve kâmil olarak istimal edilebilmesi lâzımdır. Fikir hürriyeti, matbuat hürriyeti, tenkit ve münakaşada serbesti bu cümledendir. Nihayet memleketin büyük menfaatleri en hurda tafsîlâtına kadar esaslı prensiplere irca ve isnat olunabilmelidir. Bazan yekdiğerinden farklı olan bu prensipler millet efradının muhtelif manzumelerde cemeder ki, tatbıkatta bunların adı da fırka olur. İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası bu ihtiyaca cevap veren esaslı bir adımdır...» (13)

Akşam gazetesinde de Necmeddin Sadık (Sadak) tek partili rejimin Cumhuriyette gerçek dışı, yapay bir kurum durumuna gelmiş olduğunu, bunun Cumhuriyet'i zayıflattığını, ulusal egemenliğin tek desteği olan Millet Meclisinin de sönmeye yüz tuttuğunu, işte bu nedenlerledir ki ikinci bir partinin gerçek bir gereksinmenin sonucu olduğunu yazmaktadır. (14)

Yeni Muhit dergisinde ise Ahmet Cevat sürekli olarak bu görüşü işlemiştir. Yazara göre S.C.F. nin kurulması «modern demokrasilerin normal siyasî hayatı» (15) gereği olduğu gibi, artık devrim sırasında gerekli olan tek parti sistemi bu devrimler gerçekleştirildiğinden olağan ekonomik ve toplumsal yaşam için en uygun olanı çok partili sistemdir. (16) Kaldı ki, «lâik Cumhuriyet usulünün serbest işle-

(13) Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930.

(14) «Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Mahsulüdür»; Akşam, 19 Ağustos 1930.

(15) «Memleketin Siyasi ve İçtimai Meseleleri»; Yeni Muhit, Teşrinisani 1930, no. 25, s. 1.

(16) «Yeni Bir Fırkanın Teşekkülü — Siyasi Teşekküller Sisteminde Normal Hayata Doğru»; Yeni Muhit, Eylül 1930, sayı 23, s. 321.

mesine ancak şimdi, birden ziyade siyasî fırkaların doğması ile başlanacaktır.» (17)

Yarın gazetesi başyazarı Arif Oruç'un görüşü de aynı doğrultudadır. Yazara göre, «Fırkanın teşkiline sebep... Cumhuriyet'e yakışacak bir idare teessüsüne hâdim olma- tır.» (18)

Daha sonraları birçok siyaset adamlarınca belirtilen görüşlerde de bu sav savunulmuş (19) bulunmakla birlikte aynı konuyu gereksiz yere yinelememek için bunlar üzerinde burada ayrıca durmayacağız. Buna karşılık, bazı bilimsel görüşlerde de aynı kanıya yer verilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin Doç. [Prof.] Dr.ERCÜMEND Kuran, «...halkçılığın gereği olarak, Atatürk'ün milletini Batılı anlamda demokrasiye hazırladığı tarihi bir gerçektir. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesine girişmesi... bunu ispatlar (20) derken bu görüşü savunmuş olmaktadır. Başka birtakım nedenler üzerinde durduktan sonra, «Bu

(17) «Medenî Yetişkinlik ve Fırkalar Hayatı»; Yeni Muhit, Teşrinievvel 1930, sayı 24, s. 401.

(18) «Hakikat Budur»; Yarın, 22 Ağustos 1930.

(19) Örneğin bkz. AVNİ DOĞAN: a.g.k., s. 210. Bir başka ilginç örnek de, daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları olacak olan İzmir milletvekili Celâl Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın milletvekili Adnan Menderes'in «Dörtlü Takrir» diye anılan ve C.H.P. Meclis Gurusu başkanlığına verilen 7 Haziran 1945 günlü önergedir. Bu önerge aynen: «Memleketi ortaçağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kırmak maksadı ile 1925'ten sonraki yıllarda siyasî hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilâtı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk, bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.... Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti.» (NAKİ CEVAT AKKERMEN: Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar; Ankara, 1950, s. 72-73).

(20) ERCÜMEND KURAN: Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi; Türk Kültürü Dergisi, C. IV, sayı 37, kasım 1965, s. 65. Ayrıca bkz. ERCÜMEND KURAN: Atatürk'ün Demokrasi ve Halkçılık Anlayışı; aynı dergi, C. V, sayı 50, Aralık 1966, s. 144.

partinin kurulmasından Mustafa Kemal'in beklediği pratik faydalar her ne olursa olsun, onun bu muhalefetin zamanla gelişerek, normal bir parti haline geleceğini ve memleketin idaresinde hayati bir görevi yerine getireceğini ümit etmiş olduğunu da güvenle söyleyebiliriz.» (21) diyen Prof. Dr. Kemal Karpat da, yaklaşık olarak, aynı görüşü savunuyor olsa gerektir. İngiliz araştırmacı Dr. Geoffrey Lewis ise gene bu görüşü destekleyerek, S.C.F.'nin parlamenter demokrasinin yerleşmesi için kurulmuş olduğunu bildirmektedir. (22) D. E. Webster, diktatörlük suçlamalarının geçersizliğini ve Cumhuriyetin demokratik yapısını kanıtlamak için bu girişimin yapılmış olduğu görüşünü savunmaktadır. (23) M. Philips Price, S.C.F.'nin gerçek demokrasiye geçmek için bir adım olduğunu ve bu amaçla kurulduğunu öne sürmektedir. (24)

(b) Ülkedeki denetim eksikliğinin giderilecek olması :

(aa) Hükümetin denetlenmesi için S.C.F.'nin kurulduğu görüşü :

En çok yandaş toplayan görüş olduğunu söyleyebileceğimiz bu anlayış şöyle özetlenebilir : Tek partili rejimde hükümet T.B.M.M. nde eleştirilmemekte ve denetlenmemektedir. Oysa, Meclis'de ikinci bir siyasal partinin bulunması durumunda bu sakınca giderilmiş olacak ve daha sağlıklı bir yönetim gerçekleştirilecektir. C.H.F.'nin kendi mebuslarınınca eleştirilip denetlenemediği anlaşılmıştır. Parti disiplini, lidere bağlılık, seçimlerde aday gösterilme yöntemi mebusların bu görevi yapmalarına engel olan nedenlerin başında gelmektedir. Bu durum, daha alt düzeydeki yönetim

(21) KEMAL KARPAT: Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller; İstanbul, 1967, s. 61.

(22) GEOFFREY L. LEWIS: Turkey; New York, 1955, s. 103.

(23) DONALD EVERETT WEBSTER: The Turkey of Atatürk — Social Process in the Turkish Reformation; The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1939, s. 109.

(24) M. PHILIPS PRICE: A History of Turkey — From Empire to Republic; George Allen and Unwin Ltd., London, 1956, s. 138.

birimlerini de etkileyecek bir aşamaya ulaşmıştır. O halde, C.H.F. ndan ayrı bir siyasal kuruluşa gereksinme vardır ve işte bunu S.C.F. karşılayacaktır. S.C.F. nin kuruluş nedeni, T.B.M.M. nden başlayarak yönetimi eleştirmek ve denetlemektir.

Ana çizgileri ile anlatımı böyle olan bu görüşün bizzat S.C.F. nin yöneticilerince nasıl savunulduğuna geçmeden önce, Gazi Mustafa Kemal'in bu konudaki asıl amacının bu partinin kurulmasını gerçekleştirmekle bir denetiminin sağlanması olduğunun ısrarla ve bazı kanıtlara başvurularak öne sürüldüğünü belirtmemiz gerekmektedir. S.C.F. nin kuruluş çalışmaları sırasında Yalova'da bulunduğu daha önce söz etmiş olduğumuz Afetinan'ın (25) açıklamalarından, o günlerde Gazi Mustafa Kemal'in bu konudaki düşüncelerini kendisine söyleyip yazdırdığını, hattâ yazılışı zor bazı sözcüklerde Gazi'nin yardımcı olduğunu anlıyoruz. Prof. Dr. Afetinan, bu notların kendi el yazısı ile yazılmış olmalarına karşın, Gazi Mustafa Kemal'in söylediklerinin 'aynısı' olduğunu ve bu nedenle de tarihsel değer taşıyan bir belge olduklarını belirtmektedir. (26)

Bu notlarda; Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nin kurulmasını neden sağladığı anlatılırken tek partili siyasal yaşamın çeşitli sakıncaları olduğu, çünkü herşeyden önce Meclis'de yalnızca bir partinin üyelerinin bulunduğu, bu üyelerin başbakana ve bakanlara güvendikleri için denetim görevlerini yapmayabilecekleri gibi, aynı siyasal partinin ça-

(25) Bkz. Bölüm 2 / Kesim 1 / II.

(26) Afetinan'ın kendi deyişiyle: «Atatürk tarih çalışmalarını ihmal etmiyordu. Bir gece toplantısında herkesi konuşturmak için bana bazı sualler yazdırdı.... Cevaplar verildi. Fakat, kendi dikte ettiği sualleri yeniden tashih ederek, cevaplar üzerinde izahata başlayınca, ben söylediklerini yazmak istedim ve elimdeki kâğıtlara not tutmaya başladım. Hattâ bazan anlamadığım kelime olunca durakladığımı gören Atatürk, bunun yerine bir başka kelime kullanmıştır.... Bu notlar benim el yazımla olmakla beraber, Atatürk'ün söylediklerinin aynıdır. Bunun için tarihi değeri olan birer vesika mahiyetindedir....» (a.g.k., s. 263, 269).

tısı altında bulunmaktan doğan yakınlık ve daha başka nedenlerle de arkadaşlarını eleştirmekte çekinebilecekleri belirtilmekte, bundan başka güçlü bir devlet başkanının tek parti çerçevesi içinde Meclis'i görünüşte tanıyabileceği, ancak giderek tek başına hiç bir denetime bağlı olmaksızın yönetime sahip olabileceği açıklanmaktadır. (27) Notlarda bundan sonra doğrudan doğruya S.C.F. söz konusu edilmektedir. Afetinan, bu konuda Gazi Mustafa Kemal'in kendisine şunları yazdığını söylüyor :

•Temiz fikirler 'etrafında teşekkül eden ve tabii bir surette Cumhuriyet temeli üzerinde yükselecek olan bu fırkanın mevcudiyeti hatıra gelen mahzurların vücut bulmaması için, esaslı bir tedbirdir. Memlekette Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası birbirini kontrol edecek, birbirinin fikirleri, niyetleri, hareketleri hakkında efkâr-ı umumiyeyi tenvir edecektir. Bu sayede şahsi selâhiyetlere dayanarak, şahsi hareketler milletin gözü önünde bulundurulacaktır.» (28)

Gazi Mustafa Kemal'in gerçekten bu amaçla S.C.F. nın kurulmasını sağladığını bize bildiren Afetinan'ı doğrulayan başka kaynaklar da bulunmaktadır. Bu kaynaklara önemli bir örnek olarak önce, Gazi Mustafa Kemal'in genel sekreterliği (= Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtipliği) görevini yapmış ve onun çoğu zaman yanında bulunmuş olan Hasan Rıza Soyak'ın anılarını gösterebiliriz. Soyak'ın anlattığına göre, S.C.F. nın kurulmasından önceki günlerde Gazi Mustafa Kemal, ona :

•İnkılâp esasları dışındaki meselelerimizi imkân nispetinde en iyi, en verimli hal çarelerine bağlamalı... Bu, ancak, karşılıklı, açık, serbest, ciddi ve samimi tartışmalarla temin edilebilir. Binaenaleyh biz, bir an evvel, Mecliste böyle bir cihaz; bir serbest tenkit ve münakaşa cihazı yaratmaya bakmalıyız....»

demiş ve S.C.F. nın kuruluşuna bu düşünce temel olmuştur. (29) Ayrıca, bu düşüncelerini açıkladıktan sonra da Ga-

(27) İNAN: a.g.k., s. 264-265.

(28) İNAN: aynı yerde.

(29) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 408.

zi Mustafa Kemal, her olanakta bu sözlerini yinelemiş ve bir keresinde de devrimler tartışma dışı kalırken, bunun yanısıra yöneticilerin çalışmalarının da eleştiri konusu yapılamaz bir duruma geldiğini, gerçekte yöneticiler için bunun kolay bir ortam yarattığını, ancak bu arada kişisel çıkar düşkünü bazı kimselerin de bundan yararlandıklarını belirtmiştir. (30)

Bunlardan daha da önemli olanı, Fethi Okyar'ın anılarında, başka nedenlerden de söz edilmekle birlikte, S.C.F. nin kurulmasının temel nedeninin aynı gerekçeye ve Gazi Mustafa Kemal'in aynı denilebilecek sözlerine bağlanarak açıklanmış bulunmasıdır. Fethi Okyar'a göre, ikinci bir siyasi parti, Cumhuriyet rejiminin bir gereği olmasının yanısıra, asıl neden, T.B.M.M. nde özgür tartışma konularını yaratmak ve böylece de Meclisin hükümeti denetlemesine olanak sağlamak istenmesi olmuştur. Gazi, uygulamada birçok aksaklıklar olduğunu, ancak hükümetin bunlardan bilgisi olamayacağını, buna karşılık yeni bir siyasi parti kurulursa bu gibi aksaklıkların Meclis'de dile getirileceğini ve denetimin sağlanacağını düşünmüş ve bu düşüncesini Fethi Okyar'a açıklamıştır. (31) Fethi Okyar, Gazi'nin şöyle dediğini yazıyor :

«.... Meclis bu şekilde vazifesini yapamıyor. Birçok mebuslar bu noksanları bildikleri halde nemelâzım diyerek susuyorlar..... Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka kurmak lâzımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Meclis'de münakaşa daha serbest olur. Meselâ siz böyle bir fırkanın başına geçersiniz, bildiklerinizi Meclis'de serbestçe söylersiniz. Bu suretle uygulamada görülen birçok hatanın önünü almak mümkün olur.» (32)

Fethi Bey, S.C.F. nin «reisi» olarak verdiği demeç ve söy-

(30) SOYAK: aynı yerde.

(31) OKYAR: a.g.k., s. 385. Okyar'ın belirttiğine göre, Gazi Mustafa Kemal bu düşüncelerini, kendisinin Yalova'ya geldiğinin beşinci veya altıncı günü gecesi yemekte açıklamıştır. Bu duruma göre tarih, 29 veya 30 Temmuz 1930 olması gerekmektedir. O sırada ayrıca Kâzım Paşa da (İnanç) bulunmuştur. (s. 385).

(32) OKYAR: a.g.k., s. 386-388.

levlerde de partisinin ülkede denetim ve eleştiriyi sağlamak için kurulmuş olduğuna sık sık değinmiştir. (33)

S.C.F. nın kurulması aşamasında Ağaoğlu Ahmet Beyin de aynı görüşü öne sürdüğünü görüyoruz. Örneğin, şöyle demiş bulunmaktadır : «...Ben ötedenberi söylüyorum ki, hükümet uzun müddetten beri mürakabesiz kalmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir idare tarzı mevcut değildir. Fırkasız mürakabe, mürakabesiz Cumhuriyet olmaz.» (34) Ağaoğlu Ahmet Bey bir yazısında da gene açıkça aynı gerekçeye dayanarak S.C.F. nın kurulmasını gerektiren nedeni açıklamış bulunmaktadır; ona göre, ikinci partinin kurulmasının nedeni «Mürakabe ve kontrol»ün sağlanmasıdır. Çünkü tek parti demek, denetimsizlik demektir. (35) Öte yandan, «Serbest Fırka Hatıraları»nda Ağaoğlu Ahmet Bey, Yalova'da partinin kurulması görevinin Fethi Beye verildiği ilk günlerde onun kendisine Gazi Mustafa Kemal için, «Anlaşıyor ki tek fırkanın doğurmuş olduğu mürakabesizlikten, idaresizlikten bıkmış! ... Meclis'de birbirini mürakabe ede-

(33) Örneğin, «Devletin umumi hizmetlerinin radikal tetkik, tenkit ve münakaşasından geçerek, en salim haddeden süzülerek, fiil sahasına intikal ettirilmesi, şüphesiz kendilerinin [Gazi'nin] esas arzularından biridir.» («Demeç»; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930). Gene örneğin, «S.C.F. memleketimizde Millet Meclisinde mürakabe hayatını uyandırmak için meydana çıkmıştır.» (T.B.M.M., 3. Dönem, 4. Birleşim, 1. oturumda 15 Kasım 1930'daki konuşmasından - T.B.M.M.Z.C., C. XXII, s. 23).

(34) «Demeç»; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

(35) «İkinci Fırkaya Lüzum Var mıdır?»; Son Posta, 11 Teşrinievvel 1930 (Ağaoğlu Ahmet Bey bu açıklamayı Yunus Nadi'nin C.H.F. ile S.C.F. arasında köken, yön ve genel amaç aykırılığı olmadığı öne sürüldüğüne göre, ikinci bir siyasal partiye neden gereksinme olsun, C.H.F. içinde de denetim görevi yapılabilir, ülkeyi karışıklığa sürüklememiş de oluruz, biçiminde özetleyebileceğimiz düşüncesine karşı yazmıştır. —bkz. YUNUS NADI: Yeni Fırkanın Mahiyeti; Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930—Ağaoğlu'nun bu yazısını da Yunus Nadi, «İkinci Fırka» adlı yazısı ile 13 Teşrinievvel 1930 günlü Cumhuriyet'de yanıtlamıştır. İlginçtir ki, sözü geçen yazısında Ağaoğlu Ahmet Bey, Yunus Nadi'nin görüşleri doğru ise bugüne değin neden denetim sağlanamadı? sorusunu sormaktadır).

cek iki fırkanın mevcudiyetini... istiyor.» dediğini belirtmektedir. (35/1)

Diyebiliriz ki, özellikle S.C.F. nın ilk günlerindeki genel kanı, bu partinin eleştiri ve denetim görevini yüklenmek üzere kurulmuş olduğudur. Nitekim, S.C.F. daha «resmen» varlık kazanmamış olduğu bir sırada, C.H.F. nın sözcüsü durumunda olan Hâkimiyeti Milliye gazetesi «Siyasî Bir Gurup» başlığı altında verdiği bir haberde, «Memleketimizde iktisadî, malî ve içtimai birçok yapılacak işler vardır. Yeni gurubun gayesi bu işleri daha mazbut bir şekilde mürakabe etmek olacaktır.» (36) derken bu görüşün de sözcülüğünü yapmış oluyordu.

Öte yandan daha sonraları da bu görüşün paylaşıldığı görülmektedir. Örneğin, aynı kanıda olan Hilmi Uran (37) gibi, bu konuya değinmiş olan Karpat da S.C.F. nın kurulmasının bir nedeninin de «...hükümeti, hem kusurlarını düzeltmeye, hem de ekonomik vaziyete yeni çareler aramaya sevkedecek bir kontrol sistemi yaratmak» (38) olduğunu söylemekte, Prof. Dr. Tunaya da aynı görüşü belirtmektedir. (39)

(bb) C.H.F. nın denetlenmesi için S.C.F. nın kurulmuş olduğu görüşü :

İkinci partinin kuruluş nedenini denetim eksikliğinin giderilmesi amacıyla görenlerin bir bölümü, denetlenecek kuruluş bakımından şimdi incelemiş olduğumuz görüşü savunanlardan ayrılmakta ve bu partinin C.H.F. nı desteklemek, ona bir çeki-düzen verilmesini sağlamak amacı ile kurulmuş olduğunu öne sürmektedirler.

Hemen belirtelim ki, böyle bir «neden»i ne S.C.F. yöneticileri dile getirmişlerdir ne de Gazi Mustafa Kemal'in

(35/1) s. 18.

(36) 9 Ağustos 1930 günlü sayı.

(37) URAN: a.g.k., s. 212.

(38) KARPAT: a.g.k., s. 61.

(39) TUNAYA: a.g'k., s. 624.

bu doğrultuda bir açıklama yapmış olduğu öne sürülmüştür. Bu görüş, daha çok bir yorum olarak, C.H.F. yazarlarında savunulmuş bulunmaktadır. Örneğin, Hâkimiyeti Milliye gazetesi yazarlarından Siirt mebusu Mahmut Beye (Soydan) göre, yeni bir partinin kurulmuş olması C.H.F. nı «rekabet» yüzünden eylemsizlikten kurtarmış olacak ve onun «yeniden millî mücadele devrinin ruh ve heyecanı ile» çalışmasını gerektirecektir. Çünkü, o güne değin tek başına olan C.H.F., bu durumda kalan her siyasal kuruluş gibi, göreceli bir eylemsizliğe düşmüştür. (40) Cumhuriyet gazetesinde de Yunus Nadi'nin aynı savda bulunduğunu görüyoruz. Gerçekten de, Yunus Nadi açıkça demektedir ki :

«...C.H.F. son senelerde fazla çalışmaya ihtiyaç hissettirmeyen bir emniyet içinde kendisini ılık bir rehabetin ataletine terketmişti. ... Demek ki C.H.F. na dahi taarruz olunabilirmiş. ... Demokrasi hayatı tek fırka ile yürütülebi-
lecek bir şey değildir. ... İlk senelerin az çok disiplin ile yürüyen hayatı ne kadar zarurî idi ise ilk tatbik imkânı tahassül ettikten sonra hayata serbest cereyan vermek lüzumu dahi o kadar zarurî idi. İşte, S.C.F. nin doğumu böyle bir ihtiyacın neticesidir.» (41) (42)

Şimdilik, bu görüşün açıklamasını genişletecek ve eleştirecek değiliz. Sav, yeterince açıktır. Ne var ki, bu gibi yorumların ve değerlendirmelerin dahi yapılmış olmasının, «S.C.F. neden kuruldu?» sorusunun önemini vurgulayan gelişmelerden olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

(c) Toplumun siyasal eğilimlerinin anlaşılacak olması :

Bazı siyaset ve bilim adamlarına göre ise, ikinci bir partinin kurulmasının gerçek nedeni, toplumun rejim ve devrimler karşısındaki tepkisinin açığa çıkmasının sağlanacak olmasıdır. Denilmektedir ki, toplumu sıkı bir biçimde yöneten C.H.F. nin yanibaşında bir «muhalefet fırkası»nın bu-

(40) «Karşı Karşıya»; Hâkimiyeti Milliye, 31 Ağustos 1930.

(41) «Fırka Teşkilâtı»; Cumhuriyet, 18 Eylül 1930.

(42) Yakın bir görüş için bkz. SHAW-SHAW : a.g.k., C. II, s. 382.

lunması çeşitli toplum kesimlerinin suskunluğuna son verecek ve böylece de Cumhuriyet yönetiminin toplumda ne ölçüde kök salmış olduğu öğrenilmiş, ayrıca, toplumda sezilen hoşnutsuzluğun dile getirilmesi sonucunda da sorunlar anlaşarak bunlara çözümler aranabilmiş olacaktır. Şu halde S.C.F. nın kurulmasının nedeni, toplumu sınamak ve anlamaktır. S.C.F., siyasal bir «deney»dir.

Ana düşüncesini böylece. özetleyebileceğimiz bu görüş değişik biçimlerde anlatımını bulmuştur. Ancak, temelde değişmeyen kanı, S.C.F. nın bu amaçların sağlanmasına yönelik bir deney olduğudur.

Doğal olarak S.C.F. kurucularının hiç bir zaman öne sürmemiş oldukları bu görüşü savunanlardan Yakup Kadri Karaosmanoğlu —öteki nedenlerin yanısıra— : «...öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken... o keskin (intuition) kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş bulunduğu zehabına düşmüş bulunan Hükümeti uyarmak istemişti.» (43) derken ya da halk arasında var olduğu anlaşılan hoşnutsuzluğun «bir muhalefet partisinde yüksek sesle, açıktan açığa ifade edilen tenkitler haline gelmesini» (44) Gazi Mustafa Kemal'in düşündüğünü belirtirken bu görüşün sözcülüğünü yapmış olmaktadır. (45) Gene Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi, Gazi'nin yakın çevresinden olan Falih Rıfkı Atay da bu görüşü daha başka bir biçimde ortaya atmakta ve S.C.F. nın kurulmasının en güçlü olası nedeninin, Gazi Mustafa Kemal'in kendi sağlığında çok partili yaşama geçmeği düşünmesi, bunun için de en güvendiği arkadaşları ile, gerekli koşulların hazır olup olmadığını denemek istemesi olduğunu belirtmektedir. (46) Öte yandan, S.C.F. nın bir «sonday» olduğunu söyleyen Şev-

(43) KARAOSMANOĞLU : a.g.k., s. 105.

(44) KARAOSMANOĞLU : a.g.k., s. 101.

(45) Ayrıca bkz. Z. SERTEL : a.g.k., s. 190.

(46) ATAY : a.g.k., s. 462-463.

ket Süreyya Aydemir, (47) bu partiyi «Serbest Fırka Tecrübesi» diye nitelendiren Ahmet Hamdi Başar (48) ve daha birçokları hep bu görüşü savunmuşlardır.

Bu görüşün bilimsel çevrelerce de belirtilmiş olduğu söylenmelidir. Örneğin, Karpat'ın «partinin kurulmasından maksat birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak» (49) olduğunu söylerken halkın suskunluğunun böylece sona erdirilecek olduğunu düşündüğünü öne sürebileceğimiz gibi, Doç. Dr. Emre Kongar'ın da açık bir anlatımla, Gazi Mustafa Kemal'in «Meclis içinde ve dışında gelişmekte olan karşıt eğilimleri, en yakın arkadaşlarının birinin liderliğini yaptığı bir parti yolu ile denetlemek istediği de açıktır.» (50) demiş olduğunu görüyoruz. (51)

(d) Siyasal çekişmeler :

Özellikle bazı siyaset adamlarının zaman zaman öne sürdükleri bu görüşe göre, S.C.F. nın Gazi Mustafa Kemal'ce kurdurulmasının nedeni, Başvekil İsmet Paşa ile arasındaki siyasal ilişkilerin o sırada almış olduğu biçimdir.

İlginçtir ki, bu nedeni ısrarla ileri sürenlerin başında, S.C.F. na İstanbul mebusu olarak katılmış olan Süreyya Paşa gelmektedir. Gerçekten de, Süreyya Paşaya göre, asıl neden Gazi ile İsmet Paşa arasındaki uyumsuzluk ve sürtüşmedir. Partinin kurulmasına rastlayan günlerde, Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşa yanlıları olmak üzere «âdetâ... iki hizip» (52) oluşmuş, üstelik bu ikilikte İsmet Paşa ağırlık kazanmaya başlamış, hattâ bir gün Cumhurbaşkanlığı seçiminde Meclis'de İsmet Paşanın Gazi'ye karşın kazanması ola-

(47) AYDEMİR: Tek Adam, C. III, s. 387.

(48) BAŞAR: a.g.k., s. 25-26.

(49) KARPAT: a.g.k., s. 61.

(50) KONGAR: a.g.k., s. 177.

(51) Shaw-Shaw da, dünya ekonomik bunalımının arttırdığı hoşnutsuzluğu açığa çıkararak ferahlık sağlamak için partinin kurulmuş olduğuna değinmektedirler. (SHAW-SHAW: a.g.k., C. II, s. 382).

(52) İLMEN: a.g'k., s. 29.

sılığı bile belirmiştir. İşte, Gazi Mustafa Kemal, bu durumda S.C.F. nı kendisi açısından bir çözüm olarak düşünmüştür. S.C.F., İsmet Paşa hükümetinin uygulamadaki yanlışlıklarını halka gösterecek hükümet yıpranacak ve Meclis'deki gücü azalacaktır. Gerektiğinde Fethi Beyin hükümeti kurması sağlanacak, halk Gazi Mustafa Kemal'i yeniden bir kurtarıcı olarak görecektir. (53) Süreyya Paşa bu açıklamalarından sonra partisinin «gizli bir rekabet-i siyasiye» (54) nederiyle kurulmuş olduğu sonucuna varmakta, (55) ancak, bu sonuca sonradan ulaştığını ve gerçekleri o zaman bilmediğini de öne sürmektedir. (56)

Doğruluğunu biraz ilerde tartışacak olduğumuz bu görüş yeterince açıktır. Genellikle siyaset adamlarınca öne sürülen bu görüşün başka açıklamalarına yer vermenin gereksiz olduğu kanısındayız (57) Ne var ki, S.C.F. nın kuruluş

(53) İLMEN: a.g.k., s. 36-37.

(54) İLMEN: a.g.k., s. 37.

(55) Süreyya Paşa, bu savını kanıtlamak için demektedir ki: «Ve netekim düşüncelerinin bir kısmını da bu veçhile vücuda getirdi. Meselâ; o sırada İzmir'e gitmiş olan Fethi Beyin İzmir'de bulundukları sırada hasıl olan galeyan esnasında duvarlara asılmış olan büyük zevatın resimleri halk tarafından yırtılmağa başlanmıştı. İsmet Paşanın ağlayarak Gazi'ye dehalet ettiği işidildi. Eğer bu doğru ise bu suretle Gazi, birinci arzusunu yerine getirmiş oldu... daha sonraları ise Celâl Bayar başvekilliğe getirildi» (İLMEN: a.g.k., s. 37).

(56) İLMEN: a.g.k., s. 37.

(57) Bununla birlikte, örneğin, Asım Us, Ali Çetinkaya'nın «Atatürk, İsmet İnönü hükümetine karşı bir baskı aracı olarak bir kuvvet yapmağı düşünürdü. Serbest Fırkanın çıkmasının başı bu fikirdir.» dediğini öne sürmekte (A. US: a.g.k., s. 227-228); Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Gazi Mustafa Kemal'in İsmet Paşanın «şahsileşen politikasını frenlemek» için bu partiyi kurdurmuş olması olasılığından söz etmektedir. (KARAOŞMANOĞLU: a.g.k., s. 101). C. H. Dodd da, Gazi Mustafa Kemal'in İsmet Paşanın siyasasını beğenmediği için ona karşı S.C.F. nı kurmuş olduğu görüşündedir. (C. H. DODD: Politics and Government in Turkey; Manchester University Press, London, 1969, s. 22). Ayrıca bkz. GREW: a.g.k., s. 106, 110 ve NECİP FAZIL KISAKÜREK: Benim Gözümde Menderes, Ötüken Yyn., İstanbul, 1970, s. 176-179.

nedeni üzerindeki değerlendirmelerin ne ölçüde değişik olduğunu ve ne gibi boyutlara varabileceğini kanıtlamış olduğumuzu sanıyoruz.

III — Görüşlerin eleştirilmesi :

S.C.F. nın kuruluş nedeni üzerinde öne sürülmüş olan bu görüşleri; bunların bir yandan gerek Gazi Mustafa Kemal ve gerekse Fethi Bey ve arkadaşlarının siyasal düşünce ve eğilimlerini bir başka açıdan daha belirleyecek olduklarını ve ayrıca bu kuruluş biçimi gerçekçi bir biçimde çözümlenmedikçe sonraki olayların yanlış değerlendirilmesi olasılığının da bulunduğunu gözönüne alarak eleştirmemiz gerekmektedir.

Önce, Cumhuriyet rejiminin ikinci bir siyasal partiyi gerektirmiş olduğu biçiminde özetleyebileceğimiz görüşü ele alalım. Hemen belirtelim ki, «Cumhuriyet» kavramı bu görüşte dar anlamda ve teknik bir terim olarak devlet başkanının göreve gelmesinde izlenen yöntem açısından kullanılmamaktadır. «Cumhuriyet», herşeyden önce ve Gazi Mustafa Kemal'in kendi sözleriyle, «Millet hâkimiyetini en mükemmel şekilde tecelli ettiren»⁽⁵⁸⁾ bir rejim olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle, ülkemizde Cumhuriyet'in ilânına adım adım yaklaşıırken Gazi Mustafa Kemal'in «ulusal egemenlik» ya da «halk egemenliği»ne verdiği anlam ve öneme —S.C.F. nın kurulmasını kendisi tasarlamış ve onun buyruğu ile bu parti gerçekleştirilmiş olduğuna göre— kısaca değinmek yerinde olacaktır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, örneğin 1921 Anayasası nedeniyle Meclis'de yaptığı konuşmada daha o tarihte, yani 20 Ocak 1921'de, ulusun gerçek temsilcilerinden oluşan Meclis'in artık yetkilerini hiç kimseye bırakmayacağını söylerken⁽⁵⁹⁾ Meclis'in dördüncü toplantı yılını 1 Mart 1923'de açtığı sıradaki söylevinde, bundan sonra bütün vatanda yalnız ulusun iradesinin egemen ola-

(58) T.B.M.M., 2. Dönem 2. Toplantı yılını 1 Kasım 1924'de açış söylevi; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 322.

(59) aynı yerde, s. 152.

cağını ve ulus egemenliği düşmanlığının bir ulusun tüm varlığına bir anda kasdetmek olduğunu belirtirken ⁽⁶⁰⁾ hep aynı temel görüşü açıklamış bulunmaktadır. Daha da önemlisi, «Yeni Türkiye Devletinin ruhu bünyanı hâkimiyeti milliyedir» diyen ve «Türkiye Devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur, diktatör yoktur» diyen ⁽⁶¹⁾ Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye'yi tam anlamı ile ve özlemlediği biçimde bir «halk devleti» ⁽⁶²⁾ yapmak için bir ön-koşul olarak çok partili siyasal yaşamı gerçekleştirmek üzere S.C.F. nı kurdurmuş olduğunu söylemek tarihsel ve siyasal gerçeklere bütünüyle uygun olacaktır. Ayrıca belirtelim ki, S.C.F. nın da T.B.M.M. nde bulunduğu sırada, Gazi Mustafa Kemal 1 Kasım 1930'da üçüncü dönem dördüncü toplantı yılını açarken verdiği söylevde, çok partili siyasal yaşama bu geçişten «Türk Milleti, Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir.» ⁽⁶³⁾ diyerek bu konudaki düşüncesini bir kez daha açıklamış bulunmaktadır. Öte yandan, yetkili bir kişi olarak İsmet İnönü de, onun her zaman için çok partili düzenin özlemini duyduğunu açıklamaktadır. ⁽⁶⁴⁾

Şu halde, halk egemenliğinin gene halkın kendisinin seçtiği vekillerince kullanılmasının doğal bir sonucu olması gereken çok partili siyasal yaşam anlayışının S.C.F. nın en önemli kuruluş nedenini oluşturduğunu, bunda böylece Cumhuriyet'in tam anlamı ile gerçekleşeceği düşüncesinin de etkin olduğunu, Gazi Mustafa Kemal'in ayrıca demokratik kişiliğini de göz önünde tutarak söylersek, gerçeği belirtmiş oluruz. Kaldı ki, «Giriş»de kısaca değindiğimiz ülkenin içinde bulunduğu zorlukların bir çözüm yolu da, hiç kuşkusuz,

(60) aynı yerde, s. 297, 298.

(61) T.B.M.M. nde seçimin yenilenmesine ilişkin karar nedeniyle 1 Nisan 1923'deki söylevi (aynı yerde, s. 299, 300).

(62) T.B.M.M. nin 2. dönem 1. toplantı yılını 13 Ağustos 1923'de açış söylevi, (aynı yerde, s. 309).

(63) aynı yerde, s. 351.

(64) İsmet İnönü'nün Abdi İpekçi'nin «Aslında Atatürk'ün ideali çok partili rejime geçmekti, değil mi?» sorusuna verdiği yanıt, (ABDİ İPEKÇİ: İnönü Atatürk'ü Anlatıyor; Cem yın., İstanbul, 1988, s. 28).

«Cumhuriyet»e yakışır bir biçimde özgürlükçü yöntemlerin uygulanmasıydı. Goloğlu da, «toplumdaki genel hoşnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal Paşa da görmüş, tek doğru ve güçlü tedbirin çok partili siyasal hayat olacağı kanısına varmıştı.»⁽⁶⁵⁾ derken aynı düşünceyi dile getirmektedir. Çok partili siyasal yaşam için, «Benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.»⁽⁶⁶⁾ diyenin de gene Gazi Mustafa Kemal olduğu da unutulmamalıdır.⁽⁶⁷⁾

Denetimin sağlanması için S.C.F.'nin kurulmuş olduğu görüşüne gelince, bu konuda da önce bazı gerçeklerin anımsanması gerekmektedir. Bir kere, tek parti yönetiminin gerçekten de bir denetim yokluğunu birlikte getirdiği yadsınamayacak bir olgudur.⁷ Öte yandan, ülkenin kısaca değinmiş olduğumuz içinde bulunduğu zor koşulların her zamankinden çok daha «yerinde» önlemlerin alınmasını gerektirdiği apaçık ortada olduğu gibi, bu ortamda denetimsiz bir yönetim mekanizmasının sakıncalarının kamuoyunda çok daha büyük yankılar uyandıracığı da kendiliğinden anlaşılır bir durumdur. Gerçekten de, tek parti sisteminin, yönetimin en alt düzeydeki birimlerinden başlayarak T.B.M.M. ne değin bir denetimsizlikle sonuçlandığı görülmektedir. Meclis'te mebuslar eleştirilerde bulunmaz olmuşlardır. Oylamalarda aykırı, ya da hiç olmazsa çekimser oylara rastlanmamaktadır.⁸ Örneğin, 1930 yılı Mayıs ayında T.B.M.M. nden geçen yetmiş beş yasanın tümü de oybirliği ile kabul edil-

(65) MAHMUT GOLOĞLU: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, s. 276.

(66) Bkz. «Konu» ve «Ek II».

(67) Aynı gerçeğe bir başka açıdan değinen Taner Timur'a göre: «Takriri Sükun Kanunundan itibaren burjuva demokratik hak ve hürriyetlerin kısıtlanması ve iktisat politikasının vergiler ve tekeller kanalı ile yoksul kitlelerin sırtından yürütülmesi siyasal iktidarın —görünürdeki— sahipleri olan bürokratların halk nezdindeki itibarını azaltmıştı. Bu yüzden, 1929 buhranı patladığı zaman iktidarın önünde iki yol vardı: Ya demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak, ya da büsbütün sertleştirmek. Birinci yol Serbest Fırka'nın 1930'da kurulması ile denendi.» (TİMUR: a.g.k., s. 193).

miştir. ⁽⁶⁸⁾ 1 Kasım 1928 - 3 Haziran 1930 tarihleri arasında T.B.M.M. nin çalışma saatlerinin toplamı altmış dokuz saat yirmi bir dakikadır. Bu duruma göre, Meclis ayda altı saat-ten az çalışmış bulunmaktadır. ⁽⁶⁹⁾ C.H.F. örgütü için de, hem bir mebus ve hem de bir «fırka müfettişi» olarak Hilmi Uran, «uzun bir sükunet devresinin uyusukluğuna kendimizi kaptırmamış değildik» ⁽⁷⁰⁾ diyerek aynı gerçeği vurgulamaktadır. Uran, S.C.F. nin kapatılmasından sonraki dönem için «tek parti hayatı yine eski uyusuk temposuna dönmüştü» ⁽⁷¹⁾ dediğinde ise bu gerçeği daha açık bir biçimde belirtmiş olmaktadır. Bu durum karşısında öne sürülemez ki, Türkiye Cumhuriyeti için yalnızca bir cumhurbaşkanı olmaktan çok daha başka bir yeri olan Gazi Mustafa Kemal buna bir çözüm aramamış olsun! Kaldı ki, bu görüşü inceleyen ortaya koyduğumuz belge ve kaynaklar, Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nı kurulmasını sağlamaktaki bir amacının da bu olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde kanıtlamaktadır.

Tüm bunların yanı sıra, «demokrasi» kavramının «denetim» ve «diktatörlük» kavramlarından birincisi ile olan olumlu, ikincisi ile olan olumsuz ilişkisinin ise, ulus egemenliği ve Gazi Mustafa Kemal'in anladığı biçimde «Cumhuriyet» rejimi açılarından ne anlama geldiğini açıklamaya kalkışmak bile gereksizdir. Şu halde, birinci ve ikinci görüş gerçekte birbirini bütünlemektedir ki, bu da her iki «neden»in de S.C.F. nin kurulmasında geçerli olduğunu kanıtlayan bir başka olgudur.

Toplumdaki siyasal eğilimlerin C.H.F. karşısında kurulacak bir ikinci siyasal parti aracılığı ile anlaşılması düşüncesinin S.C.F. nin kuruluş nedeni olduğu görüşü ise, tartışmaya açık bir savdır. Kanımızca, bu görüş, S.C.F. nin neden kapatılmış olduğuna bakılarak ortaya atılmıştır. Öylesi-

(68) GOLOĞLU : a.g.k., s. 274.

(69) KUTAY : a.g.k., C. XX, s. 11796.

(70) URAN : a.g.k., s. 220.

(71) aynı yerde, s. 230.

ne ki S.C.F. nın kuruluş aşamasında ve kapatılmasından önce bu savın ileri sürüldüğüne tanık olmamaktayız. Bundan başka, hiç bir kaynak da Gazi Mustafa Kemal'in bu yolda bir şey söylemiş olduğunu belirtmemektedir. O halde bu görüş sonradan ortaya atılan bir «yorum»dur⁽⁷²⁾ Öte yandan, S.C.F. kurucularının da böyle bir amaçla davranmış olduklarından bizi kuşkuya düşürebilecek hiç bir belirti de bulunmamaktadır. Kaldı ki, olayların gelişimi içinde böyle bir kuşku duyulması da olanaksızdır. Buna karşılık, gerek Gazi Mustafa Kemal'in çalışmamızın başından beri açıkladığımız ve «Cumhuriyet», «demokrasi» gibi kavramlar üzerindeki düşünceleri ve gerekse Fethi Bey ve arkadaşlarının siyasal eğilim ve düşünceleriyle bağdaştırılması da olası değildir. Ayrıca, halkın eğilimlerinin anlaşılabilmesi için de çok daha kolay yöntemler bulunabilecek olduğu da açıktır. Öte yandan, bu görüş, Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nın kurulmasında gerek genel olarak ve gerekse en yakın arkadaşlarına karşı içtenlikle davranmamış olduğu anlamına da gelmektedir. Ne var ki, S.C.F. nın kurulmasından sonra gelişen ve ilerde inceleyecek olduğumuz olaylar karşısında böyle bir görüşün öne sürülmesi ilk bakışta bazılarına inandırıcı gelebilmiştir. Gerçekte, bu görüşün yanlışlığının en güçlü kanıtı, eğer olaylar başka türlü gelişmiş olsa ve parti kapatılmak durumunda kalmasa idi, böyle bir savın hiç bir zaman öne sürülemeyecek olmasıdır.

Buna karşılık, ülkede devrimlerin tam anlamı ile yerleştiği düşüncesine dayanılarak S.C.F. nın kurulmuş olduğu, ancak bu partinin kurulması ile başlayıp gelişen olaylar karşısında ortamın henüz bir muhalefet partisine elve-

(72) Oysa, S.C.F. nın kurulduğu dönemde, partinin kuruluşunu siyasal çekişmelere bağlayan görüş açıkça ortaya atılmış bulunuyordu. Örneğin Yunus Nadi, 20 Teşrinisani 1930 günlü, yani S.C.F. nın kapatılmasından hemen üç gün sonraki bir yazısında: «...şöyle söyleniyordu: '—Gazi H., İsmet Paşa hükümetini bertaraf etmek istiyor. Bunun çaresini bizzat Fethi Beye bir fırka teşkil ettirmekte bulmuştur.'» («Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür» başlıklı yazı — Cumhuriyet) demektedir.

rişli olmadığı sonucuna varılmış olması ayrı bir konudur. Bunu, S.C.F.'nin salt toplumu sınamak için kurulmuş olduğu biçiminde anlamamak gerekir. S.C.F. üzerindeki çalışmasına değindiğimiz Weiker de, bu partinin kurulmasını başlıca iki nedene dayandırmakta ve bunlardan birini özellikle ekonomik sorunların çözümünde yeni bir siyasal ve yönetsel mekanizmaya gerek duyulması olarak açıklamasının yanısıra ülkenin ikinci bir siyasal parti için Gazi Mustafa Kemal'in hazır olduğu kanısına ulaşmış bulunmasını da birincil neden olarak değerlendirmektedir. (73) Bu açıdan bakılınca İsmet İnönü'nün şu açıklaması da önem kazanmaktadır. İnönü demektedir ki, «Serbest Fırka teşebbüsü Atatürk'ün de vakit vakit inkılâp meselelerinin hallolunduğu ve yerleştiği fikrini taşıdığını ve bunun muvaffakiyetle serbest bir imtihana arz olunabileceği, arz olunması lâzım geldiği kanaatine vardığını gösterir. Serbest Fırka tamamıyla bu düşüncenin mahsulüdür.» (74) Şu halde, çok partili demokratik düzene geçmek amacı ile ve siyasal-toplumsal ortamın elverişli olduğu sonucuna varılarak *sürekli* olacağı inancı içinde S.C.F.'nin kurulmuş olması ile —koşulların henüz yeterli olmadığı anlaşılarak bu partinin kapatılmış olduğu düşüncesi doğru olsa dahi— salt bir «sondaj» yapmak amacı ile böyle bir partinin daha işin başında kısa bir süre sonra kapatılacağı planlanarak kurulması apayrı konulardır. (75)

(73) WEIKER: a.g.k., s. 56.

(74) A. İPEKÇİ: a.g.k., s. 46.

(75) Kendisiyle yaptığımız görüşmede Cemal Kutay, Gazi Mustafa Kemal'in yeni kurulacak bu parti için «Serbest» adını bulduğu zaman için «On altı yaşında bir çocuk kadar heyecanlıydı. Selânik'de Beyazkule'de dahi bu kadar heyecanlı görmemiştim.» diyerek içinde bulunduğu içtenlikli durumu Fethi Okyar'ın kendisine açıkladığını belirtmiştir. Cemal Kutay'ın kendi görüşü ise S.C.F.'nin «Gazinin en samimi, gönülden dileklerle giriştiği milli iradenin tecellisi olması gereken parlâmentoda mürakabe organlarının huzurla işleyerek Cumhuriyetin nazariyeleşmesini önlemek» biçimindedir. (KUTAY: a.g.k., C. XX, s. 11894.

S.C.F. nın kuruluş nedenini siyasal çekişmelere bağlayan görüşün ise, siyasal gerçeklere aykırı olduğu kendiliğinden açık olsa gerektir. Herşeyden önce, biraz yukarıda üçüncü görüşün eleştirisini yaparken belirtmiş olduğumuz kanıtlar, burada da ve daha da önem kazanarak söz konusudur. Bundan başka, Falih Rıfkı Atay'ın da belirttiği gibi, Gazi Mustafa Kemal'in İsmet Paşaya karşı olduğu ve onu frenlemek amacı ile S.C.F. nı onun karşısına çıkarmış olduğu savı, bir kere Gazi'nin böyle bir amacını gerçekleştirmek için bir başkasının yardımına gereksinme duymayacağı açık olduğundan geçersizdir. (76) Avni Doğan'ın deyişi ile de, «Gazi, İsmet Paşayı başvekâletten uzaklaştırmak istiyorsa, bunu yapmak için uzun vâdeli yapmacıklara başvurmak zorunda değildi. Hastalığının art [tığı] ... son yıllarda, İnönü'nün yerine Celâl Bayar'ı başvekil yapmaktan çekinmemiştir.» (77) Buna karşılık, S.C.F. kurulduktan ve olaylar geliştikten sonra ortaya çıkan siyasal sonuçların hangi güçleri karşı karşıya getirmiş bulunduğu ve bu durumun partinin kapatılmasındaki etkinliği, daha sonra inceleyeceğimiz ve kuruluş nedeni ile doğrudan ilgili olmayan bir konudur. Burada şunu da yineleyelim ki, görmüş olduğumuz gibi, Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. mebuslarının çoğunu C.H.F. ndan kendisinin seçmiş olmasının «siyasal çekişme nedeni» ile bir ilgisi yoktur. Amaç, işi yapaylıktan kurtarmak, karşı görüşte olanları bir parti içinde toplayarak gerçek bir muhalefetin oluşmasını sağlamaktır.

Şu halde, S.C.F. nın kuruluş nedeni, çok partili özgürlükçü demokrasinin ve bu rejimin sağlayacağı siyasal ve yönetsel denetimin gerçekleşmesini sağlamak istek ve düşüncesidir. Gerek Gazi Mustafa Kemal ve gerekse Fethi Bey ve arkadaşlarının amaçlarının bundan başka bir yönde olduğunu düşünmek siyasal gerçeklere, başta Gazi Mustafa Kemal ve Fethi Bey olmak üzere S.C.F. nın kurulmasında adları ve emekleri geçenlerin siyasal ve kişisel yapılarına

(76) ATAY: a.g.k., s. 462.

(77) DOĞAN: a.g.k., s. 210.

gerektiğini düşünmüşlerdir. (78) S.C.F. nın kuruluşunun te-
tümüyle ters bir değerlendirmedir. Gazi Mustafa Kemal ve
S.C.F. kurucuları içtenlikle ve özveri ile ülkemizde gerçek
demokrasinin yerleşmesini istemişler ve koşulların elverişli
olduğunu, sorunların çözümünde yeni bir yaklaşım biçimi
mel nedeni budur.

.

(78) Ayrıca bkz. WEIKER: a.g.k., s. 56.

BÖLÜM ÜÇ

YAPISAL NİTELİKLERİ

Kesim Bir

Program

I — Program metinleri :

S.C.F. nın «programı» on bir maddeden oluşmaktadır. Ancak, program madde ve ilkelerinin yalnızca bu on bir madde olduğu sanılmamalıdır. Çünkü, herşeyden önce Fethi Beyin Gazi Mustafa Kemal'e sunduğu mektub bir program metni olarak ele alınıp değerlendirilmiş olduğu gibi, daha sonra «Fırka Yasası» adı altında ve bir tüzük niteliğinde yayınlanan metinde de program ilkelerinin bazıları genişletilerek yayınlanmıştır. Gerçekten de, Fethi Bey 12 Ağustos 1930 günlü bir demecinde, «Gazi Hazretlerine yazdığım mektuptaki noktai nazarlar, programımızın esas hatlarını kâfi derecede göstermiştir.» ⁽¹⁾ derken Ağaoğlu Ahmet Bey de yayınlanmış olan programın, hazırlıkları süren asıl program için bir giriş ve kroki niteliğinde olduğunu bildirmiş bulunmaktadır. ⁽²⁾

Söz konusu bu mektubun yayınlanış nedeni ve biçimini görmüş bulunuyoruz. ⁽³⁾ On bir maddelik programa ⁽⁴⁾ ek

(1) Vakıf, 12 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930.

(2) Yarınl, 19 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930.

(3) Bkz., «Konu», «Bölüm İki / Kesim Bir / IV» ve «Ek I».

(4) Program metni için bkz. «Ek III».

olarak ele alınması gereken «Fırka Yasası»nın ise ilk beş maddesi fırkanın programı ile ilgili bulunmaktadır. (5) Şu halde, S.C.F. nin programından söz ederken bu üç metni de dikkate almak gerekmektedir.

II — «Program»ın ve «Fırka Yasası»nın hazırlanışı:

On bir maddelik program, Fethi Bey tarafından hazırlanmış, Ağaoğlu Ahmet, Nuri, Dr. Reşit Galip ve Tahsin Beylerce gözden geçirildikten sonra Gazi Mustafa Kemal'e sunulmuştur. Gazi, programın özüne ilismeksizin üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. (6)

Okyar'ın anılarında belirttiğine göre Gazi Mustafa Kemal'in yaptığı değişiklikler şunlardır: Programın beşinci maddesinin «Cumhuriyet'in menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti kifayetsiz görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır.» biçimindeki ikinci fıkrasını kendisi eklemiştir. (7) Ayrıca on birinci madde «Fırka bir dereceli seçim usulünün tesisini savunacaktır» biçiminde iken, maddeye ayrıca «siyasî hukukun Türk kadınlığına da teşmilini» ilkesini koydurtmuştur. (8)

Fethi Okyar, sonradan, bu programın gerek zaman ve gerekse başka açılardan sınırlı olanaklar içinde hazırlanmış olduğunu açıkça belirtmiş bulunmaktadır. (9) İşte bu nedenle de, programın bu yönüne yöneltilebilecek eleştirileri önlemek için olsa gerek, S.C.F. yetkililerince yukarıda değinmiş olduğumuz gibi, bu programın yalnızca bir çerçeve olduğunun ve asıl programın daha sonra hazırlanıp yayınlanacağını açıklanması zorunluluğu duyulmuştur.

«Asıl program» ise Ağaoğlu Ahmet tarafından hazırlanmıştır. İlk maddelerinde program ilkelerine de yer veren

(5) Fırka Yasası'nın metni için bkz. «Ek IV».

(6) OKYAR: a.g.k., s. 469-470, 476.

(7) OKYAR: a.g.k., s. 476'da her ne kadar bu maddeyi birinci madde olarak belirtmekte ise de, madde numarasında bir yanlışlık yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

(8) OKYAR: a.g.k., s. 477.

(9) OKYAR: a.g.k., s. 469.

ve «Fırka Yasası» denilen, ancak gerçekte bir parti tüzüğü olan, sekiz bölüm ve altmış maddeden oluşan bu metin Ağustos ayı sonlarına doğru bitirilmiştir. ⁽¹⁰⁾ Yayınlanma tarihi ise, 27 Ağustos 1930'dur. ⁽¹¹⁾ Belirtmiş olduğumuz üzere bu metnin yalnızca ilk beş maddesi program ilkeleri ile ilgili bulunmaktadır.

III — İlkeler :

Programın ilk maddesinde, S.C.F. nın Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Lâiklik ilkelerine bağlılığı belirtildikten sonra bu ilkelerin ulusal yapıda sonsuzluğa eriştirilmesinin fırkanın amacı olduğu açıklanmaktadır. Gene bu maddeye göre, Fırka, Anayasa'da öngörülmüş bulunan özgürlükleri ve kişi dokunulmazlığına ilişkin hakları ayrıcalık tanımaksızın herkes için geçerli kılacaktır. «Fırka Yasası»nın ilk dört maddesi ise, «Program»ın bu maddesini daha geniş olarak ele almaktadır. «Fırka Yasası»nın birinci maddesi, Cumhuriyet'in ulusal egemenliğin en yüksek biçimde gerçekleşmesi olduğunu belirttikten sonra, ikinci maddede, S.C.F. nın temel amacı, Cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği koşulların uygulama alanında gerçekleştirilmesi olarak gösterilmektedir. Üçüncü maddede, Anayasa'da öngörülen hak ve özgürlüklerin korunması ile bu amaca ulaşılabilceği anlatılmaktadır. Dördüncü madde ise, S.C.F. nın bu hak ve özgürlüklerden hangilerine özellikle önem verdiğini açıklamaktadır. Bunlar; çalışma, düşünce, basın ve toplantı özgürlükleri, yürütme erkini denetleme yetkisi, halkın belediye ve il yönetimlerinde kendi işlerini kendisinin görmesidir.

Programın ikinci ve sonraki maddeleri, Fethi Beyin mektubunda C.H.F. yönetimine yönelttiği eleştirilerle doğrudan ilgili olup bu eleştiriler bir parti programının maddeleri olarak anlatımlarını bulmaktadırlar. Fethi Beyin mektubunda yer alan «Hükümet... halkın tahammülü üstünde vergi-

(10) Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

(11) Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

ler koymuş [tur]» eleştirisi, programın ikinci maddesinde vergilerin halkın ödeme gücünü aşmayacak ölçüye değin azaltılacağı, vergi oranlarının saptanmasının daha doğru temellere bağlanacağı ve alınmasındaki yolsuzlukların önleneyeceği biçiminde yinelenmekte, mektuptaki «Hükümetin malî kudretimize uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş... dahilî sanatlar ve mahsûllerimiz hakkiyle himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur... Millî paramız endişeli surette düşmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır» eleştirileri de programın üçüncü maddesinde «Fırka, Devlet gelirin semereli surette sarfına dikkat eder ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle yükletilmesinden çekinir [Fıkra 1]. Devlet masraflarında en sıkı tasarrufa riayet ve ısrarlara karşı mücadele eder. [Fıkra 2]» ve dördüncü maddenin «Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak... azmindedir.» biçimindeki bölümünde anlatımını bulmuştur.

Mektupta hükümetin ekonomik siyasasına yöneltlen, ancak genel bir anlatım içinde açıklanan eleştirilere konu olan uygulamaya karşı S.C.F. nin ne yapmak istediği programın beşinci maddesinde belirtilmektedir. Bu maddeye göre : «Fırka, vatandaşların refahına, malî ve iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır [Fıkra 1]. Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icabeden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti kifayetsiz görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır [Fıkra 2]. Liman inhisarları kaldırılacaktır [Fıkra 3].» (12) Yedinci madde, bunu bütünleyen ve ekonomik siyasa ile ilgili olan maddedir : «Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve zor olmayan usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi zayıf düşüren murabahacılık-

(12) Bu maddenin ikinci fıkrasının Gazi Mustafa Kemal tarafından eklendiğini belirtmiş bulunuyoruz.

tan kurtarılması Fırkanın en mühim maksatlarından'dır [Fırka 1]. Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının, memlekette ziraî kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması esastır [Fıkra 2].» Yedinci maddede de «dahilî sanatlar»ın geliştirilecek olduğu, Teşvik-i Sanayi Kanununun gereği gibi uygulanacağı ve kapsamının genişletileceği, Sanayi ve Maadin Bankasına gereken önemin verileceği, yerli ürünlerin korunacağı ve dışsatımların sağlanması için önlemler alınacağı öngörülmüştür. «Fırka Yasası»nda bu ilkelere koşut bir tek madde bulunmamaktadır. «Yasa»nın beşinci maddesi şöyledir : «Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük, büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umumî menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu mürakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek Fırkanın varmak istediği gayedir.»

Programda, gerek Fethi Beyin mektubunda ve gerekse Fırka Yasası'nda yer almayan önemli bir ilke bulunmaktadır. Programın Türk parasının değerinin saptanmasını öngören dördüncü maddesi aynı zamanda yabancı kapital ile ilgilidir ve para değeri konusu yabancı kapitalin ülkeye girmesine bağlı olarak ele alınmaktadır. Bu maddeye göre paramızın değerini saptamak için önlemler almak «ve memleketimizde iş görmek isteyecek haricî sermayeye bu suretle yol açmak» S.C.F. nın başlıca amaçlarından'dır.

Programın sekizinci ve dokuzuncu maddeleri yönetimle ilgilidir. Sekizinci maddede halkın devlet dairelerindeki işlerinin ivedi bir biçimde çözümleneceği, rüşvet ve yolsuzluklara son verileceği, dokuzuncu maddede mahkemelerin çalışmalarının çabuklaştırılacağı, sürekli denetimler yapılacağı, adliyenin eksikliklerinin giderileceği öngörülmektedir.

Programın onuncu maddesi dış siyasa konusunu kapsamaktadır. Bu maddede, «Fıkra, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bütün devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde olmasına ve kuvvetlen-

mesine Cemiyeti Akvam müessesesiyle daha sıkı surette işbirliğine ehemmiyet verecektir.» denilmektedir.

Programın son maddesi olan on birinci madde, S.C.F. nın tek dereceli seçim sisteminin gerçekleştirilmesini ve siyasal hakların kadınlara da tanınmasını savunacağını belirtmektedir. (13)

IV — Programın özellikleri :

Açıkça görüleceği üzere bu program çok «kısa»dır. Bu kısıllığın hem programın çok çabuk hazırlanmış olmasından ve hem de gerçekte C.H.F. nın uygulamalarına genel bir karşı çıkışla yetinilmiş bulunmasından ileri geldiğini belirtmek gerekir. (14) (15) Fethi Bey, bu gerçeğe şöylece değinmiş bulunuyor : «Program, bugün şiddetle hissolunan ihtiyaçları tatmin edecek ve mevcut sıkıntılara çare bulacak tedbirleri havi bir tatbikat ve icraat programıdır. Binaenaleyh, öyle zannedildiği gibi uzun nazariyelerle dolu değil, kısadır.» (16)

Gözümüze çarpacak olan ikinci özellik, daha sonraları da uzun yıllar görülecek olan uygulama gibi, dış siyasa alanında iktidar ve muhalefet arasında program açısından bir aykırılık bulunmamış olmasıdır. Nitekim, Fethi Bey bu konuyu açıkça dile getirmiş ve «Haricî siyasete taallük eden

(13) Bu maddenin son bölümünün Gazi Mustafa Kemal tarafından eklendiğini belirtmiş bulunuyoruz.

(14) KARPAT: a.g.k., s. 62.

(15) Daha o günlerde Yunus Nadi şöyle yazmıştır: «Yeni Fırkanın program tanziminde biraz isticlal etmiş olduğuna hükmetmek lüzum gelir. Yahut buna program dememeli de, ileride Fırkanın herhangi bir heyeti umumiyesinde tetkik ve münakaşa olunarak hakikî şekillerini alacak umumi hatlar demeli. ... Program diye ileri sürülen maddeler İsmet Paşa hükümetinin umumi icraatından bazılarını tenkit etmek isteyen fikirlerden ibarettir.» («Yeni Fırkanın Umumi Telâkkisi»; Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930).

(16) «Demeç»; Cumhuriyet 12 Ağustos 1930; Vakit 12 Ağustos 1930.

hususatta, arada ihtilâfı efkâr olmasına imkân görmüyorum» (17) demiş bulunmaktadır.

S.C.F. nın eleştirdiği ve kendisinin düzelteceğini söylediği konu ve uygulamaları ise başlıca özgürlükler, vergi, devlet yatırımları, yabancı kapital, (18) özel teşebbüsün devletle ilişkisi, kredi-tefecilik ve yönetimdeki yolsuzluklar olarak belirlemektedir. S.C.F. ile C.H.F. arasındaki siyasal tartışmalarda bunların nasıl çekişme ve hattâ suçlama konusu olduklarına ilerde değineceğiz. (19) Bu nedenle burada ayrıca bu konuya girmiyoruz. Ancak, bu yapısı dolayısı ile bu programın liberal nitelikte olduğu yinelenmeli ve ticaret ve sanayi burjuvazisinin, büyük toprak sahiplerinin sınıfsal çıkarları doğrultusunda bir özellik gösterdiği belirtilmelidir. (20) Programın bu özelliğine değinen Doç. Dr. Taner Timur'un değerlendirmesi şöyledir :

«Serbest Fırka çıkarları emperyalizmle en çok uyuşan sınıfların öncülüğünde bir harekettir. Aynı zamanda Fırka yabancı sermayenin de hararetli bir savunucusudur... Fırka, yoksul sınıflarla ilgili savunmalarında samimi olsa bile gerçeklerden uzaktır. Devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunmak, hatta Teşvik-i Sanayi Kanununun özel teşebbüse tanıdığı imtiyazları genişletmeyi vadetmek işçiler ve yoksul köylüler lehine bir tutum sayılamaz. Kaldı ki Fırka programında işçiler ve yoksul köylüler le-

(17) aynı demeç.

(18) Partinin kuruluş gününde Vakit gazetesinin Fethi Beyle yaptığı bir röportaj sırasında muhabirin «Memleketimize ecnebi sermayesi celbedelim diyorsunuz, bunun en kolay çaresi nedir?» sorusuna verilen yanıt, bu konuda programı açıklayıcı niteliktedir: «Ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine en büyük engel paramızın müstakar olmamasıdır. Hiç kimse sağlam bir parayı gayri müstakar bir paraya tahvil etmek istemez. Binaenaleyh paramızın istikrarı için tedbir almak ve bu gayeyi bir an evvel fiiliyat sahasına getirmek lâzımdır. Ondan sonra ecnebi sermayesinin memleketimize girmesi için yol açılmış olur. Bittabi bu sermayeyi ürküten müşkülâta ve itimatsızlıklara nihayet verilmelidir.» (Vakit, 12 Ağustos 1930).

(19) Bkz. Bölüm 4 / Kesim I.

(20) Ayrıca bkz. TEKELİ-İLKİN: a.g.k., s. 156-159 «Cumhuriyetçi Serbest Fırkanın Programı».

hine somut teklifler yoktur. Tefecilikle ilgili madde dahi, bir bütün içine oturtulmamış, havada bir öneri olarak kalmaktadır.» (21)

Programın Timur'un bu değerlendirmesinde değindiği ve öteki özelliklerinden de kaynaklanan bir başka özelliği de «somut çözümler» taşımamış olmasıdır. İvedilikle hazırlanmış kısa bir metin olması, temelde C.H.F. na yöneltilecek eleştirilerin program maddeleri durumuna getirilmiş bulunması, kuşkusuz ki, bu eksikliğin önemli bir nedenidir. Bununla birlikte, vergilerin hafifletilmesi, devlet yatırımlarının yükünün birkaç kuşağa yaygınlaştırılması ve yabancı kapitalin ülkeye gelmesinin sağlanması gibi konuların dahi uygulamalarının nasıl sağlanacağı gösterilmemiştir. Oysa bunlar, ilerde göreceğimiz gibi, en çok tartışılacak olan konulardır. (22)

(21) TİMUR: a.g.k., s. 211.

(22) Bu konuda Zekeriya Sertel bir gözlemini şöyle anlatıyor: «O günlerde sık sık Fethi Beyle görüşüyor, röportajlar yapıyor. demeçlerini yayınlıyorduk. Birgün beraberce Yalova'ya gittik. Orada saatlerce başbaşa kaldık. Bana bütün düşündüklerini ve plânlarını anlattı.... Kafasında aydın bir fikir, bir program yoktu.... kendisini rüzgâra kaptırmış gidiyordu.

— Devletçiliğe karşısınız, İsmet Paşanın ekonomik politikasını beğenmiyorsunuz. Liberalizm istiyorsunuz, fakat bundan ne kasdettiğinizi ve bunu nasıl gerçekleştireceğinizi söylemiyorsunuz. Beni biraz aydınlatınız, dedim.

Belirsiz ve yuvarlak birtakım lâflar etti. Daha somut konuşmuş olmak için sordum :

— Yarın iktidara gelseniz, iktisadi programınızı gerçekleştirecek adamınız var mı?

Galiba bunu hiç düşünmemişti. Şaşırdı :

— Ha... bugün partiye eski bir maliye müfettişi yazılmış. Onu maliye bakanı yapar, programımızı gerçekleştirmesini isteriz, dedi.

Bu kez ben şaşırdım. Anladım ki ne istediğini, ne yapacağını bilmiyordu. Atatürk ona 'Bir parti kur' demiş, o da harekete geçmişti. Bunun neye varacağını hiç düşünmemişti....» (Z. SERTEL: a.g.k., s. 193-194).

Ahmet Hamdi Başar'ın programın liman tekellerinin kaldırılacağına ilişkin olarak söyledikleri, Sertel'i tamamlayıcı nite-

Programın bu özelliği, program ile Fırka Yasası birlikte ele alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Her ne kadar programın bir «kroki» niteliğinde olduğu ve asıl programın daha sonra hazırlanacağı Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey tarafından ileri sürülmüş ise de «asıl program» olmak üzere hazırlanan Fırka Yasası'nda bu «kroki»nin işlenmemiş ve genişletilmemiş olduğu görülmektedir. Fırka Yasası'nda yalnızca siyasal özgürlükler konusu daha genişçe ele alınmış, buna karşılık ekonomik siyasa ilkeleri tek bir maddeye, beşinci maddeye, sığdırılmıştır. Oysa, programda bu konu çok daha geniş bir biçimde ele alınmış bulunmaktadır.

Tüm bu belirtilenlere karşın, S.C.F. nın Türkiye'nin siyasal yapısındaki yerini yalnızca programına ve öne sürdüğü ilkelere bakarak anlayabilmenin olanağı bulunmadığını belirtmemiz gerekir. Çünkü bundan sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız gerçekler, kitlelerin siyasal yaşamındaki yeri bakımından bu partiyi programının sınırları dışına iterek onu varlıklı sınıfların değil fakat yoksul halk kitlelerinin sözcüsü durumuna getirmiş olduğunu bize gösterecektir.

liktedir: «Serbest Fırka bu inhisarların lağvını programına koymuş. İzmir'de ve İstanbul'da 1925'de kurulan bu inhisar şirketleri, üzerlerinde epeyi şikâyetler toplamışlardı. Şirketler kendi zaviyelerinden haklıydılar: bilhassa İstanbul şirketine hemen hiç para verilmemiş ve şirket binlerce mavunayı, liman vesaitini satın almak, bunları yenilemek ve limanda ıslâhat yapmak ve bütün bu dağınık işleri teşkilât altına bağlamak vazifesini kendi varidatı ile yapmak gibi, âdeta imkânsız bir yolda yürümeğe mecbur tutulmuştu. Diğer taraftan liman inhisarlarının kurulması ile menfaatleri baltalanan birçok kimse vardı, ve bunların bir kısmı, sermaye ve nüfuz itibarı ile çok kuvvetli idiler. Serbest Fırkanın beş on maddeden ibaret programına liman inhisarlarının lağvına ait hüküm ise, bu nüfuz ve iktidar erbabının müdahalesiyle konmuştu.» (BAŞAR: a.g.k., s. 8-9).

Ne var ki, bu eleştirileri değerlendirirken Sertel'in bir sosyalist olarak liberal bir programı, Başar'ın da İstanbul Liman Şirketinin Genel Müdürü olarak bu maddeyi eleştirmekte oldukları gözden uzak tutulmamalıdır.

Kesim İki

Örgüt

I — «Fırka Yasası»na göre :

S.C.F. nın «Yasası»nın «Üçüncü Kısım», «Fırka Teşkilâtı»na ayrılmıştır. Sekizinci madde ile başlayan bu bölümde önce «Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür» tümcesi yer almaktadır. Bu nedenle de örgütlenme ile ilgili maddeler, en alt düzeydeki örgüt birimlerinden başlamış bulunmaktadır. (1)

Fırkanın en alt düzeydeki örgüt birimi köy ve mahalle ocağı olarak belirlenmiştir. Bu ocakların, içlerinden biri başkan olmak üzere üç kişilik bir yönetim kurulu vardır. Bunlardan sonra «Nahiye Ocakları» gelmektedir. Nahiye Ocaklarının yönetim kurulu beş kişiden oluşmaktadır. Bunun üstünde Kaza Kongresince seçilecek yedi kişiden oluşan «Kaza Ocağı» gelmektedir. İçlerinden biri başkanlık, biri

(1) Fırka Yasasını hazırlamış olan Ağaoğlu Ahmet bu durumu açıklarken, «Nizamnâme'ye göre Fırkanın teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür, kuvvetini şahıslardan ziyade teşekküllerde arar. Binaenaleyh bizim teşkilâta umumi müfettişlik, muhtemelik vesaire gibi teşahhus etmiş uzviyetler yoktur. Faaliyet ve kuvvet fırkamıza mensup zevat tarafından intihap olunacak heyetlerde teksif edilmiştir. Fırkamızın istikâmeti umumiyesi budur.» («Demeç», Hâkimiyeti Milliye, 28 Ağustos 1930).

kâtiplik, biri de muhasebecilik görevini yapacak olan Kaza Ocağı için üç de yedek üye seçileceği öngörülmüştür. İl örgütü, «Vilâyet Ocağı» olarak adlandırılmıştır. İl kongresince seçilecek dokuz kişiden oluşan bu ocakta gene içlerinden biri başkan, biri kâtip ve biri de muhasebeci olarak görev yapacaklardır. Genel merkeze, «Merkez Ocağı» denilmiştir. Dokuz asıl, beş yedek üyeden oluşan Merkez Ocağı, büyük kongrece seçilecektir. Genel başkan, genel sekreter ve muhasip bu dokuz kişi arasından ayrılacaktır.

Bütün ocakların yılda bir kez kongre yapacakları öngörülmüştür. «Büyük Kongre» ise, «Vilâyet Kongreleri»nce seçilecek en çok üç temsilci ile Fırkaya üye mebuslardan oluşacak ve gene yılda bir kez toplanacaktır.

T.B.M.M. ndeki S.C.F. lı mebuslar da kendi aralarında «Fırka Gurubu»nu oluşturmaktadırlar. Fırka Gurubunun başkanı, Merkez Ocağı başkanı, o bulunmadığında ise genel başkandır. Gurubun, en az on beş günde bir kez toplanacağı öngörülmektedir.

Fırka Yasasının son maddesi, «geçici» madde olarak konulmuştur. Bu maddeye göre, «Kongre akdolununcaya kadar vilâyet ocakları Merkez Ocağından verilecek selâhiyet üzerine teşekkül eder. Vilâyet ocakları, kaza ocaklarını, kaza ocakları nahiye ocaklarını, nahiye ocakları da köy ve mahalle ocaklarının teşkiline selâhiyet verecektir.» İşte, bizi asıl ilgilendiren de bu maddedir. Çünkü, S.C.F. nın kısa süren yaşamı boyunca, «kongre» yapılamamış olduğundan bu geçici maddeye göre örgüt işleri yürütülmüş bulunmaktadır.

Önemli olan bir başka madde de, S.C.F. na üye olabilmek koşullarını belirleyen yedinci maddedir. Buna göre, on sekiz yaşını bitirmiş, siyasal ve yasal haklardan yoksun kılınmamış, kötü bir ünü bulunmayan, vatana ihanetle suçlanmamış ve «Türk harsını kabul etmiş» her Türk vatandaş S.C.F. na üye olabilecektir.

Fırka Yasasının öteki maddeleri, ocakların görev ve yetkileri, çalışma yöntemleri, kongrelerin yapılışı, görece-

ği işler, Fırka Gurubunun çalışmaları, disiplin işleri, gelirle ilgili bulunmaktadır. (2)

II — Uygulanan örgütlenme yöntemi.

Fırkanın genel merkezinin Ankara'da olacağı düşünülmüş, ancak ilk aşamada S.C.F. genel merkez çalışmalarını İstanbul'da başlayıp yürütmüştür. İlk anda Karaköy'de Nazlı Han'da çalışmalarına başlayan S.C.F., daha sonra genel merkezini 13 Eylül 1930'da Taksim'de kiralanan Kalmıs Apartmanının birinci katına taşımış, Nazlı Han'da ise İstanbul il ocağı çalışmalarını sürdürmüştür. (3)

Fırka'ya üye kaydına 21 Ağustos'da başlanmıştır. (4) S.C.F. na üye olacaklardan, «Lâik bir Cumhuriyetçi ve milliyetçi sıfat ve kanaatiyle S.C.F. nin programını benimsemiş ve bu programın husul bulmasına rey ve fikrimle çalışacağımı taahhüt ederim.» yazılı bir belge imzalatılarak alınmıştır. (5)

Uygulamada, S.C.F. örgütü, fırkanın kurucularının ve mebuslarının görevlendirdiği ya da onayladığı kişilerce kurulmuştur. Örneğin Ankara'da merkez örgütünü kurmayı Ankara mebusu Talat Bey üstlenmiştir. (6) İstanbul'un Rumeli yanında il örgütünün kurulması ile Fethi Bey, (7) Anadolu yakasında ise İstanbul mebusu Süreyya Paşa uğraşmışlardır. (8) Bursa'da Bursa mebusu Seniha Bey, (9) Balıkesir'de Balıkesir mebusu Nakiyeddin Bey, (10) İzmir'de

(2) Bkz. Ek IV.

(3) Cumhuriyet, 13 Eylül 1930.

(4) 19 Ağustos 1930 günlü Cumhuriyet gazetesi, bu bilgiyi, «Perşembe gününden itibaren yeni fırkaya aza kaydına başlanacaktır.» biçiminde vermektedir.

(5) Cumhuriyet, 21 Ağustos 1930.

(6) Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930.

(7) Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930.

(8) İLMEN: a.g.k., s. 72.

(9) Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, 29 Ağustos 1930.

(10) Cumhuriyet, Vakıf, 10 Eylül 1930.

Fethi Bey bu görevi yerine getirmişlerdir. ⁽¹¹⁾ Niğde mebusu Dr. Reşit Galip'e Niğde bakımından bu görev verilmiştir. ⁽¹²⁾ Kocaeli mebusu İbrahim Bey Kocaeli'nde aynı amaçla görevlendirilmiştir. ⁽¹³⁾ Tahsin Bey de aynı işi Trabzon bakımından üstlenmiştir. ⁽¹⁴⁾ Böylelikle, S.C.F. altmış üç ilden otuz yedisinde örgütlenmeyi başaramıştır. ⁽¹⁵⁾

III — Sınıfları ve meslekleri açısından örgütte görev alanlar :

S.C.F. nın örgütlenmesini biraz daha yakından incelersek, parti örgütünde görev almış olanların sınıfsal ve mesleki konumlarını da belli bir oranda ortaya çıkarmış olabiliriz.

Önce, İstanbul «Vilâyet Ocağı» üyelerini ele alalım. Bu ocağın üyeleri şu kişiler olmuşlardır :

İsmail Hakkı ⁽¹⁶⁾ (başkan), Darülfünun eski emini, müderris ⁽¹⁷⁾ ⁽¹⁸⁾

(11) Ahmet Ağaoğlu'nun anılarının İzmir'deki örgütlenmeye değinen bölümü, bu alanda izlenen yöntemi aydınlatıcı niteliktedir: «İzmir'de kurulacak fırka şubesi etrafında konuşuluyordu. Anlaşıyordu ki İzmir'de birçok yüksek tahsilli, mevki sahibi ciddi aydınlar varmış ki o zamana kadar herhangi bir siyasi fırkaya girmekten çekinerek kendi işleri ile meşgul olmayı tercih ediyorlarmış. Fakat bu kere Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı beslenen umumi husumet bu gibileri sırf bir vatan borcu olmak üzere yeni fırkaya girmeye ve orada mevki alarak çalışmaya azmettirmiştir. Bunlar arasında herkesten ziyade methedilen zat İstanbul valisinin kardeşi Dr. Hayri Bey idi. Nisbeten daha genç olan bu zat kendi sanatında müvaffak olmuş, mühim bir hastahane kurmuş ve yüksek bir nam kazanmış birisi imiş! Onu fırka başkanlığına tavsiye ediyorlardı.» (A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 34).

(12) Hâkimiyeti Milliye, 29 Ağustos 1930.

(13) Vakıf, 10 Eylül 1930.

(14) Vakıf, 26 Ağustos 1930.

(15) WEIKER: a.g.k., s. 119-120.

(16) İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

(17) Yeni terimlerle: Üniversite eski rektörü, profesör.

(18) Başkanlığa önce Refik Bey seçilmiş, ancak Refik Bey istifa edince yerine İsmail Hakkı Bey getirilmiştir. (Cumhuriyet, 10 Eylül 1930).

Orhan Mithat (genel sekreter), avukat
Refik, eski icra reisi
Sadi Rıza, avukat
Murat, Antalya eski mebusu
Necati, avukat
Selâhattin, Bahriyeden emekli hekim
Hasan Tosun, emekli kurmay albay
Naki, İstanbul Jandarma Alayı eski komutanı. (19)

«Kaza Ocakları»na gelince; Ağustos ayı sonunda İstanbul'da ilçe düzeyinde örgütlenmeye başlayan (20) S.C.F. nın Kaza Ocağı başkanlıklarına kurucu olarak şu kişiler getirilmişlerdir. Beşiktaş, emekli binbaşı Kütahyalızâde Sabri; Beyoğlu, eski Yozgat valisi Aziz; Adalar, avukat Sadi Rıza; (21) Bakırköy, Atina eski elçisi Galip Kemalî; (22) Kadıköy, Kadıköy belediye başkanı Dr. Nazif; Üsküdar, Necati ve ayrıca «Nahiye» düzeyinde de Erenköy, Mehmet Ali Paşa; Maltepe, Baytar Selâhattin; (23) Samatya, T.B.M.M. eski kâtiplerinden Esat. (24)

S.C.F. nın örgütlenmesini sürdürdüğü günlerde gazete-lerde çıkan haber ve listeler incelenerek parti örgütünde görev alanların sınıfları ve meslekleri hakkında daha geniş bilgi sağlanması olanağı bulunmaktadır. Dönemin başını incelendiğinde (25) şu il, ilçe ve bucak örgütlerine ilişkin olarak bilgi verilmiş olduğunu görüyoruz : Adalar (İstanbul), Akhisar, Alaşehir, ANTALYA, AYDIN, Bakırköy,

(19) Liste, 2 Eylül 1930 günlü Cumhuriyet ve Hâkimiyeti Milliye ve 3 Eylül 1930 günlü Cumhuriyet gazetesindeki haberlerden çıkarılmıştır.

(20) Hâkimiyeti Milliye, 28 Ağustos 1930.

(21) Cumhuriyet, 1 Eylül 1930.

(22) Cumhuriyet, 14 Eylül 1930, 25 Eylül 1930.

(23) İLMEN: a.g.k., s. 72.

(24) Vakıf, 26 Ağustos 1930.

(25) Akşam, 11 Eylül 1930; Cumhuriyet, 14, 17, 29 Ağustos 1930, 1, 2, 3, 6, 7, 10, 14, 18, 19, 21, 22 Eylül 1930; Hâkimiyeti Milliye, 28, 29 Ağustos 1930, 2 Eylül 1930; Vakıf, 26 Ağustos 1930, 9, 10 Eylül 1930; Yarın, 16, 17, 20 Eylül 1930.

BALIKESİR, Beşiktaş, Beyoğlu, Çine, EDİRNE, Erenköy, ESKİŞEHİR, İnebolu, İZMİR, Kadıköy, Karşıyaka (Aydın), Karşıyaka (İzmir), KASTAMONU, KIRKLARELİ, KONYA, Kuşadası, Maltepe, MANİSA, Samatya, Söke, Susıgırlık, Urla, Üsküdar, Uzunköprü.

Ayrıca, S.C.F. nın Kars il ocağı başkanı Cihangiroğlu İbrahim Aydın, eski belediye başkanı ⁽²⁶⁾ olarak karşımıza çıktığı gibi, Samsun il ocağı başkanı da gene bu ilin eski belediye başkanıdır. ⁽²⁷⁾ Öte yandan, Adana il ocağı başkanı da gazetecilik yapan Ahmet Remzi (Yüreğir)dir. ⁽²⁸⁾

Adana, Kars ve Samsun il başkanlarının dışında, S.C.F. nın örgütünde görev almış yüz beş üyesinin adlarını saptayabilmış bulunuyoruz. Ancak bunlardan yetmiş yedisinin meslekleri bellidir. Eldeki bilgilerimize ve mesleklere göre bu üyelerin bir dökümünü yaparsak şu görünümle karşılaşırız :

Tacir	17
Avukat	16
Emekli memur ve subay	15
Hekim	9
Diş hekimi	4
Büyük çiftçi	3
Gazeteci	4
Baytar	2
Profesör	1
Eski mebus	1
Eski belediye başkanı	3
Mühendis	1
Din adamı	1
Eczacı	1
Fabrikatör	1

Şu halde, saptayabildiğimiz kadarı ile S.C.F. örgütsel açıdan tacirlerin, serbest meslek sahiplerinin ve büyük çift-

(26) S. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 159-161.

(27) WEIKER : a.g.k., s. 120.

(28) aynı yerde, s. 118-119.

çilerin öncülük ve yönetiminde olan bir siyasal parti olarak karşımıza çıkmaktadır.

S.C.F. nın örgütlenmeyi en çok başardığı yerler, genellikle kıyı bölgeleri ve buralara yakın yörelerdir. Bu durumun da, S.C.F. örgütünde görev alanların yapılarını belirleyen bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, gerek pazar için ve gerekse dışsatıma yönelik üretimde bulunan yerler, bu bölgelerdir. Bu nedenle de ekonomik bunalımdan en çok etkilenen nüfus buralarda bulunmuştur. Bu kişilerin sorunlarına bir çözüm aramak üzere bu yeni kuruluşa koşmalarını doğal karşılamak gerekir. Konuya bu açıdan bakılınca ticaretle uğraşan kesimin S.C.F. örgütü içinde yer almış bulunması kendiliğinden anlaşılır bir durum olarak belirmektedir. Kaldı ki, S.C.F. nın programının tacirlerin ve serbest meslek sahiplerinin çıkarlarına uygun ilkeler taşıdığını da görmüş bulunuyoruz. Daha sonraları Demokrat Parti'nin kuruluşunda eski S.C.F. yerel örgütlerini kuranların bir bölümünün bulunacak olmasını, bu nedenle, aynı olgunun bir yinelenmesi olarak değerlendirmek gerekir. Örneğin, S.C.F. nın İzmir il ocağı başkanı Dr. Ekrem Hayri (Üstündağ) 1946 yılında D.P. nin İzmir'deki kurucularından olacak ve 1950 yılında da D.P. hükümetinin Sağlık Bakanlığını yapacaktır. S.C.F. lı Dr. Burhanettin (Onat) aynı görevi D.P. için Antalya'da üstlenecek ve 1950-1960 arasında D.P. milletvekillerinden olacaktır. (29) Ancak, en önemlisi Adnan (Menderes) ile Ethem (Menderes) in S.C.F. nın Aydın il örgütünü oluşturmuş bulunmaları ve Adnan Menderes'in Aydın il ocağı başkanlığını yapmış olmasıdır. (30)

(29) Dr. Burhanettin (Onat) Yalova'ya yaptığı bir gezi sırasında eskiden beri arkadaşı olan Dr. Reşit Galip'e rastlamış, Dr. Reşit Galip tarafından Gazi Mustafa Kemal'e götürülmüş ve Gazi onu Fethi Beyle tanıştıtararak S.C.F. nda çalışmasını istemiştir. (Weiker'in Burhanettin Onat ile yaptığı görüşme - WEIKER: a.g.k., s. 118).

(30) Adnan Menderes'in bu konuda şöyle dediği belirtilmektedir: «Sadece Aydın'ın değil, Denizli, Nazilli, Muğla ve çevrelerinin de Serbest Fırka teşkilâtını yapmışım. Halk, bilhassa iktisadi krizden mustarıptı. Bu gerçek, yeni fırkayı kurtuluş ümi-

IV — Türk Ocakları konusu :

S.C.F. nın kurulması ile birlikte birçok Türk Ocakları üyesinin de bu partiye yazıldıkları ve parti örgütünde görev aldıkları görülmektedir. ⁽³¹⁾ Bu gelişim, özellikle C.H.F. yayın organlarında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. ⁽³²⁾ Denilebilir ki, bu durumun temel nedeni S.C.F. nın bazı merkez ve yerel kurucularının ve bazı mebuslarının Türk Ocakları ile olan ilişkisinden kaynaklanmıştır. Gerçekten de, Ağaoğlu Ahmet'in, ⁽³³⁾ Dr. Reşit Galip'in ⁽³⁴⁾ ve Mehmet Emin'in ⁽³⁵⁾ Türk Ocakları'nda yöneticilik yapmış olduklarını görmüş bulunuyoruz. Ayrıca örneğin, S.C.F. Kars il ocağı başkanı Cihangiroğlu İbrahim Aydın da eski ve köyü bir Türkçüdür. ⁽³⁶⁾ S.C.F. siyasal yaşama atıldığı günlerde de «Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti»nin başkanı Mehmet Emin olduğu gibi, Ağaoğlu Ahmet de bu «heyet»in üyelerindendir. ⁽³⁷⁾

Bu gelişimin bir sonucu olarak 24 Eylül 1930 günlü Akşam gazetesi, Türk Ocakları'nın C.H.F. nın bir «hars müessesesi» olduğunu belirtmiş ve «mühim bir karar alınmak üzeredir.... Bu kararın neticesi olarak başka siyasî fırkalara mukayyet bulunan azaların Ocaktan istifa mecburiyetinde kalacakları tabiidir.» demiştir. 30 Eylül 1930 günlü Hâkimiyeti Milliye ise gazetelerde S.C.F. na katılmak

di haline getirmişti. Bilhassa siyasete yeni girme çağında olan gençleri tercih ediyorduk. Daha cesur ve şüphesiz ki idealist idiler. Ben de zaten otuz bir yaşında idim.... Fırka kendisini fesih kararı verdiği zaman.... muhalefet Ege'de, teşkilât itibarı ile Halk Fırkasına erişmişti.» (KUTAY: a.g.k., C. XX, s. 11864).

(31) S. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 149.

(32) Örneğin bkz. Akşam, 24 Eylül 1930, Hâkimiyeti Milliye, 30 Eylül 1930.

(33) Bkz. Bölüm 2 / Kesim 2 / III - b.

(34) Bkz. Bölüm 2 / Kesim 2 / IV.

(35) Bkz. Bölüm 2 / Kesim 2 / IV.

(36) S. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 156-161.

(37) Hâkimiyeti Milliye, 13 Teşrinisani 1930.

açısından Türk Ocaklarında bir karar alınarak üyelere bildirildiği yolundaki haberlere değinilmekte ve zaten Ocaklar Yasasının 3. maddesi karşısında bunun olanaksız olduğu açıklanmaktadır. (38)

Şu halde, Türk Ocakları üyelerinden büyük bir olasılıkla çok sayıda kişinin S.C.F. örgütünde görev almış bulunmaları, bu partinin bir başka örgütsel özelliğini oluşturmaktadır. (39)

(38) Türk Ocakları Yasasının 3. Maddesi şöyledir: «Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan C.H.F. ile devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağında bu mefkûreleri neşr ve telkin için ilim, hars ve içtimaiyyat sahasında mücadele ve mücadele eder» (Hâkimiyeti Milliye, 30 Eylül 1930).

(39) Hattâ bazı yazarlar, Türk Ocaklarının kapatılma nedenini Ocaklılar'ın S.C.F. na gösterdiği yakınlığa bağlamaktadırlar. Örneğin bkz. FERİDUN KANDEMİR: Türk Ocakları; Resimli Tarih.

Kesim Üç

Taban

I — Sayısal oluşum :

S.C.F. nın halk kitleleri arasında büyük sayıda yandaş bulmuş olduğu tartışmasız bir gerçektir. İkinci bir siyasal partinin kurulduğu haberinin kamuoyuna yansımaları üzerine halk akın akın bu partiye koşmuştur. O kadar ki, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu haberin yayıldığının ertesi gecesi Fethi Bey ile birlikte onun Yalova'da kaldığı otele gittiklerini, otelde yüzlerce telgrafın kendilerini beklediğini, bu telgraflarda Fethi Beyin bir kurtarıcı olarak karşılanıp kutlandığını ve S.C.F. na girmek isteklerinin açıklandığını belirtmektedir. ⁽¹⁾

Halkın yeni partiye gösterdiği yakınlık ve destek, gerçekten çok güçlü ve büyük olmuştur. Ahmet Hamdi Başar'ın dediği gibi, «Hiçbir fırka bu kadar az çalışarak, az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı. Âdeti kendiliğinden her yerde Serbest Fırka'nın teşkilâtı kurulmuştu.» ⁽²⁾ C.H.F. nın bir mebusu ve müfettişi olarak yazdığı raporda da ⁽³⁾ Hilmi (Uran) bu tabanı «kütle kütle Serbest Fırka'ya rey vermeğe koşan halk» olarak tanımlamak zorunluluğunu duymuş bulunmaktadır. Uran, daha sonra anıla-

(1) KARAOSMANOĞLU : a.g.k., s. 102-103.

(2) BAŞAR : a.g.k., s. 14.

(3) URAN'ın bu raporu için bkz. «GİRİŞ».

rında şöyle diyecektir : «O günkü seçimlerde [= belediye seçimleri] yirmi altı sene sonra yazmakta olduğum bu satırları, bugünün soğukkanlılığı ile ve çeşitli seçim mücadelesi görmüş olarak yazdığım için itiraf etmeliyim ki, halkın bu yeni partiyi destekleyişı candan olmuşt ... fakat ben ve bütün Halk Partililer yeni partiye gösterilen bu umulmadık teveccühü havsalamıza sığdıramıyorduk.» (4)

Belediye seçimlerini ayrı bir bölüm içinde inceleyeceğiz. (5) Burada yalnızca halkın S.C.F. na göstermiş olduğu yakınlığı, desteği ve tabanın oluşumunu belirtmek amacı ile bu konuya değindik. Gene bunun gibi Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir'den başladıkları yurt gezisi de çalışmamızın ayrı bir bölümünü oluşturmakla birlikte (6) S.C.F. tabanını salt nicelik yönünden belirtmek amacı ile burada şu kadarını söyleyelim ki özellikle İzmir'de ve bu partinin siyasal yaşama atılışı daha henüz bir ayı doldurmamışken Fethi Beyi gerçekten de çok büyük bir halk kitlesi coşku ile karşılamıştır. Hükümet yanlısı bir gazete olmasına karşın Cumhuriyet, Fethi Beyin İzmir'e ilk ayak baştığı gün karşılayanların sayısını otuz-kırk bin kişi olarak vermekte, (7) iki gün sonraki söylevini dinleyenlerin ise elli bin kişi olduğunu bildirmektedir. (8) Fethi Bey Manisa'ya gittiğinde de onu karşılayan halk için aynı gazete «halk rakkamla ifade edilemez» sözlerini kullanmaktadır (9)

İşte, S.C.F. nın halk kitlesi içindeki tabanının gerçekten geniş olması konumuz bakımından büyük önem taşı-maktadır. (10)

(4) URAN: a.g.k., s. 218.

(5) Bkz. Bölüm 4 / Kesim 3.

(6) Bkz. Bölüm 4 / Kesim 2.

(7) Cumhuriyet, 5 Eylül 1930 (6 Eylül 1930 günlü Akşam ise bu sayının elli bin kişi olduğunu belirtmektedir).

(8) Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

(9) Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

(10) S.C.F. na halkın gösterdiği bu desteğin ilk günlerden başlayarak C.H.F. nı kaygılandırığı ve bu nedenle C.H.F. organı olan gazetelerin kendi partilerine bağlılık telgrafları yayınladık-

II — Tepkisel oluşum :

S.C.F. nin tabanının «gayrimemnunlar»dan oluştuğu gerek bu partinin yöneticileri, gerek C.H.F. nin yazarları ve sözcüleri ve gerekse konuya ilgi duymuş olan herkesçe üzerinde anlaşılmış bir başka gerçektir. Bu gerçeği, S.C.F. nin tabanının «tepkisel» niteliği olarak adlandırabiliriz.

Tabanın tepkisel nedeni üzerinde bir uyuşmazlık bulunmamakla birlikte, bu «gayrimemnunlar»ın kimler oldukları ve hangi uygulamalara tepki göstermiş bulundukları konusu sert tartışmalara, ağır suçlamalara yol açmış olduğu gibi, daha sonraki dönemde de üzerinde anlaşma sağlanabilmiş bir konu değildir. Bu nedenle biz önce tabanın bu niteliği üzerinde duracağız, değişik değerlendirmeleri ise bundan sonra belirteceğiz.

Bu tepkinin yöneldiği «kuruluş»un, C.H.F.; «yönetim»in ise, bu partinin yönetimi olduğu, açıktır. Olaya bu açıdan

ları görülmektedir. Bu duruma şu iki gazete haberini örnek gösterebiliriz :

25 Ağustos 1930 günlü Hâkimiyeti Milliye gazetesinde birinci sayfadaki bir haber şöyledir :

İSTANBUL GAZETELERİNE GELEN TELGRAFLAR

Cumhuriyet Halk Fırkasından Ayrılmayacağız.

İstanbul, 24 (H. M.) — Bugün İstanbul gazetelerine memleketin birçok belediye riyasetinden ve halk cemiyetlerinden gelen telgraflarda Cumhuriyet Halk Fırkasından katiyen ayrılmayacaklarını ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına girmeyeceklerini bildiriyorlar....

Aynı gazetenin 28 Ağustos 1930 günlü sayısında ise, «Geyveliler Fırkamızdan Ayrılmıyorlar» denildikten sonra «Geyve muhtarlarının mühim bir tekzibi» alt-başlığı ile muhtarların «...Geyve kazası halkının yüzde sekseninin S.C.F. na girmeye mütemayıl olduğu imzaları gayrimalûm şahıslar tarafından gazetelere yazılan telgrafları havadis olarak okuduk...» denilmekte ancak Geyve halkının «Büyük Gazi'nin reisi olduğu» C.H.F. ndan ayrılmalarının söz konusu olmadığını bildirdikleri haberi verilmektedir.

bakılınca Prof. Dr. İsmet Giritli'nin yasal (izin verilmiş) bir muhalif partinin ortaya çıkması ile o ana değin birikmiş olan nefret ve hoşnutsuzluklardaki bir patlama ⁽¹¹⁾ olarak nitelendirdiği bu tabanın (S.C.F. programının yığınlarca okunup benimsenmesi, kurucuların açıkladıkları düşüncelerin halk arasında aynı düşüncede olanlarca paylaşılp partiye bağlanması ile oluşmamış bulunduğu da kendiliğinden anlaşılacaktır. Hiç kuşkusuz, açıklanan parti programını kendi görüşlerine uygun bularak S.C.F. nı destekleyenlerin bulunmamış olduğunu ileri sürmenin olanağı yoktur. Ancak, partinin yandaş toplamaktaki başarısı özellikle zaman açısından ele alındığında S.C.F. nın C.H.F. karşısında salt bir seçenek olarak çıkmış bulunmasının bu partiyi halkın desteklemesi için yeterli bir neden olduğu kolaylıkla görülmektedir. Bu duruma bir kanıt olmak üzere bu kesimde biraz önce sözünü ettiğimiz ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anlattığı olayı anımsamamız yerinde olacaktır. Nitekim daha partinin gerçek niteliği anlaşılmadan, amaçları bilinmeden, fakat yalnızca ikinci bir partinin kurulmakta olduğunun açıklanmış olması üzerine partiye büyük bir akın başlamış bulunmaktadır. Kaldı ki, bu ölçüde kitlesel bir desteğin oluşması için, kapanışına değin geçen zaman dahi, yeterli bir süre değildir. Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir ki, programda öngörülen amaçlar ile S.C.F. nın sınıfsal tabanı arasında organik bir bağ da bulunmamıştır. ⁽¹²⁾

S.C.F. nın siyasal yaşama atıldığının ilk günlerinde Falih Rıfkı (Atay) bu partinin tabanının kimlerden oluşabi-

(11) İSMET GİRİTLİ: Fifty Years of Turkish Political Development (1919-1969), İ.Ü.H.F., Yyn., İstanbul, 1969, s. 36.

(12) İşte, bu nedenledir ki, C.H.F. Siirt mebusu Mahmut (Soydan): «....bazı şehirlerimizde bazı amele grupmanları Serbest Cumhuriyet Fırkası lehinde tezahürat yapmış.... Fakat menfaatleri, bünyeleri ve teşekkülleri itibarı ile her cephede Cumhuriyet Halk Fırkasına daha yakın olan amelenin, Liberal Fırkaya teveccüh etmesine akıl ve sır ermez... Dünyanın her tarafında olduğu gibi, bizde de, amele, hiç bir zaman liberalizm ile yürü-

leceğini oldukça gerçekçi bir biçimde belirtmiş bulunmaktadır. C.H.F. lı bu yazara göre : 1) Cumhuriyetçi olmadıkları için Halk Fırkasına karşı olanlar, 2) Halk Fırkasının kendi tarafından haklı olarak kıldığı yahut tatmin edemediği insan zümreleri, 3) Cumhuriyetçi olup da Halk Fırkasının tuttuğu yolun doğru olmadığına inananlar...» (13) Gerçekten de, temelde Faliş Rıfkı Atay'ın da belirttiği gibi bu nedenlere bağlı olarak, S.C.F. nın tabanının «gayrimemnunlar»dan oluşmuştur. Şu halde, bu tabanın ana niteliğini «tepkiyel» bir oluşum olarak belirtmek gerekmektedir. (14)

yemez ve onun sistemine taraftar olamaz. Onun için bugünkü tezahüratın mânasını —hattâ yalnız amele için değil— arızı ve mahalli bazı kırınlıklara atfetmek en doğru bir görüş olur.» demektedir. («Firkamızın Kuvveti»; Hâkimiyeti Milliye, 30 Eylül 1930).

Mahmut (Soydan)'ın bu düşüncelerinde büyük bir gerçek payı bulunmaktadır. Ancak, «amele» denilen işçi sınıfının C.H.F.ndan yana olması için özel ve geçerli bir neden bulunup bulunmadığı ayrı bir konudur.

Buna karşılık aynı gerçeğe bir başka açıdan değinen Sabiha Zekeriya (Sertel) bir yazısında yaşlı ve yoksul bir kişinin ağzından şöyle diyerek S.C.F. nın bu özelliğini daha değişik bir açıdan belirtmektedir:

«Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ne demek? Bize bir köylü ve amele fırkası yapsanız, o zaman belki firkadan bir şey anlarım.» (SABIHA ZEKERİYA: Görüyoruz: Hakkını Arayan Köylülerin İplerle Bağlandığını ve Duyuyoruz: Mecidiyeköyünde Çalışan Amelenin Hayvan Gibi, Uşak Gibi İstismar Edildiğini; Resimli Ay, Eylül 1930, Yıl 7, sayı 7, s. 2).

(Sabiha Zekeriya (Sertel), «Başmuharririniz Diyor ki: Namzetliğimi Niçin Koydum?» başlıklı yazısında da, C.H.F. nın ve S.C.F. nın halktan körü körüne oy istediklerini yazmaktadır. (Resimli Ay, Teşrinievvel 1930, Yıl 7, sayı 8, s. 40).

(13) «Yeni Fırka Doğarken»; Hâkimiyeti Milliye, 17 Ağustos 1930.
(14) Necmeddin Sadık (Sadak) ın 14 Eylül 1930'da Akşam'da çıkan «Hakikat» başlıklı yazısında bu gerçeğe açıkça değinilmektedir: «Fethi Bey bu seyahatte halktan gördüğü teveccühkâr tezahürler, Fethi Bey olmasından değil, hükümete muhalefet etmek için ortaya atılmış bir adam olmasından geliyor. Fethi Bey, halk nazarında, şahsî kıymeti ve meziyeti şu veya bu olan muayyen bir insan değil, bir timsal idi. Muhalefet timsali!»

III — S.C.F. ve kadınlar,

S.C.F. nın tabanının bir başka özelliği de, kadınların bu partiye gösterdikleri ilgi ve parti çalışmalarına katılmış bulunmalarıdır. Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. na programına siyasal hakların kadınları da kapsaması ilkesini koydurtmuş bulunması ve kızkardeşi Makbule (Atadan) ın bu partiye girmesini sağlamasının da bunda önemli ölçüde etkisi bulunmuş olsa gerektir.

O günün gazetelerinden durumun izlenmesi kadınların S.C.F. na katılmalarının nicelik ve niteliğini daha iyi belirleyecektir. Örneğin, 21 Ağustos 1930 günlü Cumhuriyet gazetesinde şu satırları okuyoruz :

«Makbule ve Âdile hanımefendilerden sonra Avronos zâde Rukiye Hanım da kadın aza olarak intisap etmiştir.» ⁽¹⁵⁾

Gene aynı gazetenin haberine göre :

«Şehir meclisine yeni fırka tarafından namzet gösterileceklerden Âdile Hanım yeni fırkaya intisabı esbabını şöyle izah ediyor :

— Halk Fırkası bize sulh zamanında refah vaadetti, fakat bu gelmedi.... Ben kadınlık namına erkeklerden ayrı bir tez görmüyorum. Türk kadını da erkeğinin yanında aynı haklara sahip olacaktır.... Büyük bir kütle olan kadınlığın evde, mesaide, mecliste, komisyonda, politikada bulunması tabii hakkıdır. İşte ben bunu müdafaa edeceğim.»

25 Ağustos 1930'da otuz, ⁽¹⁶⁾ 26 Ağustos 1930'da otuz, ⁽¹⁷⁾ 27 Ağustos 1930'da üç yüz ⁽¹⁸⁾ kadın İstanbul'da S.C.F. na yazılmışlardır.

(15) Suat Derviş, Nişantaşı Kız Orta Okulu matematik öğretmeni Semine, Darülfünun Emmini Neşet Ömer Beyin valdesi Makbule ve dayızâdesi Güzide, Ahmet Mithat Efendi'nin yeğeni Seniha Hanımların S.C.F. na giren kadınlar arasında bulundukları belirtilmektedir. (Cumhuriyet, 25 Ağustos 1930).

(16) Cumhuriyet, 26 Ağustos 1930.

(17) Hâkimiyeti Milliye, 27 Ağustos 1930.

(18) Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930; 26 Ağustos 1930 günlü Akşam Gazetesi de «Yeni Fırkaya girmek için bilhassa kadınlar tehalük gösteriyorlar» demektedir.

Suat Derviş'in öne sürdüğüne göre, kadınların yeni partiye ilgisi belki de erkeklerden daha fazladır. (19) Yarın gazetesi ise «Türk Kadını Heyecanda» başlığı altında verdiği bir haberde, «Yeni fırkanın memlekette hakikî bir kadın hareketi uyandırması lâzımdır.» (20) denilmektedir.

Kadınların S.C.F. na gösterdiği ilginin ilginç bir örneğine Samsun'da rastlamaktayız. Samsun'da kadınların S.C.F. nı desteklemeleri ile ilgili olan bu olay, aynı zamanda bu partinin tabanının tepkisel niteliğinin de bir başka kanıtıdır. Durumu C.H.F. Samsun mebusu Ethem (Tuncel) T.B.M.M. nde, 15 Kasım 1930 günlü birleşimde şöyle anlatmıştır :

«Biz Samsun'a çıktığımız zaman intihabın üçüncü ve hat-tâ dördüncü günü idi. Otomobil bulamadık; anladık ki otomobiller intihaptadır. Sorduk, sual ettik, dediler ki, kadınlar rey vermekte ve otomobiller de kadınları taşımaktadır. Serbest Fırkacıları da taşımaktadırlar dediler. Bu otomobillerin hepsi de mi Serbest Fırkanındır? Evet efendim. Ne için? Otomobillere taksi konuldu, onların da canı sıkıldı, hepsi Serbest Fırkaya yazıldı. Serbest Fırka namına çalışmaya başladılar. Vaktiyle taksi yokken İstasyondan Gümrüğe kadar yüz elli kuruşa müşteri götürürken belediyenin koyduğu taksi üzerine elli kuruşa götürmeğe mecbur oluyorlar.... kızmışlar» (21).

Ethem Bey sözlerini şöyle sürdürüyor :

«Serbest Cumhuriyet Fırkası Samsun'da 3200 rey almıştır, bunu verenlerin 2500'ü kadındır.» (22) (23)

IV — S.C.F. nın tabanına C.H.F. nın tepkisi:

S.C.F. nın tabanının bu niceliksel ve niteliksel yapısı, C.H.F. çevrelerinde çok geniş ve sert bir tepkinin doğmasına yol açmıştır.

(19) SUAT DERVİŞ: «Yeni Fırka ve Kadınlar»; Yarın, 12 Ağustos 1930.

(20) Yarın, 15 Ağustos 1930.

(21) T.B.M.M.Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s. 44.

(22) aynı yerde, s. 45.

(23) Belirtmek gerekir ki, Samsun valisi Kâzım Paşanın (İnanç) kızı da S.C.F. na girmiş bulunuyordu. (BAŞAR: a.g.k., s. 38).

Herşeyden önce, S.C.F. nı tutan kitle C.H.F. yazar ve sözcülerince hor görülmüş ve küçümseymiş ve bu yolla da S.C.F. nın kamuoyunda değer yitirmesi amaçlanmıştır. Örneğin Hâkimiyeti Milliye gazetesi İzmir'de Fethi Bey ve arkadaşları için gösteri yapanları şöyle nitelendirmektedir :

«Dün gece Basmane ve Çarıkkapı mıntıklarında sabıkâlılardan Kürt Mustafa, hırsız çolak Hüsnü yüz kadar serseri ve ameleği toplayarak ellerine bayraklar alarak (Yaşasın Fethi Bey, bize ekmek verecek, vergileri kaldıracak!) gibi naralar atarak çarşıya doğru hareket ettiler.... Bahri Baba parkında sandıkçı Mahmut birkaç serseriye başına toplayarak....» (24) «kaçakçılardan Salim'in arkadaşı Antalyalı Karpuzcu Mehmet....» (25)

Bir başka haberde ise, «Karataş mahallatı Fırka Ocağının reisi Dereli Kömürcü Halit Efendi imiş!» (26) denilerek bu tür tepkinin bir başka örneği sergilenmektedir. Mehmet Asım (Us) da Vakıf gazetesinde S.C.F. nın tabanının kimlerden oluştuğuna değinirken bu genel tutumu, «münakaşa edilen mevzuları ihata ve idrâk etmekten âciz olan basit kalabalık» sözleriyle yansıtmış bulunmaktadır. (27)

Bu tür tepki, yani S.C.F. lıların kamuoyunun gözünden küçük düşürülmek istenmesi ve onları küçümseme yalnız basına özgü değildir. Nitekim, Hilmi (Uran) da daha önce değindiğimiz raporunda, «Bu gayrimemnunlar arasında seciyesizliği dolayısı ile şimdiye kadar ihmal edilmiş olanlar, ahlâksızlığı dolayısı ile memuriyetten çıkarılanlar... dönekler, Ağrı hesabını soracağız diyen Kürtler, milliyetleri kaba Araplar, belediyeden ceza gören esnaf, polis taziyekinden kurtulmak isteyen irili ufaklı her çeşit serseri, kumarbaz, esrarkeş ve kaçakçı, hattâ komünizm fikri besleyenler...» bulunduğunu öne sürmüştür. (28) İzmir mebusu

(24) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

(25) aynı gazete.

(26) Hâkimiyeti Milliye, 9 Teşrinievvel 1930.

(27) MEHMET ASIM: «Fethi Bey'e Cevap»; Vakıf, 9 Eylül 1930.

(28) URAN: a.g.k., s. 219.

Vasıf Bey ise T.B.M.M. nde S.C.F. nın İzmir'deki üyeleri için şöyle demiş bulunmaktadır :

«mahallî hükümet [= valilik] Bornova'daki Serbest Fırkanın defterini istemiştir. Bu defterlerin tetkikinden sabit olmuştur ki, orada mukayyet olan aza arasında ka-tiller, dolandırıcılar vardır, hapisneden çıkmış olanlar vardır (Her yerde öyle sesleri)» (29)

C.H.F. nın ikinci tepkisi ise, S.C.F. nı destekleyenleri gericilikle suçlamak olmuştur. (30) Bu suçlama 15 Kasım 1930 günü T.B.M.M. nde yapılan tartışmalarda büyük boyutlara varmıştır. T.B.M.M. ndeki tartışmalara ilerde ayrıca değineceğiz. (31) Burada bu tür suçlamaların nasıl yapıldığına bir örnek vermekle yetiniyoruz. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin bir haberi bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır. Gazetede şöyle deniliyor :

«Bugün şehrimizde [Samsun'da] bir imam yakalandı. Bu imamın adı Ahmet'dir. Lâdik kazasının Sarayköyünde

(29) T.B.M.M.Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s. 28.

(30) Bu suçlama, sonraki dönemlerde de yinelenen bir suçlamadır. Örneğin, [Prof.] Dr. Çetin Özek'e göre, «...devrimlerin gerçekleştirici olan H.P. nin reaksiyoner çevrelerde yarattığı antipati, bu çevreyi Serbest Fırka etrafında birleştirmiştir.» (ÇETİN ÖZEK: Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurettin'in İyiyüzü; Varlık Yyn., İstanbul, 1964). En son olarak, Kemal Zeki Gençosman da, Dünya gazetesinde yayınlanan «1. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler» adlı yazı dizisinde, «S.C.P. Üç Ay Yaşadı» başlıklı bölümde: «Parti bu hava içinde kendisini bu kararı ile büsbütün bir hoşnutsuzlar zümresinin temsilcisi durumuna sokmuş hatta daha da ileri, halk tabakalarının ruhuna henüz iyice sinmemiş olan körpe devrim hamlelerini de tehlikeye atmış oluyordu. Bir zaman geldi ki seçim propagandaları iyice çıgrından çıktı ve tek parti devrinde sinmiş olan irticain, ortamı uygun görünce başını kaldırmak ve devrimleri yok etmek için harekete geçmeğe hazır olduğu görüldü. Yer yer bu harekete fiilen geçildiği de oldu. Fethi Beyin sağda solda yeşil bayraklarla karşılandığı, Serbest Cumhuriyet Partisinin programında yazılı ilkelerin bir kenara itilerek rejime karşı pervasızca başkaldırma görüntüsü içine girildiği gözden kaçmadı.» (Dünya, 7 Aralık 1980).

(31) Bkz. Bölüm 4 / Kesim 3 / V - b.

imam olduğunu söyleyen bu şahıs, dün gece Serbest Cumhuriyet Fırkasının merkezine giderek orada sabık müallimlerden Ahmet efendiyi görmek istediğini söylemiş ve Serbestçilerden bazılarının önünde 'dini mübinin ilası' içinde elli bin kişilik bir cemaat bulunduğunu ve her ne söylenirse yapmak ve yaptırmak kudretine malik olduğunu ifade etmiştir. Polis imamı derdest etmiştir.» (32)

C.H.F. na göre, işte bu gibi «gayrimemnunlar»dan oluşan tabanı, S.C.F. nı gerici ve bozguncu bir yörüngeye sokmuştur. (33) Çünkü, herhangi bir siyasal parti bir amaç ve program çevresinde toplanan kişilerden oluşmalıdır, oysa S.C.F. yalnızca, C.H.F. ndan memnun olmayanlardan oluşmuştur. (34)

V — S.C.F. yöneticilerinin parti tabanını savunmaları :

S.C.F. yöneticileri ne o günlerde ve ne de daha sonraları, partilerinin tabanını oluşturanlara yöneltilen bu suçlamaları hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Tümüyle tersine, bu suçlamaların haksız olduğunu, S.C.F. nı destekleyenlerin gerçek demokratik düzen içinde maddî sıkıntılarını çözümlemeye çalışanlardan oluştuğunu, kurtuluş yolunu S.C.F. nda görmüş olduklarını savunmuşlardır.

Buna karşılık, S.C.F. yöneticileri de partilerinin tabanının tepkisel niteliğini kabul etmektedirler. Fakat, bu tepkinin ortaya çıkışını çok daha değişik nedenlere bağlamışlardır. Fethi Beyin 15 Kasım 1930 günü T.B.M.M. nde söylediği şu sözler S.C.F. nın bu konudaki görüşünü dile getirmektedir :

(32) HAKİMİYETİ Milliye, 18 Teşrinievvel 1930.

(33) Örneğin, Yunus Nadi'ye göre: «Bütün ademi memnunların S.C.F. etrafında halkalar teşkil etmesini hoşgörenlerin şimdiden emelleri ve maksatları muhtelif efrattan müteşekkil ve az çok kesif bir kalabalık tarafından ihata edilmiş olduğunu görüyoruz. Bu kalabalık içinde yeni fırkanın asıl nüvesi cim karında bir noktaya dönmüştür.» («İkinci Fırka»; Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930).

(34) YUNUS NADI: «İktidar Mevkii»; Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930.

«Ben İzmir'e gittiğim zaman halkın bu suretle sizin ta-biriniz veçhile ayaklanacağını bilemezdim. İmkân yoktu. Fakat niçin ayaklanmışlar? Neden bu hareket, bu heye-can hasıl olmuştur? Bunun sebeplerini tahlil etmek lâzım-dır.... Bunun derin bir mânası vardır. O da halkın iktisadî zarurettén dolayı hissettiği derin bir memnuniyetsizlik-tir.» (35)

Ağaoğlu Ahmet ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır :

«...ikinci fırka teşekkül eder etmez meydana bir nazariye çıktı :

Bu nazariyeye göre, Serbest Fırka teşekkül eder et-mez Türk halkı derhal ikiye ayrılmış bulunuyordu.

Halk Fırkası tarafına gidenlerin kâffesi yüksek ter-biyeli, kanunperver, devlet ve hükümetin ne olduğunu anlayan, sokak gürültülerinden hoşlanmayan, Devlet kuv-vetlerine itaati benimseyen, rabitalı, Cumhuriyete, Cum-huriyetin bütün şartlarına riayet eden efendi ve centlemen Türkler'dir!

Serbest Fırka tarafına geçenler ise hep baldırı çıp-laklardan, ipsiz, sapsız, sokak süprüntülerinden, yankesici-lerden veyahut saltanat ve hilafet arkasında koşan, fesin ve Arap hurufatının avdetini arzu eden, devlet ve mille-te hiçbir alâka ve münasebetleri olmayan, talih ve saadet-lerini sokak gürültülerinde, meydan iğtişâşlarında arayan birtakım yeşil bayraklı ve gök sarıklı sergüzeştçü halita-dan ibarettir!

....

O halde zabitanın, devlet kuvvetlerinin, polisin, jan-darmanın, valilerin ve kaymakamların yalnız Serbest Fır-ka ile karşı karşıya gelmeleri tabii değil midir? Bunlar dev-let ve milleti muhafaza etmek vazifesi ile mükellef değil midirler?» (36)

Oysa, Ağaoğlu Ahmet'e göre örneğin İzmir'de S.C.F. nın kitlesel destek görmesinin nedenleri çok açıktır. Çünkü bu bölge halkı görece olarak daha varlıklıdır ve bu nedenle de

(35) T.B.M.M.Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s. 61.

(36) AĞAOĞLU AHMET: «Milli İrade Bu mudur?»; Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930. (Aynı düşünceler, Arif Oruç tarafından «Halk Fırkası Matbuatının Bugünkü Hali Bir Hayli Gariptir» başlıklı yazıda da ele alınmıştır — Yarn, 18 Ağustos 1930).

devlet hazinesine C.H.F. hılar gibi göz dikmiş değildir. Gene aynı nedenle de özgürlükçüdürler. Ayrıca, daha canlı bir basını bulunduğu ve daha çok aydına sahip olduğu için gerçekleri görmektedirler. Bir başka neden de, bu bölgede Türklük duygusu ağır basmaktadır ve Türk «seciyesi» söz konusu olduğundan S.C.F. desteklenmiştir. (37)

Fethi (Okyar) son olarak yayınlanan anılarında da hiçbir yerde bu suçlamaları haklı görmemektedir. T.B.M.M.-nde ise S.C.F. genel başkanı olarak bu suçlamaları açıkça reddetmiştir :

«.....şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istendi.... irtica diye tefstr olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka hiçbir suretle temelli etmemiştir...» (38)

T.B.M.M. tutanaklarından aktaracağımız şu satırlar ise bu konuda daha da aydınlatıcı olacaktır :

«Ali Fethi Bey (Gümüşhane) —Dahiliye Vekili Bey, her fırsatta nutuklarında ve tamimlerinde ve sairede bir fikri tekrar edip duruyorlar. O da fırkamız içinde fesliler, tekkeçiler, mürteciler ve saireler vardır (Var sesleri). Hayır efendim yoktur. Efendiler, benimle teşriki mesai etmiş olan arkadaşlar arasında ne tekkeci, ne fes giymek isteyen adam, ne de arap harflerinin tekrar gelmesini arzu eden adam yoktur ve olamaz (Hangi arkadaşlarınız arasında sesleri). Yani ocak heyetlerini teşkil eden arkadaşlar arasında böyle bir adam yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) — Vardır, vardır.

Ali Fethi Bey (Gümüşhane) — Yoktur, ocak heyetleri haricinde bizim fırkamıza oy veren adamların her birinin hüviyetini tetkik etmek, rey pusulalarının altında bir mâna mevcut olduğunu tahkik etmek ne S.C.F. nin, ne de dünyada hiçbir fırkanın iktidarı dahilinde olmayan bir şeydir. Fes giymesini arzu eden adam memleketin dahilinde varsa elbette bunun mühim bir kısmı da çıkan yerlerin ekseriyetinin orada olduğunu iddia ettiğinize nazaran H.F. arasında bulunmak lâzım gelir (Gürültüler)» (39)

(37) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 49.

(38) T.B.M.M.Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s. 16-17 (1. celse).

(39) aynı yerde, s. 62 (3. celse).

VI — Toplumsal ve siyasal gerçeklerin ışığında S.C.F. nin tabanının oluşumu :

Bu konuyu değerlendirirken gerçekte elimizde sağlam bir ölçü vardır. O da, 1923-1930 yılları arasındaki C.H.F. yönetiminin niteliğidir. Çalışmamızın «Giriş»inde kısaca değinmiş olduğumuz bu dönemin özellikleri, geniş halk kitlelerinin neden S.C.F. nin çevresinde bir anda toplanıverdiğini kendiliğinden ortaya koymaktadır. 1923-1930 yıllarının C.H.F., «Giriş» de belirtmeğe çalıştığımız gibi, devrimleri gerçekleştirmiş, ama ülkedeki yoksulluğu yenememiştir. Özellikle 1929'da başlayan dünya ekonomik bunalımının ülkedeki maddî sıkıntıyı daha da arttırdığını biliyoruz. Bu nedenle, S.C.F. nin bu tepkisel tabanı, Cumhuriyet devrimlerine karşı olanlardan çok daha fazla, C.H.F. nin ekonomik siyasasından zarar görenlerden oluşmuştur. Bu ikinci gurup halkın «gerici» ya da «karşı-devrimci» olduğunu ileri sürmenin ise gerçekçi bir tutum olduğu söylenemez. (40) Kaldı ki, C.H.F. nin cumhuriyet rejimini sağlamlaştırmak için almış olduğu sert önlemlerin aynı zamanda bu amacı aşmış olduğuna da gene «Giriş»de değinmiş bulunuyoruz. Özgürlükler açısından C.H.F. na gösterilen her çeşit tepkiyi de kendiliğinden Cumhuriyet rejimine karşı olmakla eşanlamlı görmek olanaksızdır.

C.H.F. li bazı mebuslar ve yazarlar da bu gerçekleri o zaman açıklamak zorunluluğunu duymuşlardır. Örneğin, Hâkimiyeti Milliye gazetesi başyazarlarından Siirt mebusu Mahmut (Soydan) şöyle demiş bulunmaktadır : «Herhangi bir sebeple sıkıntıya düşen halk; tabiatı ile ıstıraplarının mesuliyetini yükleyecek omuzlar arar. Kabiliyeti ve ruhu itibarı ile daima etatist bir idareye bağlı olan Türk milleti, onun içindir ki müşkül demlerinde karşısında mesul olarak yalnız hükümeti görür. Halk, böyle müşkül devirler-

(40) Bir ölçüde de olsa halkın S.C.F. nı nasıl karşıladığını belirtilecek olan ve Konyalı Aşık Mehmet tarafından Fethi Nemo seslenerek yazılan «Şikâyetnâme» başlıklı bir şiiri, EK V olarak çalışmamızın sonuna almış bulunuyoruz.

de en küçük bir tahrik ile hükümet aleyhine ayaklanmaya hazırdır.» (41) Hilmi (Uran) ın da «hayattan ıstırap çoktu» (42) dediği adı geçen raporu bu konuya bir başka açıdan ışık tutmaktadır. Necmeddin Sadık (Sadak) ise, «halkın bu münasebetle yükselttiği feryadı nazarı dikkate alırsak üç nokta görürüz : 1 — Halk Fırkası teşkilâtından şikâyet, 2 — Vergilerin ağırlığından şikâyet, 3 — Ziraat Bankası meselesi.» (43) demektedir. (44)

Daha sonraları Mahmut Goloğlu da, genel bir görüş açısından S.C.F. nin tabanının oluşumunu açıklarken gerek ekonomik ve gerekse siyasal nedenlerle partiyi desteklemiş olanlar arasında her çeşit —idealistinden gericisine kadar— insan bulunduğunu, ancak bu kalabalığın ortak noktasının «ekonomik sıkıntı ile tek parti sistemine karşı olan tepki» ve «özgürlük özlemi» olduğunu belirtmiş bulunmaktadır. (45)

(41) «İstırapın İçyüzü»; Hâkimiyeti Milliye, 7 Teşrinievvel 1930 (Siirt mebusu, bu makalesini pamuk fiyatının bir yıl öncesine göre % 40 düşmüş olması karşısında Adana ve çevresinde S.C.F. örgütünün bu konuya ilişkin eleştirileri üzerine kaleme almıştır.

(42) URAN: a.g.k., s. 218.

(43), (44) «Hakikat»; Akşam, 14 Eylül 1930.

(45) Ahmet Hamdi Başar, Gazi Mustafa Kemal'e ve İsmet Paşaya liman tekelleri ile ilgili bilgi verdikten sonra, kendisine esnafın ve amelenin neden S.C.F. ni desteklediklerinin sorulması üzerine şu açıklamayı yaptığını yazmaktadır: «Halk Fırkasının büyük şehirlerde ve hele İstanbul'da başına, inkılâpçılar ve idealcilerden ziyade, istismarcılar ve menfaatçiler geçiyor.... onların [= halk ve amelenin] Serbest Fırkaya akış sebebini, politikacıların cahil halkı ve amele-i iğfal etmelerinde değil, Halk Fırkasının politikasında aramalıdır.... Gündelikleri ve kazançları, onlara ve ailelerine en sefil hayat şartlarını bile korumaktan uzak olan bu zavallıların bugün Halk Fırkası namına istismarları acınacak bir hal olmuştur.... Ameleye ait hiçbir tedbirimiz yoktur; İçtimai muavenet ve yardım namına, hayat ve kaza sigortası namına, istismarları önlemek namına yaptığımız hiçbir şey yoktur. Onun içindir ki Serbest Fırkanın ortaya çıkması, amelenin toplanmış ve coşmaya hazırlanmış olan dertlerinden kurtulmaları ümidini verdi.» (BAŞAR: a.g.k., s. 10-11)

Ne var ki, S.C.F.'nin tabanının yapısı denilebilir ki, T.B.M.M.'ndeki tartışmalar sırasında belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekten de, C.H.F.'nin İzmir mebusu Vasıf Bey, S.C.F.'na oy verenleri tanımlarken demiştir ki :

«....Karantine mıntıkasına gittim, orada tamamen sizi temin ederim, üzerinde kıravat ve yakalık olmayan, ayağında kundurası bile bulunmayan birtakım adamlar....»

Vasıf Bey sözlerini şöyle sürdürmüştür :

«Orada Ekrem Hayri Bey, Serbest Fırkanın teşkilât reisi Ekrem Hayri Bey'e tesadüf ettim. Münevver şahsiyettir, kendisinden rica ettim; iki günden beri gördüğüm manzara beni tedhiş ediyor, temenni ederim bana nasip olsun ve intihap sandıklarının başında Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek için gelen kadın ve erkek gurupları arasında münevver kütlelere tesadüf edeyim.... Ekrem Hayri Bey; ne yapayım halkın hareketidir, halk hareketine mani olabilir miyiz; mütalâasında bulundu.... Bir şey yapamam dedi, halk hareketidir....» (46)

C.H.F. Balıkesir mebusu Hayrettin Bey aynı konuya değindiğinde de tutanaklarda şu satırları okuyoruz :

«Hayrettin Bey (Balıkesir) —işçi kadınlar, müritler, mürideler, esnaf çıraqları, amele...

Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) — Sefiller, perişanlar...» (47)

Vakit gazetesinde yer alan bir haber ise bu görünümü daha da belirginleştirecektir. 27 Ağustos 1930 günlü Vakit gazetesinde yer alan haber şudur : «Partiye girmek için hammallardan bir gurup dün Nuri Bey ile görüştüler.»

Bu gerçekler, S.C.F.'nin halk arasında yaygınlaşmasının en önemli nedeninin toplumun içinde bulunduğu maddî sıkıntıdan kaynaklandığını göstermektedir. Kutay'ın deyişiyle, «Fethi Beyi kurtarıcı olarak milyonların bağrına bastıran hâdisenin asıl sebebi, ne medrese hasreti, ne sarık cez-

(46) T.B.M.M.Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, n. 25.

(47) Aynı yerde, Celse 2, s. 31.

besi, ne tekkenin vecdi idi... Hayır, hayır!.. Bu gönülünden kucaklayışın asıl sebebi, *rahat bir tabak çorba hasreti* idi.» (48)

Ne var ki, ülkedeki devrimler karşısında yer alan gerici güçler de, C.H.F. yönetimine kendi amaçları doğrultusunda karşı çıkabilmek, devrimlere tepki gösterebilmek olanağını sağlamak için, S.C.F. ndan ayararlanmakta gecikmemiş oldukları da bir gerçektir. Ancak, S.C.F., iktidar partisinin karşısına siyasal yaşamda çıktıktan sonra ve özellikle Fethi Beyin yurt gezisiyle belediye seçimleri sırasında karşılaşacağımız olaylarda bu gerici çevrelerin etkinliğinin pek de öyle ileri sürüldüğü gibi ve genellikle sanıldığı üzere büyük olmadığını göreceğiz. (49) Bununla birlikte, S.C.F. nin tabanının «tepkisel» olması, doğal olarak devrimlere tepki gösterenlerin de kapsanması sonucunu gerektirmiştir. Şu halde, bu «gerici» çevrelerin partinin tabanı içinde oranlarının saptanmasının tek yolu, somut olayların incelenip sergilenmesi ve değerlendirilmesidir. Ancak, belirttiğimiz gibi bu, çalışmamızın ayrı bir bölümünün konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Fethi Beyin T.B.M.M. nde 2 Ekim 1930 günü yaptığı konuşma S.C.F. nin tabanı hakkında belirttiğimiz bu gerçeklerin toplu bir özeti niteliğini de taşımaktadır. S.C.F. nin «umumî reisi» o gün T.B.M.M. nde şöyle demiştir :

«Bir taraftan komünistlerin, diğer taraftan mürtecilerin tahrikatına âlet olduğum yolunda tezvirat başgösterdi. Fethi Beyin ismi mahalli hükümet raporlarında kaçakçı, yankesicilerle bir arada geçmekte idi. O çirkin propaganda bir kartpostal şeklinde Meclis koridorlarına kadar gelmiştir.

...Anlayamadığım bir zihniyet var: Amele Halk Fırkasına mensup olunca iş yolundadır! Vakta ki bu amele Halk Fırkasına intisap etmek hakkını Serbest Fırka lehine istimale başlar, o zaman iş değişir. Derhal iktisadi meslekler ihtilâfı meydan alır.... bilumum ameleği komünist telâkki etmek doğru mudur?... Efendiler, ben bu muharriklerin kimler olduğunu bu kürsüden size haber verece-

(48) KUTAY : a.g.k., C. XX, s. 11880

(49) Bkz. Bölüm 5 / Kesim 4 / III.

ğim. Bu muharrikler hükümetin bilhassa mali ve iktisadi siyasetidir.... Cumhuriyet Halk Fırkasının taşradaki teşkilâtıdır....

Efendiler bu ne demektir? Kendilerine bu kadar itimat edilen ve maksat ve mefkûreleri bu kadar tenzih edilen Fethi Bey ve arkadaşları bu teşebbüslerinde muvaffak olamazlarsa o halde Cumhuriyet icabatından olan serbest mürakabe hayatına girmekten, fırka teşkilinden, sarfınazar etmek lâzımdır.

Eğer Fethi Bey, Cumhuriyetin Türkiyemizde normal olması ve ebedileşmesi için gördüğü bütün teşviklere rağmen fırka teşkil edemezse veya fırka teşkil bazı yanlış düşünenlerin iddiaları gibi inkılâbı tehlikeye düşürecekse o halde daha uzun bir zaman fırka teşkilinden sarfınazar etmek daha uzun bir zaman Mecliste mürakabeyi tek bir fırkaya terketmek icap eder. Maksat bu ise, bunu açıkça ifade etmek daha dürüst bir hareket olur.

....Halkı hergün, her saat tazyik eden mali ve iktisadi sıkıntıları unutarak yalnız mürtecileri düşünmek ve bu düşünce ile Cumhuriyetin normal bir hayata girmesini geciktirmek pek hatalı bir harekettir....» (50)

(50) T.B.M.M., Z.C., C. XX· XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 36-37.

BÖLÜM DÖRT

C.H.F. KARŞISINDA S.C.F.

Kesim Bir

Görüşler, Eleştiriler ve Yanıtlar

I — İktidar seçeneği olarak S.C.F.:

S.C.F. nın genel başkanı olarak Fethi Bey ve parti sözcüsü durumunda olan Ağaoğlu Ahmet Bey, partilerinin daha kuruluş aşamasından başlayarak C.H.F. nın yedi yıllık yönetim biçimine ve uygulamalarına eleştiriler yöneltmişler ve bu eleştiriler, S.C.F. geliştikçe, yurt düzeyinde yaygınlaşmıştır. S.C.F. nın ilk eleştirilerinin ve bunlara C.H.F. nca verilen yanıtların temelini ve çerçevesini S.C.F. nın programı oluşturmuştur. Başka bir deyişle, iki parti arasındaki tartışma konuları C.H.F. nın uygulamalarının S.C.F. nın programında yer alan ilkeler açısından eleştirilmesi ve bu eleştirilere verilen yanıtlar olarak kendisini göstermiştir. Bununla birlikte, bu tartışmaların boyutları ve yoğunluğu her gün biraz daha artarak karşılıklı suçlamalar biçimine dönüşmekte gecikmemiştir. Ancak, bu gelişmenin yanı sıra, S.C.F. nın kapanmasında da etkisini göreceğimiz başka ve çok önemli bir tartışma konusu daha vardır. O da, S.C.F. nın iktidara geçmeği planlayıp planlamadığı, daha doğrusu önderlerinin iktidarı ele geçirmeğe yönelmiş olup olmadıklarıdır.

Bu tartışmaların başlangıcını Akşam gazetesi adına Necmeddin Sadık'ın (Sadak) 11 Ağustos 1930'da Fethi Bey ile yapmış olduğu bir röportaj oluşturmaktadır. Bu röportajda Fethi Bey, T.B.M.M. nde çoğunluğu elde etmediği amaçladıklarını, çünkü bunun siyasal partilerin yapılarının bir gereği olduğunu söylemiş bulunmaktadır. (1) (2) Bundan sonra da, İsmet Paşanın daha beş yıl süreyle iç ve dış siyasette bir değişiklik olmayacağını açıklaması üzerine de, kendisine sorulan bir soruya,

«— Bu beyanatı okudum. Bir hükümet, ne kadar müddet mevkii iktidarda kalacağını kendi kendine tâyin edemez. Mâlûmunuzdur ki hükümet Büyük Millet Meclisi'ne karşı mesuldür. Büyük Millet Meclisi'nde milletin serbestçe intihap edeceği vekillerden mürekkeptir. İntihabatı umumiye neticesinin bugünkü siyaset lehine çıkacağını ve beş sene zarfında hükümetin Büyük Millet Meclisine vereceği hesaplarda, Meclisin hükümlerinin daima bugünkü siyaset lehine tecelli edeceğini muhterem başvekilin nasıl keşfelediğini tâyinde mütehayyirim. Herhalde bu cihet tenvire muhtaç bir noktadır.» (3)

yanıtını vermiştir. (4)

Yarın gazetesinin «— Mecliste Halk Fırkasının beş sene

(1) Akşam, 12 Ağustos 1930.

(2) Okyar, anılarında bu konuda şöyle demektedir: «Necmeddin Sadık Beyin sorduğu sualler arasında, neden ve niçin sorulduğu, ortaya konulmuş ibretli neticeleriyle anlaşılan şu sual vardı: (— İktidar mevkii'ne geçmek arzusunda mısınız?). Ben bu suali çok tabii, hattâ sorulmasını bile lüzumsuz addedtim. Bir muhalefet için, fikirleri ve prensiplerinin vatanının hayrına olduğuna kani bir siyasî hareket için gaye meşru yollardan iktidara gelerek bu düşüncelerini uygulama alanına koymak değil miydi?» (OKYAR: a.g.k., s. 475).

(3) Akşam, 12 Ağustos 1930.

(4) Aynı gazetede Ağaoğlu Ahmet Beyin de şunları söylemiş olduğunu görüyoruz: «İsmet Paşanın daha beş sene iktidar mevkii'nde kalacağına dair beyanatı muayyen bir zihniyetin ifadesidir. Halka istinat eden ve halkın intihabı üzerine mevkii iktidara gelmesi lâzım gelen bir devlet adamı böyle söylemez».

daha ekseriyeti muhafaza edeceğine ihtimal verir misiniz?» sorusunu da Fethi Bey :

«—Benim intibam, bu ekseriyeti muhafaza etmek güç olacaktır, merkezindedir. Siz de, gazeteci olmak sıfatı ile halkla temas ediyorsunuz. Tabii bu halkın temayülâtına bağlı bir şey. Bir de ben sorayım size. Halkla temasınızda bugünkü umumi ıstırapla, bugünkü umumi temayülün, Halk Fırkasına daha uzun müddet ekseriyet temin edebileceğini zannedebilir misiniz?» (5)

bıçımında yanıtlamıştır. (6)

Akşam gazetesinde 24 Ağustos 1930'da altı sütun üzerinden dört sütun manşet olarak verilen bir haberde de, «Fethi Bey, (İktidar mevkiine geçeceğiz, ilk fırsatta ve en kısa zamanda!) diyor.» denilmektedir.

İşte, bunlar ve benzer demeçler, C.H.F. çevrelerinde köklü bir tedirginliğin gelişmesine yol açmıştır. Çünkü, yalnızca Cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının bir gereği olarak, ya da bir denetimin gerçekleştirilmesi için kurulduğu varsayılan S.C.F. nın daha ilk günden kendisini iktidara aday görmesi, bu çevrelerde denilebilir ki bir «sürpriz» olmuştur. Üstelik, halkın bu partiye gösterdiği yakınlık bu tedirginliği daha da arttırmıştır. Bununla birlikte, gerçekten de iktidara geçmeyi istemek siyasal partilerin yapıları gereği olduğundan ilk önceleri bu demeçlere açıktan açığa değinilmemiş ve yanıt verilmemiş olduğu görülmektedir. (7)

(5) Yarın, 18 Ağustos 1930.

(6) Ayrıca 19 Ağustos 1930 günlü Yarın'da da «Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Türkiye efkâr-ı umumiyesine hitap ediyor: Bir hükümet ne zamana kadar mevkii iktidarda kalabileceğini tâyin edemez!» başlığı altında yeniden Fethi Beyin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir.

(7) Yakup Kadri Karaosmanoğlu siyasal anılarında, «[Fethi Bey] iktidara geçebileceğini asla düşünmediğini söylerdi ve: 'Nasıl düşünebilirsiniz ki, ben, başında Gazi Paşanın bulunduğu bir Parti iktidarını devirip onun yerini almak hevesine kapılabilirim?' derdi.» (a.g.k., s. 106) demektedir ki, bunun ne Gazi Mustafa Kemal'in iki parti karşısındaki yerinin başlangıçta nasıl olduğuna ilişkin değerlendirmelere ve ne bu keşimde incelemekte olduğumuz gelişmelere uygun olmadığı açıkça ortadadır.

Buna karşılık, C.H.F. çevrelerince S.C.F. na karşı yürütülen sert kampanyanın ve baskının temelinde en önemli etken olarak, muhalefetin açıklanan bu amacı olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat, belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklar ve baskılar sonucunda Fethi Beyin Meclis başkanlığına verdiği önerge üzerine T.B.M.M. nde yapılan tartışmalar sırasında C.H.F. nin bu tedirginliği açıkça dile getirilmiştir. T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 Cumartesi günü bu nedenle açılan birleşiminde önce Giresun mebusu Hakkı Tarık (Us), Fethi Beyin Meclis içinde bir denetim örgütü oluşturmakla yetinmemiş olduğunu açıklamıştır. ⁽⁸⁾ Hakkı Tarık'ı izleyen Afyonkarahisar mebusu Ali (Çetinkaya), Fethi Beyi «beş gün içerisinde, üç ay içerisinde Başvekil olacağım hayali ile, hırsı ile» davranmakla suçlamış, ⁽⁹⁾ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya da, «Acaba Fethi Beyefendi intihabata çıkar çıkmaz bir efsunla, bir tılsımla beş yüz belediyenin hepsini kazanmak mı istiyorlardı?» ⁽¹⁰⁾ demiştir.

Fethi Beyin bu eleştirilere karşı yanıtı şöyle olmuştur :

«Bizim namütenahi kabahatlerimiz arasında hakikaten en mühim ve Dahiliye Vekili beyefendinin bir türlü affedemediği bir kabahatimiz vardır. Bu da az zaman içinde Hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olmaktır. Bu nasıl affolunabilir? Fırka teşekkül etsin de Hükümete geçmek niyetinde olduğunu söylemesin, bu mümkün müdür? Bir fırka, Hükümet mevkiinde bulunduğu zaman ilânihaye o mevki tutmak için iddiada bulunabilir. Bu iddiadan naşı Dahiliye Vekilini tahtta etmek hatıra getirilmemelidir. Başka bir fırka programı ile, prensipleri ile siyasi bir teşekkül halinde mücadele sahasına atılabilir. Fakat Dahiliye Vekili Beyin itikadınca bir şartla. O da az veya çok zamanda iktidar mevkiine geçmek niyetinde olduğunu söylememek şartı ile.

Eğer bunu söylememiş olsaydık zannediyorum ki Dahiliye Vekili Beyefendinin pek çok takdirlerine mazhar

(8) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s. 40.

(9) T.B.M.M., Z.C., aynı celse, s. 41.

(10) T.B.M.M., Z.C., aynı celse, s. 49.

olacaktık. Fakat ne yapalım ki siyasi teşekküllerin mahiyetinde, tabiatında öyle bir şey daima vardır.

Efendiler, eğer bir siyasi fırka iktidar mevkiine gelmeği istemiyorum, yalnız uzaktan eğlence tarzında Hükümetin icraatını tenkit edeceğim derse, böyle bir fırkaya siyasi fırka denemez. Bu sözleri söyleyecek olan adamın haline, akli erenler gülerler.

Evet, icap ederse iktidar mevkiine geçmek niyetindeyiz, diyeceğim, hakkımdır efendiler....» (11)

Ne var ki, Fethi Beyin bu sözlerine karşın, C.H.F. mebusu Vasıf (Çınar) aynı suçlamayı daha açık bir biçimde gene dile getirmiştir. (12)

İşte, S.C.F. nin iktidara geçmek isteği, gerçi o dönemde üzerinde pek fazla tartışılmamış, fakat özellikle partinin kapatılmasında önemli sonuçlar doğurmuş bir konu niteliğini taşımaktadır. Ancak, hemen belirtelim ki, S.C.F. nin kuruluşunda izlenen kendine özgü biçimindeki yöntemin bu tartışmaların çıkmasındaki etkisi de büyük olsa gerektir.

II — Ekonomik ve mali konular :

(a) Genel olarak ekonomik siyasa :

S.C.F. nin genel başkanı olarak Fethi Bey, birazdan inceleyeceğimiz belirli konulardaki eleştirilerinin yanısıra, her şeyden önce C.H.F. nin genel ekonomi siyasasına ve bu siyasanın ortaya çıkardığı sonuçlara yönelik eleştirilerde bulunmuştur.

S.C.F. nin «resmen» kurulmasından on bir gün sonra Yarın gazetesinde çıkan demecinde Fethi Bey şöyle demektedir :

«Benim iddiam şudur: Mevkii iktidarda bulunan hükümetin mali ve iktisadi sahada takip ettiği yanlış siyaset, bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihdas etmiştir. Yani, hükümetin yedi seneden beri attığı her adım, memleketi mer-

(11) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, n. 62.

(12) T.B.M.M., Z.C., aynı celse, s. 73.

hale merhale iktisadi bir çıkmaza sokmuştur.... Bir memleket iktisadi sahada «stable-müstakar» bir mevcudiyet gösterirse, umumi servetini her an bir parça daha tezyit ederse, cemiyeti teşkil eden efradın hayat seviyesini yükseltebilirse ve bilhassa vasatı hayat seviyesi refaha ne kadar çok yaklaşabilirse, ancak o zaman istiklâl ve hürriyetin nimetlerine lâyık olur. Ve ancak o zamandır ki istiklâl ve hürriyet nimetlerinin zevklerini alıp tadabilir....» (13)

7 Eylül 1930 günü İzmir'de verdiği söylevinde de, hükümetin yedi yıllık ekonomik siyasasının kötü sonuçlandığını (14) ileri süren Fethi Bey, bu genel eleştirilerini T.B.M.M.nde de geliştirerek sürdürmüştür.

Fethi Beyin T.B.M.M.ndeki açıklamalarına göre, C.H.F.nın izlediği ekonomi siyasası sonucunda halk «iktisadî zaruret» içinde kalmıştır. (15) Öylesine ki, halkın bir bölümünün «duçar oldukları zarurettten naşi kundurasız kalmış» oldukları dahi görülmektedir. (16) Bu durumun başlıca nedeni hükümetin izlemiş olduğu yanlış yoldur. Hükümetin dünya ekonomik bunalımı karşısında ülke gerçeklerini gözönüne alarak düşünülmüş bir programı yoktur. Bu programsızlık sonucu ülke ekonomisi ve endüstri gelişememiş ve işte bu maddî sıkıntılara düşülmüştür. Ekonomik program diye kamuoyuna açıklanan belgeler, birtakım genel bilgiler ve öğütleri içeren metinlerden öte bir değer taşımamaktadır. Somut hiçbir önlem düşünülmüş ve alınmış değildir. Bir bunalım, ekonomi kitaplarında yazılı genel bilgileri bir araya toplamakla çözümlenemez. Bu nedenle hükümet ekonomik sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. İsmet Paşa

(13) Yarın, 23 Ağustos 1930.

(14) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

(15) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s. 62.

(16) T.B.M.M., Z.C., aynı celse, s. 62; Fethi Bey, T.B.M.M.ne o sıralarda boşalmış olan Gümüşhane mebusluğuna, Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine C.H.F.nın da desteklemesi ile ara seçimlerde seçilerek katılmıştır. (Ayın Tarihi, Birinci Teşrin - Birinci Kânun 1930, XXIII - XXIV, sayı 79-81).

hükümeti o denli bir programsızlık içindedir ki, «...başvekil daimî bir tekâmül halindedir. Mütemadiyen kendi yaptığını bozmakla meşguldür.» (17) (18) Şu halde, Fethi Beye göre, hükümetin genel ekonomik siyasası, beceriksizlik ve programsızlık yüzünden, halkın yoksulluk içinde kalması ile sonuçlanmış bulunmaktadır.

Ekonomik durumu hükümetin genel açıdan ve S.C.F. nın eleştirilerine karşı değerlendirişi ise kısaca şöyle özetlenebilir : Herşeyden önce Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, T.B.M.M. nde Fethi Beyin S.C.F. genel başkanı olarak ilk kez katıldığı 25 Eylül 1930 günlü ve «Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu» tasarısının görüşüldüğü birleşimde şu gerçekler üzerinde durmuştur; gerçi Ulusal Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmıştır ama, savaşın bitiminde ülkenin üretim gücü çok azalmıştır. Hattâ dışsatım hemen hemen hiç söz konusu olamamıştır. Kaldı ki, ülkedeki tüm stoklar da ya yanmış, ya da tükenmiş bir durumda bulunmuştur. Osmanlı borçlarının ödenmesi zorunluluğu, güçlükleri daha da arttırmıştır. İşte, hükümet bu koşullar altında ülkeyi yönetmek görevini üstlenmiş bulunmaktadır. (19) Aynı birleşimde söz alan Celâl (Bayar) ın da Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunu, bu nedenle endüstri ülkeleri gibi tarımsal üretimin ne düzeyde olacağının önceden bilinemeceğini, üstelik bir çok kuraklık yılları geçirildiğini, dış pazarlarda ise çok güçlü bir rekabet ile karşılaşmış olduğunu belirterek, ekonomik sıkıntıların bir nedeninin gerçekte buradan kaynaklandığını açıkladığını görüyoruz. (20)

(17) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 38-40.

(18) Arif Oruç da, ekonomik sıkıntılara değinen bir yazısında, «Türk vatandaşı.... memleketi senelerden beri iktisadi çıkmaza sürükleyip sokmuş olan idaresizlikten canı yanmış, bıkmış, usanmış [tır]....» demektedir. («Millet Büyük Adamı Bekliyor»; Yarı, 16 Teşrinievvel 1930).

(19) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s. 10.

(20) T.B.M.M., Z.C., aynı celse, s. 20.

İsmet Paşa ise, kendi hükümetlerinin izlediği ekonomik siyaseti «millî iktisat politikası» olarak nitelendirmektedir. (21) Bu «millî» siyasetin ana özellikleri; ulusal çıkarları göz önüne alarak her çeşit yabancı kapitale «evet» dememek, kamu yatırımları için devlet gelirlerini arttırmak, demiryollarının yapımına ağırlık vermek, ekonomik açıdan dışa bağımlı olmamaktadır. En önemlisi ise, «devletçilik» anlayışıdır. Ancak, bir kavram ve sistem olarak «devletçilik»in ortaya atılması, özellikle S.C.F. nin kurulmasından sonraya rastlamaktadır.

Şu duruma göre, ekonomik alandaki genel eleştirilere karşı hükümetin savı, ülkenin yönetiminin çok güç koşullar altında üstlenilmiş olduğu, ancak herşeye karşın bir ulusal ekonomi siyaseti izlenerek ülkenin kalkındırılmakta olduğudur.

(b) Vergiler :

S.C.F. nin hükümete yönelttiği ve kamuoyunda büyük yankılar yaratmış olan eleştirilerin başında vergiler konusu ile ilgili olanı gelmektedir. Bu eleştirilere hükümet ve ona yakın çevreler çok sert ve şiddetli bir biçimde tepki göstermişlerdir.

Vergiler konusunun, S.C.F. nin programının ikinci maddesinde nasıl yer verilmiş olduğuna değinmiş bulunuyoruz. İşte, bu alandaki eleştiriler bu ikinci madde çerçevesinde yapılmıştır. Şu halde, bu eleştirileri kısaca, vergilerin ağır olduğu, gereksiz vergiler alındığı ve toplanmasında yolsuzluklar yapıldığı biçiminde özetleyebiliriz. Nitekim Fethi Bey, Yarın gazetesi başyazarı Arif Oruç'un kendisiyle yaptığı röportajda, «Vergi vermediklerinden dolayı hapishaneye girenlerin adedi ziyade olduğuna göre vergilerin tahammül fevkinde olduğu anlaşıyor.» (22) dediği gibi, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir demecinde de :

(21) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s. 59.

(22) Yarın, 14 Ağustos 1930.

«Vergi sistemi berbattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor. Köylüyü, zürrai atıl bir hale getiren yüksek vergiler, şehirlerde daha garip tezahürler gösteriyor. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınıyor. Yani hükümet halkın sermayesine el uzatıyor.... Halkı hapsederek vergi toplamak bir marifet midir?» (23)

demıştır. Fethi Bey, 7 Eylül 1930'da İzmir'deki söylevinde ise, kazanç vergisi nedeniyle iflâslar olduğunu ve işletmelerin kapanmakta bulunduğunu açıklamış, ancak sözlerinin yanlış anlaşılmasa gerektiğini, hükümet çevrelerince S.C.F. nin sanki bütün vergilere karşı olduğu ve vergileri kaldıracağı yolunda olumsuz propagandalar yapıldığını, oysa partisinin yalnızca halkın ödeme gücünü aşan vergileri eleştirdiğini belirtmiştir. (24)

Öte yandan, yeni İsmet Paşa hükümetinin programı üzerinde 2 Ekim 1930'da T.B.M.M. ndeki konuşmasında S.C.F. genel başkanı, vergi borcu yüzünden yükümlülerin hapsedilmesini «gayri medenî bir hareket» olarak nitelendirmiş bulunmaktadır. (25) (26)

Oysa, C.H.F. bu alandaki eleştirileri son derece tehlikeli görmüş ve bu nedenle de ilke olarak vergilerin haklılığını ve uygulamanın doğruluğunu savunacak yerde, karşı suçlamalarda bulunmağı yeğlemiştir. Örneğin, Falih Rıfkı (Atay) a göre, bu konudaki eleştirilere, ülkenin gelişmesini durdurmak söz konusu olamayacağına göre, hak vermenin olanağı yoktur. Çünkü, «Memleketin bütün inkişaf mekanizmasını durdurmaksızın, hükümeti borç öder ve maaş verir bir Babıâli hükümeti yapmaksızın bugünkü masrafı kıstmak mümkün değildir.» Gerçekte, bu, Avrupalıların istedik-

(23) Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930.

(24) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

(25) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 38.

(26) T.B.M.M. nin aynı birleşiminde Adliye vekili Yusuf Kemal'in bu eleştirilere verdiği yanıt şöyledir: «Camia müesseselerinin bakası herkesin menfaati iktizasındandır. Onun için camiaya karşı vazifesini yapmadığı için hapsedilecektir.» (aynı yerde, s. 41).

leri bir şeydir. Onlar, Türkiye'yi çıkmaza sokarak bağımsızlık eyleminin engellenmesini amaçlamaktadırlar. (27) Falih Rifki, bir başka yazısında da S.C.F. nı şöyle uyarıyor : «Milletle vergi vermek ananesini henüz yerleştirmeye uğraşırken, hesap kitap yaparak, yeni başlayan vergi alâkasını gevşetmek iyi bir şey değildir.» (28) Dahiliye Vekili Şükrü Kaya da, S.C.F. nın vergileri eleştirmesi üzerine, tüm ülkede, «vergi kalkmıştır, vermeyin» propagandasının yayıldığını açıklamaktadır. (29)

Gerçekte ise, öteki eleştirileri ile birlikte S.C.F. nın vergilere ilişkin eleştirileri, vergilerden bunaldığını görmüş bulduğumuz halk kitlesi arasında büyük yankılar uyandırmıştır. «Giriş» bölümünde de kısaca açıkladığımız gibi, hemen hemen bütün devlet gelirlerinin kaynağını vergiler oluşturmaktaydı. Kaldı ki, genel olarak vergi siyasetlerinin sınıfsal eğilimlerle de ilgisi olduğu açık bir gerçektir. İşte, bu nedenle S.C.F. nın vergilere yönelik eleştirileri, C.H.F. iktidarının can alıcı bir noktasına değinmiş oluyordu. Bu alandaki tartışmalara bu açıdan baktığımızda, T.B.M.M.nde Konya mebusu Refik (Koraltan) ın şu sözlerini daha iyi değerlendirebiliriz :

«....her türlü propagandayı meşru görmekle beraber bilhassa devlet faaliyetlerinin mesnedini teşkil eden vergiler üzerinde tahripkâr tahrikât yaptılar.

Vergiler artık verilemez, tediyesi tahammülü gayri kabil hale geldi, bunlar kaldırılacak, Serbest Fırka hemen iktidar mevkiine gelmeli, her şey kökünden hallolunacak, aman gayret sesleri, her yerde söylendi, her ağızdan tekrar edildi. Yer yer vergiler tahsilinde müşkülât başladı. Mal memurlarına, hükümet kuvvetlerine karşı geldiler....

Arkadaşlar, maazallah bir gün devletin umumî hayatında, dahili ve harici vaziyetlerinde olacak herhangi bir

(27) FALİH RIFKI : «Hiçbir Tehlike Yoktur»; Hâkimiyeti Milliye, 4 Eylül 1930.

(28) FALİH RIFKI : «Bizim Politikamız»; Hâkimiyeti Milliye, 26 Ağustos 1930.

(29) T.B.M.M., Z.C., aynı birleşim, Celse 2, s. 48.

sarsıntı kabul etmek lâzımdır ki, bu kabil tahrikâtın neticesidir.» (30)

Oysa, T.B.M.M. nin bir önceki birleşiminde Fethi Bey şöyle demiş bulunuyordu :

«Vergiler ağırdır demek propaganda yapmak değildir. Bunu propaganda zannedebilmek için bugünkü demokrasi cereyanlarından tamamen uzak kalmış ve Cumhuriyet mefhumunu anlamamış olmak lâzımdır (gürültüler «o sesleri»). Bir cumhuriyette vatandaşlar vergi bahsini açık münakaşa ettikleri zaman bakınız bakınız vergilerin ağırlığından bahse cüret ediyorlar diyen bulunursa ve bunu diyenler Cumhuriyetin maliye vekâleti gibi mühim bir sandalyesini işgal ederlerse onlara Cumhuriyetin icabatını hatırlatmak cümlemizin borcudur. Uluorta söz söylemek zamanı geçmiştir.» (31)

C.H.F., vergi konusunda S.C.F. na karşı suçlamalar yöneltmekle yetinmemiştir. Ayrıca, kendi açısından vergileri açıklamaya ve savunmaya da çalışmıştır. Örneğin, İsmet Paşa, 30 Ağustos 1930 günlü Sivas söylevinde, yeni vergilerin gerçekte «aşar»ın kaldırılması üzerine konulmuş bulunduğunu açıklamak zorunluluğunu duymuş ve eğer vergiler ağırsa ve bu ağırlık demiryolları gibi ulusun var olup olmama sorunu olan gereksinimleri karşılamaktan doğmuşsa bunun ulus için gerekli bir özveri olduğunu ileri sürmüştür. (32) Maliye vekili Saraçoğlu Şükrü'nün açıklamasına göre ise, savaştan sonra her ülkede olduğu gibi bizde de vergilerin çeşidi ve oranı artmıştır. Bu artışın nedenleri, 1) paranın değerinin düşmesi, 2) savaşın açtığı yaraların bir an önce sarılmak istenmesi, 3) ulusçuluk siyasasının gereği olarak kamu hizmetlerinin daha iyi yapılmasıdır. (33)

Demek ki, C.H.F. da vergilerin ağır olduğu gerçeğini

(30) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, s. 42.

(31) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 39.

(32) Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

(33) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 42.

yadsınamış, fakat bunun zorunlu olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte, hükümet çevrelerinin vergiler açısından yapılan eleştirileri büyük bir sinirlilik içinde karşılamış olduğu açıkça görülmektedir.

(c) **İnhisarlar :**

Vergilerden sonra, S.C.F. nin eleştirilerine konu olan bir başka uygulama, «inhisarlar»dır. Parti programında Liman İnhisarlarının kaldırılacağı ilkesinin yer almış olduğunu görmüş bulunuyoruz. Fethi Bey, 7 Eylül 1930 günlü İzmir söylevinde ise inhisarlardan yalnız liman ve petrol inhisarının kaldırılmasının söz konusu olduğunu açıklamıştır. (34) Ancak, T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde «İspirto ve Müskirat İnhisarı» ile «Barut İnhisarı» da Fethi Beyin eleştirilerine hedef olmuş bulunmaktadır.

İnhisarlara yöneltlen eleştiriler genellikle hep aynı açıdandır. Fethi Beyin İzmir söylevinde öne sürdüğüne göre, inhisarlar gerçekte kamu yararına değil, ama özel kişilerin yararına çalışmaktadırlar. (35) Bu eleştiri, T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde gene Fethi Bey tarafından genişletilmiş ve sertleştirilmiştir. Fethi Beyin belirttiğine göre, «İspirto ve müskirat inhisarı»nın yönetimini hükümet önce bir Leh şirketine vermiş, ancak bu şirket kendi ülkesinden getirdiği zararlı ispirotoyu Türkiye’de devlet inhisarının adını kullanarak satmış, bu nedenle bazı zehirlenme olayları görülmüş, ayrıca üstlendiği geliri de devlete sağlayamamış ve şirkete karşı bu yüzden dâva açılmıştır. Fethi Bey bu gerçekleri belirttikten sonra «ecnebi kapitalistlerin devletin inhisarını idare etmelerine müsaade» edilmiştir demektedir. Liman inhisarlarına gelince, bu şirketin kapitali hazineden ödenmiştir ama yönetimi tümüyle özel kişilerin elindedir. O halde, devletin parası özel kişilerin yararına kullanılmaktadır. Barut inhisarında ise; bu, önce devletin elinde iken inhisara bir yabancı şirket ortak

(34) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

(35) aynı gazete.

alınmış, bu ortaklık sonucunda da devlet kendisinin üretmekte olduğu barut ve öteki patlayıcı maddeleri şimdi daha pahalıya satın almak zorunda kalmıştır. İşte, Fethi Bey, kamu yararına çalıştıkları öne sürülen bu inhisarların gerçekte, devletin, halkın parası ile yabancı kapitalistlere ya da özel kişilere çıkar sağlamaktan başka bir anlama gelmediğini ve bir de üstelik bunun adına «devletçilik» denildiğini belirtmektedir. ⁽³⁶⁾

Ağaoğlu Ahmet Bey de «Şeker İnhisarı»nı şöyle eleştirmiştir : «Şekerin okkası hariçten buraya on sekiz kuruşa mal oluyor. Halbuki biz şekeri altmış küsur kuruşa yiyoruz. Hariçten getirilen şeker buraya beş altı komisyoncu vasıtası ile geliyor.» ⁽³⁷⁾

İnhisarlar konusuna önce Liman İnhisarları açısından İsmet Paşa, Sivas söylevinde değinmiştir. İsmet Paşa şöyle diyor : «Liman inhisarlarının devlet maliyesi ile münasebeti yoktur... bu inhisarlardan evvel, limanlarda ya iptidai ve saitle birtakım loncalar, giren çıkan memleket mallarına kendi küçük menfaat ve dar zihniyetlerini emrediyorlardı; yahut ecnebi sermayedarlar, Türk mümessiller perdesi altında birkaç şartla limanlarımızın muamelâtına tasarruf ediyorlardı. Bu vaziyetten kurtulmak için inhisarlar konmuştur.» ⁽³⁸⁾ Kaldı ki, İsmet Paşaya göre inhisarlar devletin en önemli gelir kaynaklarından biridir. ⁽³⁹⁾ T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde Fethi Bey inhisarları da kapsayan konuşmasını yaptıktan sonra kürsüye gelen İsmet Paşa, Liman İnhisarları konusuna yeniden değinmiş ve «Liman inhisarı meselesinde hususî sermaye gibi ufak bir iştirake itiraz ediyorlar. Maahaza bizim meslekimiz esasen bu değildir. Bu yaptığımız bir zarurettendir.» ⁽⁴⁰⁾ diyerek temelde kendilerinin de bu durumu benimsemediklerini öne

(36) T.B.M.M. Z.C., aynı celse, s. 40.

(37) Yarı, 19 Ağustos 1930.

(38) Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

(39) aynı söylev.

(40) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s. 58.

sürmüştür. İsmet Paşa ayrıca, inhisarlarla ilgili öteki eleştirileri yanıtlarken de devletin elinde para bulunmadığı için yabancı şirketlerden ve özel kişilerden yararlanmak zorunluluğunun duyulmuş bulunduğunu belirtmiş, ancak S.C.F. nın liberal bir parti olduğuna göre yabancı veya özel kapitalistlerin bu tür etkinliklerine karşı çıkmaması gerektiğini, buna karşılık kendilerinin «parasızlık»tan bu yola istemiyerek başvurmuş olduklarını açıklamıştır. (41)

İşin gerçeği aranırsa, Fethi Beyin bu konudaki eleştirilerinin temelinde C.H.F. nın devletçilik diye ortaya attığı ekonomik siyasa görüşünün yanlışlığını kanıtlamak düşüncesinin bulunduğu görülür. İki parti arasındaki liberalizm - devletçilik tartışmasının incelenmesi, bu nedenle, konuya daha açıklık getirecektir. Ancak, bu tartışmaların incelenmesine girişmeden önce, bu konu ile doğrudan ilgisi bulunan ve bu tartışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için bize somut bilgiler verecek olan «demiryolu» sorunu üzerinde durmamız gerekmektedir.

(d) Demiryolları :

Ülkemizde demiryollarının yapımı, ya da daha açık bir deyişle bu ölçüde gerekli olup olmadığı, yapılması için gereken paranın başka yerlere yatırılmasının daha yararlı olup olmayacağı ve parasal yükün halka yansıtılmasında izlenen tutum uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların kamuoyunda dile getirilmesini ise S.C.F. başlatmıştır denilebilir. Daha önce değinmiş olduğumuz gibi, S.C.F. nın programının üçüncü maddesinde, «Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafıa teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.» denilerek daha işin başında demiryolları ile ilgili uygulamanın gündeme getirileceği açıklanmış bulunuyordu. S.C.F. nın kurulmasından on sekiz gün sonra ise İsmet Paşa 30 Ağustos 1930'da Sivas'a ulaşan demiryolunu

(41) aynı yerde.

büyük bir törenle işletmeğe açmış ve birçok yönlerden S.C.F.'nin programına ve eleştirilerine bir yanıt niteliğini taşıyan ünlü Sivas söylevini yapmıştır.

Devletçilik anlayışı açısından demiryollarının yapımı konusunun nasıl ele alınmış olduğunu biraz aşağıda ayrıca inceleyeceğiz. Burada bu konunun «siyasal» açıdan C.H.F. tarafından nasıl değerlendirilmiş olduğunu belirtmek istiyoruz. Önce, C.H.F.'nin demiryolu yapımına verdiği önemi belgelemek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sivas söylevinde İsmet Paşa bu «önemi» açıklarken demiştir ki :

«Milli devlet için şimendifer ihtiyacı millî vahdet, millî müdafaa ve millî siyaset meselesi, asırların muhassalası olan millî istiklâlin muhafazası meselesidir.» (42)

Bu söyleyinde, İsmet Paşa demiryollarının bulunmadığı ya da yetersiz olduğu dönemde, özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşında çekilen sıkıntıları anlatarak yurdun her köşesine demiryollarının ulaştırılması gerektiğini de açıklamıştır.

Bu arada, C.H.F. çevreleri S.C.F.'nin demiryolu yapımına tümüyle karşı olduğunu göstermeğe çalışmışlar ve partinin bu tutumunun ulusal çıkarlara aykırı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Fethi Bey ise, İsmet Paşanın Sivas söylevine bir yanıt oluşturan İzmir söylevinde, S.C.F.'nin demiryolu yapımına karşı olmadığını, ancak yapımdaki ağır koşullara karşı olduklarını, «masrafların memleketin iktisadî tahammül kudretini» aştığını belirtmiştir. (43)

S.C.F.'nin demiryolları yapımına karşı ve bu alanda İsmet Paşa hükümetlerinin izlediği tutuma yönelik en ağır siyasal eleştirisi T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde yapılmıştır. Fethi Bey şöyle diyordu :

«Efendiler, bugünkü asırda, bu yirminci asırda bütün dünyada şimendiferler, yollar, tayyareler ve her türlü vasıtai nakliyenin bu kadar tekessür ettiği bir devirde bir

(42) Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

(43) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

hükümetin bir şimendifer siyaseti diye bir siyaseti yoktur. Böyle bir şey tanımıyorum. Bir memlekette şimendifer yapmak bedihi bir şeydir. Tabii bir şeydir. Yol yapmak da aynı veçhiyle ona göre lüzumlu bir şeydir. Bunların her birini bir siyaset haline koymak ve bunlara birer âbide gibi herkesin tapınacağı bir şekil vermek doğru mudur?» (44)

Bu ağır eleştiriyi, İsmet Paşa o gün T.B.M.M. nde Fethi Beyden sonra söz almış olmasına karşın doğrudan yanıtlamamıştır. Ancak, Kasım ayında Yeni Muhit dergisinde yayınlanan ve Nahit Sırrı'nın İsmet Paşa ile yaptığı bir röportajdan Fethi Beyin bu sözlerinin «duyarlı» bir noktaya değmiş olduğunu anlayabiliyoruz. Gerçekten de, bu röportaj sırasında İsmet Paşa şöyle demiş bulunuyor :

«— Demiryolları siyaseti mi? Siz gayrimevcut bir şeyden bahsediyorsunuz! İçinde bulunduğumuz bu devirde, bu pek tabii bir şeymiş! Evet, vakıa meselâ İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da demiryolu yapmak bir siyaset teşkil edemez. İlk tahsil mecburiyetinin oralarda bir siyaset teşkil etmeyeceği gibi. Lâkin asırlarca ihmal edilmiş ve geri kalmış olan burası için!..» (45)

Ne var ki, demiryolları ile ilgili bu tartışmaların böylece kamuoyuna yansması C.H.F. nı ve İsmet Paşayı gerçekten de kaygılandırmıştır denilebilir. Örneğin, Fethi Beyin sözünü ettiğimiz sert eleştirisi üzerine yeniden kürsüye gelen İsmet Paşanın şu sözleri bu konunun neden kaygı uyandırdığını belgeleyecek niteliktedir :

«Uzun demiryolu üzerinde geçen bir şimendifer katarının kıymetini ömründe bir araba yapmamış bir adama nasıl anlatabilirsiniz?» (46)

İşte, bu konular halkın önünde açıkça konuşuldukça zaten maddî sıkıntı içinde olan halkın kendisinden demiryo-

(44) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s. 61.

(45) NAHİT SIRRI: «Başvekil Paşa ile Mülâkat»; Yeni Muhit, Teşrinisani, 1930, sayı 25, s. 4.

(46) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s. 58.

lu yapımı için istenen özverinin, bunca paranın, gereksiz olduğu sonucuna varacağı kaygısını iktidar çevrelerinde kökleştirmiştir.

(e) Liberalizm ve devletçilik tartışması :

Gerçekte, inhisarlar konusu olsun, demiryolu konusu olsun, iki parti arasındaki temel görüş ayrılığının birer bölümüdür. Bu temel görüş ayrılığı, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı ve bunalımdan çıkmak için C.H.F. nın «devletçi» çözümler aramaya başlayacağı bir sırada kurulmuş olan S.C.F. nın «liberal» bir sistemi savunmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

Önce, her iki partinin kendi görüşlerini nasıl tanımladıklarını görelim.

S.C.F. nın programındaki bu konu ile ilgili maddeleri incelemiş bulunuyoruz. Buna ek olarak Fethi Bey «liberalizm»i şöyle tanımlamıştır : «Liberalizm mesleği, devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifelerin de şahsî teşebbüslere terkeden ve teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslektir.» (47) Fethi Beye göre, Avrupa işte böyle gelişmiştir. Orada karma bir sistem uygulanmış değildir. (48)

İsmet Paşa ise Sivas'da şöyle diyordu : «Liberalizm nazariyatı, bu memleketin güç anlayabileceği bir şeydir. Biz iktisadiyatta, hakikaten mutedil devletçiyiz. (49)

Burada hemen belirtmek gerekir ki, «devletçilik» görüşü ilk kez bir sistem olarak İsmet Paşanın bu söylevinde ortaya atılmış bulunuyordu. Böylece, hem o güne değin devletin üstlendiği uygulamalar bir sistem içinde değerlendirilmiş ve hem de geleceğe yönelik bir ekonomi siyasası belirlenmiş olacaktı. İşte, bu söylevden sonradır ki devletçiliğin ne olduğu üzerinde C.H.F. yazarları özenle durmaya başlamışlardır. Örneğin, 3 Kasım 1930'da, M. Nermi, Cum-

(47) İzmir söylevi, Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

(48) aynı söylev.

(49) Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

huriyet gazetesinde «Modern Devlet ve Halk» başlığı altında yayınladığı bir makalede C.H.F.'nin yönelmekte olduğu devletçilik anlayışı kesin çizgilerle ortaya konulmuştur. Bu yazıda denilmektedir ki :

«... Millet ve devlet en büyük fedakârlıklar sistemidir... karşı fırkanın [= S.C.F.'nin] en selâhiyetli bir adamı devlet ve halk arasındaki münasebetleri anlatırken eşi bulunmaz bir hataya düşüyor ve diyor ki :

— Devlet kendi işine baksın, halkın işine de karışmasın. Liberal buna derler.

Böyle bir devlet, belki, liberal bir devlet olabilir. Fakat modern devlet, bugün yaşayan devlet, katiyen bu değildir.

.....

Modern devletin ilk zamanlarında, mazinin hukuk zihniyetinden kendisini kurtaramamış olan bazı milletvekilleri, Avrupa'da, devlet ile milleti iki ayrı şey gibi muhakeme etmişlerdi.... [Bunlar] yosun bağlamış fikirlerdir. Modern devlet tam sözü ile hâkim bir müessesedir. İçilen suya, oturulan yere, tavanın yüksekliğine, pencerenin genişliğine, hülâsa herşeye karışır. Modern devlet, zaten herşeye karışmak için kurulmuştur....

...Bu devleti halkın işine karışır gibi göstermek devlet faaliyetini anlamamak demektir....»

Oysa, şunu kesinlikle öne sürebiliriz ki, S.C.F. kurulduğu anda karşısında böyle bir devletçilik anlayışı yoktu. C.H.F., 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden beri liberal bir ekonomi anlayışı içinde bulunuyordu. S.C.F.'nin eleştirmek istediği yön, İsmet Paşa hükümetlerinin bazı alanlarda devlet aracılığı ile kimi kişisel çıkarlara yönelik uygulamaları idi. Bu nedenle, çoğu kez öne sürüldüğü gibi, S.C.F. ile C.H.F. arasındaki başlıca ayrılığın birinin liberalizmi, ötekisinin de devletçiliği savunması olduğunu söylemek, bu partinin kurulduğu an için geçerli bir görüş değildir. Bu nedenle, Ahmet Ağaoğlu'nun «Serbest Fırka Hatıraları»nda geçen şu değerlendirme bu gerçeğin kavranmasında büyük önem taşımaktadır :

«Zaten eski C.H.F. liberalin liberali değil mi idi? Bunda zerre kadar şüphe edenler bu fırkanın Cumhuriyete

ve rejime esas ve temel olmak üzere kabul etmiş olduğu Teşkilâtı Esasiye Kanununun "Türkler'in hukuku âmmesi" namı altında yirmi dokuz maddeden ibaret olan kısmı bir daha mütalâa etsinler! Orada devletçiliğe dair bir tek kelime bulunamaz!

Esasen birkaç gün sonra İsmet Paşanın Samsun'da ⁽⁵⁰⁾ irad ettiği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum C.H.F.'nin devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse bilmiyordu. Bu nutuktan sonradır ki fırka devletçi oldu. Fakat nutuk, yeni fırkanın tesisinden sonra söylendi.» ⁽⁵¹⁾

Gene aynı nedenle, Fethi Bey, T.B.M.M. nde inhisarları eleştirdiği konuşmasında, bu eleştirilerine «Bugünlerde devletçilik siyaseti diye bir münakaşa açıldı» diyerek başlamış ve C.H.F.'nin devletçilik dediği uygulamanın bu inhisarlar olduğu varsayımı üzerine konuşmasını sürdürmüştür. Hatâ, Fethi Bey bu arada alay ederek, «Anlaşılan çift hayvanatından vergi almak ve fakat traktör sahiplerini bu vergiden muaf tutmak devletçilik siyasetidir.» demek zorunluluğunu duymuştur. ⁽⁵²⁾

«Devletçilik» konusunda S.C.F.'nin eleştirilerini ve C.H.F.'nin yanıtlarını inceleyip değerlendirenken bu gerçeği gözden uzak tutmamak gerekir. Daha başka bir deyişle, S.C.F. kendisi «liberal» bir parti olarak «devletçilik»e karşı ise de, kısa süren siyasal yaşamı boyunca eleştirdiği ve «devletçilik» diye adlandırılan uygulamaların gerçekte, kuramsal devletçilik değil, fakat liberal C.H.F.'nin yedi yıllık ekonomik siyasasıdır. Nitekim, Ağaoğlu Ahmet'in Yarın gazetesinde çıkan bir demecinde önce devletçiliğin ne olduğu tanımlanmış ve sonra da C.H.F.'nin devletçilik diyerek savunduğu uygulamaları eleştirilmiştir. Ağaoğlu Ahmet'e göre, devletçilik, ekonomik etkinliklerin devletin elinde toplanmasıdır ki, bu «sol» bir yönetim biçimidir. Ancak, devlet bu işleri kendisi ülkenin kendi olanakları ile yaparsa

(50) «Sivas» olması gerekmektedir.

(51) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 30.

(52) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 40.

devletçilikten söz edilebilir. Örneğin, Fransa demiryolları açısından devletçidir. Çünkü, orada demiryollarının yapımı, lokomotiflerin üretimi ve işletilmesi devletin elindedir. Devlet, bu işi yaparken, en üst düzeyde ulusal çıkarları gözetmekte, bir yandan da işçi ücretlerini yükseltmeyi ve taşıma giderlerini azaltmayı amaçlamaktadır. Kaldı ki, devletçiliğin bir amacı da yoksul sınıf üzerindeki vergilerin hafifletilmesidir. Bu açıklamalarından sonra sözü Türkiye'ye getiren Ağaoğlu Ahmet Bey konuşmasını şöyle sürdürüyor : «Yoksa Türk köylüsü varidatının yüzde otuz beşini elinden alıp ecnebi sermayesine vermek ve aynı zamanda da gene ecnebi sermayesine yüzde yedi faiz vererek işletme masrafını da yüzde dört yüz arttırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk etmek buna ne Etatizm, ne sağ, ne sol, ne ön ve ne arka denir.»⁽⁵³⁾

Ağaoğlu Ahmet Bey aynı gazetesinin bir gün sonraki sayısında da gene aynı gerçeğe değinerek demektedir ki :

«Halbuki bizdeki devlet teşebbüslerine bakınız. Şimendifer meselesini misal alalım : şimendifer kurmak için malzemeyi, rayları, vagon ve lokomotifleri kendimiz yapmıyoruz. Avrupa'dan getiriyoruz. Bu inşaattan istifade eden birinci derecede Avrupa oluyor. Sonra bunları memlekete getirmek için araya bir çok komisyoncular giriyor. Asıl aradaki farktan bunlar istifade ediyor. Bu suretle şimendiferleri zahirde hükümet yapıyor, fakat hakikatte Avrupa'nın ve komisyoncuların hesabına çalışmış oluyor.»⁽⁵⁴⁾

Fethi Bey de İzmir'deki söylevinde, Ağaoğlu Ahmet Beyin bu eleştirilerini, demiryolu yapımında en başta halkın parasının yeteneksiz kişilere, sözleşmeleri yerine getiremeyecek şirketlere ve aracılara kaptırıldığı için karşı olduklarını söyleyerek yinelemiş bulunmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Buna karşılık, Fethi Beyin T.B.M.M. nde inhisarlar üzerine yaptığı eleştirileri yanıtlarken İktisat Vekili Mustafa

(53) Yarın, 18 Ağustos 1930.

(54) Yarın, 19 Ağustos 1930.

(55) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

Şeref Bey, 1923-1930 arasında gerçekleştirilen uygulamaları da devletçilik olarak nitelendirmiş ve bazı kamu hizmetlerinin özel teknik ve bilgi gerektirebileceğini, bu nedenle bunların özel kişilere veya şirketlere yaptırılabilceğini, ancak yapılan işin gene de kamusal sayılacağını savunmaktan geri kalmamıştır. (56)

Şu halde, iki parti arasında geçen devletçilik konusundaki tartışmaların iki yönü vardır. Birinci yön, C.H.F. nin 1923-1930 yılları arasında devlet hazinesinden yapmış olduğu yatırımların ve harcamaların tartışma konusu yapılmış olmasıdır. İkincisi ise, doğrudan doğruya «liberalizm» ile «devletçilik» kavram ve sistemlerinin tartışılmış olup olmadığıdır. Hemen belirtmek gerekir ki, daha önce değindiğimiz gibi, liberal bir parti kimliği ile ortaya çıkan S.C.F. gerek programı ile ve gerekse yöneticilerinin ağzından gerçek ve kuramsal anlamdaki «devletçilik»e de karşı olmuştur. Ne var ki, S.C.F. ile C.H.F. arasındaki devletçilik konusundaki asıl tartışma bu anlamda değil, fakat C.H.F. nin kendisini henüz devletçi ilân etmediği dönemdeki ekonomik uygulamalarına S.C.F. nin yönelttiği eleştiriler üzerinde gelişmiştir. Bu, önemli ve genellikle gözden kaçmış olduğunu ileri sürebileceğimiz bir olgudur. Denilebilir ki, C.H.F., geçmiş uygulamalarını, muhalefet partisinin «liberal» olmasına bakarak, bunları «devletçilik» uygulamaları biçiminde nitelendirerek savunmuştur.

(f) Yabancı «sermaye» :

S.C.F., programının dördüncü maddesinde açıkça belirttiği gibi, ülkeye yabancı kapitalin gelmesinden yana olmuş ve bunun sağlanması için de uygun önlemlerin alınması gerektiğini açıklamıştır. Fethi Bey, partisinin kurulduğu ilk günlerden başlayarak bu düşünceyi yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Örneğin, 17 Ağustos 1930'da yayınlanan bir demecinde şöyle demektedir :

(56) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 44.

«Ecnebi sermayesine gelince, benim intiba ve kanaatim şudur ki harice itimat telkin etmek lâzımdır. Bir kere bu itimatı telkin ettikten sonra elbetteki hariçte bu kadar boş duran büyük sermayedarlar memleketimize gelmeğe can atacaklardır. Hariçte itimat uyandırmak memleketin şerefi ve haysiyeti meselesidir.» (57)

İşte, özel olarak Fethi Beyin ve genel olarak da S.C.F. nin yabancı kapital konusundaki bu görüşü, İsmet Paşa tarafından ağır bir biçimde suçlanmıştır. Konuya önce Sivas söylevinde değinen İsmet Paşa, «Bize zararı olmayan şeraitle para geldi de ben bunu kabul etmedim mi demek istiyorlar?» dedikten sonra, şu suçlamayı yapmıştır : «Senerlerden beri sermaye propagandası millî politikayı çürütmek için çalışmaktadır.» Bu söylevinde İsmet Paşa ayrıca, yabancı kapitalin sömürücü niteliğini de vurgulamıştır. (58) Ancak, İsmet Paşa, bu alandaki en ağır suçlamasını T.B. M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde yapmıştır. Demiş tir ki :

«Samimi olarak insan millî iktisat politikasının aleyhinde bulunabilir. Sarıh ve açık olmak şartı ile... [Yerli ve yabancı dostlar demişlerdir ki] 'Memleketin sermayesi yoktur, millî iktisat takip edilen yolda ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Binaenaleyh biz millî iktisat politikası takip etmeyelim, liberal bir yol tutarsak, memleketin inkişafı için daha çok sermaye getirebiliriz' Fethi Beye tavsiye ederim ki, millî iktisat aleyhinde açıkça söylesinler. Kendilerine düşen budur. Hakikatte aramızdaki ihtilâf da budur....» (59)

Fethi Beyin bu suçlamaya verdiği yanıt ise şöyledir :

«Efendiler, ben bu fırkayı teşkile teşebbüs ettiğim zaman birçok ittihamlar altında kalacağımı tahmin etmiş tim. Fakat hiçbir zaman... muhterem başvekil paşa tarafından bu kürsüden ecnebi sermayesinin simsarı... bulduğum ittihamı karşısında kalacağımı düşünmemiştim...»

(57) Akşam, 17 Ağustos 1930.

(58) Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

(59) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s. 59.

«Başvekil paşanın iktisadi mesleki milli iktisatmış.... bizimki ise gayri milli iktisatmış.... Bizi halk nazarında gayri milli bir iktisat takip ediyormuşuz gibi burada imalı sözler söylemek dürüstlikle mütenasip değildir.»⁽⁶⁰⁾

(g) Dış borçlar :

Fethi Beyin yabancı kapital çevreleri ile ilişkisi olduğunu düşündürecek ölçüde suçlanmasına yol açan bir başka konu da, Türkiye Cumhuriyeti'nin üstlenmiş bulunduğu Osmanlı borçlarıdır. Fethi Beyin, S.C.F. nı kurmak görevi daha kendisine verilmeden önce Yalova'da Gazi Mustafa Kemal'in yanında bulunduğu sırada İsmet Paşa hükümetini eleştirirken, dış borçların ödenmesinin yurt dışında mali açıdan güvenilirliğimizi sarsmakta olduğunu da açıkladığını ve ayrıca bu borçların ödenmesi ile ilgili antlaşmayı Paris Büyükelçisi olarak kendisinin imzalamış olduğunu belirtmiştik.⁽⁶¹⁾ Fethi Beyin, yabancı kapitalin ülkeye gelmesinin gerekliliğini savunmasının yanı sıra bir de dış borçların ödenmesi gerektiğini basına da demeçler vererek açıklaması, bu borcu ödeyemeyecek durumda olan hükümeti güç duruma düşürmüş, savunma yerine karşı suçlama yoluna gitmek daha uygun görülmüştür. Öylesine ki, T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde İsmet Paşanın deyişyle «tahrik» sonucunda Fethi Bey bu borçların bu koşullar altında ödenemeyeceğini açıklamak zorunda bırakılmıştır. Ancak, daha sonra T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde Fethi Bey, hükümeti belediye seçimlerinde baskı ve yolsuzluk yapmakla suçladığında ise, C.H.F. dış borçlar konusundaki önceki tutumunu daha ağır bir anlatım ve suçlama içinde yeniden gündeme getirmiştir.

2 Ekim günlü birleşimde Fethi Beyin bazı devlet giderlerinin karşılığı bulunmadığını bildirmesi üzerine önce İktisat Vekili Mustafa Şeref, ulusun ödeyemeyeceği ölçüde ağır bir Osmanlı borcu yükü altında bulunduğunu, işte bu borç

(60) aynı yerde, s. 59, 62.

(61) Bkz. Bölüm İki / Kesim Bir / II ve ayrıca aynı yerde not 4.

ödenmeyerek devlet giderlerinin bu para ile karşılanacak olduğunu söylemiştir. ^(62/1) Daha sonra kürsüye gelen Siirt mebusu Mahmut (Soydan) ise Fethi Beye seslenerek dış borçlar konusundaki düşüncesini açıklamasını istemiştir. T.B.M.M. tutanaklarına göre bu konuşmalar şöyle geçmiş bulunmaktadır :

«Mahmut Bey (Siirt) —Yeni fırka, İsmet Paşa hükümetinin harici borçlar meselesinde takip ettiği hattı hareketi tasvip ediyor mu? Meselâ bu hususta birtakım dedikodular vardır.

Fethi Bey (Gümüşhane) — Ne gibi dedikodular? Tasrihini rica ederim.

Mahmut Bey — Fethi Bey eski mukavelenin yeniden icrasına taraftardır. Hükümetin ihtiyar ettiği arzuya muvafakat etmiyor...

Fethi Bey — Eyi membalardan havadis alıyorsunuz.

Mahmut Bey — Çok eyi membalardan aldığımı siz de bilirsiniz.

Fethi Bey — Aldığınız malûmat tamamen hilâfı hakıktır.

Mahmut Bey — Öyle ise çok memnun olurum....» ^(62/2)

Aynı gün, ikinci celsede söz alan İsmet Paşa ise şöyle diyecektir :

«Nihayet ilk defa olarak bugün Siirt mebusu Mahmut Bey arkadaşımızın tahrikine cevap olarak Osmanlı borçlarında bizimle müttefik olduklarını işitmekle bahtiyar oldum... Daha evvel söylemeli idiler.... Bununla da kemali ihtiyatla dokunmak istemedikleri bir mevzuda el oğlunun nihayet kendilerini bir karar vermeğe mecbur ettiğini anlamış oldular.» ⁽⁶³⁾

İsmet Paşadan sonra yeniden kürsüye gelen Fethi Bey, Osmanlı borçları ile ilgili antlaşmanın tümüyle İsmet Paşa hükümetinin isteği doğrultusunda imzalandığını, hattâ İsmet Paşanın, maliye vekilinin antlaşma imzalandıktan sonra

(62/1) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 45.

(62/2) aynı yerde, Celse 1, s. 51.

(63) aynı yerde, Celse 2, s. 58.

kendisini kutladıklarını anımsatmış, ancak bundan sonra ortaya çıkan ekonomik bunalım nedeniyle bu borcun ödene-
mediğini, bunun da doğal olduğunu, çünkü bir ülkenin borç-
larının o ülkenin ödeme gücü ile orantılı olarak ele alın-
ması gerektiğini açıklamıştır. (64)

Böylece, İsmet Paşa hükümeti, kendisini güç durumda bıraktığı anlaşılan bu borç konusunda Fethi Beyin de hükümet görüşüne katılmasını sağlamış oluyordu. Ne var ki, konu burada kapanmamıştır. Biraz önce belirttiğimiz gibi, T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde Fethi Beyi suçlamak, küçük düşürmek, ulusal çıkarlara aykırı davran-
dığını ileri sürebilmek için yeniden ortaya atılmıştır.

S.C.F. nin katıldığı son Meclis toplantısı olan bu birleşimde Afyonkarahisar mebusu Ali (Çetinkaya) önce eliyle Fethi Beyi göstererek, «İşte Mondros Mütarekesinin timsali!» dedikten sonra, şiddetli alkışlar ve «Yaşa» sesleri arasında İsmet Paşayı göstererek «İşte Mudanya Mütarekesinin timsali!» demiş ve sözlerini, Son Posta gazetesinde yayınlanan bir demecinde Fethi Beyin «borçlarını vermek için milletin şerefidir» açıklamasına değinerek ve «Efendiler, bu milletin mukadderatında bir istikraz meselesi vardır, senelerce bu milletin mesaisini emmiştir, mahvetmiştir. Bir adım attırmamak için karşımıza çıkan sebep ve âmillerden biri de bunlardır ve benim hatırıma gelen ve en ziyade ihtimal verdiğim isimler M. Vebel, Metr Salemler, Jaklardır...» diyerek sürdürmüş, üstelik Fethi Beyin vatanseverliğinden duyduğu kuşkuyu da açıklamıştır. (65)

Oysa, o gün T.B.M.M. nin gündeminde olan konu seçimlerde yapılan yolsuzluklar ve baskılardır. Ne var ki, Fethi Bey bu açıdan hükümeti ve özellikle dahiliye vekilini suçlarken, ona da bu suçlamalar yöneltilmektedir. Fethi Beyin, Afyonkarahisar mebusuna verdiği yanıt ise ilginçtir :

«.....demiştim ki borcunu ödemek şereftir. Ya ne demeli idim efendiler? Bir hükümet için borcunu vermemek mi

(64) aynı yerde, Celse 2, s. 61-62.

(65) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s. 41.

şereftir demeliydim?... fakat verilecek olan borcun milletin tediye kabiliyeti ile mütenasip olması lazımdır.... Binaenaleyh Veyl, Better, Salem gibi isimlerin burada ne gibi bir maksadı temin için irat edildiğini de anlayamadım.» (66)

(h) Türk parası :

İki parti arasında tartışılan bir başka konu da «Türk parasının değeri»dir. Fethi Bey, daha 14 Ağustos 1930 günü, yani S.C.F. nin kurulduğunun ikinci günü, Arif Oruç'un yaptığı röportajda bu konudaki düşüncesini açıklamıştır. Fethi Beye göre, paraya altın karşılığı üzerinden değer saptamak gerekmektedir. Para, hangi bankaya götürülürse götürülsün, altın gibi işlem görmelidir. Bütün dünyada bu, böyledir. (67)

Para konusu ile ilgili asıl tartışmalar 25 Eylül 1930 günü T.B.M.M. nin olağanüstü birleşiminde hükümetin Meclis'e sunduğu «Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu» tasarısının tartışılması sırasında yapılmıştır. Tasarı üzerinde konuşmak üzere kürsüye ilk gelen Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, ülkenin savaştan sonraki kötü ekonomik durumunun ve Osmanlı paralarının «tasfiyesi» sonucunda ve özellikle 1929 yılında paranın değerinde düşme olmuş ve güvensizlik gösterilmeğe başlanmış bulunduğunu anlattıktan sonra paranın değer yitirmesinin temel nedenlerinin dış borç taksitlerinin ödenmesi, fazla dışalım yapılması ve ekonomik bağımsızlığımızı yıkmak için düşmanlarımızın yaptığı propagandalar olduğunu bildirmiştir. (68)

Maliye Vekilinden sonra konuşan Fethi Bey, bu yasanın yeterli olmadığını, çünkü paranın kararlı olabilmesi için karşılığında belirli bir altın stoku bulunması gerektiğini, ancak hükümetin almak istediği önlemlerin de olumlu sonuçları da olacağı için parti olarak tasarıya olumlu oy

(66) aynı yerde, Celse 3, s. 61.

(67) Yarı, 14 Ağustos 1930.

(68) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s. 10-11.

vereceklerini açıklamıştır. Fethi Bey, bununla birlikte, hükümete «para» konusunda yönelttiği eleştirilerini sürdürmüştür. S.C.F. genel başkanına göre, bu yasa ancak altı-yedi ay için işe yarayabilecektir. Paraya altın esasına göre ayarlamakta hükümet geç kalmıştır. ⁽⁶⁹⁾

Yeniden söz alan Maliye Vekili ise Fethi Beyin bu yasa-ya gereğinden çok önem verdiğini, gerçekte bu yasanın para konusundaki uğraşın yalnızca bir aşaması olduğunu, zaman içinde gereken bütün önlemlerin alınmakta bulunduğunu açıklamıştır. ⁽⁷⁰⁾

Bu tasarı, şimdi inceleyecek olduğumuz «Müller Raporu» üzerindeki tartışmalardan sonra oybirliği ile yasalaştırılmıştır.

(ii) Müller Raporu.

S.C.F. nın hükümete yönelttiği eleştirilerin genel çizgisini aşarak açık bir suçlamaya dönüşen bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkan «Müller Raporu» olayı, hükümetin ekonomik durumu inceleyip bir rapor düzenlemesi için getirttiği yabancı uzman Müller'in bu raporunun hükümetçe gizlenmesi, fakat bir gazetede açıklanması üzerine başgöstermiştir. Fethi Bey, bu rapor için şöyle diyordu : «Müller Raporunun bütün tenkitlerine iştirak ederim. Benden sarahat isteyenler bunu okusunlar kâfi. Müller Raporu, hükümetin kendi aleyhine hazırladığı en büyük vesikadır.» ⁽⁷¹⁾

Bu rapor konusu, Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey tarafından T.B.M.M. nde «Türk Parasının Kıymetini Korumaya» tasarısı görüşülürken ortaya atılmış ve sert tartışmaların çıkmasına neden olmuştur. Fethi Bey, «bütün iktisadî bün-yemizi tamamı ile tetkik etmiş, tahlil etmiş, hastalığımızı meydana koymuş ve bu hastalığın tedavi çarelerini ileri sürmüş» olduğunu savunduğu bu rapor için, «Bu rapor ne oldu

(69) aynı yerde, Celse 1, s. 11-15.

(70) aynı yerde, Celse 1, s. 15.

(71) Demeç, Akşam, 17 Ağustos 1930.

efendiler?» (72) diyerek hükümeti bunu gizlemekle suçlamıştır.

Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey ise yanıtında Meclis'e rapor «sevki» diye bir yöntem bulunmadığını, isteyen mebusların bunu inceleyebileceklerini, zaten birçoğunun da incelemiş olduğunu belirtmiş, (73) ancak bu kez de Ağaoğlu Ahmet Beyin :

«Bir sual soracağım; Müller Raporunda bütçe muvazenesinin hakiki olmadığını ve bütçeye ait Maliye Vekâletinin verdiği rakkamların muhtelif olduğunu ve verilen rakkamlar arasında münasabat olmadığını, binaenaleyh bu memleketin bütçesi hakkında sarıh ve muayyen fikir edinmeğe imkân olmadığını sarahaten yazıyor, bu tekzip edildi mi, edilmedi mi? Maliye Vekâletinden soruyorum. Bunlar çok büyük ithamlardır ve bir hükümet için, bilhassa maliye için muhtelif rakkamlar verilmişse ve o muhtelif rakkamlar arasında nispet yoksa —ki bunu âlemşûmul bir mahiyeti haiz olan bir âlim yazıyor— ve bu tekzip edilmemişse ciddeten şayanı dikkattir.» (74)

demesi üzerine, bu kere Maliye Vekilinin, Ağaoğlu Ahmet Beye karşı bir suçlama yönelttiğini görüyoruz :

«Ağaoğlu Ahmet Bey, Müller denilen adamın, Rist denilen adamın veya herhangi bir hariçteki adamın kanaatlerini bilâkaydüşart buraya gelip müdafaa etmekle kendisini mükellef mi addediyor?» (75)

Maliye Vekili, bundan sonra herhangi bir sayı farkının bulunmadığını, memur aylıkları ve kırtasiye gibi giderlerden her yıl sekiz - on milyon lira arttığını, bu para ile aradaki farkın kapatıldığını, ancak iki ayrı dairenin vermiş olduğu rakkamlar arasında bir yanlışlığı sonucu gerçekten de bir farklılık olduğunu açıklamıştır. (76)

(72) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s. 13.

(73) aynı yerde, Celse 1, s. 20.

(74) aynı yerde, Celse 1, s. 21.

(75) aynı yerde, Celse 1, s. 21.

(76) aynı yerde, Celse 1, s. 21-22.

III — Siyasal ve yönetsel konular :

(a) Anayasaya aykırı yasalar :

Ağaoğlu Ahmet Beyin bir demecinde bazı yasaların Anayasaya aykırı olduğunu öne sürdüğünü ve bu konunun biraz da nitelik değiştirerek T.B.M.M. ndeki tartışmalarda da ele alındığını görüyoruz.

Ağaoğlu Ahmet Beye göre, Emeklilik Maaş Kanunu, Barem Kanunu ve Belediye Kanununda Anayasaya aykırı maddeler vardır. Anayasa, mebuslukla memurluğun birleşmeyeceğini öngörmüştür. Oysa mebuslara memurlar gibi emeklilik aylığı bağlanmaktadır. Öte yandan, bir mebus bir saat için vekillik yapsa dahi, bu nedenle kendisine ayda yüz elli lira emeklilik bağlanmaktadır. Barem Kanunu, yüksek aylık alan memurların aylıklarını daha da arttırmak için yoksul halka yüklenmiş bir yükür. Belediye Kanununda ise halka yönetim hakkı tanınmamıştır. Örneğin, belediye başkanlarını halk seçmemekte, başkanlar atama yolu ile göreve gelmektedirler. İşte, tüm bunlar Anayasaya aykırıdır. (77)

T.B.M.M. nde 2 Ekim 1930 günlü birleşimde Fethi Bey, mebuslara «rütbe ve memuriyet nazarı itibara alınmaksızın seyyanen on bin kuruş üzerinden» emeklilik hakkı tanınması ile vekillik yapanlara ve yapacak olanlara emeklilik aylığı bağlanmasını yeniden ortaya atarak, «İşte biz hiçbir hakka sığmayan bu gibi garibeleri ıslâh etmek isteriz» demiş bulunmaktadır. (78)

Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, bu eleştirilere karşılık vekillere bu aylığın ödenmesinin doğal olduğunu belirterek demiştir ki, «Vekillik etmiş bir zat arzu etmezsiniz ki, bu mevkiden ayrıldıktan sonra devairde iş takip etsin, arzu etmezsiniz ki herhangi bir şirketin mahyetinde şu veya bu şekilde istihdam edilsin, arzu etmezsiniz ki emrettiği

(77) Yarın, 21 Ağustos 1930; Akşam, 22 Ağustos 1930.

(78) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 40.

adamların nezdinde iş takip eder gibi herhangi bir vaziyete düşün...» (79)

Bununla birlikte, bu Anayasaya aykırılık savını S.C.F., T.B.M.M.ne açıkça getirmiş değildir. Öte yandan, Ağaoğlu Ahmet Beyin bu alanda ortaya attığı öteki görüş ve eleştirileri de, büyük tartışmalara yol açmamıştır. Bu aşamada bizim için önemli olan, yasaların Anayasaya aykırı olabileceğinin açıkça dile getirilmiş ve mebusların kişisel çıkarlarının da eleştiri konusu yapılabilmiş olmasıdır.

(b) Adliye :

S.C.F. nın programının dokuzuncu maddesinde yer almış bulunan ve «mahkemelerin süratle iş bitirmesi»nin sağlanacağını öngören ilkenin de, mahkemelerin yavaş iş gördüğü ve yargıçların tam bağımsız olmadıkları biçiminde hükümete yönelik bir eleştiri konusuna dönüşmekte gecikmemiştir. (80) Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) o sıralarda yapmakta olduğu yurt gezisinde Kayseri’de yaptığı bir konuşma ile oldukça sert bir hava içinde bu eleştirileri yanıtlamıştır. Mahmut Esat, «Türk adliyesinin dünyanın en süratli müessesesi» olduğunu öne sürdüğü ve «Türk hâkimine söz söyleyenler, bir lider de olsa biraz daha insafli olmalıdır» dediği Kayseri’deki bu söylevinde ayrıca, «C.H.F. nın bir can borcu müstesna olmak üzere Allaha bile verecek hesabı yok. Yalnız Türk milletine hesapları vardır.» (81) diyerek S.C.F. nın «muhafezet» partisi olarak bu konulara giremeyeceğini belirtmek istemiştir.

Fethi Beyin bu sözlere yanıtı ise :

«Adliye vekilinin Kayseri’deki beyanatını hayretle okudum. Can borcundan başka kimseye hattâ Allaha bile verilecek hesabı olmadığını söylüyor. Bu sözleri söylerken an-

(79) aynı yerde, Celse 1, s. 43.

(80) Örneğin bkz. Hâkimiyeti Milliye, 13 Ağustos 1930; Yarın, 14 Ağustos 1930.

(81) Hâkimiyeti Milliye ve Vakit, 25 Ağustos 1930.

laşılan muhterem vekil Cumhuriyet idaresinde yaşadığını unutmış ve kendisini bir diktatör farzetmiştir. Mahmut Esat Beyin C.H.F. adına söz söylemek selâhiyetini ben tetkik edecek değilim. Hiç kimsenin can borcu ile meşgul olmak istemem. Fakat muhterem vekilin tedvir ettiği adliye işleri ile meşgul olacağım. Kendileri bu işler hakkında Millet Meclisinde hesap vermekle mükelleftir.» (82)

biçiminde olmuştur.

Bu kez de Adliye Vekili Ödemiş'de yaptığı konuşmada Fethi Beyi kişisel açıdan suçlamak yolunu yeğlemiştir. Mahmut Esat, Fethi Beyin eleştirilerinin haksız olduğunu belirttiikten sonra, Bozkurt - Lotus dâvasında dokuz Türk'ün ölümüne neden olan Fransız kaptanı tutuklandığında, o günlerde Paris Büyükelçisi olan Fethi Beyin hükümete telgraf çekerek yargıca sanığın salıverilmesinin bildirilmesini istemiş olduğunu açıklayarak, «Adalete istiklâl dersini kimin kime vermekte olduğunu tâyinini milletin hâkim efkârına bırakıyorum.» diyerek işi kişiselleştirmiştir. (83)

Bu arada İsmet Paşa kabinesi çekilmiş ve yeni hükümeti gene İsmet Paşa kurmuş, ancak Adliye Vekâletine Yusuf Kemal Bey getirilmiştir. Bu yeni İsmet Paşa hükümetinin programı T.B.M.M. nde görüşülürken Fethi Bey yaptığı eleştiriler arasında, Adliye Vekâletinin mahkemelerin bağımsızlığını «mahfuz» tutacağını umduğunu belirtmiş, bununla birlikte devlete karşı borçları yüzünden vatandaşların hapsedilmesinden yeni hükümet programında da vazgeçilmemiş olmasını eleştirmiştir. (84) Buna karşılık, bu birleşimde adliye konusunda başkaca bir tartışma yapılmamıştır.

Belediye seçimlerinde yapılan baskılar ve yolsuzluklar savıyla hükümetin suçlandığı 15 Kasım 1930 günlü T.B.M.M.

(82) Hâkimiyeti Milliye, 27 Ağustos 1930.

(83) Hâkimiyeti Milliye, 19 Eylül 1930.

(84) T.B.M.M., Z.C., C. XX - XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 38.

birleşiminde ise, Fethi Beyin genellikle adliyei öven konuşmalar yaptığını görüyoruz. (85)

(c) Rüşvet:

S.C.F. «umumî kâtibi» Nuri (Conker) in rüşvet hakkında basına verdiği bir demeç, kısa süren fakat sert geçen tartışmalara yol açmıştır. Nuri Beyin basına geçen biçimiyle, bu demeci şöyledir :

«Bizce tespit edilmiş bir suiistimal yoktur. Bu hususta meşgul olmadık. Yalnız muhakkak ve müspet olarak bir cihet varsa, birçok devairde rüşvet usulünün umumî bir itiyat halini almış bulunmasıdır. Meselâ gümrüklerde kendisinden evrak ve muamele geçen her memurun beş kuruşa kadar tenezzül ettiği muhakkaktır. Birçok ecnebiler posta ve telgraf işlerinden müşteki bulunuyorlar. Ufak derecelere kadar inen bu rüşvet âdetinin büyük mikyasları da bulması tabiidir...» (86)

Bu demece önce Yunus Nadi «İnsafın O Yerde Namı Yok mu?» başlıklı yazısı ile sert bir biçimde karşı çıkmış, (87) arkasından da Mahmut (Soydan) «Rüşvet» adlı yazısında bu demeç üzerinde durarak Nuri Beyi bu sözlerinden sonra yerdikten sonra demiştir ki, «...rüşvetin memlekette umumî bir itiyat haline girdiğini, her memurun beş kuruşa kadar rüşvet almağa tevessül ettiğini... iddia... memurlarımızı müteessir edecek mahiyettedir.» (88)

Bu ve benzer tepkiler üzerine Nuri Bey, sözlerinin yanlış anlaşıldığını ve memurların özveri ile çalıştıklarını açıklamıştır. (89)

(85) Fethi Beyin yurt gezisi sırasında ortaya çıkan olaylar sırasında adliyenin tutumu üzerinde ileride ayrıca duraacağız. (Bkz. Bölüm 4 / Kesim 2 / III - d.

(86) Cumhuriyet, 25 Ağustos 1930.

(87) Cumhuriyet, 27 Ağustos 1930.

(88) Hâkimiyeti Milliye, 28 Ağustos 1930.

(89) Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

(d) Sağcılık - solculuk :

C.H.F. nin mı, yoksa S.C.F. nin mı daha solda olduğu, bu dönemin ilginç tartışmalarındandır. Her iki parti de kendisinin ötekine göre daha «sol» bir parti olduğunu öne sürmüş ve birbirlerine göre daha «sağ»da görünmekten kaçınmışlardır. Hiç kuşkusuz, bu tartışmanın özü, o günlerde «sağ» ve «sol» kavramlarına verilen değişik anlamdan kaynaklanmış bulunmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu, «Serbest Fırka Hatıraları»nda, daha S.C.F. nin kurulmasına ilişkin çalışmalar yapılırken Fethi Beyin kendisine, «benim fırkam C.H.F. nin bir cenahı olacaktır. Sağ mı, sol mu? onu artık hâdiseler gösterecektir.» dediğini yazmaktadır. ⁽⁹⁰⁾ Fethi Bey ise anılarında, parti kurulmadan önce kendisinin Gazi Mustafa Kemal'e kuraacağı partinin C.H.F. nin «solunda» yer alması gerektiğini açıkladığını belirtmektedir. ⁽⁹¹⁾

Fethi Bey, S.C.F. nin kuruluş aşamasında basına yaptığı bir açıklamada bu konu üzerinde de durmuştur. Demişti ki :

«Fırkam, Halk Fırkasının sol cenahında, liberal ve lâik Cumhuriyetçi bir fırka olarak çalışacaktır. Sol cenaha teveccühün miyarı halkın seviye ve temayülüne, umumi efkârın karşılayış ve yükselişi olacaktır.» ⁽⁹²⁾

Fethi Bey, partiyi «resmen» kurduğunun ikinci günü basına verdiği demecinde ise açıkça şöyle demiştir :

«Fırkamız sola mütemayildir. Münakaşa hürriyetinin tesisine taraftar olmak ve hakikatte bu gibi hürriyetlerin cari olmasını istihdaf etmek itibarı ile tamamen sola müteveccihiz.

Bundan daha sola sosyalizmdir.

Halbuki memleketimizde sosyalist bir fırkanın teşekkülü için kâfi miktarda eleman yoktur...» ⁽⁹³⁾

(90) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 18.

(91) OKYAR: a.g.k., s. 400.

(92) Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

(93) Hâkimiyeti Milliye, 15 Ağustos 1930.

C.H.F. nın bu demeçlere tepkisinin tipik bir örneğini Hâkimiyeti Milliye gazetesinde okuyabiliriz :

«Bu memlekette padişahlığı, halifelîği, şarklılığı kaldıran, dini dünya işlerinden ayıran, lâtin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın daha solu yoktur. İsmet Paşa'nın solu ancak hürmet icabı geçilebilir.» (94)

Bu savlarda önemli olan nokta, S.C.F. nın «sol» kavramını özgürlükçü bir düzeni tanımlamak için, C.H.F. nın da «sağ» kavramını devrimlere karşı olmak durumunu anlatmak için kullanmış olduklarıdır. Nitekim, 11 Ağustos 1930'da Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadık'ın sorduğu, «Fırkanıza şimdi intisap edeceklerden bazıları bilahara sağa, yani irticaa temayül ederse ne yaparsınız?» sorusu ve Fethi Beyin buna verdiği yanıt bu anlayışı belgeleyecek niteliktedir. Fethi Bey diyor ki : «Bu gibilerin derhal fırkamla alâkasını keserim.» (95)

IV — Tartışmalardaki «üslûp» :

S.C.F. ve C.H.F. yönetici ve sözcülerinin öne sürdükleri görüşler ve karşılıklı eleştirilerde kullandıkları anlatım özellikleri ve zaman zaman seçtikleri sözcükler olayların gelişimine ışık tutabileceği gibi, bu çok partili siyasal yaşam olayında tarafların nasıl bir psikoloji içinde olduklarını da kanıtlayacak niteliktedir. Ancak, hemen belirtelim ki, seçimlerle ilgili olarak T.B.M.M.nde yapılan tartışmaları ayrı bir kesim içinde ele alacağımız için burada ilke olarak o görüşmelere değinmeyeceğiz. Kaldı ki, bu görüşmeler S.C.F. olayının son aşamasını oluşturmaktadır.

Tartışmalardaki «üslûp» başlangıçta doğal olarak ılımlı ve hoşgörülüdür. Örneğin İsmet Paşa'nın «...bugün bize düşen vazife, bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuru karşı endişe ve çatık çehre göstermeksizin onu güler yüzle karşılamaktadır.» (96) dediği belirtilmektedir.

(94) Hâkimiyeti Milliye, 21 Ağustos 1930.

(95) Akşam, 12 Ağustos 1930.

(96) Hâkimiyeti Milliye, 11 Ağustos 1930.

Ne var ki, S.C.F.'nin eleştirileri birbirini izledikçe ve yoğunlaştıkça bu hoşgörü kısa sürede yitip gitmiştir. Önce, C.H.F. yazar ve sözcülerinin 'ağır bir dil kullanmaya başladıklarını görmekteyiz. Örneğin, daha 29 Ağustos 1930'da Hâkimiyeti Milliye'de Falih Rıfkı, «Politika Sütunu»nda «Kalemlerini çamura batırmışlar, ağızlarında garaz ve kin köpüğü bağıyorlar....» demekle bir sakınca görmemiştir. Yarın gazetesinde ise, Arif Oruç'un oldukça ağır bir anlatım kullandığı gözlemlenmektedir.

Bu kesimde şu ana değin incelediğimiz tartışmalarda da, özellikle Fethi Beyin kişisel olarak nasıl suçlandığını görmüş bulunuyoruz. Bu suçlamalar ve suçlamalar sırasında kullanılan anlatım siyasal yaşamımız bakımından pek de hoş bir tutum olmasa gerektir. Örneğin, Ağaoğlu Ahmet Beye yöneltilecek şu sözler, siyasal tartışmaların nasıl kişiselleştirildiğine bir kanıttır :

«Ahmet Beyin aslı Türk, dili karışık, kafası melezdir... Serbest Fırkadan olduğu için Cumhuriyet müessesesini yıkmak isteyenlerin safları önünde demokrasi bayrağını tutanlardan biri de odur. İslâm tarihi okutmuş olduğundan, askerinin mızrağına Kuran taktırarak mümin ordusunu mağlûp etmiş olanların oyununu pek iyi bilir.... İki de bir ismini, fırkasını, devletini değiştiren bir zat....» (97)

Gene bunun gibi, Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Beyin, 25 Eylül 1930 günlü T.B.M.M. birleşiminde Ağaoğlu Ahmet Beye önce Türkçe öğrenmesi gerektiğini, sonra eleştirilerde bulunabileceğini söylerken (98) herhalde «hoşgörü» sınırını aşmış bulunuyordu. Oysa, Fethi Bey, Meclis'de aynı gün yaptığı konuşmada bu sert davranışların nedenini şöyle açıklamıştır :

«Temas ve izahatımın muhterem Maliye Vekili Beyefendiye ziyadesi ile asabileştirmiş olduğunu görüyorum. Efendiler, anlaşılıyor ki, şimdiye kadar böyle muhalefet fik-

(97) FALİH RIFKI: «Uçurumun Dibinde»; Hâkimiyeti Milliye, 11 Teşrinisani 1930.

(98) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s. 21.

ri ile kendi siyasetine ve kendi kanunlarına pek o kadar itiraz dinlememişlerdir. Fakat bundan böyle kendilerini temin ederim ki maksadımıza ve siyasetimize muvafık ve memleketin menfaatine mutabık görmediğimiz bilcümle teklifatı kemalî samimiyetle ve kemalî ciddiyetle tenkit edeceğiz. Bundan dolayı kendilerinin asabiyetini beyhude yere israf etmemelerini rica ederim.» (99)

Maliye Vekilinin bu sözleri üzerine Ağaoğlu Ahmet Bey konuşurken T.B.M.M. tutanaklarında şu satırları okuyoruz :

«Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) — Efendiler, muhterem Maliye Vekili biraz evvel bendelerine Türkçe öğrenmemi tavsiye buyurdular. Teşekkür ederim. Şimdi benim bir sualime cevap verirken beni ve mensup olduğum fırkayı Müllerle, Ristlerle karıştırarak sözlerinde esrarlı ima ile onların fikirlerini (Şiddetli gürültüler) durunuz, efendiler durunuz. Dinleyiniz. Burası fikir mücadelesi yeridir. Buraya biz fikir mücadelesi için geldik. Yoksa gürültü ve kavga için gelmedik.... Lütfen dinleyiniz.... Arkadaşlarımızın izzet ve şerefleriyle alâkalı olan işlerde imalı, müphem kelimelere lüzum görülmemelidir. Bu bir ahlâk meselesidir. Bu ahlâk meselesi memleketin gelecekteki kaderi ile alâkadardır. Eğer birbirimize karşı bu vaziyeti alırsak...

Rasih Bey (Antalya) — Sizden mi alacağız bu dersi?

Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) — Sen benden alacaksın, ben senden alacağım.

Rasih Bey (Antalya) — Ben senden alamam.

Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) — Efendim, sinirlenmeyiniz. Sinirlenmek zayıflara mahsustur. Size ne oluyor? Memleket meselesinde haksız da olsam burada söylenen sözlere hürmet edeceksiniz....» (100)

Ne var ki, gerek basında olsun ve gerekse T.B.M.M. nde S.C.F. nın katıldığı üçüncü ve son birleşim olan 15 Kasım 1930 günlü toplantıda olsun bu «üslûp»un giderek daha da ağırlaştığını göreceğiz.

V — Tartışmalarla ilgili birkaç gözlem :

S.C.F. nın öne sürdüğü görüşler ve eleştiriler ile C.H.F.

(99) aynı yerde, Celse 1, s. 18.

(100) aynı yerde, Celse 1, s. 22.

nın bunlara verdiği yanıtlar ve karşı savları, S.C.F. «olayı»nın gerçek boyutlarını, daha doğrusu içyüzünü, belirginleştirmektedir. Gerçekten de, bu görüş ve eleştirilerle bunlara gösterilen tepki, özellikle S.C.F. nin tabanı ile birlikte düşünülmürse, bu partinin kuruluşundan başlayarak kapanmasına değin ortaya çıkan gelişmelerin temel nedenlerini aydınlatıcı niteliktedir. Herşeyden önce, S.C.F. nin bir iktidar seçeneğı olarak, daha başka bir deyişle de iktidara aday bir parti kimliğı içinde daha ilk günde kendisini tanıtmış olması, burada şimdilik yalnızca değineceğimiz ama ilerde üzerinde yeniden duracağımız önemli bir olgudur. ⁽¹⁰¹⁾ Bu olgu bize ayrıca şu gerçeğı göstermektedir ki, S.C.F. «göstermelik» bir parti olarak değil, fakat tam anlamı ile bir siyasal parti niteliğinde olmak üzere siyasal yaşama atılmıştır. Öte yandan, bu gözlemimizi doğrulayan bir başka gelişim de, muhalefetin eleştirilerinin «ciddiye alınmış olması»dır. Bunun da en açık kanıtı, tartışmalardaki «üslûp» ve «şiddet»tir.

S.C.F. nin eleştirilerinin bir özelliğı de, bunların ağırlık noktasını ekonomik konuların oluşturmasıdır. Partinin en belirgin özelliğı gerçekten de bu alanda kendisini göstermektedir. Bu nedenle Tekeli ve İlkin, S.C.F. nı dünya ekonomik bunalımı karşısında Türkiye’de ekonomik siyasa arayışı açısından ele alırlarken önemli bir gerçeğı dile getirmiş olmaktadır. ⁽¹⁰²⁾ Ne var ki, bu tür eleştiriler ve konular, ekonomik sıkıntı içinde bulunan halk yığınlarında geniş yankılar uyandırmakta gecikmemiş ve bu durum da C.H.F. nin tepkisine yol açmıştır.

S.C.F. gerek programında ve gerekse öne sürdüğü görüşler ve eleştirilerde liberal bir anlayışın sözcülüğünü yapmıştır. Ancak, bunun yanı sıra çok daha yoğun olarak ve önem vererek yoksul kitlelerin sıkıntılarını dile getirmiş bulunmaktadır. Denilebilir ki, toplumun kimi kesimlerinde, S.C.F. nin «liberal» olma niteliğı unutulmuş ve toplumcu bir

(101) Bkz. Bölüm 4 / Kesim 1 / I.

(102) TEKELİ-İLKİN: a.g.k., s. 154 vd..

parti olarak görülmeğe başlanmıştır. Bu da, ilerde önemli sonuçlar doğuracak bir başka gelişimdir.

Tartışmalarda, C.H.F. yazar ve sözcülerinin, S.C.F. kurucularını, bu partinin tabanına yönelttikleri savlarla suçlamadıkları görülmektedir. (103) Buna karşılık, özellikle Fethi Bey ulusal çıkarlara karşı olduğunu düşündürecek bir biçimde suçlanmıştır ki, S.C.F. genel başkanının Gazi Mustafa Kemal'e olan yakınlığı ve özgeçmişi gözönüne alındığında bu suçlamanın nasıl yapılabildiği önemli ve ilginç bir soru olarak karşımıza çıkar. S.C.F. nın kapatılmasını incelerken üzerinde duracağımız bu konunun bu tartışmalarda kendisini nasıl göstermiş olduğuna değinmekle yetiniriz.

İsmet İnönü, S.C.F. ile ilgili bir demecinde otuz bir yıl sonra şöyle diyecektir : «Mecliste karşılıklı münakaşa safhaları olmuştur. Bu münakaşalar nihayet iktidarla muhalefet arasındaki tartışmaların hududu içinde kalmıştır. Ondan sonra bildiğiniz sert çekişmeler mahiyetini hiç bir zaman almamıştır...» (104) Gerçi, daha sonraları T.B.M.M. nde C.H.P. ile D.P. arasında çok daha sert tartışmalar geçtiği doğrudur. Ancak, bu sonraki tartışmalara bakarak, C.H.F. ile S.C.F. arasındaki tartışmaların olağan bir nitelik taşımış olduklarını söylemek, pek gerçekçi olmasa gerektir. Hele, seçimlerle ilgili tartışmaların niteliği İsmet İnönü'nün bu değerlendirmesini kesinlikle doğrulamamaktadır. (105) Gerçek olan şudur ki, C.H.F., S.C.F. nın eleştirilerini yanıtlamakla, kendisini savunmakla kalmamış, tümüyle tersine muhalefete karşı ağır suçlamalarda bulunmuştur. Göreceğimiz üzere, seçimlerden sonra bu suçlamalarını daha da ağırlaştırmaktan çekinmeyecektir. Bu noktada şunu da anımsamamız gerekir : S.C.F. nın eleştirileri vekillerden ve mebuslardan başlayarak toplumun çeşitli kesimlerinin kişisel

(103) Fethi Bey ve arkadaşlarının «irticaa»ya âlet oldukları savını ileride ayrıca inceleyeceğiz. (Bkz. Bölüm 5 / Kesim 4 / II - b)

(104) ABDİ İPEKÇİ: Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi; Milliyet, 18 Kasım 1961'de.

(105) Bkz. Bölüm 4 / Kesim 3 / V - VI.

ya da sınıfsal çıkarlarına yönelmiştir. Gerçekten de, vekillere ve mebuslara verilen emekli aylığı konusu olsun, inhisarlar konusu olsun, vergiler olsun, bunların ortaya atılmasının siyasal açıdan etkinlikleri olan çevreleri tedirgin ettiği kuşkusuzdur. Üstelik, bu konuların kamuoyuna yansımaları, halkın önünde açıkça tartışılması bu tedirginliği artırıcı bir etken olmuştur. S.C.F. nin yaşamının kısa sürmüş olmasında bu gelişmelerin payını göz önünde tutmak gerekmektedir. (106)

(106) Ağaoğlu Ahmet Beyin 9 Teşrinisani 1330 günlü Son Posta gazetesinde yayınlanmış olan «Yangın Var!» adlı yazısı, bu açıdan bakılınca oldukça ilginçtir. Bu yazıda, S.C.F. nin «Hürriyet! Kontrol. Hesap!» diyerek ortaya çıkması üzerine, «Safa mahallesinde, zevk sokağında, tüfeyliler hanında uçurum var!»; «Dalkavuklar Sokağında yangın var!» ya da «Zelzele var!» çılgınlıklarının yükselmeğe başladığı anlatılmaktadır.

Kesim İki

Fethi Beyin İzmir Gezisi ve Olaylar

I — Gezi başlarken :

Fethi Bey, bazı partili arkadaşları ile birlikte ve S.C.F. genel başkanı sıfatı ile, İzmir'den başlayan ve Aydın, Manisa, Balıkesir, Akhisar gibi yerlere de uzanan bir gezi yapmıştır. Fethi Bey bu geziye önce İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan 3 Eylül 1930'da gemiyle başlamıştır. ⁽¹⁾ Bu gezide yanında Ağaoğlu Ahmet Bey ve Tahsin Bey bulunmuş, ⁽²⁾ Nuri Bey de İzmir'de kendilerine katılmıştır. ⁽³⁾ Ağaoğlu Ahmet Beyin gelmesini Fethi Bey istemiş, ⁽⁴⁾ Tahsin Beyin geziye katılmasının uygun olacağını da Gazi Mustafa Kemal, onun bu gibi işlerde deneyimli olmasından dolayı Fethi Bey'e bildirmiştir. ⁽⁵⁾ Fethi Bey ve arkadaşları 4 Eylül 1930'da İzmir'e varmışlardır.

İşte, İzmir'den başlayan bu gezi sırasında başgösteren olaylar, S.C.F. ve Türkiye'deki çok partili siyasal yaşam için bir dönüm noktası olmuştur. Öte yandan, ülkemizin 1930 yılındaki siyasal yapısını, bu gezi sırasındaki olaylar açık bir biçimde gözönüne koymuş bulunmaktadır.

Bu geziye neden çıkmıştır? Dönemin T.B.M.M. başkanı

(1) Hâkimiyeti Milliye, 4 Eylül 1930.

(2) OKYAR: a.g.k., s. 497.

(3) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 31.

(4) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 31; OKYAR: a.g.k., s. 496.

(5) OKYAR: a.g.k., s. 497.

ve İzmir'deki olayları da Gazi Mustafa Kemal'in buyruğu üzerine soruşturmuş olan Kâzım Paşaya (Özalp) göre, Fethi Beyin bu geziye çıkmasını daha Yalova'da bulundukları sırada Gazi Mustafa Kemal kendisi kararlaştırmıştır. (6) Buna karşılık, Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey, bu geziye S.C.F. nin karar vermiş olduğunu, çünkü özellikle İzmir'den sürekli olarak çağrılar aldıklarını, parti örgütünü kurmak gerektiğini, ancak bu tasarı ve isteklerini Gazi'ye Fethi Beyin açtığını, onun da bunu kıvançla karşıladığını bildirmektedirler. (7)

Ne var ki, Fethi Bey ve arkadaşları ve hattâ Gazi Mustafa Kemal, gezi sırasında halkın S.C.F. na ters bir tepki gösterebileceğinden ve olumsuz davranışlarda bulunabileceğinden kuşkulu ve kaygılıdır. Fethi Beyin can güvenliğinin bile tehlikeye düşebileceği düşünülmektedir. Kâzım Özalp, Gazi Mustafa Kemal'in, «Fethi Bey İzmir'e gidecek, ilk defa hükümeti tenkit eden bir konuşma yapacak. Halk böyle şeylere henüz alışkın değildir. Fethi Beye karşı infial gösterebilir, fena muameleye maruz bırakabilir. Fethi Beyin emniyeti için lüzumlu tertibat alınsın.» demiş olduğunu ve bu nedenle de İzmir valisine Fethi Bey ve arkadaşlarının güvenliğinin sağlanması için telgraf çekildiğini açıklamaktadır. (8) Ağaoğlu Ahmet Bey ise, yolda gemide bulundukları sırada, Fethi Beyin, Gazi Mustafa Kemal'in, gemi limana girdiğinde eğer «husumet alâmeti» görürlerse gemiden çıkmayıp telsizle kendisine bilgi verilmesini söylediğini anlattığını belirtmektedir. (9)

Bu arada, Fethi Bey ve arkadaşları yola çıkarlarken Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) da Uşak üzerinden İzmir'e gitmiştir. (10) Fethi Beyden önce İzmir'e varan Mahmut Esat Bey, Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekmiş ve

(6) KÂZIM ÖZALP: Atatürk ve Cumhuriyet; Milliyet, 3 Kasım 1963.

(7) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 30; OKYAR: a.g.k., s. 496.

(8) ÖZALP: a.g.y.; Milliyet, 3 Kasım 1963.

(9) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 31.

(10) Hâkimiyeti Milliye, 4 Eylül 1930.

halkın Fethi Beye karşı bir hava içinde olduğunu, onun İzmir'e gelmemesinin daha iyi olacağını bildirmiştir. (11)

Bu gezinin başlangıcı ile ilgili olarak önemli ve ilginç bir noktayı daha belirtmek gerekiyor. Okyar'ın kendi sözleriyle «[Gemide] yolcular arasında isim ve kıyafet değiştirmiş M.E.H. (Millî Emniyet Heyeti) mensuplarının da bulunduğu» daha sonra anlaşılmıştır. (12)

II — İzmir'deki karşılama :

4 Eylül 1930 günü gemi İzmir limanına yaklaşırken Ahmet Ağaoğlu içinde bulundukları psikolojik durumu şöyle anlatmaktadır :

«Vapur ilerliyordu. Uzaktan şehir gözükmeye başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştur! Acaba Mahmut Esat Beyin haberi doğru olmasın?..

Doğrusu ikimiz de söylemeksizin içimizden endişeye düştük.

Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor! Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızda bu sualler ile meşgul iken bize doğru gelen kayık kfilesinden muazzam bir (hurra!), bir (Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!) nidaları yükseldi. Müsterih olduk. Şimdi şehri emniyetle seyrediyorduk.» (13)

Fethi Bey ise :

«...liman, küçük vasıtalarla ana-baba günü, mahşer nümunesi halinde idi. Bütün şehir çevresi ile birlikte ayağa kalkmıştı....» (14)

demektedir.

Cumhuriyet gazetesi de bu karşılama ânını şöyle anlatmaktadır :

«.... Sandalla gelip vapura atlayanlar Fethi Beye sarılıyorlardı. Birçokları ağlıyor.... Rıhtımda, üzerine vukuubulan

(11) A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 31.

(12) OKYAR : a.g.k., s. 497.

(13) A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 32.

(14) OKYAR : a.g.k., s. 498.

ilk te hacümde Fethi Beyin ceketi yırtıldı. Bu esnada denize düşenler, ezilenler ve çığnänenler de oldu. Davullar, zurnalar çalınıyordu. Kalabalık arasında müşkilâtla çıkarılan Fethi Bey hazırlanan süslü bir otomobile bindirildi....» (15)

Halkın bu coşkun gösterisi ve Fethi Beyi candan kucaklayışı, bazı C.H.F. yandaşlarının birtakım karşı gösteri ve eylemleri sonucunda bazı olayların çıkması doğrultusunda gelişmiştir. Ancak, Fethi Bey ve arkadaşları daha İzmir'e gelmeden önce de bazı olayların çıkmış olduğu görülmektedir. Ağaoğlu'nun «Serbest Fırka Hatıraları»nda yazdığına göre, kendilerini karşılamaya gelen halkın sabrını tüketmek için geminin gelişi üç saat geciktirilmiş, S.C.F. yöneticilerini gemiden alıp karaya getirmek için tutulmuş olan bir motörü polis işlettirmemiş, bir gurup halkın elinde bulunan bayrak polisçe alınmak istenmiş, bu nedenle çıkan itişip kakışma sırasında ise bir polis memurunu halk denize atmıştır. (16) Hâkimiyeti Milliye gazetesinin öne sürdüğüne göre ise, İzmir'de çıkan S.C.F. yanlısı gazeteler, Fethi Beyin İzmir'e gelişinden yararlanarak iki gün boyunca halkı kıskırtmışlar, bir oteli de zorla bayraklarla donatıp süslemişlerdir. (17)

Bununla birlikte, Fethi Bey ve arkadaşları limandan, kalacakları otele gidinceye değin bir olay olmamıştır. Ancak, otele büyük bir kalabalık arasında, coşkun gösterilerle, bindikleri otomobilin camları kırılıp tavanı çökerek, kalabalık arasından zorlukla geçilerek varılabilmektedir. Fethi Bey, oteldeki bir odanın penceresinden yolda toplanmış olan halka kısaca seslenerek, şimdi dağılmalarını, ertesi gün vereceği söylevi dinlemeğe gelmelerini söylemiş ve kalabalık da «Yaşasın Gazi», «Yaşasın Fethi Bey» sesleri arasında dağılmaya başlamıştır. (18)

(15) Cumhuriyet, 5 Eylül 1930.

(16) s. 32.

(17) Hâkimiyeti Milliye, 5 Eylül 1930.

(18) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 33.

III — Olaylar :

(a) İzmir valisinin engellemesi :

O gün otelde parti örgütünün kimlerden oluşturulacağı konusu konuşulmuş, bazı gazetecilerle görüşülmüştür. Ancak, bu arada İzmir valisi Kâzım (Dirik) Fethi Beye bir yazı göndererek, güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini, bu nedenle ertesi gün vereceği söylevden vazgeçmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine, Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek bu durumu bildirmek istediğinde ise postahane telgrafı çekmeği reddetmiştir. Fethi Bey valiye başvurarak bu telgrafın gönderilmesi için ısrar edince, ancak birtakım yazışmalardan sonra telgraf zorlukla çekilebilmiştir. Gazi Mustafa Kemal bu telgrafı hemen yanıtlamıştır. Gazinin telgrafı şöyledir : (19)

İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Beyefendi Hazretlerine (sureti Başvekil'e, Dahiliye Vekiline, İzmir Valisine)

Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli bana bildireceksin.

Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lâzım olan tedbirleri almakla mükelleftirler.

GAZİ

Gazi Mustafa Kemal'in bu telgrafı üzerine artık Fethi Bey, İzmir halkına seslenebilecekti. Ancak, Fethi Bey bu yazışmalar sırasında söylevini daha önce bir gün sonraya ertelemiş bulunuyordu. (20)

(b) Gösteriler ve halka ateş açılması :

Ertesi gün halk gene Fethi Beyin kaldığı İzmir Palas otelinin çevresinde toplanmıştır. Buna karşılık, C.H.F. da bir karşı gösteri düzenlemiştir. C.H.F. Denizli mebusu Haydar Rüştü Beyin ise, İzmir'de yayınlanan Anadolu gazetesinin o günkü, yani 5 Eylül 1930 günlü sayısında S.C.F. aleyhinde

(19) A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 34-35; OKYAR : a.g.k., s. 499.

(20) A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 36.

bir yazısı çıkmıştır. C.H.F. nın bu karşı gösterisi ve bu yazı üzerine, S.C.F. nı tutan halk kitlesi, önce Anadolu gazetesi, sonra da C.H.F. binası önünde protesto gösterilerinde bulunmuştur. Bu arada C.H.F. ndan Sabri Bey, parti binasından halka «namussuzlar» diye bağırınca halk binanın camlarını taşlamış ve kırmış, arkasından da, Anadolu gazetesi basımevine doğru yürüyüşe geçmiştir. Bu arada güvenlik güçleri ateş açmış, halktan yaralananlar olmuş, bir çocuk vurularak ölmüştür. Haydar Rüştü Bey bir yere gizlenerek polisçe korunmaya alınmış, ayrıca bir jandarma birliği halkı dağıtmak için havaya ateş açmıştır. Halk bu ateşe, taş atarak karşılık vermiştir. (21)

Ahmet Ağaoğlu, bu olaylarla ilgili olarak, «Kalabalığın bu hareketini anlatmak için şurasını ilâve etmeliyim ki gazete o gün çıkardığı nüshasında İzmir halkını şiddetle tahrik etmişti. Bundan müteessir olan halk matbaaya doğru yol alıyor ve matbaanın önüne gelirken bazı nümayişlerde bulunuyor. Eğer iş bununla kalmış olsa idi ne âlâ! Fakat ne çare ki böyle olmadı. Matbaanın iç tarafına saklanmış olan polis neferleri halkı korkutmak için olacak, kalabalık üzerine tabanca boşaltmaya koyulmuş ve atılan kurşunlardan biri on dört yaşında mektepli bir çocuğa rastgelerek öldürmüştü.» (22) demektedir. Cumhuriyet gazetesi muhabiri ise olaydan hemen sonra gazetesine telgrafla verdiği haberde: «Halk taş atmakta devam ediyordu. Bir polisin başı yarılınca komser muavini halka ateş açtı. On iki yaşında bir çocuk vuruldu ve öldü. Yedi yaralı vardır. Bu ölüm halkı biraz korkuttu. Mamafih halk mukabeleye başladı. Ceman on beş yaralı vardır.» (23) diyerek olanları anlatmaktadır.

C.H.F. nın bir yayın organı olmasına karşın, olayı oldukça yansız bir biçimde veren Cumhuriyet gazetesine karşılık, Hâkimiyeti Milliye gazetesi, halkın polise ve jandarmaya karşı silâh kullandığını, bunun üzerine güvenlik güçleri-

(21) Akşam; Cumhuriyet; Hâkimiyeti Milliye ve Yarı, 6 Eylül 1930.

(22) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 37.

(23) Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

nin ateş açtığını öne sürmektedir. (24) Ancak, güvenlik güçlerinden silâhla yaralanan olmadığı gibi, olaylar sırasında silâhla yakalanan bir kimse bulunmadığı görülmektedir.

Fethi Okyar ise anılarında çok daha başka bir açıdan bu olayı değerlendirmektedir. Okyar'a göre, olay önceden plânlanmıştı. Şöyle diyor : «İzmir, zannediyorum ki o güne kadar görmediği kalabalıklı sâkin ve şuurlu, bu sesleniş dinlemek hasreti içinde idi. Nitekim, böyle başladı, fakat halkın üzerine mihrakı meçhul denilen hazırlıklı kişilerle yapılar ateş sonu, genç bir mektepli öldü.» (25)

Halk, bu ölüm olayı ve yaralamalar üzerine dağılmıştı. Topluca ve başlarında ölen çocuğun babası olduğu halde, bu olaylardan habersiz olarak otelde bulunan Fethi Beye koşmuşlardır. Çocuğun ölüsü, babasının kucağındadır. Baba, çocuğunun ölüsünü Fethi Beyin ayaklarının dibine bırakarak, çocuğunun yalnızca bir kurban olduğunu, fakat, Fethi Beyin kendilerini kurtarması gerektiğini söylemiştir. (26) Fethi Bey bu olayı anılarında şöyle anlatmaktadır :

«.... babası, oğlunun kanlı naaşını bana getirerek, 'Bu, hürriyet yolunda şehittir. Kurtar bizi.' dedi. Bu, şahsi bir dilek değildi. Çok, çok ağır iktisadi şartlar ve yaşama mücadelesi veren halkın, hür, rahat, refahlı hayat hasretinin trajik ifadesi idi.» (27) (28)

Bu olay üzerine, Fethi Bey otelin balkonundan halka seslenerek dağılmalarını istemiştir. Güvenlik güçlerinin de

(24) Hâkimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930.

(25) OKYAR: a.g.k., s. 499.

(26) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 37; OKYAR: a.g.k., s. 499.

(27) OKYAR: a.g.k., s. 499.

(28) Ahmet Ağaoğlu da bu olayı şöyle anlatmaktadır: «....Kalabalığın ortasından ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birden bire Fethi Beyin ayaklarının dibine atarak, 'İşte size bir kurban, başaklarını da verimiz. Yalnız sen bizi kurtar.' Dedi ve ağlayarak kendisi de Fethi Beyin ellerine sarıldı. Manzara müthiş, tüyler ürpertici idi. Kanlara boyanmış körpe mektepli çocuk Fethi Beyin ayakları altında son nefesini veriyordu.... Fethi Beyin gözleri yaşarmış, bazıları hüngür hüngür ağlıyorlar!» (A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 37-38).

gerekli önlemleri almaları karşısında otel çevresinde kalabalık dağılmıştır. (29)

Fethi Bey, İzmir söylevini 7 Eylül 1930'da elli bin kişiyi aştığı anlaşılan bir halk kitlesi önünde söylemiştir. (30)

(c) Grevler :

5 Eylül'deki olaylardan sonra, 6 Eylül sabahından başlayarak, İzmir'deki işçilerin greve gittikleri görülmektedir. Olayların gelişimi, bu grevlerin Fethi Beyi desteklemek ve bir gün önceki ölüm olayını protesto etmek ve bu arada ücretlerin de arttırılmasını istemek üzere başlatıldığını göstermektedir.

6 Eylül sabahı saat 08.00 sıralarında liman boşaltma ve yükleme işçilerinin greve gideceklerine ilişkin söylentiler çıkmış ve gerçekten de bu işçilerin bir bölümü öğleye değin işlerini bırakmışlardır. İçlerinden bir gurup işçi ise, Fethi Beyin kalmakta olduğu İzmir Palas oteline giderek S.C.F. için gösterilerde bulunmuşlardır. (31) Liman işçilerinin toplandığı bölgeye askerî birlikler gönderilerek, 1. ve 2. Kordon, Gazi Bulvarı, Belvis ve Pasaport yöreleri «her ihtimale karşı» tutulmuştur. (32)

Ne var ki, 8 Eylül sabahı bu kez İzmir incir işçileri greve gitmişlerdir. Ücretlerinin arttırılmasını da isteyen ve sayılarının beş bin kişi olduğu bildirilen işçiler toplanarak gösteri yapmaya başlamış, bunun üzerine güvenlik güçleri silâh kullanmış ve sekiz işçi yaralanmış, ancak grev sona erdirilememiştir. (33) Ertesi gün ise, Şerif Remzi Beyin incir deposunda çalışan işçiler greve başlamışlar, bu grev incir kooperatifi başta olmak üzere başka yerlerde çalışan işçiler arasında da yayılmış, buralardaki işçi de greve katılmıştır. Yemiş Çarşısı hammallarının da greve katılmış ol-

(29) Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

(30) Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

(31) Hâkimiyeti Milliye ve Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

(32) Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

(33) Cumhuriyet, 9 Eylül 1930.

dukaları anlaşılmaktadır. ⁽³⁴⁾

Alınan sert önlemler karşısında bu grevler uzun sürmemiş ve bir protesto gösterisinden öteye geçememiştir.

(d) Kovuşturma ve tutuklamalar :

İzmir'de ortaya çıkan bu olaylar üzerine hükümet ve valilik kovuşturmaya geçmiş ve bazı Serbest Fırkalılar ya tutuksuz, ya da tutuklu olarak mahkeme önüne çıkarılmışlardır.

Hâkimiyeti Milliye gazetesi 7 Eylül gününe değin otuz altı kişinin tutuklandığını bildirmektedir. ⁽³⁵⁾ Ayrıca işçiyi yasa dışı greve kışkırtma suçundan on dört kişi tutuklanmıştır. ⁽³⁶⁾ Fethi Bey için gösteri yapan işçilerin ileri gelenleri hakkında da soruşturmaya başlanmış, bunların bir bölümü yakalanarak Cumhuriyet Savcılığına verilmiştir. ⁽³⁷⁾

Bütün bunlardan daha önemlisi ise, S.C.F. nı destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazışları müdürlerinin tutuklanmış olmasıdır. 14 Eylül günü, Yeni Asır gazetesi yazarı Behzat Arif ve yazışları müdürü Abdullah Abidin, Hizmet gazetesi başyazarı Zeynel Besim ve yazışları müdürü avukat Kadızâde Bedri Beyler, «hükümetin manevî şahsiyetini tahkir» ettikleri savı ile tutuklanmışlardır. Buna karşılık, C.H.F. nı tutan Anadolu gazetesi yazışları müdürü İbrahim Bey, Fethi Bey hakkında uydurma yayın yapmak savı ile soruşturma açılmış, ancak tutuksuz olarak yargılanması kararlaştırılmıştır. Bu gazetenin başyazarı Haydar Rüştü Bey, C.H.F. ndan mebus olduğundan hakkında soruşturma yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması bakımından T.B.M.M. ne Cumhuriyet Savcılığınca başvurulmuştur. «Uydurma haber», bu gazetenin, Fethi Beyin söz etmemiş olduğu halde «şark ahvali»ni söz konusu etmiş olduğunu yazmış olmasıdır. ⁽³⁸⁾

(34) Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

(35) Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

(36) Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

(37) Hâkimiyeti Milliye, 7 Eylül 1930.

(38) Hâkimiyeti Milliye, 16 Eylül 1930.

Fethi Beyin İzmir ve çevresine yapacağı gezi ilk andan başlayarak C.H.F. nı kaygılandırmış ve bu geziye karşı bir takım önlemler alınmak istenmiştir. Mahmut Esat (Bozkurt) ın İzmir'e Fethi Beyden hemen önce ulaşmış bulunması bu önlemler zinciri içinde düşünülmelidir. Bu gezinin C.H.F. nı neden kaygılandırmış olduğunu bu partinin bir mebusu olan Necmeddin Sadık (Sadak), İsmet Paşanın Sivas söylevine bir yanıt oluşturan söylevini vermek için Fethi Beyin İzmir'i seçmesinin nedeni olarak, bu bölgenin ekonomik bunalımdan en çok etkilenen yer olmasını göstererek, ister istemez açıklamış bulunmaktadır. (39) Gerçekte, C.H.F. yöneticilerinin Fethi Beyin İzmir'e gelmesi ile S.C.F. na halkın gösterdiği desteğin somut olarak ortaya çıkacağını önceden anlamış oldukları bellidir. Nitekim, Mahmut Esat Beyin, Fethi Beyin İzmir'e gelmesini önlemek için, Gazi Mustafa Kemal'e telgraf çekmiş olmasını, kanımızca, bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Ancak, gördüğümüz gibi, bu telgraf, Fethi Beyin İzmir'e gelmesini engelleyememiştir. Öte yandan, Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Beye gönderdiği telgrafında da açıkça belirtildiği gibi, bu söylev Fethi Beye verdirilmek istenmemiş olması da gene aynı açıdan düşünülmesi gereken bir başka olaydır.

Bunun yanı sıra, C.H.F. sözcüsü durumunda bulunan basında, S.C.F. nın İzmir'de gördüğü kitlesel ve sıcak destek, işin en başından beri kamuoyuna bambaşka bir biçimde yansıtılmaya çalışılmıştır. Fethi Bey ve arkadaşlarını karşılayanları, gösteri yapanları aşağılatıcı ve sayıca az oldukları biçiminde tanıtmaya uğraşılmıştır. Örneğin, Hâkimiyeti Milliye gazetesine göre, «Bu tecavüzlerin belli başlı âmilleri Çakır arabacı Ahmet, Tatar Osman, Kaçakçı Sait, Ahmet, Şen Gazinosundan garson İngiliz Hakkı, Kaçakçı Yakup, Kör Sait, Şefik, Hırsız Cafer, sabıkalı arabacı Salih, sabıkalı Çiftekafe Ahmet ve sabıkalı yankesici Altındış Recep, Dişçi Adnan, devriâlem seyyahı diye kendine ad takan

(39) NECMEDDİN SADIK: «İzmir Nutku»; Akşam, 9 Eylül 1930.

Hayrettin'dir.»⁽⁴⁰⁾ Gene aynı gazetenin bir başka haberine göre, «Fethi Beyi hâmil olan Konya vapuru saat tam on üçte İzmir'e muvassalat etti. O sırada limanda iki büyük seyyah vapuru daha vardı. Bu, limanda göze çarpan bir kalabalık yaptı. Fethi Beyin istikbâli bütün dedikodulara rağmen parlak olmadı. Halk, bazı muharrikler müstesna olmak üzere nümayışlere tamamiyle lâkayd idi. Hattâ merak saikasıyla sahilde toplanan halkı iki defa şapkası ile ve sandaldan selâmlayan Fethi Beye kimse cevap vermedi.»⁽⁴¹⁾ Cumhuriyet gazetesinde ise, bu gazetenin kendi muhabirinin Fethi Beyin karşılanışına ilişkin verdiği haberin niteliğine ve elli bin kişiden söz etmiş olmasına karşın, Yunus Nadi, bu kalabalığın yapay olduğunu, gerçekte mevsim nedeniyle İzmir'de bulunan işçilerle meraktan oraya toplananlardan oluştuğunu yazarak aynı tutumu sergilemiş bulunmaktadır.⁽⁴²⁾

Bir çocuğun ölümü ile sonuçlanan olaylar üzerine Başvekil İsmet Paşa basına verdiği demecinde şöyle demiştir :

«Siyasi fikir münakaşalarının zabıta hâdiseleriyle karışması bahasus bahsettiğiniz feci vakaların zuhuruna meydan vermesi çok şayanı teessüf, çok teessürü mucip bir şeydir. Müsebbiplerin takip olunması muhakkaktır. Şüpheden emmem ki bu hâdiseler müfritlerin ve maksatlarını gizleyenlerin araya karışmalarından çıkmış olacaktır. Kanuna muhalif olan hareketleri, zabıta ve adliye bittabi takip edecektir ...»⁽⁴³⁾

Ne var ki, kovuşturulan ve yasalara aykırı sayılan davranışlar, yalnız S.C.F. nı destekleyen halkın eylemleri olmuştur. Gazetecilerin tutuklanmaları ise, İsmet Paşanın bu demecinin yerel yöneticilerce nasıl anlaşılmış olduğunu belgelemektedir.

Fethi Bey ise, İzmir olayları üzerine Gazi Mustafa Ke-

(40) Hâkimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930.

(41) aynı sayı.

(42) YUNUS NADI: «İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası»; Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

(43) Hâkimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930.

mal'e uzun bir mektup yazarak olanları anlatmıştır. (44) Bu aşamada Kâzım Paşanın (Özalp) olaya el koymuş olduğunu görüyoruz. Kâzım Özalp bu konuda şöyle demektedir :

«Bu hâdiseler olurken ben Balıkesir'de idim. İsmet Paşa telefon etti, 'Atatürk konuşmak istiyor' dedi. Atatürk meseleyi anlattıktan sonra, 'Vali başka türlü yazıyor, kumandan başka türlü yazıyor, Fethi Bey başka türlü yazıyor, Mahmut Esat başka türlü yazıyor, Halk Fırkası başka türlü yazıyor. Sen oraya git, hakikati anla ve derhal bana bildir' dedi.... İzmir'e geldiğimde Atatürk'e değişik değişik rapor veren zevatı topladım, hepsinin raporunu ortaya çıkarttım ve yüzleştirdim. Raporlarda hepsi birbiri aleyhinde laflar etmişlerdi. Vali, Fethi Bey için 'etrafına bir sürü çapulcu toplamış' diyor, Fethi Bey ise Mahmut Esat'ın sarhoş olduğunu belirtiyordu. Raporlardaki bu ifadelerin meydana çıkması üzerine tabii büyük bir münakaşaya tutuştular. Onları yatıştırıp iddialarında mübalağaları tespit edip bir zabıt tuttum ve Atatürk'e yolladım.» (45) (46)

Gazetecilerin tutuklanmaları üzerine de, S.C.F. Merkez Ocağı 15 Eylül 1930'da bir bildiri yayınlarak bu durumu kinamış ve bunun «matbuat hürriyetine henüz hükümetçe tahammül edilemediğini» gösterdiğini açıklamıştır. Ayrıca, iktidar gazetelerinin halkı kışkırtıcı ve yasalara aykırı yayınları gözler önünde dururken ve İzmir'deki olayları bu gazetelerin yayınlarının yol açtığı açıkça ortada iken bunlar hakkında bir işlem yapılmayarak «Teşkilâtı Esasiye Kanununun millete bahş ve temin etmiş olduğu tabii ve mukaddes bir hakka istinaden selâhiyetlerini istimal edenleri tevkife kalkışmak Türk Cumhuriyeti ve bu Cumhuriyet'in temin ettiği matbuat hürriyeti namına protesto edilecek bir vakıadır.» denilmiştir. (47) Bunun hemen arkasından Nuri Bey, verdiği demecinde, bu tutuklamalarının kendilerini son

(44) Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

(45) ÖZALP: a.g.y., Milliyet, 3 Kasım 1963.

(46) Özalp'ın bu anlatımından, olayları gereğince soruşturmadığı, yalnızca bu kişileri dinlemekle yetindiği anlaşılmaktadır.

(47) Hâkimiyeti Milliye, 16 Eylül 1930.

derece üzmüş olduğunu, hükümetin basın özgürlüğüne saygı göstermek zorunda bulunduğunu belirttikten sonra «hükümetin Halk Fırkası ile elele vererek fırkamızın inkişafına mani olmak için her türlü tedbirlere tevessül ettiklerine şüphe yoktur. İzmir seyahati münasebetiyle gezdiğimiz yerlerin çoğunda bunun canlı misallerini gördük. Hükümet memurları Halk Fırkası erkânı gibi ve Halk Fırkası erkânı da hükümet memurları gibi hareket ediyorlar ve ellerinde mevcut bütün hükümet ve fırka teşkilâtını, Serbest Fırkanın inkişafına mani olacak şekilde kullanıyorlardı» demiştir. (48)

İzmir olayları, C.H.F. ile S.C.F. nın karşılıklı konumunu, herhangi bir uzlaşma olanağını da ortadan kaldıracak ölçüde, belirginleştirmiştir. Ne var ki, bu olaylar, C.H.F. nın S.C.F. na karşı yönelttiği ağır ve yöntemli bir kampanyanın yalnızca bir bölümünden başka bir şey de değildir. (49)

V — İzmir olayları üzerine bir değerlendirme :

İzmir olayları, S.C.F. için bir dönüm noktasıdır. Fethi Beyin İzmir'den başlayan bu gezisinin C.H.F. için tek bir anlamı vardı; o da, Kâzım Özalp'ın deyişiyle şudur : «Gerçek olan şuydu ki, Fethi Beyin gelişiyile İzmir'de Halk Fırkası erimişti. Ve Fethi Bey seyahatine İzmir'den Balıkesir'e doğru devam ederken her geçtiği yerde Halk Fırkasını söndüre söndüre gitti.» (50) İşte, bunun için olsa gerek, Yunus Nadi, bu geziye bir neden bulunmadığını, T.B.M.M. nde ve

(48) Cumhuriyet, 16 Eylül 1930.

(49) İzmir'den sonra Fethi Beyin sürdürdüğü gezisinde yer yer başka olaylar da olmuştur. Örneğin, 11 Eylül'de Akhisar'da Fethi Beyi karşılayanlar arasında siyah bez üzerine Arapça olarak «Lâilâheillallah» yazılı bir bayrak taşıyanlar bulunduğu savı ile soruşturma açılmış (Hâkimiyeti Milliye, 13 Eylül 1930), Balıkesir'de Fethi Beyin rozet biçiminde basılmış resimlerini satan bir kişi tutuklanmış, halkın yakalarına takmış olduğu bu resimleri polis toplamağa kalkınca resimleri vermediği için halktan otuz kişi de ayrıca tutuklanmıştır (Akşam, 13 Eylül 1930).

(50) ÖZALP: a.g.y., Milliyet, 3 Kasım 1963.

basın aracılığı ile S.C.F. nın görüşlerini açıklamasının daha yerinde olacağını yazmıştır. ⁽⁵¹⁾

Önemli bir gerçek, halkın S.C.F. nı Ege'de bu denli destekleyeceğini, ona koşacağını, hemen hemen hiç kimsenin önceden kestirememiş olmasıdır. Gazi Mustafa Kemal dahi, Fethi Beyi halktan korumak için güvenlik önlemlerinin alınmasını istemiş, Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey limanda toplanan kalabalığın kendilerine karşı mı, yoksa yana mı olduğunu son ana değin bilememiştir. İşte, S.C.F. na halkın gösterdiği bu yakınlık, C.H.F. nı ve bu partinin atamış olduğu yerel yöneticileri bir panik havası içinde hırçınlığa, baskıya ve yasal olmayan yollara yönelmeğe itmiştir. Herşeyden önce, ne İzmir valisinin ve ne de kolluk güçlerinin, olaylar karşısında yansız davranmamış oldukları açık bir gerçektir.

Elimizde kolluk güçlerinin yansız olmadıklarını çok açık bir biçimde kanıtlayacak bilgiler bulunmaktadır. Olayların gelişimi de, bu yanlı tutumun başlı başına bir kanıtı niteliğindedir. Ancak, C.H.F. sözcüsü Anadolu gazetesinin yazışları müdürünün beraatine ilişkin kararın gerekçesi —S.C.F. nı destekleyen gazetecilerin tutuklanmış oldukları da anımsanırsa— bu konuda çarpıcı bir kanıt oluşturmaktadır. Gazete, Fethi Bey söylevinde böyle bir konuya hiç değinmemiş olduğu halde doğudaki durumun yakında düzeleceğinden söz ettiğini yazmış olduğu için bu dâva açılmıştır. Savunma sırasında, Fethi Beyin bu konuya değindiğinin polisçe tutulan tutanaklardan öğrenilmiş olduğu öne sürülmüş ve mahkemece bu tutanaklar incelendiğinde bu savunmanın doğru olduğu görülerek beraat kararı verilmiştir. ⁽⁵²⁾ Oysa, Fethi Beyin İzmir söylevi hemen hemen bütün gazetelerde aynen yayınlanmış bulunmaktadır. Şu halde, polisin gerçek dışı bir tutanak düzenlemiş olduğu apaçaktır.

Yerel yöneticilerin tutumlarının C.H.F. yazar ve sözcü-

(51) YUNUS NADİ: «İzmir Hâdiseleri»; Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

(52) Hâkimiyeti Milliye, 1 Teşrinisani 1930.

lerince alkışlarla karşılandığı ve onlara cesaret verildiği de görülmektedir. Örneğin Falih Rıfkı (Atay) ya göre, «Karşı fırka çıktı diye kanunî mesuliyetler taksim edilmiş değildir... Kanunlar karşısında imtiyaz ve muaflık yoktur... Kanun müdahalesini zulüm ve politika gibi göstermek memlekette fikir ve tenkit hürriyetinin devam ve emniyetini isteyenlerin çekinecekleri bir tabiye olmamalıdır.» (53) (54)

Fethi Beyin İzmir gezisi, C.H.F. na, hiç olmazsa Ege'de halkın desteğini ve güvenini yitirmiş olduğunu, bir genel seçim sonucunda iktidarı da yitirebileceğini göstermiştir. Oysa, C.H.F. yedi yıl boyunca kendisine bağlı bir yönetici kadrosu oluşturmuş bulunuyordu. «Bürokrasi», C.H.F. ndan yarıydı. C.H.F. nın bir seçimden yenilgiyle çıkması bu bürokrasinin de belki sonu olacaktı. Bu nedenle, bürokratlar, Fethi Beyin İzmir gezisi sırasında bu gerçeğin bilincine varmıştır dersek yanılmamış olacağımızı sanıyoruz.

Bir yabancı gözlemci olarak, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Grew'in kendi dışişleri bakanına bu olaylarla ilgili mektubundan aldığımız şu satırlar bu gerçeği çok iyi yansıtmaktadır :

«Türkiye'nin liderleri, Fethi Beyin İzmir'de gördüğü sıcak kabulden son derece hayrete düştüler. Mahalli otoritelerin akılları başlarından gitti. Kendisinden hiç hoşlanılmayan Adalet Bakanı Mahmut Esat'ın da herhalde bu karışıklıklarda hissesi var. O sırada kendisi İzmir'de bulunuyordu ve hiç şüphesiz mahalli otoriteler, Halk Partisi uğruna neler yapabileceklerini kendisine göstermek çabasına düştüler. Polis kalabalığa karşı akılsızca muamele yaptı ve tatsızlığın çoğu işte bundan çıktı...» (55)

Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın 21 Eylül'de vekillikten çekilmiş olması ilginç olsa gerektir. Hele, Mahmut Esat

(53) FALİH RIFKI: «Mazlum ve Maznun»; Hâkimiyeti Milliye, 17 Eylül 1930.

(54) Buna karşılık, Yunus Nadi, gazetecilerin tutuklanmış olmalarını eleştirmekte ve «mutlaka bir muhakeme lâzım ise tevkihsiz de olabilir» demektedir. (YUNUS NADI: «Tevkifat»; Cumhuriyet, 16 Eylül 1930).

(55) GREW: a.g.k., s. 108.

Beyin istifa dilekçesinde S.C.F. ndan da söz etmesi önemli bir gelişimdir. İstifa dilekçesinde şöyle demiştir : «...Yeni fırkanın memleketimizde ittihaz ettiği ve böyle giderse Türk milleti ve inkılâbı için vahim olabileceği fikrinde bulunduğum son hâdiseler ve cereyanlar karşısında bu eski düşüncem daha fazla kuvvetlendi.» Mahmut Esat Bey, ayrıca, S.C.F. nın yarattığı ve sağladığı «bilhassa mevcut vaziyet ve kazançlara karşı vekillik kayıtlarından âzade olarak mücadele» için istifa ettiğini açıklamış bulunmaktadır. (56)

Gazetecilerin tutuklanmasına karşı olan Yunus Nadi'nin gazetesinde bu istifanın sevinçle karşılanması ve Mahmut Esat Beyin basın özgürlüğünün «en büyük düşmanlarından biri» (57) olarak nitelendirilmesi ise S.C.F. nın bir süre daha yaşayacağını bir belirtisi olmuştur diyebiliriz. (58) Ne var ki, S.C.F. nı artık zor günler beklemektedir.

(56) Cumhuriyet, 22 Eylül 1930.

(57) aynı gazete.

(58) Cumhuriyet'in 22 Eylül 1930 günlü sayısında bu istifa şu başlık ve alt-başlıklarla verilmiştir: «Elhamdüllâh! / Adliye vekili nihayet istifaya mecbur oldu / İsmet Paşa bir kere daha kuvvetlendi, Fethi Bey mühim bir vesile kaybetti.»

Kesim Üç

Belediye Seçimleri

I — S.C.F. nın seçimlere girmesi :

S.C.F. ile C.H.F. arasındaki tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar sürerken ve Fethi Beyin İzmir'den başlayan yurt gezisinden sonra parti Belediye Seçimlerine katılmak durumu ile karşı karşıya kalmıştır. O dönemde yapılan seçimlerde izlenen yöntem gereğince, seçimler ülke çapında bir gün içinde değil, fakat il il, ilçe ilçe birbirini izleyen günlerde ve bir yerde de seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılan bu seçimlere daha henüz birçok yerlerde örgütlenememiş olan S.C.F. nın girmiş olmasının yerinde bir davranış olup olmadığı tartışılmalıdır. Fethi Okyar, anılarında, bu seçimlere neden girdiklerini şöyle açıklamaktadır : «Burada, daha sonra tenkit edilmiş ve şekil olarak bakıldığı zaman tenkitlerin haklı olduğu bir mevzua cevap vereceğim : Neden teşkilâtımızı tamamlamadan belediye seçimlerine girdik? Bunun muhtelif sebepleri vardır : Ruhî ve fiilî... Ruhî sebepler, fırkamızın felsefe ve prensipleriyle alâkalıdır : Biz, re'y-i âmm — TEK DERECELİ seçimi ve buna KADINLARIN KATILMASINI istiyorduk. Bu iki temel talebimiz, fırkamızın kurulmasından sonra İLK DEFA, 1930 belediye seçimlerinde tatbik ediliyordu. Teşkilâtımız noksan diye bu tatbikin dışında kalamazdık. Gazi, seçimler dolayısıyla : — İşte... Hem tek de-

receli ve hem de kadınların iştirak ettiği bir seçim meydanı... Kendinizi gösterin bakalım, demişti...» (1)

Buna karşılık, Atatürk'ün genel sekreterliğini yapmış olan Hasan Rıza Soyak, S.C.F. nın bu seçimlere katılmasını onun istemiş olduğunun doğru olmadığını öne sürmektedir. Soyak'ın anlattığına göre, bir gece Yalova'da birlikte bulundukları bir sırada Tahsin (Uzer), Gazi Mustafa Kemal'den İstanbul belediye seçimlerine partisinin de katılması için ondan izin istemiş, Gazi önce buna hayret etmiş, fakat Tahsin Bey bu seçimi mutlaka kazanacaklarını söyleyince o halde katılabileceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine de Tahsin Bey, Fethi Beye, «İstanbul belediye intihabına iştirak etmeniz, Reisicumhur hazretlerinin iradeleri iktizasındandır.» biçiminde bir telgraf çekmiştir. (2) Ahmet Ağaoğlu ise, anılarında, S.C.F. nın bu seçimlere girmesini bizzat Gazi'nin önermiş olduğunu «fırka reisi» ile «kâtibi umumî»den (Fethi Beyle Nuri Beyden) duyduğunu yazmaktadır. (3) Ağaoğlu'nun kendi kanısı, Gazi Mustafa Kemal'in böyle bir istekte bulunmasının «pek muhtemel» olduğudur. (4) Soyak'ın anıları yayınlandığında Okyar'ın anıları henüz yayınlanmamış bulunuyordu. Fakat, Fethi Okyar, bu konuyu kesin bir anlatım içinde açıklamış olduğu gibi, ayrıca, Gazi'nin kendisine gene o günlerde, «Eğer siz kurulmamış ve intihâbata katılmamış olsaydınız, tek dereceli ve kadınların da katıldığı seçimlerin kendisinden evvelkilerden şaklı farkı olurdu. Halbuki şimdi iki fırka prensip ve felsefeleriyle mücadele edecek.» demiş olduğunu da belirtmektedir. (5) Herşeye karşın kesin olarak şunu söyleyebiliriz ki, Gazi Mustafa Kemal, S.C.F. nın bu seçimlere girmesini, kendisi önermemiş olsa bile, uygun bulmuştur.

Buna karşılık, Ağaoğlu Ahmet Beyin bu seçimlere girilmesine karşı olduğu görülmektedir. Ağaoğlu'nun anıla-

(1) OKYAR: a.g.k., s. 509-510.

(2) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 425.

(3) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 24.

(4) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 25.

(5) OKYAR: a.g.k., s. 510.

rında açıklandığına göre, bir yandan parti örgütünün kurulması işi sürdürülürken, bir yandan da seçimlere girilmesi hiç de uygun bir davranış olmamıştır. Ona göre, önce örgütlenme işi bitirilmeliydi. Ancak bundan sonra yapılacak seçimlere katılmak olanağı bulunabilirdi. (6)

Ne var ki, S.C.F., kendisi için «sonun başlangıcı» olacak olan bu seçimlere katılmış ve bu seçimler Türkiye'nin siyasal gelişiminde acı izler bırakmıştır.

II — S.C.F. nın adayları (İstanbul, İzmir ve Adana) :

S.C.F. nın İstanbul, İzmir ve Adana illerinde belediye seçimleri için göstermiş olduğu adaylar, bu üç büyük kent açısından bize durumu belgeleyebileceği gibi, öteki kentler açısından da belirli bir fikir edinmemizi sağlayacaktır. Ayrıca, bu üç kentin ekonomik açıdan ülke çapındaki önemi de bu örneklerin değerini arttırmış olacaktır.

5 Teşrinievvel 1930 günlü Cumhuriyet gazetesinin yayınlamış olduğu listeye göre S.C.F. nın İstanbul'daki adaylarının toplam sayısı 117'dir. (7) Bu adaylardan 90 kişinin meslekleri bellidir. Buna göre adayların mesleklere göre ayrımı şöyledir :

Emekli memur ve subay	27
Tacir	13
Avukat	13
Hekim	6
Esnaf	5
Gazeteci-yazar	4
Çiftçi	4
Fabrikatör	3
Emlâk sahibi	3
Bankacı	2

(6) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 24.

(7) Gerçekte bu liste 119 kişiliktir. Fakat, listede adları bulunan Breç Keresteciyan ile müderris Yusuf Ziya, kendilerinin aday olmadıklarını açıklamışlardır (Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1930).

Mühendis, mimar	2
Eski mebus	2
Vilâyet meclisi azası	2
Belediye meclisi azası	1
Eczacı	1
Noter muavini	1
Eski Düyunu Umumiye müfettişi	1

«Emekli memurlar» arasında iki müsteşar, bir vali, bir belediye başkanı, bir temyiz reisi, iki elçi, bir dahiliye tef-tiş reisi bulunmaktadır. Öte yandan, İstanbul'da S.C.F. dört kadın aday göstermiştir. Azınlıklardan gösterilen aday sa-yısı ise on üçtür. Bunların altısı Rum, dördü Ermeni, üçü Yahudidir. (8)

Buna karşılık, C.H.F. İstanbul'da sekiz kadın aday gös-termiş olup, azınlıklardan hiç aday göstermemiştir. C.H.F. nın öteki bazı adayları ise şöyledir : belediyeci 10, hekim 12, avukat 15, gazeteci-yazar, 3. (9)

İzmir'de (Karşıyaka'yı da içermek üzere), Cumhuriyet gazetesinde 29 Eylül 1930 günlü sayısında yayınlanan liste-ye göre S.C.F. nın toplam aday sayısı 77'dir. Bunlardan meslekleri belli olan 61 kişinin ayırımı şöyledir :

Tacir	31
Avukat	7
Hekim	7
Emlâk sahibi	3
Eczacı	2
Gazeteci-yazar	2
Emekli memur	2
Çiftçi	1
Bankacı	1
Fabrikatör	1

(8) Hâkimiyeti Milliye, 6 Teşrinievvel 1930.

(9) Vakit, 13 Teşrinievvel 1930.

Esnafl	1
Mühendis, mimar	1
Dişçi	1
Baytar	1

Bu adaylardan üçü kadın, dördü de azınlıklardandır.

Adana'ya gelince, 21 Eylül 1930 günlü Vakit gazetesince verilen listeye göre bu ildeki aday sayısı, 30'dur. Bunlardan 18'inin meslekleri açıkça belirtilmemiştir. Ancak, bu 18 kişinin çoğunluğunun çiftçi ve tacir olduğunu sanıyoruz. (10) Adaylar arasında bir de kadın bulunmaktadır. Meslekleri açıkça belli olanların dökümü ise şöyledir :

Tacir	3
Emekli memur-subay	2
Fabrikatör	1
Esnafl	1
Gazeteci-yazar	1
Mimar, mühendis	1
Hekim	1
Avukat	1

Rahatlıkla öne sürebiliriz ki, adayların meslek durumları, S.C.F. nın örgütlenmesinde görmüş olduğumuz özelliği taşımaktadır. İzmir'de tacirlerin, İstanbul ve Adana'dan çok daha yüksek oranda aday olmuş bulunmaları da, İzmir'in ticarete dönük yapısından, bir liman kenti olmasından ileri gelmiş olduğu kuşkusuzdur. İstanbul'da üst düzeyden emekli olmuş memurların sayıca çokluğu ise, özellik-

(10) Bu 18 kişi şunlardır: Hacı Seyit Efendizâde Hafız Mehmet Efendi, Alemderezâde Abdülkadir Efendi, Sabri Çitak, Ahmetlizâde Mahmut Nedim, Mengülizâde Kâmil Bey, Hatibzâde Abdüssamet, Rasihzâde Feyzi, Albayrak Mehmet Rıza, Dıblanzâde Mehmet Fuat, Hacı Bekirağazâde Ömer Efendi, Nebioğlu Tevfik, Altıkulaçzâde Mahmut Celâleddin, Kafzâde Yusuf İzzet Efendi, Kasımezâde Ragıp, İdris Ayıntâbi, Mehmet Alizâde Abdülcebbar Efendi, Toraman Usta Ahmet Efendi, Kibarzâde Mahmut Nedim.

le o dönemde emeklilerin yerleşmek için seçtikleri bir yer olması ile ilgili olsa gerektir.

S.C.F. nın adayları ile ilgili olarak bir noktaya daha değinmek gerekmektedir. C.H.F. nın hiç aday göstermemesine karşılık, S.C.F. nın azınlıklardan aday göstermiş olması, bu iki parti arasındaki bir başka aykırılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, S.C.F. nın azınlıklardan da aday göstermesi, C.H.F. çevrelerinin eleştirilerine hedef olmuştur. Özellikle Fethi Beyin «ekalliyet münevverlerini dâvetle» adaylıkları konusunda onlarla görüşmeler yapması ⁽¹¹⁾ üzerinde durulan bir nokta niteliğine bürünmüştür. S.C.F. na bu açıdan yöneltilen eleştiriler üzerine Fethi Beyin bir demec verdiğini ve bu arada şöyle dediğini görüyoruz :

«Fırkamız İstanbul'da ekalliyetlerin belediye işlerinde temsil olunmalarını kabul etmekle Cumhuriyet esaslarına ve kanunlarına sadakat göstermiştir.» ⁽¹²⁾

Fethi Beyin bu açıklamasına karşın, azınlıklardan da S.C.F. nca aday gösterilmiş olması gene de bu partiyi yıpratmak amacı ile kullanılmıştır. S.C.F. nın adaylarından Orfanidis Efendinin Yunanlılar için çalıştığı, Venizelos Ankara'ya geldiğinde Rumlar'ın Türkiye'deki durumlarından yakındığı, ⁽¹³⁾ Pantazidis Efendinin ise Robert Kolej'de öğrenci iken yatakhane başucunda Yunan bayrağı ile yattığı «megalo ideacı» olduğu ⁽¹⁴⁾ gibi suçlama ve açıklamaları bu tutuma bir örnek olarak gösterebiliriz.

Azınlıklardan S.C.F. nın aday göstermiş olması, öte yandan azınlıkların bu partiyi genellikle destekler görünmeleri, sanıyoruz ki, toplumumuzun bu kesiminin özellikle ticaretle uğraşması, serbest meslek sahibi olması ve seçimlerde önce S.C.F. nın açıklanan programının «liberal» niteliği, vergi ve yabancı kapital gibi konulardaki tutumu ile ilgilidir.

(11) Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

(12) Yarın, 10 Teşrinievvel 1930.

(13) Vakit, 14 Teşrinievvel 1930.

(14) Vakit, 17 Teşrinievvel 1930.

III — Seçimler sırasındaki olaylar :

(a) Genel bir bakış :

Bu seçim, olaylı bir seçim olmuş ve karşılaşılan olaylar C.H.F. ile S.C.F. arasındaki ilişkileri onarılamayacak ölçüde bozmuştur. S.C.F. na ve bu partiyi destekleyen gazetelere göre, olayları C.H.F., yerel yöneticiler ve kolluk güçleri çıkarmışlardır ve seçimler ağır bir baskı ve yolsuzluk altında yapılmıştır. C.H.F. na ve onu destekleyen basına göre ise, durum, bunun tümüyle tersinedir; S.C.F. yandaşları seçim güvenliğini çiğnemişler, kolluk güçlerine saldırılarda bulunmuşlardır. Kolluk güçleri ve yerel yöneticiler yalnızca seçim güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.

Bu seçimler, S.C.F. nın C.H.F. na yönelttiği eleştirilerle başlayan ve İzmir ve öteki kentlerdeki olaylarla artan gerginliği doruk noktasına getirmiştir. Seçimler sırasında S.C.F. çeşitli yakınmalarda bulunmuş ve seçimlerin sonucunda da konuyu yolsuzluk yapıldığı savıyla T.B.M.M. ne getirmiştir.

C.H.F. nın yayın organı olan Hâkimiyeti Milliye gazetesinin verdiği haberlere göre bu olayları izleyecek olursak olayları yaratanların tümüyle S.C.F. yandaşları olduğu sonucuna ulaşmamız gerekmektedir. Örneğin, bu gazete, İzmir'de bir Serbest Fırkalının sağa sola küfrederek tabanca ile bir polis memurunu yaralamış olduğunu, S.C.F. nın para ile tuttuğu adamların ⁽¹⁵⁾ seçim sandıklarına saldırdıklarını, sandıkları çaldıklarını, oy kullanmaya gelen Halk Fırkalıların Serbest Fırkalılarca kovalandığını belirtmektedir. ⁽¹⁶⁾ S.C.F. nı destekleyen Yarın gazetesine göre ise, olayları hükümet ve C.H.F. nın adamları çıkarmaktadır. Bu gazetenin seçimlerle ilgili haberlerine bir göz atacak olursak o günkü havayı daha iyi tanımlayabiliriz. Gazetenin 6 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, «İntihapta akla, hayale gelmez yolsuzluklar»; 7 Teşrinievvel 1930 günlü sayı-

(15) Burada, S.C.F. na para yardımı yapanların başında Gazi Mustafa Kemal'in geldiğinin anımsanması olayların son çözümlemesinde yararlı olacaktır.

(16) Hâkimiyeti Milliye, 12 Teşrinievvel 1930.

sında, «Bir memlekette hür intihap böyle mi olur?» denildikten sonra «İntihap dün de aynı fecaatle, aynı haksızlıkla devam edip gitti»; 8 Teşrinievvel 1330 günlü sayısında, «Serbest Cumhuriyet Fırkasına akın halinde rey veren İstanbul dün sopa ve tehditle, hile ile, tuzakla karşılandı»; 11 Teşrinievvel 1330 günlü sayısında «Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Beye yuha» ve 12 Teşrinievvel 1330 günlü sayısında ise «Efendiler! Artık kepezeliklere nihayet veriniz... intihap değil adam akıllı bir kepezeliktir.» denilmiş olması, gerçekten de, olayların ulaşmış olduğu boyutlar hakkında bize bir fikir verebilecektir.

(b) Devlet görevlileri ve seçimler :

Seçimlerin hangi koşullar altında yapılmış olduğunu anlayabilmemiz için, herşeyden önce, S.C.F. nın en çok yakınlama konusu yapmış olduğu devlet görevlilerinin bu seçimlerdeki tutumlarına bakmak gerekmektedir. Seçimlerin güvenliğinden en çok sorumlu olması gereken kişi Dahiliye Vekili bulunduğuna göre, en önce de bu bakanın tutumu söz konusu edilmelidir. Fethi Beyin, dahiliye vekiline karşı T.B.M.M. nde yapmış olduğu suçlamalar üzerinde biraz aşağıda ayrıca duracağız. Ancak, hem Fethi Beyin bu savlarını ve hem de gerçek durumu daha iyi değerlendirebilmek için Fethi Beyin önergesinin Meclis’de ele alındığı 15 Kasım 1330’dan önceki durumu saptamak yerinde olacaktır.

Dahiliye Vekâleti 5 Eylül 1330 günü valiliklere bir genelge göndermiş bulunmaktadır. ⁽¹⁷⁾ Bu genelgede, son zamanlarda Cumhuriyet’e karşı birtakım gerici ve yıkıcı propagandaların yapıldığının anlaşıldığı, bu gibi propagandalar karşısında görevlilerin hemen harekete geçmeleri gerektiği belirtilmiş, âmir ve memurların «nüfuz ve selâhiyetleri ni en geniş mânada kullanmaları» istenmiştir. ⁽¹⁸⁾

(17) Genelgenin tam metni için bkz. EK VI.

(18) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, s. 48-49.

Bu genelgede söz konusu edilen propagandaların S.C.F. ile ilgili olduğu açıktır. Kaldı ki, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü toplantısında açıkça demiştir ki :

«....ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Milli, iktisadi, mali siyasetlerini bu memleketin yegâne selâmeti yolu görüyorum. Bundan inhiraf olunursa bu memlekete büyük zararlar geleceğine kaniim.» (19)

Şu halde, Şükrü Kaya'ya göre, S.C.F. nin görüşlerinin gerçekleşmemesi gerekmektedir. Şükrü Kaya, bununla da yetinmemiş, memurlar için de şunları söylemiştir :

«Efendiler, zaten tarif icabı münevver olması lâzım gelen memurları otomat bir makine farzetmek doğru değildir ve herhalde hakikate mutabık olmaz. Bahasus ki, kanunen rey vermek hakkı vardır.... Memurları doğrudan doğruya fikr-i siyasiden mahrum bir otomat farzetmek çok hakikate muhalif bir düşüncedir.» (20)

Açıkça görülüyor ki, dahiliye vekiline göre memurlar siyasal eğilimleri doğrultusunda hareket edebileceklerdir ve etmeleri de gerekir. İşte bu seçimlerdeki olayları, herşeyden önce, bu devlet yönetimi anlayışı açısından değerlendirmemiz gerekmektedir.

Fethi Bey, T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde, seçimlerde yapılan yolsuzluklardan ve baskılardan ayrıntılı örnekler vermiştir. «Seçim sonuçları»nı gördükten sonra, Fethi Beyin suçlamaları üzerinde duracağız. Burada şunu belirtmekle yetinelim ki, bu seçimler hemen hemen her düzeydeki devlet görevlisinin ağır baskıları altında yapılmıştır. Soyak, bu seçimlerle ilgili anılarını anlatırken, Gazi Mustafa Kemal ile kendisi arasında şöyle bir konuşma geçtiğini yazmaktadır :

«Hangi fırka kazanıyor? diye sormuş; 'Tabii bizim fırka, Paşam,' cevabını vermiştim de gülmüş: 'Hayır efendim; hiç de öyle değil!.. Hangi fırkanın kazandığını ben sana

(19) aynı yerde.

(20) aynı yerde.

söyliyeim : kazanan idare fırkasıdır çocuk!.. Yani jandar-
ma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu
bilesin.'» (21) (22)

IV — Seçim sonuçları :

Bu seçimler sonucunda «resmî» açıklamalara göre toplam 502 seçim bölgesinden, 31'inde S.C.F. kazanmıştır. S.C.F. nin kazandığı yerler şuralarıdır : (23) Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Bergama (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (Aydın), Bozdoğan (İzmir), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Kuşadası (İzmir), Ladik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınar-

(21) SOYAK : a.g.k., C. II, s. 436.

(22) Fethi Beyin, S.C.F. İstanbul Vilâyet Ocağı Reisliğine 6 Ekim 1930 tarihinde göndermiş olduğu yazısı İstanbul'da yapılan bas-kılar hakkında bir kanı uyandıracak niteliktedir :

«S.C.F. İstanbul Vilâyet Ocağı Reisliğine,
Efendim,

Belediye intihabının başlamış olduğu semtlerde bulunan bütün sandıkların başlarında aşağıdaki müdahaleler tespit olun-muştur :

1 — S.C.F. namzetlerini havi olan listeler polis veya mua-rız fırka adamları tarafından yırtılmıştır.

2 — İntihap encümeni huzuruna çıkanlar hangi fırkaya rey vereceksiniz sualine maruz kalmışlardır ve Serbest Fırkaya rey vereceğim diyenlere defterde ismin yok atamazsın, denilmiştir.

3 — İntihap Kanununun 41. maddesi mucibince yazı yaz-mak bilmeyen müntheiplerin istedikleri isimleri yazdırmak için iltimat ettikleri yazıcılara müsaade edilmemiştir.

4 — Sandık başında bulunan intihap encümeni arasından Serbest Fırkaya mensup olan zevat cebren dışarıya atılmıştır.

5 — Kanuna mugayir olarak cereyan eden hâdiseleri tespit için yapılan zabıt varakalarına polis memurları bir çok şahit-lor huzurunda imza atmaktan imtina etmişlerdir.

6 — Adalarda, Kadıköyünde intihap mahalline sopalı bıçak-lı adamlar gelerek.... müntheipleri yaralamışlar, dövmüşlerdir....»
(23) WEIKER : a.g.k., s. 115 ve aynı yerde not 3.

hisar (Kırklareli), Samsun, Silifke (İçel), Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın).

İstanbul'daki sonuçlar ise şöyledir : (24)

	C.H.F.	S.C.F.
Eminönü	5.010	1.004
Üsküdar	3.387	1.491
Bakırköy	2.069	1.080
Adalar	1.906	16
Beyoğlu	6.298	2.374
Fatih	9.764	2.714
Beykoz	2.955	1.430
Sarıyer	1.597	1.276
Kadıköy	2.956	1.503

Bu duruma göre C.H.F., İstanbul'da toplam olarak 35.942, S.C.F. ise 12.868 oy almış olmaktadır. Vakit gazetesi ise, bu sonuçları C.H.F. için 35.934 ve S.C.F. için 12.813 olarak vermektedir ki, Weiker'in saptadığı sayılarla bu gazetenin elde ettiği sayıların hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Bu gazetenin bildirdiğine göre ayrıca İstanbul'da oy kullanmayan seçmen sayısı 250.746'dır. (25)

İzmir'de C.H.F., 14.624; S.C.F., 9.950 oy almışlardır. (26)

Bergama'da C.H.F. nın 250, S.C.F. nın 1.371; (27) Merzifon'da C.H.F. nın 496, S.C.F. nın 557 oy (28) almış olduğu belirtilmektedir.

Önemli bir sonuç, Samsun'da elde edilmiştir. Bu ilde C.H.F. nın 416 oyuna karşılık, S.C.F. 3.312 oy kazanmıştır. 472 oy da geçersiz sayılmıştır. (29)

(24) WEIKER : a.g.k., s. 114, not 2.

(25) Vakit, 20 Teşrinievvel 1930.

(26) WEIKER : a.g.k., s. 115.

(27) Cumhuriyet, 24 Teşrinievvel 1930.

(28) WEIKER : a.g.k., s. 123.

(29) WEIKER : a.g.k., s. 123.

(a) T.B.M.M. nın 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde :

S.C.F. yöneticileri bu seçim sonuçlarının gerçeği yansıttığını hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Örneğin, S.C.F. nın kapanmasından yıllar sonra dahi Fethi Okyar, «Aslında seçimleri biz kazanmıştık.»⁽³⁰⁾ demektedir. Seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı savı, basında yayınlanan demeçlerin dışında, T.B.M.M. nde de iki ayrı birleşimde ele alınmıştır.

İsmet Paşa yeni hükümet programını T.B.M.M. ne sunduğu gün, bu programı eleştirirken sıra iç siyasa konularına gelince Fethi Bey ilk önce seçimler üzerinde durmuştur. O sırada sürmekte olan seçimlerle ilgili bu konuşmasında Fethi Bey şöyle demiştir :

«Muhterem dahiliye vekili memurların, polis ve jandarmasının belediye intihabı işlerine müdahalelerini men edememektedir, bu bir faciadır... Mühtehiplerin Teşkilâtı Esasiye Kanununda musarrah olan hak ve hürriyetlerinin alenen hükümet memurları tarafından ayaklar altına alınmasına karşı seyirci kalmak bir Cumhuriyet Hükümetinden intizar edilemez...»⁽³¹⁾

Fethi Beyden sonra kürsüye gelen Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, kendi bakanlığına bağlı görevlilerin yolsuzluk ve baskı yapıp yapmadıklarını bir yana bırakarak, doğrudan doğruya S.C.F. nı ağır bir biçimde suçlamaya başlamıştır. Şükrü Kaya'ya göre; gericiler, saltanatçılar, adi suçlular S.C.F. nın saflarını doldurmuşlardır. Yıkıcı propagandalar alıp yürümüştür. «31 Mart hâdiseleri göz önünde iken bir Dahiliye Vekilinin hâdisata seyirci kalması kadar büyük gaflet olamaz...» İşte, bu nedenle de, valiliklere 5 Eylül 1930 günlü genelge gönderilmiştir.⁽³²⁾

Bu konuşma gerçekte C.H.F. nın seçimlerle ilgili hiçbir suçlamayı, hattâ yakınmayı, dinlemeyeceğini, bunu S.C.F. nı

(30) OKYAR : a.g.k., s. 513.

(31) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 39.

(32) aynı celse, s. 47-49.

yıpratmak için bir olanak olarak kullanacağını göstermiş bulunmaktadır.

(b) T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde :

(aa) Dahiliye Vekili hakkında görüşme açılması :

T.B.M.M. nin 6 Kasım 1930 günlü birleşiminde Fethi Bey, başkanlığa şu önergeyi vermiştir: (33)

«B.M.M. Riyasetine,

Son belediye intihabatında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümaaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istihzahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim, efendim.

Gümüşhane Mebusu
Ali Fethi»

Başkan, bu önergeyi oylamağa koymak üzere iken Başvekil İsmet Paşa söz almış, «...Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup mebuslardan da intihap hakkında birçok şikâyetler işitmiştim. Binaenaleyh, mesclenin efkâr-ı umumiye muvacehesinde müzakeresinde fayda vardır...» diyerek konunun görüşülmesini fakat görüşmelerin 15 Kasım'a bırakılmasını istemiştir. İsmet Paşa'nın bu isteği T.B.M.M. nce kabul edilmiştir. (34)

(bb) Fethi Beyin suçlamaları :

15 Kasım 1930 Cumartesi saat 14.30'da başlayan görüşmelerde önce Fethi Bey önergesini açıklamıştır.

Önce, partisi hakkındaki irtica ve komünizm suçlamalarını reddeden Fethi Bey, seçimlerdeki yolsuzlukları ve

(33) T.B.M.M., Z. C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 3, Celse 2, s. 10.

(34) aynı celse, s. 10-11.

baskıları tek tek açıklamaya başlamıştır. Fethi Beyin belirttiğine göre; seçmenler kütüklere yazılmamıştır, kütüklerde adı yazılı olan seçmenler geri çevrilmiş ve yerlerine başkalarına oy kullandırılmıştır, nüfus tezkereleri için yırtık var gibi bahaneler bulunmuş, seçmenler böylece gene geri çevrilip başkalarına onların yerine oy verdirilmiştir. Bazı yerlerde ise halk; jandarma, polis tarafından seçim sandıklarının yanına yaklaştırılmamıştır. Bazı yerlerde de S.C.F. na oy verecek olanlar tutuklanmışlardır. Bunların da yerine başkalarına oy verdirilmiştir. Tüm bunlar yöntemli bir biçimde ve açıkça anlaşıldığına göre bir merkezden verilen emirler gereğince yapılmıştır. Bu merkez, Dahiliye Vekâletidir. Oysa, buna karşılık C.H.F. için elden gelen kolaylık gösterilmiştir.

Fethi Bey daha sonra somut örnekler vermiştir. Örneğin, Adana'da sandıktan çıkan oy sayısı, 4.730'dur, oysa adının yanında imza, mühür veya parmak izi olan seçmen sayısı 4.652'dir. Demek ki, 78 kişiye açıktan oy verdirilmiştir. Gene Adana'da C.H.F. için verilmiş ve tomar biçiminde, aynı parmak izini taşıyan oy pusulaları çıkmıştır. Mersin'de S.C.F. nin seçmenlerini sandık başına getiren otomobillerin şoförleri tutuklanmışlardır. Silivri'de 800 kişinin S.C.F. na oy verdikleri imza, mühür ve parmak izi ile belli iken, seçim sandığı gece kırılmış, sonra da S.C.F. nin oyu 270 olarak gösterilmiştir. Antalya'da seçmenlere oylarını kullanmamaları için çeşitli baskılar yapılmıştır. Fethi Bey, Konya, Eskişehir, Balıkesir, Çatalca, Manisa ve İzmir'den de çeşitli örnekler verdikten sonra, Antalya'da yapılan baskıları anlatırken ayrıca oy vermek için bekleyen halkın bir bölük jandarmaya süngü taktırılarak dağıtılmak istendiğini, halkın üzerine tam ateş açılmak üzere iken S.C.F. ocak reisi Dr. Burhanettin (Onat) halkı yarım saat sonra oy vereceklerini söyleyerek kandırıp dağıttığını, ancak böylece bir facianın önüne geçilebildiğini, oysa Dr. Burhanettin Bey başta olmak üzere iki yüz partilinin göz altına alındığını, fakat Cumhuriyet Savcılığının bu kişileri salıvermesince karşın valinin gene bu yasal zorunluluğa uymadığını

açıklamıştır. (35) Fethi Bey, daha sonra konuşmasını, siyasi tarihimiz bakımından çok önemli bir açıklama ve değerlendirme sayılması gereken şu sözlerle sürdürmüştür :

«.... Cumhuriyetle bütün otoritelerin menşei intihap tarihiyle millet olduğundan intihap serbesttir; Cumhuriyet'in ruhu ve milli hâkimiyetin esasıdır. İntihabın serbestisi ihlâl edilirse Cumhuriyet'in temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye Memurları —Bittabi hafi celi— aldıkları talimat dairesinde harekete mecbur olduklarından bu manzara hasıl olmuştur. Yani Hükümet kuvvetleri kanuna ve milli hâkimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cumhuriyet'de en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır. Böyle bir manzaranın husulü Türk Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet icabatına karşı hakiki bir irtica manzarası veren bu hareketin bir daha tekerrür etmesine mani olmak için Cumhuriyeti samimi surette sevenlerin müttehit olacağını ümit etmek isterim....

Efendiler, Serbest Cumhuriyet Fırkası; memleketimizde Cumhuriyet'in banisi olan büyük Gazi'nin teşvik ve tasvibi ile Millet Meclisinde mürakabe hayatını uyandırmak, neşir ve ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır....

Karşı tarafa rey vermek isteyenler jandarma süngüsüyle mukabele görürse memlekette siyasi fırkaların teşkiline cebren muhalefet ediliyor demektir. Bu cebri muhalefetten çıkan mânayı bittabi çok geçmeden herkes anlayacaktır. Herhalde cebir ve tazyik sisteminden rücu ederek Cumhuriyet'in baka ve inkişafını temin için memlekette serbest bir siyasi hayatın teessüsüne yol açmak Cumhuriyet'in müstakbel mukadderatı ile alâkadar olan bir meseledir....

O halde, yapılacak tek bir şey kalmıştır. O da, bütün belediye intihabatına fesat karıştırıldığını itiraf etmek ve ona göre yeniden kanun dairesinde Cumhuriyet ve mefhumuna yakışacak vechiyle serbestçe intihabat icrasına karar vermektir....

Cumhuriyet'e ve milli hâkimiyete karşı kalblerinizde taşıdığımızı söylediğimiz iman ve samimiyet namına Hükümet mefhumunda munderiç olan fikri adalet namına

(35) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, s. 18-22.

ümit ederim ki millî hâkimiyet esası bu kadar bariz surette tearuz eden bu kanunsuzlukları tasvip etmemekte ve bundan mesul olan Dahiliye Vekilinin hareketini takbih etmekte bütün Meclis müttelik kalacaktır.» (36)

(cc) C.H.F. sözcülerinin karşı suçlamaları :

Fethi Beyi yanıtlamak üzere C.H.F. ndan on sekiz kişi söz istemiş ve kürsüye önce İzmir mebusu Vasıf (Çınar) gelmiştir.

Vasıf Bey İzmir'de herhangi bir yolsuzluk ve baskı yapılmamış olduğunu söyledikten sonra, gerçekte S.C.F. yandaşlarının C.H.F. na oy vermek isteyenlere oy kullandırdığını, yaygara yaptıklarını öne sürmüş ve işin ilginç yanı Ödemiş bölgesinde bazı şâkilerin yakalandığını, bunların S.C.F. na yazılmış olduklarına ilişkin belgeler elde edildiğini, birisinin giysilerinin ise S.C.F. nın yerel yöneticilerinden biri tarafından bu şâkiye verilmiş olduğunun anlaşıldığını açıklamıştır. Vasıf Bey, ayrıca Sivrihisar'da S.C.F. nı tutan bazı kişilerin kaymakamı ağır bir biçimde yaralamış olduklarını söylemiştir. Vasıf Bey'e göre, Bornova'da bir S.C.F. lı sarhoş olarak bir polisi tabanca ile yaralamıştır ve bu partinin Bornova'daki üyeleri hep katiller, dolandırıcılar ve sabıkalılardır. (37)

Balıkesir mebusu Hayrettin Bey kendi seçim bölgesinde seçimlerde bir yolsuzluk yapılmamış olduğunu yineledikten sonra, S.C.F. nı «irtica»a hizmet etmekle suçlamıştır. (38) Adana mebusu Zamir Bey, Adana'da yaşayan Arap kökenli halk arasında S.C.F. nın bölücülük propagandası yaptığını öne sürmüştür. (39) Antalya mebusu Rasih Bey (Kaplan), S.C.F. nı, «Karşımıza bir fırka çıkmadı. Karşımıza memleketi anarşiye, ihtilâle, halkın ve memleketin dahilî emniyetini tehlikeye sevkedecek bir propaganda çıktı... [Adana'

(36) aynı celse, s. 22-23.

(37) aynı celse, s. 23-27.

(38) Celse 2, s. 30-35.

(39) aynı celse, s. 35-36.

da] nutuklar her yerde olduğu gibi tamamen halkı hükümet aleyhine ve nizamı içtimâî aleyhine tahrik mahiyetinde idi. Bütün nutuklarının esası budur. Bu fırkanın esası memlekette sükûnet namına bir şey bırakmamak, halkı şaha kaldırmaktır...» diyerek suçladıktan sonra gerçekte oy verme özgürlüğünü S.C.F. nin engellediğini öne sürmüş, arkasından da, «Bendeniz Fethi Bey ve fırkası ve bütün teşkilâtı hakkında takibat yapması için Hükümetin nazarı dikkatini celp ederim. Hükümet yapmazsa Meclisi Âli takibat yapmalıdır. Vaziyet o kadar ciddîdir.» demiştir. (40)

Afyonkarahisar mebusu Ali Bey (Çetinkaya), daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, Fethi Beyi Mondros anlaşmasını yapmakla suçladıktan ve İsmet Paşayı da Lozan antlaşmasının kahramanı olarak nitelendirdikten sonra, Fethi Beyin Şeyh Sait isyanını bu ulusun başına açmış olduğunu, yabancı kapital çevrelerinin bir adamı olarak davrandığını; (41) Konya mebusu Refik Bey (Koraltan), Fethi Bey hesabına zehirli tahrikat yapıldığını, S.C.F. nin Konya'da yıkıcı eylemlerde bulunduğunu, seçim özgürlüğünü engellediğini (42) öne sürmüştür. Samsun mebusu Ethem Bey (Tuncel), Samsun'da S.C.F. nin halka seçimlerde baskı yaptığını; (43) Adana mebusu Hilmi Bey (Uran), S.C.F. nin irticâî körüklediğini, seçimlerde hile yaptığını, «S.C.F. nin Adana ve havalisindeki menfi faaliyetinin iftira, tahkir, tazvir ve tehdit kelimeleri ile hülâsa» edilebileceğini (44) belirtmiştir.

Bu mebuslardan sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, S.C.F. hakkındaki bu suçlamaları yinelemiş, Fethi Bey ve arkadaşlarının özgürlük anlayışını, «doğrudan doğruya anarşistlerin tarzı telâkkisidir» biçiminde nitelendirmiş, seçimlerde hiçbir yolsuzluk yapılmadığını öne sürmüştür. (45)

(40) aynı celse, s. 36-39.

(41) aynı celse, s. 40-42.

(42) aynı celse, s. 42-43.

(43) Celse 3, s. 44-46.

(44) aynı celse, s. 46-47.

(45) aynı celse, s. 47-50.

(dd) Fethi Beyin suçlamalara yanıtı :

Fethi Bey partisine ve kendisine yöneltilen bu suçlamalar üzerine yeniden kürsüye gelerek, Mondros antlaşmasının hangi koşullar altında imzalandığını ve kendisinin bu antlaşma karşısındaki yetkisinin ne olduğunu anlatmış, özgürlükten yana olmasının ise bir suç değil, fakat övünülecek bir şey olduğunu açıklamış, öteki suçlamaları reddetmiş, kendisinin T.B.M.M. nde bu suçlamalarla tehdit edilmekte olduğunu söylemiş, S.C.F. nı destekleyenleri daha önce değinmiş olduğumuz biçimde savunmuş ve,

«Efendiler, biz anarşistlerin istediği hürriyeti istemiyoruz. Biz bütün demokrasi memleketlerinde ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde mutlak olan, kanuni olan hak ve hürriyeti istiyoruz.»

dedikten sonra da, partisine yöneltilen suçlamaları teker teker çürütmeğe çalışmıştır. (46) Fethi Bey, ayrıca Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. ile ilgili durumu üzerinde durmuştur ki bu konuyu bundan sonraki bölümde inceleyeceğiz.

(ee) Görüşmelerin sona ermesi :

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, «İntihabat bitti ve muamelât kanun dairesinde geçti, şimdi benim Meclis-i âliden isteyeceğim şey intihabat esnasında dürüst icraatım ve bayanatım hakkında itimadınızı talep etmektir.» (47) demesinden sonra, yeterlilik önergesi verilmiş, bununla birlikte bazı karşılıklı ve konunun özünü etkilemeyen kısa tartışmalardan sonra, Fethi Bey de şu önergeyi Meclis başkanlığına sunmuştur: (48)

«Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Son belediye intihabatı sırasında vaki olan kanunsuzluklara dair verdiği izahat ile Meclisi tatmin edemeyen Dahiliye Vekilinin hareketleri Meclisçe muahezeye lâyık görülerek ruznâmei müzakerata geçildi.

Ankara 15 Teşrinisani 1930
Gümüşhane
Ali Fethi»

(46) aynı celse, s. 59-66.

(47) aynı celse, s. 70.

(48) aynı celse, s. 73.

Bunlardan, Dahiliye Vekilinin kendisi hakkında «itimat» isteyeniyi oya konulmuştur. Oylamaya seksenbeş mebus katılmamış, üç güvensizlik oyu verilmiş, oylamaya katılan öteki mebuslar ise, güvenlerini belirtmişlerdir. (49)

VI — Seçimler ve sonraki tartışmalar üzerine bir değerlendirme :

S.C.F. nın kapatılmasından çok sonraları dahi, eğer bu parti çalışmalarını T.B.M.M. çerçevesinde sürdürmüş ve bu seçimlere girmemiş olsa idi, siyasal yaşamının sona ermeyebilecek olduğu sık sık söylenmiştir. (50) Bu görüşte büyük bir gerçek payı bulunduğunu sanıyoruz. Çünkü, herşeyden önce, bu seçimler C.H.F. çevrelerinde zaten gelişmiş bulunan tedirginliği doruk noktasına getirmiş ve C.H.F. yöneticilerinin ve çıkarları iktidar partisinden yana olanların kenetlenmelerine yol açmıştır. Bunda, S.C.F. nın gücünün de artık kendisini halk yığınları arasında açıkça kanıtlamaya başlamış olmasının en önemli etken olduğu da belirtilmelidir. C.H.F., bu seçimleri, en başından başlayarak S.C.F. na öldürücü darbeyi indirmek için bir olanak olarak değerlendirmiş de bulunmaktadır. S.C.F. nın azınlıklardan aday göstermiş olmasını dahi, bu partiyi karalamak için kullanmış olmasını bu açıdan ele almak gerekmektedir.

C.H.F. bu seçimleri kazanmak zorundaydı. Bu zorunluluk, hem yedi yıllık yönetimini haklı çıkarmak isteğinden ve hem de kendi örgütüyle kendisine bağlı bürokrasinin konumundan kaynaklanmıştır. S.C.F. nın kendisini iktidara açıkça aday olarak açıklaması ve çok kısa bir sürede de halk arasındaki güçlü desteğini kanıtlamış olması, C.H.F. nın iktidarı yitirebileceğini ortaya koymuş bulunuyordu. Belediye seçimleri ise, genel seçimlerin bir provasını anlamını taşıyordu. İşte, bu nedenledir ki, S.C.F. nın bu seçimlerle ilgili yolsuzluk ve baskı savları gerçeği yansıtmaktadır.

(49) aynı celse, s. 76.

(50) Örneğin bkz. KARAOSMANOĞLU: a.g.k., s. 106; URAN: a.g.k., s. 213.

Bu konuda ilginç bir tarihsel kanıt vardır. O da, Samsun'daki seçimleri S.C.F. nın büyük bir farkla kazanmış olmasıdır. S.C.F. seçimi bu ilde neden bu oranda büyük bir farkla kazanmıştır? Hemen söyleyelim ki, bunun başlıca nedeni Samsun'da seçimlerin dürüstlikle yapılmış olmasıdır. Samsun'da seçimlerde herhangi bir yolsuzluk yapılmamış olmasının Samsun valisi Kâzım Paşanın (İnanç) tutumuna bağlı olduğu belirtilmektedir. Kâzım Paşa, S.C.F. nın kurulması konusu Yalova'da görüşülürken izinli olarak orada bulunmuş ve bu konuşmalara tanık olmuştur. Kâzım Paşa Samsun'a döndükten sonra, Yalova'da bulunduğu sırada S.C.F. nın Gazi Mustafa Kemal tarafından nasıl içtenlikle kurdurulmuş olduğuna bütün aşamaları ile tanık olduğundan, Dahiliye Vekâletinin adı geçen genelgesini ve öteki uyarılarını ciddiye almamış ve hattâ belirtildiğine göre Gazi'nin kızkardeşi Makbule Hanımı partiye yazdırmış olmasına koşturarak o da kızını S.C.F. na yazdırmış ve gene aynı nedenle seçimlerin de tam bir yansızlık içinde yapılmasını sağlamıştır. ⁽⁵¹⁾ Oysa, C.H.F. burada da seçimin kendisinden yana sonuçlanacağından kuşku duymamıştı. Öylesine ki, Hâkimiyeti Milliye gazetesi, daha seçimler sürerken şöyle yazıyordu :

«Samsun, 8 (H.M.) — İntihabat yavaş devam etmekle beraber Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerinin büyük bir farkla kazandığı görülmektedir.» ⁽⁵²⁾

Şunu da belirtmek gerekir ki, S.C.F. na oy verilmesi bakımından Samsun'un İzmir'den değişik bir özelliği yoktur. Tersine, İzmir, daha önce değinmiş olduğumuz nedenlerle, S.C.F. nı daha çok desteklemek durumundaydı. Bu nedenle, S.C.F. nın Samsun'da seçimleri büyük bir farkla kazanmış olması ülke çapında bir önem taşımaktadır.

Gerçekte, Bursa valisi Fatin Bey hakkında gazetelerde çıkan bir haber, en başta valiler olmak üzere C.H.F. na bağlı

(51) BAŞAR: a.g.k., s. 35 (2. basım).

(52) Hâkimiyeti Milliye, 9 Teşrinievvel 1930.

yöneticilerin davranışlarına bir örnek oluşturmaktadır. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, S.C.F. genel başkanı adına Avukat Asaf Bey tarafından bu valiye karşı, «...intihap esnasında Gemlik kazası merkezine giderek orada bir kalabalık muvacehesinde S.C.F.'nin memlekete muzır olduğunu ve fırka müessisinin Paris sefaretinde bulunduğu sırada kumar ve sefahat âlemine dalarak umuru sefaretini ihmal ettiğini ve başvekâleti zamanında irtikâbatını isbat eden dosyaların Millet Meclisinin küşadında paçavra gibi yüzüne vurulduğunu söyleyerek reisi böyle olan bir fırkaya intisap eyleyenlerin de seciyesiz eşhastan ibaret olacaklarını beyan eylediği iddiası ile» dâva açılmıştır. (53)

T.B.M.M. nde seçim yolsuzluğu savları görüşülürken C.H.F. mebuslarının ve bu arada Hilmi (Uran) ın S.C.F. nı nasıl ağır bir biçimde ve yıkıcı, bölücü propagandalar yapmakla suçladıklarını gördük. Ancak, aynı Hilmi Uran, yirmi altı yıl sonra şöyle diyecektir : «Serbest Cumhuriyet Fırkası her türlü propagandasını ancak kanunun müsaadesi çerçevesinde yapmıştı.» (54) Şu halde, C.H.F. nın o günkü suçlamalarının, kendi eylemleri ortada iken, haklı olduğunu söylemek gerçeği yansıtmayacaktır. Hiç değilse Hilmi Uran'ın 15 Kasım 1930'da T.B.M.M. kürsüsünden S.C.F. nı suçlarken, asılsız suçlamalarda bulunmuş olduğu kesindir.

15 Kasım 1930 günü T.B.M.M. nde «dâvacı» durumunda olan S.C.F. genel başkanı Fethi Beydir. Fethi Bey istememiş olsaydı bu görüşmeler başlamayacaktı. Fakat C.H.F. istemeseydi, görüşmeleri açtırmayabilirdi. 6 Kasım 1930 günlü birleşimde ise, İsmet Paşa kendisi bu görüşmelerin açılmasını istemiştir. Ama bu arada konunun ele alınmasının dokuz gün sonraya ertelenmesini de sağlamıştır. Denilebilir ki, böylelikle İsmet Paşa partisi için bir zaman kazanmak istemiştir. Nitekim, 15 Kasım günü görüşmeler başladığında, C.H.F. mebuslarının S.C.F. nı suçlamak için hazır oldukları görülmektedir. Fethi Beyin konuşmasından sonra da iş

(53) Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1930.

(54) URAN: a.g.k., s. 215.

S.C.F. nın suçlanmasına dönüşmüştür. T.B.M.M. nde hak-
kında soruşturma açılması istenen, seçim güvenliğini çiğne-
diği öne sürülen, artık Dahiliye Vekili değil, fakat S.C.F.
ve Fethi Beydir. C.H.F., S.C.F. ndan âdeta neden muhalefet
yaptığının, daha doğrusu varlık nedeninin hesabını sormak-
tadır. S.C.F. nın iktidara yönelmiş olduğu eleştirilerin
C.H.F. nda oluşturduğu birikimle, diyebiliriz ki, C.H.F., bir
muhalefetin varlığını benimseyemeyeceğini açıkça ortaya
koymaktadır. İşte bu nedenle Fethi Bey, T.B.M.M. nde şöy-
le demiş bulunmaktadır :

«Muhterem arkadaşlar, son belediye intihabatında
vaki olan yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinin istih-
zahı için bir takrir vermiştim. Heyeti celileniz bu takriri
kabul etmiş ve bu günü de takririn müzakeresine tahsis
etmiştir. Alelusül istizah takrirlerinde istizah sahibi sorul-
ması lâzım gelen mevad ızah ettikten sonra ait olan ve-
kil cevap verir ve bu maddeye müteallik olmak üzere
diğer rüfekadan isteyenler de istizah olunan madde hak-
kında vekilden icap eden şeyleri sorarlar ve bunun için
kürsüye gelirler. Bugün bu mutad olan manzaranın ta-
mamen haricinde bir manzara karşısında kaldım. Ben Da-
hiliye Vekilinden istizah ettikten sonra birçok mebus ar-
kadaşlarımız kürsüye gelmiş ve S.C.F. lideri olmak üze-
re beni istizaha başlamışlardır.» (55) (56)

Bu seçimlerden sonra Ağaoğlu Ahmet Beyin de «Millî

(55) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s. 60.

(56) O gün T.B.M.M. nde bulunan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Fethi Beyin tüm eleştiriler ve suçlamalar karşısındaki davranışını şöyle anlatmaktadır: «İtiraf edeyim ki, Fethi Beye karşı ben asıl o gün ya da o geceden beri bir hürmet ve muhabbet hissi duymağa başlamışımdır. Üç yüz kişilik büyük bir taarruz cephesi önünde, her yanından yaralar alarak, fakat hiçbir yıl-
gınlık eseri göstermeyerek kendini saatler ve saatlerce savunan o adam bana halk destanlarındaki kahramanlardan, ya da dini menkıbelerdeki (Martyre) lerden biri gibi görünüyordu. Meğer, diyordum içimden, Atatürk beş altı yıl önce bize (Fethi Bey büyük günlerin adamıdır) demekte hakkı varmış ve ona karşı açılmış olan basın polemiklerine katılmış olmaktan pişmanlık duymaya başlıyordum.» (KARAOSMANOĞLU: a.g.k., s. 105).

İrade Bu mudur?» başlığı ile yayınlanan bir yazısında, «Ve garibi şudur ki, binlerce olan bu hâdiselerde jandarmayı, polisi, valileri ve kaymakamları hep Serbest Fırka ile karşı karşıya görüyoruz. Beş yüz otuz intihap dairesinden hiç olmazsa birisinde, tek birisinde bunları Halk Fırkasına karşı görseydik ne olurdu? Ne olurdu, kıyamet mi kopardı? Hiç olmazsa görünüşü kurtarmak için böyle yapılsaydı. Hayır, hayır, vazife bunları başka tarafa çağırıyordu.»⁽⁵⁷⁾ demiş olması, bu seçimlerle ilgili bir başka gerçeği vurgulamaktadır.

Ne var ki, resmen açıklanan seçim sonuçları dahi, bu durumları ile, bu kadar kısa bir süre içinde S.C.F. nin ne denli büyük bir başarı kazanmış olduğunu gene de kanıtlamaya elverişlidir.

Şu halde, sonuç olarak diyebiliriz ki, C.H.F. bu seçimlerde hem yolsuzluk ve hem de baskı yapmıştır, buna karşılık S.C.F. na ağır suçlamalar yönelterek bu durumunu gözlerden kaçırmaya çalıştığı gibi, bu partinin varlığına artık katlanamayacağını da açıkça ortaya koymuştur. Nitekim, bu görüşmelerden iki gün sonra S.C.F., yöneticilerince kapatılmak zorunda kalmıştır.

(57) Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930.

BÖLÜM BEŞ

KAPANIŞ

Kesim Bir

Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. ndan
Destegini Çekmesi

I — Genel olarak Gazi Mustafa Kemal ve S.C.F.:

S.C.F. nın kapatılmasının nedenlerini iki ayrı açıdan ele alabiliriz. Birincisi, belirtmiş olduğumuz gibi, C.H.F. nın kendi karşısında bir muhalefet partisinin varlığını kabul edememiş olmasıdır. C.H.F. nın bu tutumunun neden ileri geldiğine şu ana değin ve özellikle çalışmamızın Dördüncü Bölümünde değinmiş bulunuyoruz. Her iki partinin sınıfsal konumu açısından ise «Sonuç»da genel bir değerlendirme girişiminde bulunacağız. İkincisine gelince; bu da, Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. na karşı değişen tutumudur.

S.C.F. nı Gazi Mustafa Kemal'in kurdurtmuş bulunduğu tarihsel bir gerçektir. Adının konulmasından başlayarak partiye para yardımı yapması, programını kendi eliyle düzeltmesi onun S.C.F. na olan yakınlığının açık kanıtlarıdır. Partinin kuruluşunda izlenen ve «atipik» olarak nitelendirdiğimiz yöntem ve ayrıca kurucuların kimlikleri, bu partiyi Adeta Gazi'nin partisi durumuna getirmiştir denilebilir. Bu nedenle de halk Fethi Beyi karşılarken, yalnız onu değil,

Gazi Mustafa Kemal'i de alkışlamış ve «Yaşasın Gazi!» sesleri alanları kaplamıştır. S.C.F. ocaklarına Gazi Mustafa Kemal'in de resimleri asılmış, portrelerini Fethi Beyin konuştuğu yerlerde elinde taşımıştır. S.C.F. nı tutan gazete-lerde bu durumu belgeleyen fotoğraflar yayınlanmış bulunmaktadır. C.H.F. nın S.C.F. na gösterdiği hoşgörüsüzlüğün bir nedeni de işte bu durumdur. Çünkü, Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nın yanında yer alması demek —bu partinin kitlesef yapısı da anımsanırsa— C.H.F. nın iktidarı ilk genel seçimde yitirmesinden başka bir anlam taşıyamamaktaydı. Başta Fethi Bey olmak üzere, S.C.F. nın öteki yöneticileri de, bu durumu olanak buldukça açıkça dile getirmişlerdir. Partilerinin Gazi Mustafa Kemal tarafından kurulduğunu belirtmişlerdir. T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde Fethi Beyin söylediği şu sözler bu tutumun tipik bir örneğidir :

«.... bir resim gösterdiler. Gazi ve Fethi Beyin resmi dükkanlara konmuş dediler; işte bakınız efendiler ne büyük fenalık yapıldığını ispat ediyorlar; benim itikadımca Gazi'nin muhabbeti Türk milleti efradının her birinin kalbinde derin bir mevki almıştır. Bu muhabbeti göstermek ve Gazi'nin resmi ile iftihar etmek, aleni surette tâlik etmek ve Gazi'nin emriyle fırkamız teşekkül etmiştir demek... bunları pek tabii görürüm.... Çünkü bu bir hakikattir.» (1)

Ne var ki, Gazi Mustafa Kemal'in, S.C.F. nın yanısında yer alması durumu, gün geçtikçe değişmiş ve parti varlığını sürdürecekt olursa Gazi'yi karşısında bulacağını görmüştür. Gazi Mustafa Kemal'in, S.C.F. nın kuruluş aşamasındaki ve bu parti ile C.H.F. karşısındaki «yansız» yeri neden değişmiştir? Gerçekte, S.C.F. olayının en önemli yanı bu gelişimde saklıdır ve partinin kapatılmasının gerçek nedeni de ancak bu sorunun yanıtı bulunduğunda anlaşılabilir.

Hemen belirtelim ki, Gazi Mustafa Kemal'in çok partili

(1) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s. 67.

demokratik yaşamın gerekirliğine ilişkin düşüncelerinin üç buçuk ay içinde değişmiş olduğunu öne sürmek çok güçtür. O halde, akla ikinci olarak S.C.F. nın kendisine düşen görevi başaramamış olması gelmektedir ki, o günden bugüne genel kanı da budur. Fakat, bu genel kanı, nesnel olmadığı gibi, o dönemin C.H.F. nın yapısı göz önünde tutulmadan ve S.C.F. na iktidarın yöneltmiş olduğu suçlamaların haklı olduğu varsayımına dayanılarak oluşturulmuş bulunmaktadır. Bu kanı, tartışmaya açık ve bizim de biraz aşağıda tartışacağımız bir konudur.

Şu halde, genel olarak bakıldığında, Gazi Mustafa Kemal'in kendisinin en yakın arkadaşlarına kurdurtmuş olduğu S.C.F. nın karşısında yer almak durumunda kaldığı görülmektedir. Bu değişikliğin nasıl olduğunu anlamak için ise, önce bazı gelişmeleri açıklamamız gerekmektedir.

II — İzmir olaylarının etkisi :

Fethi Beyin yurt gezisi sırasında ortaya çıktığını gördüğümüz ve C.H.F. ile S.C.F. nın bu gelişmeleri Gazi Mustafa Kemal'e değişik değerlendirmelerde ilettiğine değindiğimiz İzmir olayları üzerine, onun gerçeği saptamakla görevlendirdiği Kâzım Paşanın (Özalp) verdiği rapor üzerine Fethi Bey gezisini ve parti çalışmalarını sürdürmüştür. (2) Ancak, bu karışıklıkların ve kendisinin dahi halkın S.C.F. na bu denli bir yakınlık göstereceğini önceden kestirememiş olmasının Gazi Mustafa Kemal üzerinde hiçbir olumsuz etkisinin bulunmamış olduğunu öne sürmek olanaksız iken Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin bir açık mektubu yayınlanmıştır. Gazi Mustafa Kemal'e yazılan bu mektup şöyledir: (3)

•Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir'de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taşın altına tutulduğu gündenberi memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi Şefimiz

(2) WEIKER: a.g.k., s. 93-94.

(3) Cumhuriyet, 9 Eylül 1930.

olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz Şefimiz.

Yunus Nadi

Gazi Mustafa Kemal bu mektubu ertesi gün yanıtlamıştır: (4)

«Cumhuriyet gazetesi baş muharriri Yunus Nadi Beyefendiye

9 - 9 - 1930

Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir'de vukua gelen hâdiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkasından başka fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını gördüğünden bahis ve vaziyetin açıklanması namına, hal ne ise ifadesi talep olunuyor.

Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum.

Hakikatı Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerince hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve görüşler olduğu anlaşılıyor.

Hakikati hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğmuştur.

Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

Resmî vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkasının başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim, bir sene nihayetinin

(4) Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

de sona erecek olan bugünkü muvakkat resmi vazifemin bana yüklediği bitaraflığı bozamaz.

İşaret olunan hâdiseler arasında İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı anlayışsız kuvvetler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu üzüntümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi saldırganlar ve teşvikçiler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabii kurtulamazlar. Bu sözlerim Cumhuriyet gazetesine cevaben ve umumi efkârı aydınlatmak üzere neşredilmiştir.»

Gerek Yunus Nadi'nin ve gerekse Gazi Mustafa Kemal'in bu mektupları S.C.F. nın yazgısında büyük önem taşımaktadırlar. Çünkü, her şeyden önce, Gazi Mustafa Kemal, kendisinin artık bir hakem durumunda değil, fakat C.H.F. nın genel başkanı olduğunu açıklayarak bu sıfatı ile S.C.F. adına yapılanları ağır bir dille suçlamaktadır.

Fakat, acaba Yunus Nadi mektubunu kendiliğinden mi yazmıştı? Yoksa Gazi Mustafa Kemal mi ona kendisine böyle bir mektup yazmasını söylemişti? Ahmet Ağaoğlu'nun «Serbest Fırka Hatıraları»nda yazdığına göre, C.H.F. ileri gelenleri Gazi Mustafa Kemal ile birlikte bir toplantı yapmışlar ve böyle bir mektup yazılmasına ve Gazi'nin de ona gene açıklandığı biçimde bir yanıt vermesine karar almışlardır. Ağaoğlu, Yunus Nadi'nin başka türlü böyle bir mektup yazmağa cesaret edemeyeceğini öne sürmektedir. (5) Fethi Okyar da, başkalarından duyduklarına dayanarak Yunus Nadi'ye bu mektubu Gazi Mustafa Kemal'in kendisinin yazdırmış olduğunu belirtmektedir. (6) Soyak ise, Gazi Mustafa Kemal'in iki parti karşısındaki gerçek durumunun aydınlığa kavuşması için Yunus Nadi'nin bu mektubu onun uygun bulması üzerine yazmış olduğunu açıklamaktadır. (7) Süreyya Paşanın değerlendirmesi ise, «Ya Halk Partisinin rei-

(5) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 48-49.

(6) OKYAR: a.g.k., s. 501-502.

(7) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 432.

sisin veyahut değilsin. Reisi isen bizimle beraber olacaksın; değilsen biz kendimize bir reis intihap edeceğiz! dediler. Ve bu suretle Gazi'yi tehdit etmeğe başladılar.» biçimin dedir. (8)

Burada sorulması gereken asıl soru, Yunus Nadi'nin bu mektubu Gazi Mustafa Kemal'in rızası olmaksızın da yayınlatabilecek olup olmadığıdır. Bu sorunun yanıtını verebilmek için isc, önce başta İsmet Paşanın Sivas söylevi olmak üzere daha başka gelişmeleri de incelememiz gerekmektedir. O halde, bu aşamada bu iki parti karşısındaki kendi yerini Gazi Mustafa Kemal'in yeniden ve C.H.F. ndan yana olmak üzere belirlemiş olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

III — C.H.F. çevrelerinin Gazi Mustafa Kemal'i etkilemeğe yönelik yayınları :

Gazi Mustafa Kemal'i en çok düşündüren konunun S.C.F. nin «irtica» ile suçlanmış olmasıdır, dersek yanılmamış oluruz. Ancak, C.H.F. yazarları, herşeyden önce doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. ile olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu tür yazılarla da Gazi'yi etkileme amacının güdülmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür yazılara tipik bir örnek bizi o günlere geri götürecektir. Falih Rıfkı, Hâkimiyeti Milliye'nin Politika Sütununda şöyle yazıyordu :

«Meğer şöyle sanıyorlarmış: Mustafa Kemal bir gün Anadolu'ya çıkmış; hiç yoktan ordular kurmuş; Türkiye topraklarını yedi düvelin elinden kurtarmış; Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye etmiş; kendi fırkası ile yedi sene yetmiş inkılâp yapmış... Fakat: '— Ben hükümet işine ne karışırım, ne isterseniz yapınız.' diye bütün tarihi mesuliyetini taşımakta olduğu eserini tanıdıklarına, tanımadıklarına teslim etmiş.

Bu zevat Çankaya'dan beş altı kilometre uzakta, ondan habersiz, mali, siyasî, iktisadî, içtimai binlerce teşebbüste bulunmuşlar. Vatanın buhran ve zulüm içinde yıkılıp gittiğini Mustafa Kemal, bir yarış tribününde gibi seyretmiş :

(8) İLMEN : a.g.k., s. 76.

— Ah şu memleketi, şu milleti kim kurtaracak? Diye bir halâskâr bekliyormuş.

İstanbul'da Arif Oruç'lar, Zekeriya'lar, İzmir'de Zeynel Besim'ler, İsmail Hakkı'lar ve Ankara'da Süreyya Paşa ile Haydar Bey milletin ve onun büyük reisinin bu ıstırabını seziyorlarmış. Asıl kurtuluş fırkasını onlar yapacaklar ve Gazi'ye 9 Eylül hediyesi olarak takdim edeceklermiş.

Niyetleri bu imiş...

Bir varmış, bir yokmuş...

Ve bütün bu masal nereden çıkmış bilir misiniz? Çünkü Mustafa Kemal :

— Fikir ve tenkit hürriyeti Cumhuriyete faydalıdır; Halk Fırkası gibi düşünmeyenler bir muhalefet fırkası yapabilirler, demiş.

Eski müşrik orduları müslüman ordularını şaşırtmak için mızraklarına Kuran takarlardı: Halk fırkasını taşıyan Cumhuriyet ve nizam düşmanları yakalarında Mustafa Kemal'in resmini taşıyorlar...» (9)

Bir başka örnek de, bir gazete haberinde, S.C.F. adına konuşan birinin halka, şarkta dere gibi kan aktığını, güneyde kaçakçılığın artık suç sayılmaz bir duruma geldiğini, ülkede açlık ve yoksulluğun egemen olduğunu, ancak İsmet Paşa ve çevresinin bundan Gazi Mustafa Kemal'e bilgi vermeyip gerçekleri sakladıklarını, işte bu nedenle de Gazi ve Fethi Beyin işbirliği yaparak İsmet Paşa saltanatını yıkmaya karar verdiklerini söylediğini yazmaktadır. (10) (11)

Siirt mebusu Mahmut (Soydan) ise şöyle demektedir :

«.... hâlâ Gazi ile Halk Fırkasını birbirinden ayrı olarak mütalâada inat ve ısrar ediyorlar. Unutulmamalı ki, İsmet Paşanın bugün başvekalet mevkiinde bulunması; Gazi'nin Halk Fırkasının program ve icraatı ile alakadar kalmadığına asla delâlet etmez. Çünkü o; köşesine çekilmiş, memleket işlerini tabii cereyanına bırakmış, her mâ-

(9) Hâkimiyeti Milliye, 11 Eylül 1930.

(10) Hâkimiyeti Milliye, 24 Eylül 1930.

(11) Bu kişinin partileri ile bir ilgisi bulunmadığını, sözlerinin yalnız kendisini bağlayacağını, Nuri Bey ertesi gün açıklamıştır. (Hâkimiyeti Milliye, 25 Eylül 1930).

nası ile gayri mesul bir Devlet reisi olarak mütalâa edilemez.... dün olduğu gibi, bugün de iş başında, mesuliyet mevkiinde bulunuyor...» (12)

Bu örnekleri çoğaltmak gereksizdir. Önemli olan, C.H.F. çevrelerinde Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nın kurulmasını sağlamış olmasının gerçek bir kaygı uyandırmış ve onun bu partiye destek olmaması için her türlü çabanın gösterilmiş bulunmasıdır. Bu gibi yayınların amacı, S.C.F. nın Gazi Mustafa Kemal'den soyutlanmasıdır.

IV — Arif Oruç'un «Yarın»daki yayınları :

S.C.F. nı tutan gazetelerin başında Arif Oruç'un gazetesi «Yarın» gelmiştir. Arif Oruç'un Çerkes Ethem'in yeğeni olmasının Gazi Mustafa Kemal açısından olumsuz bir olgu niteliği taşımasının yanısıra, bu gazetenin yayınlarının da zaman zaman gerçekten sakıncalı boyutlara ulaştığı görülmektedir. Ağaoğlu, «Serbest Fırka Hatıraları»nda Arif Oruç'un gazetesinin S.C.F. adına kullanılmasının karşısında olduğunu, Fethi Beyin ise gazetenin bu sakıncalı tutumunun geç farkına vardığını yazmakta ve onun «karanlık ve bozguncu» rolü olduğunu ileri sürmektedir. (13) Gerçi, Yarın gazetesinin yayınlarındaki aşırılıklar belki de C.H.F. nın yayın organı olan gazetelerin yayınları karşısında yadırganmayabilir. Buna karşılık, Arif Oruç'un doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal'i konu alarak yazdığı yazılar, hiç kuşkusuz olumsuz etkiler yapacaktı.

Nitekim, Arif Oruç, Yarın'da 24 Eylül 1930'da «Başvekâlet» ve 25 Eylül 1930'da «Gazi Hazretleri» başlıkları ile yazdığı iki yazıda, ülkenin içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle Gazi'nin başvekil olması gerektiğini, ülkeyi ikinci defa kurtarmasının beklendiğini öne sürmesi üzerine Gazi Mustafa Kemal'in Akşam'da şu demeci yayınlanmıştır :

(12) MAHMUT: «Gazi'nin Aziz Şahsiyeti»; Hâkimiyeti Milliye, 20 Teşrinievvel 1930.

(13) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 32-34.

«Bana ötedenberi bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve efkârı umumiye bilmelisiniz ki bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez. Benim gayem Türkiye’de, yeni Türkiye Cumhuriyetinde millet hâkimiyetini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dediğimiz gibi bir teklifi benim idealimi cidden rencide eden bir mânada telâkki ederim...» (14)

Bu açık ve sert uyarıya karşın ve olayların kızıştığı bir anda, 16 Ekim 1930’da Arif Oruç bu kez de «Millet Büyük Adamı Bekliyor» başlıklı yazısında diyecektir ki :

«... İsmet Paşa çekilseler bile, yerlerine gelecek zevat, memleketi bugünkü elim şartlar içinde bunalmış kalmış olan vaziyetinden kurtarmağa muvaffak olabilecek midir?

Milletle beraber, ana vatan kendisini kurtaracak, refaha, biraz geniş nefes almağa kavuşturacak, Demirden el ve sarsılıp yılmaz bir iradenin, idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor :

Gazi Mustafa Kemal Hz.

Çok büyük adamın bu husustaki cüreti, memlekete olan saffet ve samimiyet bağlarına bağışlamaları temenni olunur.

....

Vaziyet, kendilerinin feragatine nefis göstermelerini, idare işlerini bizzat ele almalarını, katiyyen icabettirecek şekillere girmiştir....» (15) (16)

İki gün sonraki, yani 16 Ekim günlü Yarın’da bu kez Arif Oruç’un «Dün faşist idaresini taklitten daha evvel Gazi gibi dahiye fitratın Halk Fırkası umumî reisliğini siper ittihaz etmek isteyerek can evinden yaralı milletin, umumî sefaletini, açlığını, perişanlığını hâlâ idame etmekten zevk duyan-

(14) Akşam, 26 Eylül 1930.

(15) Yarın, 16 Teşrinievvel 1930.

(16) 4 Ekim’de de Gazi Mustafa Kemal’in şu demeci yayınlanmıştır: «Benim alacağım bu yeni vaziyeti muhtelif tarz ve mânalarda suitefsir etmek Türk milletinin efkârını teşviş edecek tarzda izaha kalkışmak hiç de makûl ve mantıkî değildir.... Sistemsiz ve kanunsuz tarzda Reisicumhurlukla Başvekâleti birleştirmegi asla düşünmedim.... herhangi sözümü bin türlü malâyaniyelerle istismar etmeye kalkışmak isteyenler çok bedbaht adamlardır...» (Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1930).

lara insaf dilenir.» dediğini görüyoruz. (17) Bunlara karşılık, Hakkı Tarık'ın (Us) «Gazi ne zaman milletin başından ayrıldı ki onu bugün iş başına çağırmak cüretinde bulunuluyor?» diyerek gerçekte ülkeyi Gazi Mustafa Kemal'in yönettiğini açıklaması, (18) Arif Oruç'un bu gibi yayınlarının hiç de iyi karşılanmamış olduğunun bir başka belirgin kanıtıdır.

V — Seçimler ve seçimlerdeki olayların etkisi :

S.C.F. nın katıldığı belediye seçimlerinin ve bu sırada ortaya çıkan olayların Gazi Mustafa Kemal üzerindeki etkisini, her ikisi de birbirine bağlı olmakla birlikte, iki açıdan ele almak gerekir. İlk olarak, hernekadar S.C.F. nın gerçek kurucusu Gazi Mustafa Kemal ise de, o, herşeyden önce C.H.F. nın genel başkanıdır. C.H.F. nı Milli Mücadele'nin içinden geçerek kurmuştur. O halde, halkın kendi partisinden kopmakta olduğunu görmesinin Gazi Mustafa Kemal'de bir etki yapmadığını söylemek olanak dışıdır. Nitekim, Hilmi Uran anılarında İsmet İnönü'nün Gazi Mustafa Kemal'in ona bu seçimlerle ilgili olarak «Cayır cayır yanıyoruz» dediğini ve kaygılandığını anlattığını yazmaktadır. (19)

İkinci olarak, seçimlerde ortaya çıkan olaylar karşısında göstermiş olduğu tepkiyi ele almak gerekmektedir. Ağa-oğlu'nun belirttiğine göre, olaylar nedeniyle Gazi ona, «Efendi! Anarşi var, anarşi! Sizin haberiniz yok, gafilsiniz! Ve bununla beraber de benden tarafsız kalmamı istiyorsunuz!» diyerek çıkmıştır. (20)

VI — S.C.F. nın Gazi Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmesi

Bu açıklamalarımıza göre, S.C.F. nın kapanışı doğrultusunda ilerleyen yolda ilk aşama, Gazi Mustafa Kemal'in iki

(17) ARİF ORUÇ : «İnsaf Dileriz»; Yarın, 18 Teşrinievvel 1930.

(18) HAKKI TARIK : «Gazinin Mevkii»; Vakit, 18 Teşrinievvel 1930.

(19) URAN : a.g.k., s. 229.

(20) A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 64.

parti karşısındaki ve başlangıçtaki yansız yerinin değişmesi ve onun C.H.F. nın «umumî reisi» olarak S.C.F. nın karşısında yer alması olmuştur. Bu değişiklikte, Gazi Mustafa Kemal açısından etkin olan olayları ise bu kesimde özetlemeye çalıştık. Ancak, olay bu kadar yalın değildir ve S.C.F. salt bu nedenle kapanmamıştır. Türkiye'nin o günkü siyasal yapısı içinde, Gazi Mustafa Kemal'in uygun bulmayacağı bir siyasal partinin kurulamayacağı bir gerçektir. Ne var ki, tüm bu gelişmelere karşın, Gazi Mustafa Kemal, S.C.F. nın kapatılmasını istemiş, böyle bir isteği bu partinin yöneticilerine bildirmiş değildir. O halde ve çoğu kez öne sürüldüğü üzere ⁽²¹⁾ S.C.F. nı Gazi Mustafa Kemal'in kapatmış olup olmadığı, bu partinin neden kapandığı incelenirken bir ön-sorun (= ön-mesele) olarak ele alınmalıdır.

Biraz yukarıda, Gazi Mustafa Kemal'in Ağaoğlu Ahmet Beye seçimlerdeki olaylar nedeniyle nasıl çıkmış olduğunu gördük. Ağaoğlu'nun anılarının bundan sonraki bölümünde yazılanları da okursak bir gerçeği daha görmüş oluruz. Ağaoğlu, Gazi'nin bu çıkışması üzerine ve daha da önemlisi yansız kalamayacağını bildirmesi karşısında, kendisinin siyasal yaşamdan çekileceğini ve mebusluktan da ayrılacağını söyleyince şu yanıtı almıştır :

«— İşte tam o zaman beni karşında görürsün... Anlaşıyor ki sen benim verdiğim sözlerden şüphe ediyorsun! İşte bu oturanlar yeniden şahit olsunlar, Fethi Beye, Nuri Beye, sana ve bütün arkadaşlarınıza karşı bir namus borcum vardır. Dinliyor musunuz? Şahit olunuz, namus borcum vardır. Sonra siz ne yaptınız ki, vatani vazifenizi ifa ediyorsunuz. Bu cihetten de tamamen müsterih olabilirsiniz. İntihap esnasında olan hâdiselere gelince bu hâdiseler nerede olmaz! Avrupa intihaplarında daha beteri oluyor.» ⁽²²⁾

Öte yandan, ne Fethi Okyar ve ne de Ahmet Ağaoğlu anılarında, Gazi Mustafa Kemal'in partinin kapatılmasını istediğine ilişkin bir açıklamada bulunmamaktadırlar. İsmet İnönü

(21) Örneğin bkz. İLMEN: a.g.k., s. 15-16.

(22) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 65.

nü de, Gazi Mustafa Kemal'e S.C.F. nı neden kapattırdığını sorduğunu, onun ise, «kendileri kapatıyorlar, ben karışmıyorum, görüyorsun.» dediğini belirtmektedir. (23)

En önemlisi, 1 Kasım 1930 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'in T.B.M.M. nı açış söylevinde çok partili siyasal yaşam için geleceğe dönük olarak söyledikleridir. Bu söylevin ilgili bölümü şöyledir :

«...siyasi hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vukubuldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir.... Bu devre.... hitam bulduktan sonra, yeni intihabata gireceğiz. Geçen tecrübeler; gelecek intihabatta, vatanadaş reyinin emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanunî ve idari tedbirlerin inkişafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır...» (24)

Gazi'nin söylevinin bu bölümü o günlerde pek yakın olan genel seçimler için S.C.F. açısından bir güvence olarak değerlendirilmiştir. (25) Bu sözler, gerçekten de S.C.F. nın kapatılmasını isteyen bir Cumhurbaşkanı'nın sözleri değildir.

Ne var ki, Gazi Mustafa Kemal kendi partisinin başında olarak S.C.F. na karşı çıkmaya karar vermiştir. Gerçi, S.C.F. gene onun güvencesi altındadır, ama Gazi'nin başında bulunduğu bir iktidar partisi karşısındadır. Artık, S.C.F. na karşı, Gazi Mustafa Kemal başlangıçtaki gibi «yansız» değildir. Fethi Okyar'ın anılarında anlattığına göre, Gazi Mustafa Kemal ona, «Karşı karşıya gelir, mücadele ederiz, belki siz galip gelirsiniz.» demiştir. (26) (27)

Ahmet Ağaoğlu, bu durumun ne anlama geldiğini şöyle

(23) A. İPEKÇİ: İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s. 28.

(24) Söylev ve Demeçler, C. I, s. 351-352.

(25) Örneğin bkz. DOĞAN: a.g.k., s. 219; A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 85.

(26) OKYAR: a.g.k., s. 526.

(27) Soyak da bu gelişmeyi aynı biçimde anlatmaktadır (SOYAK: a.g.k., C. II, s. 443).

anlatmaktadır : «Mücadele mi? Kim ile? Neye karşı? Ve ne ile? Fethi Bey tarafında on üç mebus ve Makbule vardı. Öteki tarafta üç yüz mebus, hükümet, İsmet Paşa gibi ikinci bir başvekil, devlet, devletin haiz olduğu bütün cihaz, bütün muntazam kuvvetler!.. Şimdiye kadar Gazi, Serbest Fırkayı tutuyor zannı ile millet taraftarlığını gösterebilmiştir. Fakat Gazi de fiilen bu Fırkaya karşı çıkarsa bu taraftarlığın ameli kıymeti kalır mı?» (28) (29)

Bu aşamada, S.C.F. artık sadece C.H.F. ve onun çevresinde örgütlenmiş siyasal ve yönetsel güçler karşısında değil, fakat aynı zamanda iktidar partisinin arkasındaki toplumsal sınıf karşısında da yalnız kalmıştır. Önemli olan da, budur.

(28) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 80.

(29) Soyak, bu durumu bir başka açıdan değerlendirerek, Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F.ni kapattırmadığını, ancak partinin kapatılmasında, «....çok esaslı çalışmayı icap eden, büyük bir tahammül ve feragat isteyen güç bir vazifeden, böyle bir bahane ile sıyrılmak düşüncesi başlıca âmîl olmuştur.» demektedir. (SOYAK: a.g.k., C. II, s. 445).

Kesim İki

C.H.F. nda Gazi Mustafa Kemal'in Denetimi Dışındaki Gelişmeler

I — Basında :

S.C.F. nın kurulmasından sonra, bu parti içindeki bazı gelişmelerin, görmüş olduğumuz gibi, Gazi Mustafa Kemal'in denetimi ve bilgisi dışında oluşmasının yanısıra, C.H.F. çevrelerinde de aynı durum gözlemlenmektedir. Konuyu önce C.H.F. yazarları bakımından ele alalım.

C.H.F. yazarları daha ilk günlerden başlayarak bu bölümün birinci kesiminde belirtmiş olduğumuz gibi Gazi Mustafa Kemal'i etkilemeye çalışmış olmaktan başka, S.C.F. nı yıpratmaya da başlamışlardır. Bu partiyi Gazi Mustafa Kemal'in kurmuş ve onun en yakın arkadaşlarının yönetiminde olması bu yazarların S.C.F. na ağır eleştiriler yöneltmelerine ve hattâ yöneticilerini kişisel olarak suçlamalarına bir engel oluşturmamıştır. Bu tutum, ilk günlerden beri kendisini göstermiş bulunmaktadır. Daha başka bir deyişle de, ortada daha ne İzmir olayları ve ne de seçimler yokken bu kampanya başlamıştır. S.C.F. nın yaşamının neden bu denli kısa sürmüş olduğunun anlaşılmasında bu, çok önemli bir noktadır.

S.C.F. nın kapatılmasından çok sonraları Falih Rıfkı Atay bu gerçeği açıkça belirtmiş ve şöyle demiş bulunmaktadır :

«Atatürk.... haber yollayarak ihtiyatlı olmamı tavsiye etti.... İsmet İnönü [de] muhalefet gazeteleri ile mücadeleye girmememi söyledi.... Yalova nasihatlarını unutarak Hâkimiyeti Milliye'de Politika sütununu açtım ve devrinde hayli akisler bırakan polemiklere başladım.» (1)

Hemen belirtelim ki, Falih Rıfkı'nın «Politika Sütunu»nda yazmış olduğu yazılar, gerçekten çok sert ve ağırdır. (2)

S.C.F. nin kurulduğunun daha on ikinci gününde, Siirt mebusu Mahmut (Soydan) ın özgürlüğün bir ülkede herşeyin üstünde tutulması gerektiği görüşünün kuramsal olarak iyi bir şey olabileceğini, ancak şuna buna hoş gözükme yerine ülkenin yaşamına bağlı gerçekçi devlet adamlarının böyle yanlışlara düşmemeleri gerektiğini yazmış olması (3) ilginç olsa gerektir.

C.H.F. yanlısı gazetelerde ve gene daha ilk günlerden başlayarak, S.C.F. na yazılmak için gelenlerin toplumun alt kesiminden olmasının parti için aşağılatıcı bir durum olarak yansıtılmış olduğunu da görmekteyiz. Oysa o günlerde Gazi Mustafa Kemal'in yeni partiye göstermekte olduğu ilgiyi bilmeyen kimse yoktur.

Yunus Nadi'nin Gazi Mustafa Kemal'in neredeyse vatanı ihanet etmekte olduğunu ileri süren yazısının ise herhalde onun bilgisi altında yazılmış olduğunu söylemenin olanaksız olduğu apaçıktır. Gerçekten de Yunus Nadi şöyle demeğe cesaret etmiş bulunmaktadır :

«Cumhuriyete ve inkılâplara nezaret etmek ve onlar muvacehesinde azami takayyüt göstermek, Reisicumhurun yalnız gelişigüzel bir vazifesi değil, hattâ kanuni mecburiyettir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, Reisicumhurun yegâne cürüm olarak hıyaneti vataniye ile itham olunabileceği teşkilâtı esasiyede sarihtir.» (4)

(1) ATAY: a.g.k., s. 573-574.

(2) Bölüm 4 / Kesim / IV'de Falih Rıfkı'nın bu tür yazılarından iki örnek bulunmaktadır.

(3) MAHMUT: «Hakikati Unutmayalım»; Hâkimiyeti Milliye, 24 Ağustos 1930.

(4) YUNUS NADİ: «Bitarafılık Meselesi»; Cumhuriyet, 29 Eylül 1930.

Kısaca belirtirsek, C.H.F., yeni partinin kurulmasına, bu parti Gazi Mustafa Kemal tarafından kurdurulmuş olsa da, ilk günden beri karşı çıkmış, içine sindirememiş, önce kendi gazetelerinde bu hoşnutsuzluğunu, bazan Gazi'yi dahi üstü kapalı olarak söz konusu ederek, dile getirmiştir.

II — İsmet Paşanın Sivas söylevi :

İsmet Paşanın 30 Ağustos 1930'da demiryolunun Sivas'a ulaşması nedniyle yaptığı uzun söylevin, birçok yönlerden S.C.F. nin programına ve eleştirilerine bir yanıt olduğuna değinmiş bulunuyoruz. Ancak, bu konuda dikkate alınması gereken ilk gerçek, İsmet Paşa Sivas söylevini verdiğinde S.C.F. nin henüz herhangi bir olaya neden olmamış ve hükümete yönelik eleştirilerini de daha yeni yeni ortaya atmağa başlamış bulunmasıdır.

Bu gerçeği gözönünde tutarak bu söylevi biraz daha yakından incelersek, İsmet Paşanın yalnız S.C.F. nı yanıtlamakla yetinmemiş olduğunu görürüz. Gerçekte, İsmet Paşa bir «muhalefet» partisinin kurulmuş olmasından da yakınmaktadır. Önce, Gazi Mustafa Kemal'in, S.C.F. na göstermekte olduğu ilgi ve yakınlığın ve bu partinin de Gazi'yi kendi kurucuları olarak tanıtmalarının İsmet Paşanın bu söylevinde şöyle yankılandığını görüyoruz :

«Onun yüksek adını politika münakaşaları arasında zikretmemek için çok cebrinefşettim.» (5)

Şevket Süreyya Aydemir, İsmet Paşanın bu söylevinde aslında birçok noktalarda Gazi Mustafa Kemal'e karşı konuştuğunu öne sürmektedir. Aydemir, bu görüşünü bu söylevden bazı parçalar alarak kanıtlamaktadır. Yazar, İsmet Paşanın;

«İktidar mevkiinin asla teşnesi değiliz. İktidar mevkiinde ancak, milletvekillerinin itimadıyla, vazife' olarak duruyoruz. Ne kadar sert olursa olsun, müşkülât karşısında va-

(5) İsmet Paşanın Sivas Söylevi metni için bkz. Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

zifeden çekilmek âdetimiz olsaydı, bu mevkii çoktan terk ederdik. Eğer bir gün milletvekilleri, iktidar mevkiinden bizi afederlerse, nefes almak imkânını verecekleri için, kendilerine yalnız, müteşekkir oluruz...» «...İktidar mevkiinde, şimdiye kadar yaptığımız, yapmış olduğumuz hizmetlere ve muvafakiyetlere dayanarak da durmuyoruz. İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletin vekillerine itimat veren, yalnız maziden aldığımız kuvvet değildir. İstikbâle ait olan fikirlerimizin sağlamlığıdır.»

sözlerini anımsattıktan sonra, şöyle demektedir : «Bu sözlerde acaba, daha yukarıya, meselâ, o zamanki adıyla, Gazi Paşaya karşı da, arz edilmek istenen bir şeyler yok mudur? Hem bu sözlerde acaba ve dış görünüşüne rağmen, çekilmeye niyetli bir adam mı konuşmaktadır? Hayır!.. Sanıyorum ki bu cümlelerde, günlük politika tartışmalarını ve hele Serbest Fırka öncülerini... aşan bir mâna vardı.» (6)

Aydemir, bu çözümlemesinde yanılmamaktadır. C.H.F. nın «fiili» genel başkanı İsmet Paşanın S.C.F. nın Gazi Mustafa Kemal'den görmekte olduğu yakınlığa ve desteğe açıkça karşı çıktığı görülmektedir. Burada daha önce değindiğimiz bir olguyu daha anımsamamız yerinde olacaktır. Bu olgu, S.C.F. kurulur kurulmaz, İsmet Paşanın ülkede izlenen siyasada daha beş yıl hiçbir değişiklik olmayacağını açıklamış olmasıdır. (7) Yanılmadan öne sürebiliriz ki, S.C.F. belirli birtakım ilkeleri savunarak kurulmuş olması karşısında İsmet Paşa iktidarının herhangi bir biçimde el değiştirebileceği gerçeğini yadsımış ve kendi siyasasının sürüp gideceği konusunda partisine güvence vermek istemiştir.

III — «Milli Blok» düşüncesi :

İzmir olaylarından ve seçimlerden sonra S.C.F. zor günler geçirdiği ve Gazi Mustafa Kemal'in mutlaka bu partiye karşı cephe alması gerektiğinin ısrarla üzerinde durulduğu bir sırada, hem onun yansızlığının korunabileceği ve hem de S.C.F. nın yaşamasının sağlanabileceği bir formül gene

(6) AYDEMİR: Menderes'in Dramı, s. 90.

(7) Bkz. Bölüm 4 / Kesim 1 / I.

kendisi tarafından bulunmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in bulduğu bu formüle göre, gelecek seçimler için gerek C.H.F. nin ve gerekse S.C.F. nin mebus adaylarını kendisi belirleyecektir. Bu formüle, «millî blok» denilmiştir.

Yarın gazetesi 9 Teşrinisani 1930 günlü sayısında bu konuyu «Gazi Hz. leri fırkaların fevkinde kalacaktır başlığı ile kamuoyuna duyururken, Fethi Beyin de «Her iki fırka da Cumhuriyetin hâmisi olan büyük Gazi'nin işaretine tâbi olacaklardır.» dediğini belirtmektedir.

Gazi Mustafa Kemal'in böylelikle kendisinin partiler üstü ve yansız kalacağını, Cumhuriyete ve devrimlere karşı olabilecek kimselerin seçilmemesini de güvence altına alabileceğini düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır. S.C.F. yöneticileri bu düşüncüyü sevinçle karşılamışlardır. Çünkü, onlara göre, yapılacak ilk genel seçimlerde kendilerinin kazanacağı kesindir. (8) Böyle bir uygulama karşısında S.C.F. n-dan seçilecek mebuslara hiç kimsenin Cumhuriyet ve devrim düşmanlığı suçlamasını yöneltmeyeceği apaçık olarak ortadadır.

Gazi Mustafa Kemal, «millî blok» denilen bu formülün uygulanmasını içtenlikle istemiştir. (9) Fethi Okyar'ın da sonradan belirttiği gibi Gazi Mustafa Kemal bir çıkış yolu aramış ve bu yolu kendisi bulmuş, kendisi istemiştir. (10) Ne var ki, S.C.F. nin yaşamasını sağlayacak ve bizzat Gazi Mustafa Kemal'in bulduğu bu son olanak da gerçekleşmemiştir. Gene Okyar'ın belirttiğine göre, bu yola başvurulmasını C.H.F. nin ileri gelenleri istememişler, engellemişlerdir. (11) Ağaoğlu ise, Gazi Mustafa Kemal istedikten sonra bu düşüncesini gerçekleştirmek için hiç kimsenin ona engel olamayacağı gerekçesiyle, onun içtenlikle davranmamış olduğunu ileri sürmektedir. (12) Ancak, biraz önce belirttiğimiz gerçekler karşısında bu savın geçerli olmadığı söylen-

(8) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 75.

(9) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 437.

(10) OKYAR: a.g.k., s. 522.

(11) OKYAR: aynı yerde.

(12) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 76.

melidir. Nitekim, Soyak da, Gazi Mustafa Kemal'in C.H.F. na bu görüşünü benimsettiremediği için «millî blok» düşüncesinden vazgeçildiğini belirtmektedir. (13) Fethi Okyar'ın da anılarında, onun bu konuda içtenlikle davranmadığı anlamına gelecek hiç bir şey söylenmemektedir. Kaldı ki, Gazi Mustafa Kemal'in kendisinin bulduğu bir çözümden iki gün içinde ve hiç bir neden yokken durup dururken vazgeçmiş olması da ussal bir açıklama değildir. (14)

(13) SOYAK: a.g.k., C .II, s. 437.

(14) Kutay, Atatürk'ün öldüğü gün Fethi Beyin Harbiye'deki apartmanında Cafer Tayyar Paşaya şöyle dediğini ileri sürmektedir: «Afyon mebusu Ali Beyin başında olduğu ve sayıları kırk kişi olduğu için Kırklar denilen müfrit gurup, evvelâ müşir Fevzi Paşaya giderek, Gazi'yi seçimlerde, tamamen bitaraf ve fırkaların üzerinde kalmak, tek dereceli seçim yaptırmak, idarenin mutlak tarafsızlığını temin etmek ve iki fırkanın cumhuriyetçilik ve lâiklik esasında mutabık kaldıktan sonra diğer bütün meselelerde, birbirlerine tam karşı fikirde olsalar dahi, tamamen müsavi şartlarla intihaba girmek hususundaki kararından haberdar etmişler ve Halk Fırkasının bu şerait içinde seçimleri kazanmasının mümkün olamayacağını söylemişler, Gazi'yi bu fikrinden vazgeçirtmek için delâletini istemişler, aksi takdirde kendilerinin de bizzarur, İsmet Paşanın liderliği altında ve ellerinden geleni yaparak mücadeleye gireceklerini tehditkâr bir lisanla ifade etmişlerdir. Müşir de, şahsi kanaatine munzam olarak, liberal fikirlerden hoşlanmadığı için ve memleketin böyle bir tecrübeye dayanamayacağı bahsinde kendisine misallerle anlatılanların da sıhhatine inanarak, Gazi'ye gitmiş, vaziyeti anlatmış, şahsi mütalâası olarak da, Halk Fırkasının fiili riyasetinden ayrılmasının, ordusunu terkeden başkomutanın hareketine benzeyeceğini de ilâve etmişti....» (KUTAY: a.g.k., C. XX, s. 11873).

Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Grew de Dışişleri Bakanı Stimson'a yazdığı 3 Aralık 1930 günlü mektubunda: «Sonunda Fevzi Paşa da muhtemelen demiryollarının değeri hakkında Serbest Fırka ile iktidar partisi arasındaki fikir ayrılığından ötürü, Fethi Bey aleyhinde harekete geçti.» demektedir. (GREW: a.g.k., s. 115).

Ahmet Ağaoğlu ise bunlara katılmamakta ve Fevzi Paşanın (Çakmak) Gazi Mustafa Kemal'i etkilemiş olabileceğini, «şimdiye kadar neye karışmış ki şimdi bir şeye karışsın» diyerek olanaksız görmektedir. (A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 76).

Kesim Üç

S.C.F. nın kendisini «feshetmesi»

I — T.B.M.M. ndeki ve seçimlerle ilgili tartışmanın son aşaması :

Fethi Beyin seçim yolsuzlukları ile ilgili önergesi üzerine 15 Kasım 1930 günü T.B.M.M. nde başlayan ve S.C.F. nın açıkça rejim düşmanlığı ile suçlanmasına dönüşen görüşmeler sırasında üçüncü celsede gece geç vakitlerde Fethi Beyin kürsüden şöyle dediğini işitiyoruz :

«....diyorlar ki.... Gazi Hazretlerine karşı çıkarılmış bir fırkasınız. Bizim mevkiimizi Gazi Hazretlerine karşı çıkmış bir fırka halinde görmek isteyen arkadaşlar pek çoktur. Böyle arzu ediyorlar bilmem ne için? Esbabını tahlil edemedim. Fakat kendileri Gazi'nin himayesine ne kadar sımsıkı bir surette merbut oluyorsa bizi de o himayeden uzaklaştırmak için o kadar şiddetle uğraşmaktadırlar. Behemehal bizi Gazi'nin şahsına karşı bir fırka olarak mı görmek istiyorsunuz?

Bu nasıl kabili tasavvurdur ve böyle bir fırkanın vücut bulmasına nasıl imkân tasavvur edersiniz? Bunu böyle arzu etmek demek Türkiye'de muhalif bir fırkanın vücut bulmasını muhal kılmak demektir. Efendiler bu hakikaten muhaldir.... Gazi'ye karşı çıkmak vaziyeti hâsıl olduğu zaman yapacağımız ilk iş bunun muhal oldu-

ğunu söylemek ve muhal arkasında koşan adamlardan olmadığımızı göstermektir....» (1)

Daha sonra kürsüye gelen Rasih (Kaplan) ise şöyle demiştir :

«Diyorlar ki bu tarzda mesele mevcutsa Gazi Hazretleri karşısında fırka teşkil etmek muhaldir. Bu muhal ile çalışmam muhaldir, uğraşamam, binaenaleyh bunu yapmam dediler. Sözlerini bu millet kürsüsünde söyledi. Bu sözlerini senet ittihaz ediyorum....» (2)

Oysa, S.C.F. ilk günden beri, görmüş olduğumuz gibi, adım adım Gazi Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmekteydi. Onun desteği olmaksızın S.C.F. nın varlığını sürdüremeyeceğini ise, hem C.H.F. ve hem de Fethi Bey ve arkadaşları çok iyi biliyorlardı. Bunun içindir ki, o yayınlar, o suçlamalar yapılmıştı.

İşte, T.B.M.M. ndeki bu konuşmalardan hemen sonra da Gazi Mustafa Kemal «millî blok» düşüncesinin gerçekleşemeyecek olduğunu Fethi Bey'e açıklamak durumunda kalmıştır.

II — Gazi Mustafa Kemal ve Fethi Beyin 16 Kasım 1930 günlü görüşmeleri ve partinin feshi :

Gazi Mustafa Kemal, 16 Kasım 1930 günü Fethi Beyin evine gelerek, «millî blok» formülünü gerçekleştirmenin olanağı bulunmadığını ve «karşı karşıya mücadele» edeceklerini Fethi Bey'e kesin olarak açıklamış, Fethi Bey de bu durumda partiyi kapatacaklarını bildirmiştir. Fethi Bey o gün akşam erken saatlerde de Çankaya'ya giderek kapatma kararında ısrarlı olduklarını yinelemiştir. (3)

Çankaya'dan ayrılan Fethi Bey o sırada Ankara'da bulunan partili mebusları toplamıştır. Toplantıda Ağaoğlu Ahmet, Talat, Nakiyeddin, Ali Galip, Tahsin, Seni, Rasim,

(1) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnkat 5, Celse 3, s. 67, 68.

(2) aynı celse, s. 73.

(3) OKYAR: a.g.k., s. 523-526.

Refik İsmail ve İbrahim Beyler bulunmuşlardır. Fethi Bey, o günkü gelişmeleri anlatmış, onlardan düşüncelerini sormuş, tümü de partinin bu koşullar altında kapatılmasından yana olmuşlardır. (4) (5)

Bu toplantı da, ayrıca bir de «fesh beyannâmesi» kaleme alınmıştır. Fethi Okyar'ın belirttiğine göre bu bildirinin ilk biçimi şöyledir :

«Tebellür eden son vaziyete göre fırkamız, Büyük Gazi Hazretlerine karşı siyasi sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretlerinin teşvik, ısrar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine mazhar olacağı teminatını almıştı. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek sorumluluğunu almayı hiçbir zaman hatırimıza getirmedik. Halbuki emrivaki şeklinde gerçekleşen son durum karşısında bizce başarılması imkânsız olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından fırkamızın feshine ve durumun tüm teşkilâta ve dahiliye vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir.» (6)

Fethi Bey ve Nuri Bey bu bildiriye hemen Çankaya'ya götürmüşlerdir. Çankaya'da o sırada İsmet Paşa da bulunmaktadır. İsmet Paşa bildirideki «Gazi'nin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle» ve «yardım» sözlerine karşı çıkmış, fakat

(4) OKYAR: a.g.k., s. 527.

(5) Ağaoğlu, «Serbest Fırka Hatıraları»nda bu toplantının T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminden önce yapıldığını ve partiyi kapatma kararının Meclis'in bu birleşiminden önce alınmış olduğunu yazmaktadır (A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 80-81). Ağaoğlu'nun bu anlatımı Okyar'ın anlattıklarına uymadığı gibi, olayların gelişimine ve mantığına da aykırı bulunmaktadır. Kaldı ki, T.B.M.M.nde 15 Kasım 1930 günü yaptığı konuşmalarında Fethi Bey hep partisinin geleceğini gözönünde tutarak konuşmuştur. Öte yandan, Okyar, Partiyi kapatma kararı alındığı tarihi de kesin olarak 16 Kasım 1930 olarak belirtmektedir. Bu nedenle, Ağaoğlu'nun bu alanda büyük bir yanlışlığa düşmüş olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

(6) OKYAR: a.g.k., s. 528.

Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine bu sözlerden yalnız «ısrar» ve «yardım» sözcükleri çıkarılmıştır. (7) (8)

S.C.F. bu fesih kararını, Dahiliye Vekâletine ve İstanbul Valiliğine resmen bildirmiştir. (9)

(7) OKYAR: a.g.k., s. 528-530.

(8) Ağaoğlu, bildiri metnindeki «beyhude» sözcüğü yerine «muhal» sözcüğünün bulunduğunu belirtmekte ve bu konuda da İsmet Paşanın bu sözcüğün çıkarılması için ısrar ettiğini, fakat Fethi Beyin direndiğini yazmaktadır. (A. AGAOĞLU: a.g.k., s. 92).

(9) Fesih kararının kendisine ulaşması üzerine Dahiliye Vekâleti, 18 Kasım 1930 Salı günü valiliklere şu genelgeyi göndermiştir:

«1 — Ali Fethi Bey imzası ile bugün vilâyete verilen bir istidada Serbest Cumhuriyet Fırkasını feshe karar verdiğini ve bu kararı teşkilâtına tebliğ ettiği bildirilmiştir.

2 — Bu karara göre taşrada fırka mensuplarının tecemmüat kanuna muhalif her türlü nümayişkârane tezahüratına meydan bırakılmaması ve muhilli asayiş bir hâdiseye meydan vermeyecek tedabiri lâzime ittihazı tamimen tebliğ olunur efendim.» (AYIN TARİHİ: Birinci Teşrin-Birinci Knun 1930, C. 23-24, sayı 79-81, s. 6823).

Kesim Dört

Kapatılış Nedeni

I — «Neden»in önemi :

S.C.F. nın kapatılışına yol açan olayları ve gelişmeleri incelemeye çalıştık. Bu bakıma ve bir genel neden-sonuç bağlantısı içinde, S.C.F. nın kapatılmasının nedenleri, bu olay ve gelişmelerdir. Nitekim, gerek S.C.F. nın kurucuları olsun, gerek C.H.F. çevreleri olsun ve gerekse konuya ilgi duymuş olanlar olsun, hemen herkes bu noktada birleşmektedirler. Fakat, bu ortak görüşe karşın, 1) olayların neden bu yolda gelişmiş olduğunda ve 2) bu olay ve gelişmelerin partinin kapatılış açısından değerlendirilmesinde iki ayrı gurup içinde ele alabileceğimiz ve birbirinden çok değişik yaklaşımlarla karşılaşmaktayız. Oysa, S.C.F. olayının çözümlenmesinde ve anlaşılmasında, bu partinin neden kapatılmış olduğu, en az neden kurulmuş olduğu kadar, hattâ daha da çok, önem taşımaktadır. Fakat ortada bu konuda değişik görüş ve değerlendirmeler bulunduğu göre, bu «neden» herkesçe üzerinde anlaşılmış bir biçimde belirginleşmemiş demektir. Gerçi, bu değişik yaklaşımlara karşın, gene de genel ve yaygın ve bu partinin «irticaa âlet olduğu» yolunda bir kanı vardır. Ancak, bu kanı, özellikle S.C.F. kurucularınca gerçek dışı olarak nitelendirilmiş bulunmakta ve hattâ Fethi Okyar, anılarında, «Serbest Fırka gibi, kuruluşunun henüz iki ayı içinde, yıllarca vatanın kaderini her bakımdan ele almış bir iktidar partisine karşı seçimlere girerek aslında hemen hemen her yerde seçimleri ka-

zanmış bir fırkanın, hâdiselerin içyüzünü bilmeyenlerce daima meçhul kalmış sebeplerle hayat sahnesinden çekildiği zannetmem ki dünyada vâki olsun.» demektedir. (1)

Partinin kapatılış nedeni büyük önem taşımakla birlikte, bu alanda, kuruluş nedeni üzerinde olduğu kadar değişik görüşler bulunmamaktadır. Fakat iki temel grupta ele alabileceğimiz bu değerlendirmeler ülkemizin çok partili siyasal yaşam dönemlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında hep öne sürülmüştür.

II — Görüşler :

(a) C.H.F. nın «muhalefet-i kabul edememesi :

En başta bu konuya sonradan değinmiş olan Fethi Okyar, Ahmet Ağaoğlu ve Süreyya İlmen'in savunduğu bu görüşe; C.H.F., kendisi karşısında bir muhalefete katlanamamış ve iktidarı yitirmesi olasılığı karşısında, S.C.F. nın ilk günlerinden başlayarak bu partinin kapatılması için çeşitli baskılar yapmış, olayları körüklemiş ve hattâ düzenlemiştir. Şu halde, S.C.F. nın kapatılması zorunluluğu C.H.F. nın bu tutumu sonucunda ortaya çıkmıştır. Gerçi, S.C.F. en sonunda Gazi Mustafa Kemal ile karşı karşıya geldiği için kapatılmıştır ama bu karşı karşıya geliş, Fethi Okyar'ın deyişiyle «hiç de kendiliğinden vücut bulmayan faktörlerle» olmuştur. (2)

Fethi Okyar'a göre, Gazi Mustafa Kemal, C.H.F. nın yönetimini İsmet Paşanın eline bırakmış bulunuyordu ve bu nedenle de hem bu partinin örgütündeki ve hem de T.B. M.M. ndeki C.H.F. lıların yazgısı İsmet Paşa ile aynı doğrultuydaydı. Bu nedenle de, iktidarı yitirmek kaygısı C.H.F. nı bu yönde davranmaya ve Gazi'yi de etkilemeğe zorlamıştır. Okyar, aynı kanıyı Nuri Conker'in de paylaştığını belirtmektedir. (3) Öte yandan, İzmir olaylarını incelerken gör-

(1) OKYAR: a.g.k., s. 530.

(2) OKYAR: a.g.k., s. 524.

(3) OKYAR: a.g.k., s. 521.

müş olduğumuz gibi, bu olayların bir tertip olduğu kanısındadır. Okyar, ayrıca, C.H.F. ileri gelenlerinin ülkede kan dökülmesini, karışıklıklar çıkmasını istediklerini, böylece S.C.F. nı «görünüşte» haklı olarak suçlayabileceklerini plânladıklarını, bunu başarmak üzere olduklarını, işte bundan dolayı da kendilerinin buna olanak vermemek için partilerini kapattıklarını öne sürmektedir. (4)

Ahmet Ağaoğlu da genel olarak Fethi Okyar'ın bu görüşlerini paylaşmakla birlikte ayrıca demektedir ki, «adalet hissi olmayan, yani karşısındakinin haklarına hürmet etmeyi, onun fikirlerine ve hislerine tahammül etmeyi bilmeyen bir muhitte hürriyet, fırka vesaire gibi şeyler olamaz. Böyle muhitlerde her şey oyuna, hileye, karşılıklı ittihamlara, iftiralara dökülür, nihayet bir taraf imha edilerek diğerine istediği gibi hareket etmek imkânı temin edilmiş olur.» (5) Ağaoğlu'na göre, C.H.F. nın «istediği gibi hareket etmek» için S.C.F. nı yok etmeğe yönelik eylemleri Gazi Mustafa Kemal'i dahi aşmıştır. Örneğin, 22 Eylül 1930 gecesi Gazi'nin yanında bulundukları bir sırada, S.C.F. için Recep (Peker) «bozguncu» demekten çekinmemiş (6) ve gene Recep (Peker), Gazi'nin T.B.M.M. ni 1 Kasım 1930'da açarken yaptığı söylevde seçim güvenliğinden söz etmesi üzerine sonradan onun yüzüne karşı, gerekirse Gazi'ye karşı bile direnileceğini söylemiştir. (7) (8)

Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey ve onların bu görüşlerini paylaşanlar, S.C.F. nın devrimlere karşı olanlara ve gericilere «âlet» olmuş bulunduğunu hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. S.C.F. yöneticilerinin, partilerinin daha yaşamını sürdürdüğü günlerde (ve daha sonraları da) partiyi destekleyen kitleleri nasıl savunmuş olduklarını burada anımsatmak isteriz. Fethi Okyar, en çok tartışma ve suçlama

(4) OKYAR: a.g.k., s. 524.

(5) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 55.

(6) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 58.

(7) A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 71.

(8) KUTAY: a.g.k., C. XX, s. 11866'da aynı görüşleri paylaşmaktadır.

konusu olan İzmir olayları için ise, haklarında kovuşturma açılan elli yedi kişiden ikisi için Cumhuriyet Savcılığınca kovuşturmaya yer olmadığına kararlaştırıldığını, elli bir kişi için de mahkemelerce beraat kararı verildiğini, yalnızca dört kişinin, o da hafif bir biçimde, cezalandırılabilirdiğini belirtmektedir. ⁽⁹⁾

O halde bu tezi savunanların düşüncelerini; gelecekte genel seçimlerde kendi iktidarlarının sona ereceğini anlayan C.H.F. yöneticilerinin siyasal ortamı S.C.F. nin yaşayamaması için bilerek, plânlayarak olanaksız bir duruma getirmiş olmaları biçiminde özetleyebiliriz. Kısacası, S.C.F. nin kapatılmak zorunda kalmasının nedeni, C.H.F. iktidarının demokratik düzeni özümseyememesi, tek parti diktasını ne pahasına olursa olsun sürdürmek istemesidir.

(b) Devrimlere karşı güçlerin S.C.F. saflarında toplanması:

Yaygın olan kanı, Cumhuriyet devrimlerine karşı olan güçlerin, gerici çevrelerin, S.C.F. nı kendileri için bir olanak olarak değerlendirip bu partinin saflarında toplanmış olduğu, bu nedenle de Gazi Mustafa Kemal'in ve Fethi Beyin bu çok partili siyasal yaşam deneyinden, koşulların henüz elverişli olmadığını düşünerek vazgeçmiş olduklarıdır. Bu görüşte olanların ileri sürdüklerine göre, S.C.F., devrimlerin henüz pek genç olduğu bir aşamada, vakitsiz olarak, kurulmuştur. Halkın siyasal «terbiyesi» de gelişmemiş olduğundan bu deney başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu görüş yeterince açıktır ve hep öne sürülmüştür. C.H.F. nin yöneticileri, yazar ve sözcüleri başta olmak üzere, çeşitli çevreler, o günden bu yana, bu görüşün savunucuları olmuşlardır. Çoğu kez de, bu görüş, kesin bir gerçek olarak tartışmasız bir biçimde belirtilmiş bulunmaktadır.

İsmet Paşa için, bekleneneği gibi, S.C.F. nin kapatılmasının gerçek ve tek nedeni budur, yani «irtica tehlikesi» dir. ⁽¹⁰⁾ Çünkü, bu parti kurulunca tümüyle irtica çıkmıştır.

(9) OKYAR: a.g.k., s. 500.

(10) A. İPEKÇİ: «Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi»; Milliyet, 18 Kasım 1961'de İsmet İnönü'nün demeci.

Bu nedenle de Kubilây olayı da bu parti zamanında olmuştur. ⁽¹¹⁾ ⁽¹²⁾

Dönemin T.B.M.M. başkanı Kâzım (Özalp) da, «Serbest Fırka kurulur kurulmaz, fırsat bekleyen gerici unsurlar derhal harekete geçtiler ve Fethi Beyin etrafında hemen toplanıverdiler.» «Serbest Fırka... irticânı hortlmasına vesile olmuştu. Cumhuriyete, devrimlere ve Atatürk'e muhalif olanlar derhal bu partide birleşmişlerdi... rejime karşı bir organ haline gelmişti.» demektedir, partinin bu nedenle kapatılmak zorunda kaldığını belirtmektedir. ⁽¹³⁾ Hilmi (Üran) a göre ise, «Serbest Fırkanın feshine zaruret hasıl olmasını Atatürk başta olmak üzere, onun C.H.F. ileri gelenleri arasına saldıgı korkuda aramak doğru olur.» Ayrıca, devrimlere karşı halkta gelişen hoşnutsuzluk, kitleleri bu partinin saflarında toplamıştır. ⁽¹⁴⁾

S.C.F.'nin kapatılmasının nedenini «irtica tehlikesi»ne bağlayan anlayışın bir türevi de, toplumsal ve siyasal yapının çok partili demokratik düzen için henüz elverişli olmadığı, ülkeyi çağdaşlaştırmayı amaçlayan devrimlerin henüz yeterince yerleşmediği ve bundan dolayı da bu partinin, tüm devrimci çabaları boşa çıkarabilecek bir ortamı yaratmış olduğudur. Kısacası; halk, demokrasiye henüz hazır değildir. ⁽¹⁵⁾

(11) A. İPEKÇİ: İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s. 28.

(12) Bu olay, S.C.F.'nin kapatılmasından sonra olmuştur.

(13) ÖZALP: a.g.y., Milliyet, 3 Kasım 1963.

(14) ÜRAN: a.g.k., s. 229.

(15) Bu anlayışın tipik bir anlatımı şöyledir: «Efkâr-ı umumiye taazzi etmiş metin, sabit, muayyen cereyanlarla tecelli edemiyor. Vergilerin kaldırılabilceğine, demiryollarına verilen paraların bile memleketi harabiye sürüklediğine, inhisarların ihdasında 'cep doldurmak'tan başka maksat bulunmadığına.... halkı inandırmak, hattâ saltanat ve hilâfetin dönmesi lüzum ve imkânına kandırmak isteyenler ifsatlarını alkışlayacak kütüpheler, cemaatler bulabiliyor. Cumhuriyet inkılâbı nazariye için tehlikeye maruz bırakılamazdı... Son hâdisat gösterdi ki bizde, şimdiki halde, KARA KUVVET henüz cumhuriyetimiz için korkulacak siyasî bir âmıl olabilir.» (AHMET CEVAT: «Kemalizm ve Demokrasi»; Yeni Muhit, Nisan 1931, sayı 30, s. 1-3).

Batılılaşmayı amaçlayan lâik cumhuriyet devrimlerinin karşısında yer alan toplumsal ve siyasal güçlerin, oluşturulan her muhalefet girişimini bir olanak olarak değerlendirip derhal bu partilere «damgalarını vurarak yozlaştırdıkları», devrimlerin ise daha henüz pek genç olduğu ve S.C.F. nin de bu nedenle kapatıldığı düşüncesi yalnız siyasal kişilerce değil, bilimsel çevrelerce de hep öne sürülmüş bir görüştür. (16) S.C.F. üzerine yazılmış en önemli bilimsel incelemenin sahibi olan Weiker de, çalışmasının «Serbest Fırka Neden Başarısız Oldu?» başlığını taşıyan onuncu bölümünde; partinin çok hızlı bir biçimde gelişmiş olduğunu, bu nedenle de en başta «gerici» unsurların ve bunun yanı sıra da parti yöneticilerinin amaçlarından daha başka amaçlar taşıyanların da S.C.F. örgütü içine sızdığını, başarısızlığın, daha doğrusu partinin yaşayamamasının temel nedeninin bu durumdan kaynaklandığını belirtmekte, ancak bu arada da o dönemde «gerici» ve «tutucu» kavramları arasında bir ayırım yapılmadığını da açıklamaktadır. (17) Konuya bu açıdan bakanların arasında Duverger de bulunmaktadır. Gerçi, «Diktatörlük Üstüne» adlı yapıtında doğrudan doğruya S.C.F. n- dan söz etmemektedir ama, (18) Atatürk'ün batılı biçimde bir siyasal demokrasinin koşullarını nasıl oluşturduğunu anlatırken ve «Nüfusun büyük çoğunluğunun cahil, geri kalmış, okumaz-yazmaz olduğu feodal ve tarımcı bir ülkede çok partili ve serbest seçimli batılı bir sistemin hiç bir anlamı yoktur. Bu yapmacık dekor arkasında büyük mülk sahipleri ve geleneksel şefler seçim iplerini çekecek ve eski yapılar sürüp gidecekti. Demokrasiyi kurmazdan önce bu-

(16) Örneğin bkz. ALLEN : a.g.k., s. 48, not 1; EREN : a.g.k., s. 65; KILI : a.g.k., s. 21; B. LEWIS : a.g.k., s. 275; G. LEWIS : a.g.k., s. 103; KURAN : Atatürk ve Türkiye'nin..., s. 63-65; ERSİN ONUL-DURAN : Political Development and Political Parties in Turkey; A.Ü.S.B.F., Yyn. Ankara, 1974, s. 56-57; PRICE : a.g.k., s. 135; WEBSTER : a.g.k., s. 109; AHMET YÜCEKÖK : Türkiye'de Din ve Siyaset; Gerçek Yyn., 2. Basım, İstanbul, 1976, s. 84-85.

(17) WEIKER : a.g.k., s. 141-142.

(18) Duverger'nin S.C.F. na değinen bir yazısı üzerinde «Sonuç- da duracağız.

nun şartlarını yaratmak gerekir.» derken, bu gerçeğe de değinmiş olmaktadır. ⁽¹⁹⁾

Bu arada şunu da hemen belirtelim ki, S.C.F. nın bu nedenle kapatılmasında Fethi Bey ve arkadaşlarının beceriksizliklerinin etkinliği olduğu da söylenmiştir. Özellikle, örgütlenme sırasında kişilerin seçimindeki yanılgılar, Fethi Beyin daha henüz toplumun gerçek siyasal eğilimlerini bilmeden yurt gezisine çıkması, seçimlere hazırlıksız ve denetimsiz girilmesi, gereksiz yere sert çıkışlar yapılması bu açıdan ele alınıp değerlendirilmektedir. Örneğin, Ahmet Cevat'a göre, «Ali Fethi Beyin siyasî hataları yüzünden bedbaht S.C.F. sıkta uğramış bir cenin gibi yok olmuştur.» ⁽²⁰⁾ Fethi Beyin kendisini kitlelerin sürüklemesine kaptırmış olduğu ve bundan dolayı da bu olumsuz gelişmeleri önleyemediği de sık sık yinelenmiş bulunmaktadır. ⁽²¹⁾ Buna karşılık, bazı C.H.F. yazarları dahi bu gelişmelerde Fethi Beyin bir sorumluluğu olamayacağını savunmaktadırlar. ⁽²²⁾

III — Gerçeklerin ışığında kapatılış nedeni :

Bu çalışmamızda buraya değin saptamış olduğumuz gerçeklerin ışığı altında S.C.F. nın neden kapatılmış olduğu sorusuna yanıt aradığımızda, hemen belirtmemiz gerekir ki, bu partinin kuruluşunda güdülen amaç, ülkenin o günkü siyasal koşullarına ters düşmüş olduğu için bu sonuçla karşılaşmıştır. Daha başka bir deyişle, S.C.F. nın kapatılmasının nedenini, bu partinin kuruluş nedenine bakarak açıklamak gerekmektedir.

Herşeyden önce, S.C.F. nın kurucularının kimler olduğunu unutmamalıyız. Fethi Bey ve arkadaşlarının yaşamları

(19) MAURICE DUVERGER: Diktatörlük Üstüne; Çev. Bülent Tanör, Dönem Yyn., İstanbul, 1965, s. 72.

(20) AHMET CEVAT: «Tek Fırka - Çok Fırka Münakaşası»; Yeni Muhit, Kânunsani 1931, sayı 27, s. 1.

(21) Örneğin bkz. A. İpekçi: Atatürk'ün Demokrasi Denemesi, Milliyet, 30 Kasım 1961.

(22) KARAOSMANOĞLU: a.g.k., s. 104.

boyunca irtica ile uzak-yakın bir ilişkileri olmuş mudur? Neden, Gazi Mustafa Kemal, ülkemizde siyasal demokrasiyi, çok partili düzeni, bu en yakın dostları aracılığı ile gerçekleştirmek istemiştir? S.C.F. nın bir «irtica partisi» durumuna dönüştüğünü ileri sürebilmek için, önce, bu partinin kurucularının ilerici, devrimci, cumhuriyetçi, lâik kişisel yapılarının gerçekte hiç de öyle olmadığını söylemek gerekir. Bu, söylenememiştir. Söylenemediği için de, partinin denetimden çıktığı, Fethi Bey ve arkadaşlarını aştığı ileri sürülmüştür. Bu savda, belirli bir gerçek payı vardır. Ancak, bunun irdelenmesine geçmeden önce, bir başka gerçeğin daha üzerinde durmamız gerekmektedir ve bunun için «O halde neden Fethi Bey ve arkadaşları bu durumu hiç bir zaman kabul etmemişlerdir?» sorusunun yanıtı açıkça ortaya konulmalıdır. Oysa, partisinin kapatılmasından çok sonra yazdığı anılarında dahi Fethi Okyar, biraz yukarıda incelemiş olduğumuz ve S.C.F. nın neden kapatıldığını açıklayan kendi görüşünü belirttikten sonra, «Benim bu satırlarım, hakikatleri yarının nesilleri önüne tahriflerden ve afakî tahminlerden korumak içindir. Bunu da şahsımdan önce vatanım için yerine getirmeği vazife saydım.» (23) demektedir. S.C.F. nın «ikinci adamı» olarak nitelendirdiğimiz Ahmet Ağaoğlu'nun ise partisini her türlü suçlamaya karşı nasıl savunmuş olduğunu görmüş bulunuyoruz. Kaldı ki, 15 Kasım 1930 günü T.B.M.M. nde seçimlerdeki yolsuzluklar nedeniyle hükümeti suçlayan ve «Böyle bir manzaranın husulü Türkiye Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır.» diyen ve C.H.F. nın yolsuzluk ve baskılarını «Cumhuriyet icabatına karşı hakikî bir irtica manzarası veren bu hareket» (24) olarak nitelendiren Fethi Beyin bu sözlerini Meclis kürsüsünden açıklarken, ülkedeki gerici çevreler adına devrimci Cumhuriyet hükümetini suçlamakta olduğunu öne sürmek çok zor olsa gerektir.

Varsayılabilir ki, Fethi Bey ve arkadaşları partilerini iç-

(23) OKYAR: a.g.k., s. 530.

(24) Bkz. Bölüm 5 / Kesim 3 / V / a / bb.

tenlikle savunmakta ve hükümeti suçlamaktadırlar ama gerçek gelişmeleri yanlış değerlendirmekte ve aldanmaktadırlar. Genel kanı da budur. O zaman, S.C.F. nın kurulduğu andan başlayarak gelişen olayları, C.H.F. na yöneltilen eleştirileri ve bu iktidar partisinin muhalefeti destekleyen halk kitlelerini önce nasıl nitelendirip suçlamış olduğunu anımsamamız gerekir. Konuyu yinelemeye düşmemek için tek bir olay üzerinde kısaca duralım ve en çok tartışılan, S.C.F. nın en çok suçlanmasına yol açan İzmir olaylarını anımsayalım. Geriye dönüp bu olaylara bir göz attığımızda ortada «irtica» olarak nitelendirilebilecek kapsamlı bir olay olmadığını pek açık bir biçimde görürüz. Oysa, daha önce değinmiş olduğumuz gibi, S.C.F. için işte bu İzmir olayları sonun kesin başlangıcı olmuştur. Ülke çapında konuya eğildiğimizde ise, Akhisar ve belki daha birkaç yerde, «irticaî» sayılabilecek olayların çıktığı doğrudur. Ne var ki, bu denli kitlesel bir destek gören bir partinin tabanı içinde bu gibi kişilerin de bulunmuş olması doğaldır ve tüm partiye «mürteci» damgasını vürmek için haklı bir neden oluşturmadığı da açıktır. Kaldı ki, bu suçlama, yani «irtica» suçlaması, S.C.F. nı destekleyenlerin serseriler, ayak takımı, sabıkacılar olduğu suçlamalarının tutmadığı görülünce ortaya atılmıştır.

S.C.F. nın tabanının oluşumunu incelerken bunun «tepkisel» bir oluşum olduğunu ve bu tepkinin C.H.F. nın yönetimine karşı geliştiğini belgelemiştik. İşte, değerlendirmelerdeki yanılmanın kaynaklandığı yer bu durumla ilgilidir. Çünkü, C.H.F., 1930 yılına değin lâikliğı, lâtin harflerini, şapka, hukuk v.b. devrimleri gerçekleştiren partidir. Bu nedenle, C.H.F. na gösterilen bu tepkinin hemen bu devrimlere karşı da gösterildiğı sonucuna atlanmaktadır. C.H.F. nın devrimlerle birlikte düşünölmeğe alışılmış olması, bu partiye herhangi bir konuda karşı çıkılmasının da genellikle hemen bu düşünce alışkanlığı içinde ele alınması ile sonuçlanmaktadır. Ne var ki, C.H.F. yalnız devrimlerin gerçekleştircisi ve uygulayıcısı değildir. C.H.F., aynı zamanda, 1923 - 1930 arası dönemde ülkenin tüm insanların yaşamlarını her

açıdan yönlendiren bir partidir. En başta da ekonomik alanda izlemiş olduğu bir siyasa vardır ve bu siyasa yoksulluğu yenmekte başarılı olamamıştır. O halde, bu halk kitlesinin C.H.F. na gösterdiği tepkiyi ve sorunlarına bir çözüm bulacağı umudu ile S.C.F. nı koşmasını, «irtica» olarak adlandırmanın bir olanağı yoktur. S.C.F. başından kapanışına değin kitlelerin maddî sıkıntılarına eğilmiş bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların, 1930 yılının Türkiye'si'nde gerici bir partiyi kitlesel bir biçimde neden desteklemiş olduklarının açıklanması çok güç olmasına karşın, olaya bu açıdan, yani halkın maddî sıkıntılarına bir çözüm bulması umudu açısından, bakılınca, o ölçüde kolay olmasının nedeni de işte bu durum olsa gerektir.

T.B.M.M. ndeki, birleşimlerde de, S.C.F. «irtica» a âlet olmakla en ağır biçimde suçlandığında, somut olarak gösterilen olaylara da bir göz atmamız yerinde olacaktır. Tüm yurt düzeyini kapsamak üzere bu alanda en yetkili kişi olarak «Dahiliye Vekili»nin suçlamaları şunlardır :

2 Ekim 1930 günlü birleşimde bakan şöyle demiştir : «[Fethi Beyin] arkadaşları arasında irtica ile mahkûm olmuş, millete ihanette bulunmuş, hilâfet ve saltanat komitalarına girmiş adamlar vardır... Meselâ, İstanbul'da Beşiktaş Kulübünde nutuk söyleyen zat... Filhakika karşı fırka bizden değildir diye reddetti ama sözler reddedilmedi.» (25) «...Menemen'de fesleri kalıpladılar, Balıkesir'de tekkeleri süpürdüler, Akhisar'da bayrak açtılar.» (26) Dikkat edersek, bakanın ilk suçlaması tekzip edilmiştir. «Fes kalıplamak» ve «Tekke süpürmek», fes giymek ve tekke açmak demek olmadığı gibi, S.C.F. ile ilgisi belli olan somut olaylar da değildir. İlk ağır suçlama için ise, hiç bir kişinin adı verilmemektedir. Kaldı ki, S.C.F. nı destekleyenlerin fes kalıplayıp, tekke süpürmekten dolayı haklarında soruşturma açıldığına ilişkin bir haber de yoktur. Buna karşılık, Akhisar'-

(25) Bu sırada Fethi Bey söze karışarak : «Öyleyse benim yazdığım tekzibi okumamışsınız.» demiştir. (bkz. aşağıda not 26).

(26) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s. 41.

daki bayrak olayı, bir haber olarak gazetelere geçmiş ve soruşturma yapıldığı belirtilmiştir. Bakan, daha sonra, İzmir'de Fethi Bey söylevini verirken, «Fes giyeceğiz» diye yapılan propagandaları reddedeceği sırada, «Fes giyeceğiz» sözlerini söyler söylemez alkışlandığını açıklamıştır. (27) Bakan, bu suçlamayı kuşku yok ki polis raporlarına, C.H.F. nin İzmir örgütünün verdiği bilgilere dayanarak yapmaktadır. Ancak, İzmir'de polis tutanaklarının gerçeği nasıl yansıtmamış olduklarını daha önce belirtmiş bulunuyoruz. Kaldı ki, bu savı öne süren kişi, kendisi suçlanan bir kişi durumundadır.

T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde ise somut bir olay, bakan tarafından, gösterilmiş değildir. Ancak şunları söylediğini görüyoruz :

«İrtica, komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istendi dediler. Fethi Bey, bu renkler sizin fırka için biraz da mukadder bir şeydir. Çünkü fırkanın bidayeti teşekkülünden bir hafta sonra bütün memlekette şubeler açıldı.... bir gün memleketin her tarafında fırkalar teşekkül ettiğini haber aldık. Bir anda teşekkül etmiş fırkaya bu surette devşirme olarak girenlerin tabiidir ki seciyeleri kadar akide-i siyasiyeleri de muhtelif olacaktı. Elbetteki bunların içerisinde fevkalâde münevverler, en ileri cumhuriyetçiler, komünistler, anarşistler, mürteciler [bulunacaktır] » (28)

İşte, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın dediği gibi, bir kitle partisini destekleyenlerin içinde her çeşit insanın bulunabilmesi doğaldır. Ancak, burada şunu belirtelim ki, herşeye karşın, eylemli ve kitlesel bir gericilik olayının çıktığını biz saptayabilmiş değiliz. Ne var ki, devrimlere karşı olan çevrelerin S.C.F. ndan yararlanmak istemiş olduklarını yadsımak da kesinlikle olanaksızdır. Yer yer parti örgütüne sızmalar olduğu, hattâ basına yansımaya bile bazı yerel olaylar da olduğu söylenebilir. Ancak, sorun bu değildir.

(27) aynı yerde, s. 41.

(28) T.B.M.M., Z.C., C. XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s. 51.

Bu gerici unsurların partiye onun kapatılmasını gerektirecek ölçüde egemen olmuş olup olmadıklarıdır. Bu konuda geçerli bir kanıt bulunmadığını söylememiz gerekmektedir. «İrtica»ın S.C.F. na «damgasını vurmuş» olduğunu söyleyebilmek için önemli ve kesin gelişmeler olduğunun kanıtlanması gerekir. Konunun ilginç bir yönü, S.C.F. nın da az da olsa C.H.F. adına kendilerini eleştiren bazı kişiler için bu gibi suçlamalarda bulunmuş olması, fakat kimsenin C.H.F. na bu nedenle «hilafetçi» ya da «mürteci» dememiş olmasıdır. Bir örnek olmak üzere Ağaoğlu Ahmet Beyin bir yazısından bazı bölümlere bir göz atabiliriz :

«.... Ben memlekette arkadaşlarımla Türkçülük cereyanı yaparken... o ⁽²⁹⁾ beylerle beraber Osmanlılık ve kozmopolitlik güdüyor.... du.... (Mücrim enmüzeci) ⁽³⁰⁾ diye tarif ettiği insana Türk milleti fertlerinin uygun geldiğini yazıyordu. Bu yazı dolayısıyla.... protestonâmeye mukabil.... kendisinin ve mecmuasının hâkimisi bulunan 'Veliahtı Civanbaht' Mecit Efendiye şikâyet etti. Bir müddet sonra.... Venizelos.... yazısını Cenevre Konferansında Türk milletinin aleyhinde olmak üzere delil olarak gösterdi, 'İşte Türk milletinin cânî olduğunu kendi muharrirleri yazıyorlar' dedi.... Vahdettin'in sadık bendesi ve dostu ve Sarayında en mahrem adamlarından birisi oldu...» ⁽³¹⁾

Burada bir noktayı daha yinelersek, S.C.F. nın neden kapatılmış olduğunu daha açık bir biçimde belgelemiş oluruz. İzmir olaylarını soruşturmakla Gazi Mustafa Kemal tarafından görevlendirilen Kâzım (Özalp) Paşanın, «Fethi Beyin İzmir'e gelişiyle İzmir'de Halk Fırkası erimiştir. Ve Fethi Bey seyahatine İzmir'den Balıkesir'e doğru devam ederken her geçtiği yerde Halk Fırkasını söndüre söndüre gitti.» ⁽³²⁾ sözleri, gerçekte, S.C.F. nın neden kapatılmış olduğunu açıkça belgelemektedir.

(29) Sözü edilen kişi C.H.F. nın mebuslarından.

(30) Mücrim enmüzeci = suçlu yaratılış örneği.

(31) AĞAOĞLU AHMET: «Celâl Nuri Bey Kimdir?»; Son Posta, 19 Teşrinievvel 1930 (yazı metni, A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 124-125).

(32) Bkz. Bölüm 5 / Kesim 2 / V.

Belirtmeğe çalıştığımız üzere, S.C.F. nın neden kapatılmış olduğunu, genel anlamda, bu partinin neden kurulmuş olduğuna bakarak açıklamak gerekir. Bu ise, konuya daha geniş bir perspektiften bakılarak yapılmalıdır. Bu nedenle, çalışmamızın «Sonuç» bölümünde bu konuya yeniden dönmemiz yerinde olacaktır.

BÖLÜM ALTI

SONUÇ

S.C.F. olayı, başarıya ulaşamamış bir «Atatürk Devrimi»dir. Bu partinin kuruluşunun en genel anlamı, ülkeyi çağdaşlaştırmak kararında olan Gazi Mustafa Kemal'in, çağdaş —ileri— ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de, çok partili siyasal düzeni, demokratik yaşamı, gerçekleştirmek istemiş olmasıdır. Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. nın kurulmasını sağlarken genel amacının, çağdaşlaşma anlamına gelen batılılaşma çerçevesi içinde çok partili demokratik düzenin gerçekleşmesi olduğunun en iyi kanıtı, öteki devrimlerin de nitelik ve amaçlarını, çağdaşlaşmadan başka bir yönde aramayacak olmamızdır. Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. girişimini, öteki devrimci girişimlerinin dışında düşünmenin olanağı yoktur.

Bu gerçek, bizi başka bir gerçekle de yüzyüze getirir. O da, çoğu kez öne sürüldüğünün tümüyle tersine, S.C.F. nın kurulması için «vaktin henüz erken» olmadığıdır. Çünkü, böyle bir tartışma, çağdaşlaşma için şu ya da bu alanda da vaktin erken olduğu tartışmasını da birlikte getirir. Çok partili siyasal düzene geçmek için ülkenin toplumsal ve siyasal koşullarının 1930 yılında hazır olmadığını söylemek, başka devrimler için de aynı savın ileri sürülebilmesi sonucunu doğuracaktır. Oysa, böyle bir tartışma, «devrimci» anlayışın değil, fakat ancak «evrimci» bir dünya görüşünün kapsamı içinde düşünülebilir. Böyle bir düşünce ise, Atatürk'ün gerçekleştirdiği «devrimleri» anlamamızı olanaksızlaştırır.

S.C.F. nın ilk aşamasında C.H.F. nın bazı önde gelen kişilerin de bu partinin batıcı, lâik, devrimci çizgisine koşut olarak yeni partiye bu gözle bakılmış olduğu kuşkusuzdur. Örneğin, C.H.F. mebusu ve Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadık'ın, «Muhalefet fırkasının doğması, yaşaması, çalışması bu memleketin yüksek menfaatlerinin... şiddetle icabettirdiği bir tekâmüldür.» (1) diyerek bu gerçeği dile getirdiği görülmektedir. Parti kapatıldıktan sonra ise, batıya dönmüş bir yazar olarak Ahmet Cevat'ın da aynı konuya bir başka açıdan ve «Kemalizmin son safhası memleketi normal siyasi hayata götürmek üzere inkişaf etmekte idi. Belediye intihabatı hakkındaki büyük istiyzahından sonra S.C.F. liderinin, birdenbire fesih kararı vermesi bu inkişafa darbe vurdu... Memleket, bir an evvel tek fırka sisteminin kurtulmaya muhtaçtır. Bu son fırkanın teessüsü esnasında umumen kabul ve tekrar edilmiş bir hakikattir. Büyük Gazi elbette hükümlerinde yanılmamışlardır.» (2) sözleriyle değinmiş olması da aynı düşüncenin bir başka anlatımıdır.

Ne var ki, Gazi Mustafa Kemal işi rastlantılara bırakmamış, S.C.F. nı en güvendiği arkadaşlarına kurdurtmuş, fakat bu arkadaşlarının İsmet Paşa hükümetinin uygulamalarına karşı olan kişiler olmasına dikkat ederek işi yapaylıktan da kurtarmıştır. S.C.F. nın «ciddi» bir muhalefet partisi olmasında Gazi Mustafa Kemal'in bu seçiminin ve dikkatinin etkisini görmemek olanaksızdır.

Çok partili siyasal düzenin ana vatani batıdır ve Türkiye 1930 yılına değin de, her türlü devrimci girişiminde kendisine batı uygarlığını örnek almıştır. Türk Kanunu Medenisi'nin «Esbabı Mucibe Lâyihası»nda Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt), «...muassır medeniyeti almak ve benimsemek kararıyla yürüyen Türk milleti, muassır medeniyeti kendisine değil, kendisi muassır medeniyetin icabatına

(1) NECMEDDİN SADIK: «İş Çığrından Çıkması»; Akşam, 6 Eylül 1930.

(2) AHMET CEVAT: «Gazi Hazretlerinin Seyahatleri»; Yeni Muhit, Kânunüevvel 1930, sayı 26, s. 7.

her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir.» derken bu gerçeği vurgulamış olmaktadır. Çok partili siyasal yaşamın da çağdaş uygarlığın bir gereği olduğu kuşkusuzdur ve S.C.F. bu bilinçle kurulmuştur. Ancak, nasıl şapka devriminin sonucu, günlük yaşamda kişilerin şapka giymesi demekse; bir devrim olduğundan hiç kuşku duymadığımız ülkemizdeki bu çok partili siyasal yaşam girişiminin de doğal sonucu, batıda olduğu gibi, kişilerin günlük yaşamlarında bir iktidar ve en az bir muhalefet partisi ile yüz yüze olmaları, bunlardan birini desteklemeleri, demek olduğu açıktır. İşte, S.C.F. nı halkın desteklemiş olması, bu devrimin bir sonucundan başka bir şey değildir. Oysa bu kez kendi siyasal varlığı tehlikeye girdiği için bu devrimci girişime C.H.F. ve onun arkasındaki güçler karşı çıkmışlardır. Konuyu gerçekçi bir biçimde ele aldığımızda bunu açıkça kabul etmemiz gerekir. C.H.F. yazarlarının daha ortada hiç bir olay yokken, S.C.F. na ağır suçlamalarda bulunmalarının gerçek anlamı da budur. Bu nedenle, Fethi Beyin T.B.M.M. kürsüsünden C.H.F. nı «Cumhuriyet icabatına karşı hakikî bir irtica» ile suçlaması önemli bir gerçeğin anlatımıdır.

S.C.F. na yakınlık duyan, ona koşanlar ise, halk yığınlarıdır. «S.C.F. en çok nerelerde desteklenmiştir?» sorusuna verilecek yanıt, bu halk yığınlarının bireylerinin kimler olduğunu da gösterecektir. S.C.F. nın en çok geliştiği yerler; liman kentleri, bu kentlere ekonomik açıdan bağlı yerler ve büyük kentlerdir. Başka bir deyişle de, parti, feodal ilişkilerin ya hiç bulunmadığı, çok az bulunsada dahi etkinliğinin söz konusu olamayacağı yerlerde gelişmiştir. Bu yerler, yapıları gereği aynı zamanda, feodal üretim biçiminin tersine, ücretli emeğin kurumlaştığı bölgelerdir. Oysa, kural olarak «irtica» feodal, ya da yarı-feodal yapı içinde başgösteren sosyolojik bir olaydır. Bu nedenle, S.C.F. nın tabanına «irticaî» unsurların egemen olduğunu söylemek, bilimsel bir yaklaşım olmamaktadır. Kaldı ki, İzmir olaylarını incelerken görmüş olduğumuz gibi, S.C.F. lideri gericilerin gösterileri ile değil, fakat işçilerin grevleri ile desteklenmiştir.

Eğer, kalabalık içinde «Fes giyeceğiz» diye bir ses çıkmışsa, bu ses, bu toplumsal gelişmelerin ve gerçeklerin üstünde, bunları bastırabilecek bir ses olmasa gerektir. Şunu da, anımsatalım ki, S.C.F. na akın akın koşanlar, toplumun en yoksul kesimleri olmuşlardır. Bu akının nedenini herşeyden önce maddî sıkıntılarda aramak gerekmektedir.

S.C.F. nın örgütü içinde yer alanlara gelince, bunların görmüş olduğumuz kişisel ve sınıfsal yapıları, aynı olguyu bir başka açıdan doğrulamaktadır. Ancak, bu noktada bir başka olguyu daha anımsamamız gerekiyor. Bilindiği gibi, lâiklik burjuvazinin önemli bir yanını oluşturmuştur. S.C.F. nın örgütünde görev alanlara baktığımızda ise, bunların ya burjuvaziden, ya da hiç olmazsa burjuvaziye dönük kişiler olduklarını görmekteyiz. O halde, lâikliğe karşı olmak, S.C.F. örgütünde görev alanların kişisel ve sınıfsal yapılarına ters düşmektedir. Bununla birlikte, bu yargıyı bir genelleme olarak öne sürmekte olduğumuzu hemen belirtmek de yerinde olacaktır. Öte yandan, S.C.F. nın programı da, kavramsal olarak, burjuvazinin çıkarlarına hizmet edecek bir programdır. Ne var ki, lâiklik konusu üzerinde titizlikle duran C.H.F. olmuştur. İlk bakışta bir çelişki gibi gözüken bu durumun, C.H.F. nın sınıfsal temelinin nasıl oluşmuş olduğu düşünülürse, hiç de öyle olmadığı anlaşılır. Gerçekten de, Ulusal Kurtuluş Savaşının asker-sivil aydınlar, eşraf ve bazı din adamlarının öncülüğünde yürütülmüş ve kazanılmış olduğunu biliyoruz. Bu öncü kadro içinde, ülkede ulusal bir endüstri kurulamamış olduğu için ne ulusal burjuvazi ve ne de işçi sınıfı yer alamamıştır. C.H.F. ise bu öncü kadro tarafından oluşturulmuştur. Her ne kadar, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden 1930 yılına değin bir ulusal burjuvazi yaratılmak istenmiş ise de, gerek ülkenin yapısı ve gerekse dünyadaki ekonomik ve siyasal koşullar nedeniyle bu atılımda önemli bir başarı sağlanamamıştır. Nitekim, ekonomik koşulların ağırlaşması ve ulusal burjuvazinin bir türlü etkinlik ve kayda değer bir varlık göstere memesi üzerine, S.C.F. nın siyasal yaşama atıldığı günlerde, C.H.F. artık devletçilik anlayışına yönelmek zorunluluğunu

duymuş bulunmaktadır. Bu gelişmelerden konumuz açısından önemli sonuçlar çıktığını görmekteyiz. İlk önce, ülkemizde ulusal burjuvazinin çekirdeğini oluşturmak durumunda olan toplumsal kesim, C.H.F. yönetiminin kendilerine —bu kanı gerçeği yansıtmamakla birlikte— yeterince olanak sağlamadığı kanısında olmuştur. Hiç değilse, S.C.F. açık bir programla bu sınıfa seslenmiş olmasına karşılık, o güne değin C.H.F.'nin belirli bir programı bulunmamıştır. (3) Oysa, S.C.F. programı ile herşeyden önce toplumun bu kesimine ve programda halkın maddî sıkıntıları ile ilgili öteki maddeleri ile de halk çoğunluğuna seslenebilmiştir. Doç. Dr. Taner Timur'un deyişiyle, «Böyle bir program hangi sınıflara hitabetmektedir? Ticaret burjuvazisine, kapitalizme dönük büyük toprak sahiplerine ve bunların peşlerinden sürüklediği işçilere ve yoksul köylülere! Gerçekten Serbest Fırka, eleştirilerini halktan kopuk bir bürokrasi ve devlet kapitalizmi üzerinde toplayarak, aslında çıkarları birbiriyle çelişik olan sınıfları peşinden sürüklemesini bilmiştir. Esasen böyle çelişik sınıflara dayandıkları içindir ki, C.H.F. çevrelerince hem 'sağcı', hem de 'solcu' oldukları ileri sürülmüştür.» (4) O halde, burjuvazinin siyasal örgütü olmak durumunda da olan S.C.F. nin burjuva ideolojisine aykırı bir biçimde lâikliğe karşı bir örgütlenmeyi gerçekleştirmiş olduğunu öne sürmek de kuramsal açıdan güçtür.

C.H.F. nin 1930 yılında toplumun hangi kesimini temsil ettiğine geçmeden önce, yoksul halk yığınlarının S.C.F. nı neden desteklemiş olduklarının bir yönünü daha yineleyelim. C.H.F. nin halkın maddî sorunlarına bir çözüm getirememiş

(3) Bu gerçeğe Ahmet Hamdi Başar şöyle değinmiştir: «Görüyoruz ki, Serbest Fırka, ameli hayata birtakım isteklerle ortaya çıkmıştır; iktisadi hayatta serbestlik isteyen, devlet müdahalelerini reddeden bir maksada mâliktir. Fakat Halk Fırkasının ne istediği malûm değil. O vakite kadar fırkanın bir programa bağlanması düşünülmemiş gibi. Fırka peşin bir takım prensiplere kendisini esir yapmak istemiyor. Dünya hâdiseleri ve memleket ihtiyaçları karşısında memleketin çıkarına uygun hangi yol bulunursa onu kabul ediyor...» (BAŞAR: a.g.k., s. 45-46).

(4) TİMUR: a.g.k., s. 208-209.

olduğunu görmüştük. İşte, çalışmamızın ilgili bölümünde belirttiğimiz gibi, iktidar partisinin karşısında bir seçenek olarak ortaya çıkan S.C.F. halk için bir umut kaynağı olmuştur. Biz, halkın S.C.F. na gösterdiği yakınlığı bu nedenle herşeyden önce «tepkisel» olarak nitelendirmiş bulunuyoruz. Ancak, bu demek değildir ki S.C.F. halkın sorunlarına sahip çıkmamıştır. Tümüyle tersine, S.C.F. kısa bir süre içinde yoksul kitlelerin sözcüsü durumuna gelmiş bulunmaktadır.

Başlangıç noktası⁽⁵⁾ Ulusal Kurtuluş Savaşında bulunan ülkemizdeki bu gelişmelerin bir başka önemli sonucu, 1923-1930 arasında, iktidarda bu öncü kadronun bulunmuş olmasıdır. Asker-sivil aydınlar ve eşraf —din adamlarının gelişmelere ayak uyduramayanlarının T.B.M.M. nin 2. döneminde elendiklerini biliyoruz⁽⁶⁾— bu dönemin yönetici toplumsal kesimidir. Bu güçlü toplumsal kesim, iktidarını sürdürebilmek ve güçlendirebilmek için, kendisine bağlı ve iktidardan yana olmanın ayrıcalıklarından yararlandığı etkili bir bürokrasiyi oluşturmakta gecikmemiştir. İşte, S.C.F. herşeyden önce İzmir’de ve seçimlerde bu bürokrasiyi karşısında bulmuştur. Bu nedenle de Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, T.B.M.M. nde «...memurları doğrudan doğruya fikri siyasetten mahrum bir otomat farzetmek çok hakikate muhalif bir düşünce olur...» dediğinde içtenlikle ve bu bürokrasinin S.C.F. nin karşısında yer almakta olduğunu açıklarken yalnızca olanı belirtmiş bulunmaktadır. Bir yabancı araştırmacı da, S.C.F. seçimlere girdiğinde yerel kamu görevlilerinin, buna izin vermekle iktidarın saçmalamakta mı yoksa oyun mu oynamakta olduğunu bir türlü kestiremediklerini,

(5) Gerçekte bu gelişimin kökenleri daha eskilere uzanmakla birlikte, konumuzdaki doğrudan yeri bu noktadan başladığından konuyu dağıtmamak için daha önceki gelişmelerden burada söz etmemiş bulunuyoruz.

(6) Devrimlere ayak uydurabilen bazı din adamlarının iktidar partisi içindeki yerlerini korudukları görülmektedir. Bu çalışmada da adı geçen Hoca Rasih Efendi (Rasih Kaplan) bu tür din adamlarındandır.

bu nedenle de her olasılığı düşünerek iktidarı «kendisine rağmen» korumağı kendilerine bir görev saydıklarını açıklarken önemli bir gerçeğe parmak basmış olmaktadır. (7) Yoksa, Mustafa Kemal'in Fethi Bey ve Nuri Bey gibi yakın arkadaşlarının ona İzmir'den çekmek istedikleri telgrafın ancak zorla çekilebilmesini nasıl açıklayabiliriz?

S.C.F. nın Gazi Mustafa Kemal ile, olaylar geliştikçe nasıl adım adım karşı karşıya gelmiş olduğunu gördük. Ancak, C.H.F., S.C.F. karşısında bu ölçüde acımasız ve hoşgörüsüz olmasaydı, gene de aynı sonuç ortaya çıkar mıydı, sorusu yanıt bekleyen bir sorudur. Nitekim, Weiker de, C.H.F. nın bu tutumu karşısında, başka bir parti de olsa onun da başarı sağlayabilecek olmasının çok kuşkulu olduğunu belirtmektedir. (8) Şunu da kabul etmek gerekir ki, Gazi Mustafa Kemal'e tüm gelişmeler de içyüzleriyle iletilmiş değildir. Onun kendisine verilen «resmî» bilgilere hiç olmazsa bir süre inanmamış olmasının en önemli kanıtı, Kâzım (Özalp) Paşayı İzmir olaylarını incelemek üzere İzmir'e göndermiş olmasıdır.

Gazi Mustafa Kemal, 1930 yılına değin, C.H.F. nın güçlü desteğı de arkasında olarak devrimleri başarmıştır. Burada Prof. Dr. Niyazi Berkes'in şu yargısını anmak istiyoruz : [Mustafa Kemal'in] ve onun yanını tutanların arkasında ağır basacak sınıflar yoktu : o zamanın harap geri Anadolusunda ne köylü, ne fakir ve emekçi halk siyasal bir varlıktı. Geri kalmış toplumların aydınlarına kıyasla, başka yönlerden üstünlükleri olan ileri Türk aydınının bu en zayıf yanı toplumsal devrim çabalarında onu bu kez de güçsüz bir duruma sokmuştu.» (9) S.C.F. olayında ise, halk Gazi Mustafa Kemal'i desteklemiş, ama bu kez C.H.F. ve bu parti çevresinde toplanmış olan aydınlar onu desteklememişlerdir. Hattâ onun bu girişimine açıkça karşı çıkmışlardır. Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'e Fethi Bey'e gönderdiği

(7) G. LEWIS : a.g.k., s. 104.

(8) WEIKER : a.g.k., s. 128.

(9) NİYAZİ BERKES : Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yın., Ankara, 1975, s. 87.

telgrafta, «Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar.» demiş olmasının başka bir açıklanış biçimi olanak-sızdır.

S.C.F. nın liberal programı ile, eğer iktidara gelmiş olsa idi, ülke sorunlarına bir çözüm getiremeyecek olduğu düşünülebilecektir. Ancak, bu apayrı bir konudur. Ayrıca, o güne değin C.H.F. nın da liberal bir sistemden yana olmuş bulunduğu unutulmamalıdır.

S.C.F. nı siyasal açıdan değerlendirirken Prof. Dr. Du-verger şöyle diyor : «Maksat ne olursa olsun Türkiye’de tek parti sistemi daima bir vicdan azabı içinde yaşamış ve mevcut durumu hiçbir zaman ideal şekil olarak kabul etmemiştir. Bundan dolayı diktatörlüğün hâkim olduğu bir bünyede demokrasi tohumlarının mevcudiyetlerini muhafaza edebilmeleri kabil olmuştur...» ⁽¹⁰⁾ S.C.F., demokrasi tohumlarının varlıklarını sürdürebilmesini sağlayan bu «vicdan azabı»nı arttıran bir gelişimdir. Öte yandan, Weiker’in de belirttiği üzere, S.C.F. girişiminin bir başka ama çok önemli bir özelliği de, başarısızlıkla sonuçlanmış olsa bile bu girişimin, Atatürk’ün basit otoriter bir rejimden yana olmadığını kanıtlamış bulunmasıdır. ⁽¹¹⁾

S.C.F. nın siyasal açıdan gerçek anlamı ise, halkımızın kendi sorunlarının bilincinde olduğunu göstermiş olmasında bulunmaktadır.

(10) MAURICE DUVERGER : Türkiye’de Siyasi Partiler; 1 — Yirmi Yılın Tek Parti İdaresi, Yeni İstanbul, 20 Mart 1950.

(11) WEIKER : a.g.k., s. 149.

EK I

Fethi Beyin Gazi Mustafa Kemal'e yazdığı 9 Ağustos 1930 günü mektup ⁽¹⁾

Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Paris'de bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tahkik etmekten hâli kalmadım.

Hâsıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime yüksek müsaadelerini istirham ederim.

İlk anda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Fîlvaki, hammadde fiyatlarında dünya piyasasında meydana gelen düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde az çok bir durgunluk vücud getirmiştir.

Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî kayba bu umumî sebeplerden maada

(1) Mektup metninin bulunduğu kitaplar: A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 7-8. [2. basım]; OKYAR: a.g.k., s. 428-430 [bazı eski sözcükler Türkçeleştirilmiştir]; SOYAK: a.g.k., C. II, s. 413-414; TUNAYA: a.g.k., s. 631-633; ayrıca AYIN TARİHİ, sayı 79-81 (1930), n. 6576-6577 ve 11 Ağustos 1930 günlü gazeteler.

hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin âmil olduğuna kaniim.

Hükümet, malî kudretimizle uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş ve masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahilî sanatlar ve mahsüllerimiz hakkıyla himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracaatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakârlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da yabancı ithalâtına ve dolayısıyla döviz mübayaatına sarfe-lilmiştir. Millî paramız endişeli surette düşmek tehlikesi-ni gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır. Bu hallere ilâveten adalet işleri, dahilî ve haricî siyasetlerdeki noksanları dahi bildirerek ma-ruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

İfûlâsa, memleketimiz, Lozan andlaşmasından beri her türlü kapitülâsyon kuyudatından âzade olarak geçirdiği sulh devresinde köylülerimizin şükranı lâayık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftiha-ra şayan gayretlerine rağmen hâsıl olan netice memnuniyet verici olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim. Kendilerine de-rin muhabbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin zan ve şüpheden âzâde gayret ve hüsnüniyetleri karşısında böy-le bir neticenin nasıl hâsıl olduğunu kendi kendime sormak-tan bir an vazgeçmedim.

Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisinin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Fılvaki, fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten sakınmaları sebebiyle Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır. Siz yüksek reisimiz bu memleketi müthiş düşman istilâlarına karşı tarihte mis-li görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Ta-rihimize gayet parlak bir zafer kaydettiniz. Bütün vatan evlâtlarının şimdiye kadar hissetmedikleri istiklâl ve hür-riyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yü-rümekten men eden köhne tesisatı kaldırdınız ve cumhuri-yeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedî minnet ve şükranına

ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız. Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkalı hükûmet idaresi yerine hürriyeti, münakaşayı tesis etmek ve hükûmetten millet işleri hakkında ciddi takip istemeği temin etmek ve bu işlerde hatâ varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tasahihe çalışmak gayretlerinin meydana çıkmasına Cumhuriyet yapıcı olmak sıfatiyle herkesten evvel zatı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem. Cumhuriyet âşığı olmak sıfatiyle bu mukaddes gayelerin husulü emelinde, binaenaleyh tam ve hakikî cumhuriyetçi ve bütün mânasiyle lâik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkasının malî ve iktisadî ve dahilî ve haricî siyasetlerinin bir çok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zatı devletleri reiscumhur olduktan maada şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasının da umum reisi olmaları dolaşısıyla işbu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürmet ve tâzimlerimi takdim ederim efendim.

Fethi

EK II

Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Beye yazdığı ve
12 Ağustos 1930 günü basına açıklanan mektubu (2)

Azizim Fethi Beyefendi,

9/8/930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi görüşlerinize ve suallerinize Reiscumhur ve Cum-

(2) Mektup metninin bulunduğu kitaplar : A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 9 [2. basım]; OKYAR : a.g.k., s. 436-437; SOYAK : a.g.k., C. II, s. 415; TUNAYA : a.g.k., s. 633; ayrıca 12 Ağustos 1930 günlü gazeteler.

huriyet Halk Fırkasının Umumî Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malûmdur ki, resmî vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının umumî reisliğini fiilen ifa etmekteyim. Fiilî riyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir.

Hükûmetin icraatına müteallik olarak bildirdiğiniz noktai nazarların zamanında mevzuubahis oldukça cevaplarını vermek hükûmete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık olarak meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisinde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşasını ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve tarafdar olduğum bir sistemdir. Reisicumhur olmıyarak yalnız fiilen Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi bile bulunsaydım, Fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insanî ve siyasî ahlâkına emin olduğum sizin gibi bir zatın görüşlerini dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh Büyük Meclis’de aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasî mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telâkki ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal

EK III

S.C.F. nın Programı (3)

Madde 1 — Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir.

Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilâistisna herkes için meri tutacak ve hiç bir arızaya uğratmayacaktır.

Madde 2 — Vergiler millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3 — Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafıa teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Madde 4 — Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek haricî sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

Madde 5 — Fırka, vatandaşların refahına malî ve iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan Hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayrikâfi görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

Madde 6 — Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülâtsiz usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi

(3) Program metninin bulunduğu kitaplar: A. AĞAOĞLU: a.g.k., s. 159-160 [2. basım]; OKYAR: a.g.k., s. 470-472; TUNAYA: a.g.k., s. 633-634; ayrıca, Ayın Tarihi, sayı 77, Ağustos 1930, s. 6581-6582; ayrıca, 13 Ağustos 1930 günlü gazeteler.

zayıf düşüren mürabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin ziraî kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessesese haline çıkarılması umdedir.

Madde 7 — Dahilî sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vâsıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşviki Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsüllerin himayesi ve hâric piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde 8 — Halkın hükümet dairelerindeki işleri âzamî sürat ve suhuletle görülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı bilâ merhamet mücadele edilecektir.

Madde 9 — Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yapılacaktır. Mahkemeler teşkilâtındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde 10 — Fırka, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde 11 — Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasî hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.

EK IV

S.C.F. nın Tüzüğü :

«Serbest, Lâik, Cumhuriyet Fırkasının Yasası» (4)

(4) T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: Türkiye'de Siyasî Dernekler, C. II, Ankara, 1950, s. 77-84.

Umumî Esaslar

Birinci Kısım

1 — Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet usulünü millî hâkimiyetin en yüksek tecellisi olarak kabul eder.

2 — Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkasının esas gayesi, Cumhuriyetin istilzam ettiği şartları tatbikat sahasında tahakkuk ettirmektir.

3 — Bu gayeye vasıl olabilmek için Fırka, Teşkilâtı Esasiye Kanununun Türk vatandaşlarına vaadettiği bütün selâhiyet ve hakları her türlü halden siyanet etmeği taahhüt eder.

4 — Vicdan hürriyeti, mesai serbestisi, fikir, kalem ve içtima hürriyetleri, icra kuvveti murakabe ve kontrol selâhiyeti ve halk kütlelerinin Belediye ve vilâyet idarelerinde kendi işlerini kendileri görmeleri esası Fırkanın hassaten benimsediği umdelerdir.

5 — Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük, büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umum menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu mürakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek Fırkanın varmak istediği gayedir.

6 — Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkasının müessisi sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Beyefendidir.

İkinci Kısım

Fırkaya Girmenin Şartları

7 — On sekiz yaşını ikmal etmiş, siyasi ve medenî huktan mahrum edilmemiş, sui şöhretle tanınmamış, vatana karşı hıyanetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabul etmiş olan her Türk vatandaşı programını benimsemek şartı ile Fırkaya girebilir.

Üçüncü Kısım

Fırka Teşkilâtı

Köy ve Mahalle Ocakları

(Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür ve ilk nüvesi köy ve mahalledir.) (5)

8 — Köy ve mahallelerdeki Fırka azaları aralarından biri reis olmak üzere üç kişilik bir idare heyeti ve bir yedek aza seçerler.

9 — Köy veya mahalle heyetinin adı : Ocak'tır.

10 — Ocak aşağıdaki işleri görür :

a) Azaları deftere kaydeder ve Fırkanın programı hakkında halkı tenvir, halk arasında halkın maddî ve manevî yükselmesine yardım edecek mektep, kooperatif, karşılıklı yardım müesseseleri gibi teşekküllerin husul bulmasına çalışır.

B) Fırkanın nahiye idare heyetiyle muhaberede bulunur. Fırkanın köy ve mahalledeki vaziyeti hakkında oraya malûmat verir, oradan bu hususa ait alacağı talimatı tatbika ve her türlü seçilmelerde Fırkanın kazanması için çalışır, âzâdan Fırka aidatını toplar, köy ve mahalle ocağının yıllık bütçesini hazırlar.

Mahalle ve köy ocağının fevkinde nahiye ocağı vardır.

Nahiye Ocakları

11 — Nahiye ocağı beş kişiden teşekkül eder.

12 — Nahiye ocağı haftada beş kere içtima eder ve aşağıdaki işler ile uğraşır :

A) Köy ve mahalle ocakları ile muhabere eder. Köy ve mahalle ocaklarına talimat verir. Fırka programının anlaşılması müşkül görülen kısımları hakkında onlara izahat

(5) Metinde, bu tümce parantez içinde yazılır.

verir ve o yolda halka konferanslar ve mev'izeler verilmesi için tedbirler alır, ocakları çalışmaya sevkeder, halk arasında faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin husule gelmesi ve seçimler zamanında Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

B) Kaza ocakları ile muhabere eder, bu ocağa nahiye ve köy ocaklarının faaliyetlerine, Fırka programının halk yaşayışında husule getirdiği değişiklikler ve nahiye halkının ihtiyaç ve arzularına dair malûmat verir. Ve bu hususlara dair kaza ocağından talimat alır.

C) Nahiye ocağının hesap defterini tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Kaza Teşkilâtı

Nahiye ocağının fevkinde kaza ocağı vardır.

13 — Kaza ocağı, kaza kongresi tarafından seçilmiş yedi kişiden ibarettir. Bunların birisi reis, birisi kâtip, birisi de muhasebeci olur.

Üç kişi de yedek bulunmak üzere seçilir.

14 — Kaza ocağı haftada bir kere toplanır. Aşağıdaki işleri görür :

A) Nahiye ocakları ile muhabere eder, nahiye ocaklarına talimat verir. Bu ocakların çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının anlaşılması için izahat verir, programın nahiye halkı arasında yayılmasına ve seçimler esnasında Fırka namzetlerinin kazanmalarına çalışır.

B) Vilâyet ocağı ile muhaberede bulunur. Fırka teşkilâtının kaza dahilindeki faaliyetlerine, Fırka programının kaza halkı üzerindeki tesirlerine, Fırkanın kazadaki vaziyetine, kaza halkının ihtiyaçlarına ve arzularına bu husustaki Fırkaca yapılması lâzım gelen tedbirlere ait malûmat verir ve onlardan aldığı talimata göre hareket eder.

C) Kaza ocağı hesaplarını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Vilâyet Teşkilâtı

Kaza teşkilâtının fevkinde vilâyet teşkilâtı bulunur.

15 — Vilâyet ocağı birisi reis, birisi kâtip, birisi muhasebeci olmak üzere dokuz kişiden teşekkül eder ve vilâyet kongresi tarafından intihap olunur.

Vilâyet ocağı on beş günde bir toplanır. Ve aşağıdaki işlerle uğraşır :

A) Fırkanın merkez ocağı ile muhabere eder. Vilâyet dahilindeki merkez teşkilâtının açılmalarına, Fırka azalarının miktarına, Fırka ve halk arasındaki alâka ve münasebetlere ve ahalinin arzu ve ihtiyaçlarına ve Fırkaca yapılabilecek işlere ait malûmat verir ve Fırka teşkilâtına bildirir.

B) Kaza ocaklarıyla muhabere eder, Fırkanın merkez ocağından aldığı talimatları ve tamimleri tebliğ eder, kaza teşkilâtının çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının kaza ocakları tarafından anlaşılması için izahat verir, kaza ocaklarına halkı irşad zımında yapılması faydalı olan konferanslar ve mev'izeler için mevzular hazırlar ve her türlü seçimlerde Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

C) Vilâyet idare heyetinin hesabını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Merkez Ocağı

Vilâyet ocaklarının, Fırkanın bütün teşkilâtının fevkinde merkez ocağı bulunur.

16 — Bir umumî reisten ve bir umumî kâtipten ve bir muhasiple dokuz azadan mürekkep olan merkez ocağı büyük kongre tarafından seçilir. Bunlara ilâveten beş kişi yedek aza olmak üzere intihap olunur.

17 — Merkez ocağı ayda üç kere toplanır ve mürettep adedinin mutlak ekseriyeti ile müzakereye başlar ve kararlar verir.

18 — Merkez ocağı aşağıdaki işleri görür :

A) Memleketin fırka ocakları üzerinde nezaret eder.

B) Bu teşkilâtla muhaberede bulunarak Fırkanın işle-mesi hakkında malûmat alır ve icap eden kararları ve ted-birleri ittihaz eder.

C) Fırkanın programına ve vaziyetin icabatına göre halkı tenvir etmek üzere Fırka teşkilâtına tamimler yazar, direktifler verir ve konferanslar tertibi için mevzular ha-zırlar.

D) Kaza ve vilâyet merkezlerinde, şehir ve vilâyet mec-lislerine intihap olunacak Fırka namzetlerini ait oldukları şehir ve vilâyet teşkilâtı ile muhabere ederek tespit eder.

E) Mebus intihabında intihap daireleri ile anlaşarak Fırka namzetlerini gösterir.

F) Büyük kongrenin encümenlerine ait lâyihaları ve merkez bütçesini ve teşkilât kadrolarını hazırlar.

G) Senede hiç olmazsa bir kere merkez ocağı azasın-dan münasip görülenler teftişe çıkar ve Fırkanın memleket-teki teşkilâtı ve faaliyeti hakkında merkez ocağına rapor verirler.

Dördüncü Kısım

Fırka Kongreleri

Fırka kongreleri de, Fırka teşkilâtı gibi aşağıdan yu-karıya doğru yürür.

Mahalle ve Köy Kongreleri

19 — Mahalle ve köy ocakları yılda bir kere kongre nkdederler.

20 — Mahalle ve köy kongrelerine mahalle ve köy için-de Fırkaya girmiş bütün vatandaşlar iştirak ederler. Fakat müzakereye başlanması için Fırkaya kaydedilmiş olan aza-ının nıfsından bir fazlasının hazır bulunması şarttır. Bulunma-lığı halde, hazır olan aza ile kongre açılır.

21 — Mahalle ve köy kongreleri aşağıdaki işlerle uğraşır :

A) Kendilérine bir reis ve bir kâtip seçerler.

B) Fırkanın geçen sene esnasında nasıl çalıştığını, görülen noksanları, halkın takviye ve irşadı ve Fırkanın daha müsmir çalışması için neler lâzım geldiğini, köy halkının ihtiyaçlarını serbestçe müzakere ve tetkik eder, kararlarını nahiye ocağına bildirir.

C) Köy ocağının raporunu müzakere, hesaplarını ve yıllık bütçesini tetkik eder.

D) Ocak azası ile nahiye kongresine gidecek olan ocak mümessillerini seçer.

Nahiye Kongreleri

22 — Nahiye kongreleri, nahiye dahilindeki köy ve mahalle ocaklarındaki birer mümessilden teşekkül eder ve senede bir kere içtima eder.

23 — Kongre azalarının nıfsından bir fazlası ile müzakereye başlar ve ekseriyet olmadığı halde gün sonra hazır azalarla açılır ve aşağıdaki işleri görür :

A) Kendisine bir reis, bir kâtip intihap eder.

B) Nahiye ocağının raporunu, geçen sene. esnasında faaliyetini, Fırkanın nahiyedeki vaziyetini, icap eden tedbirleri, nahiyein ihtiyaçlarını, nahiye ocağının sarfiyatını, yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları kaza ocağına gönderir.

C) Kaza ocağına girecek üç mümessili seçer.

Kaza Kongreleri

24 — Kaza kongreleri kaza dahilindeki nahiyeler tarafından gelecek üçer mümessilden teşekkül eder. Ve senede bir kere içtima eder.

25 — Kongre azalarının nıfsından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür :

A) Kendisine bir reis, bir kâtip seçer.

B) Kaza ocağının raporunu, yıllık faaliyetini, Fırkanın kazadaki vaziyetini, icap eden tedbirleri, kazanın ihtiyaçlarını, kaza heyetinin sarfiyatını ve yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları vilâyet ocağına gönderir.

C) Vilâyet kongresine gidecek dört mümessili seçer.

Vilâyet Kongreleri

26 — Vilâyet kongresi vilâyet dahilindeki kazalar tarafından gönderilen beşer mümessilden teşekkül eder. Ve yılda bir kere toplanır.

27 — Kongre azanın nıfsından bir fazlası ile müzakereye başlar. Ekseriyet olmadığı halde üç gün sonra hazır olan aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür :

A) Kendisine bir reis, bir ikinci reis ve iki kâtip seçer.

B) Beşer kişiden ibaret olmak üzere yasa, lâyiha ve hesap encümenleri teşekkül eder.

C) Vilâyet ocağı tarafından verilen raporların, Fırkanın geçen sene esnasında vilâyet dahilindeki faaliyetini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları merkez ocağına gönderir.

D) Vilâyet ocağı azaları ile büyük kongreye gidecek üç mümessil seçer.

Büyük Kongre

28 — Büyük kongre senede bir kere merkez ocağının göstereceği zaman ve yerde toplanır. Merkez ocağı büyük kongreyi zamanından evvel de toplanmaya çağırabilir.

29 — Büyük kongre, vilâyet kongreleri tarafından seçilmiş azamî üçer mümessil ile Fırkaya mensup mebuslardan teşekkül eder.

30 — Kongre gelen azanın huzuru ile açılır. Ekseriyet bulunmadığı halde üç gün sonra hazır aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür :

A) Umumî reis tarafından açılan kongre, kendisine muvakkat bir reis ve dört kâtip seçer.

B) İlayiha, hesap, yasa ve murakabe encümenleri için yedişer kişi seçer.

C) Fırkanın bir senelik faaliyetini, merkez ocağının yaptıklarını, Fırkaya mensup mebusların Meclisteki faaliyetini, Fırka programına bakılıp bakılmadığını, Fırkanın memleketteki ve halk arasındaki hâl ve vaziyetini, Fırkanın tekâmül ve taalisi için neler yapılması lâzım geldiğini, yasalar da lüzum görülen tadilatı, merkez ocağının sarfiyatını ve yeni bütçesini tetkik ve müzakere eder.

D) Lüzum gördüğü meseleleri yukarıda zikredilen encümenleri tetkik ve tahkikine havale eder ve encümenlerin verecekleri raporları müzakere eder.

E) Memlekete hitaben Fırkanın bir senelik faaliyeti ve gelecek sene yapacağı işler hakkında beyannâmeler kaleme alır.

31 — Merkez ocağını seçer.

32 — Kongrenin müzakereleri alenidir. Fakat icabında hafi celse de yapar.

33 — Müzakere kâtipler tarafından zaptolunur.

34 — Kongre kararlarını hazır azanın mutlak ekseriyetiyle verir.

Beşinci Kısım

Fırka Gurubu

35 — Fırka gurubu, Büyük Millet Meclisindeki Fırkaya mensup azalardan teşekkül eder.

36 — Mebuslar gurubu, Fırkanın programına göre hare-

ket etmek, Fırka programının kanunlara tatbikına çalışmak, ocak tarafından Fırka programına tevfi kan verilen direktiflere bakmakla mükelleftir.

37 — Mebuslar gurubunun reisi, merkez ocağı reisi bulunmadığı takdirde umumî reisdur.

38 — Gurubun müzakereleri zaptolunur.

39 — Meclis gurubu hiç olmazsa beş günde bir toplanır. Fakat Reis ve gurup azasından on beş kişinin isteğı üzerine, gurup daha evvel de toplanabilir.

40 — Gurubun kararları hazır azanın nıfsından bir kişinin fazlalığı ile verilir. Verilen kararlara bütün azaların tebaiyet etmeleri mecburidir. Hazır bulunmayan azalar verilen kararlardan haberdar olmakla mükelleftirler.

41 — Gurup namına yalnız reis söz söyleyebilir. Fakat herhangi bir mesele dolayısıyla reis bu selâhiyetini gurup azasından münasip gördüğü zata verebilir.

42 — Guruba mensup mütehassıslar ihtisaslarını alâkadar eden meselelerin müzakerelerine hazırlanmak ve bu gibi meselelerin Fırkanın programına göre halline çalışmakla mükelleftirler.

43 — Gurupça müzakere edilip karar altına alınmayan meselelerin müzakeresinde gurup azası rey ve fikrinde serbesttirler. Bununla beraber gerek fikirlerinde, gerek reylerinde Fırkanın umumî programına göre hareket etmek mecburiyetindedirler.

44 — Gurubun kararları alınmadan istizah yapılamaz. Sual için umumî reisin muvaffakati elzemdir.

45 — Millet Meclisinde Fırka programını alâkadar eden meseleler müzakere edilirken Fırkaya mensup azanın hazır bulunması şarttır.

46 — Gurup reisinden müsaade alınmaksızın Meclisten mezuniyet alarak ayrılmaz.

47 — Fırkanın programına muhalif söz söylemek, yazı yazmak ve rey vermek yasaktır.

48 — Fırka namzetlerinin kazanmaları ve Mecliste Fırka namına vaki olacak tekliflerin Meclisten geçmesi için çalışmak ve rey vermek borçtur.

49 — Mebusluk nüfuzunu istimal ederek Devlet Hazinesini, ticarî ve iktisadî teşebbüsleri lehine ızzar etmek Fırkaya mensup azalar için memnudur.

Altıncı Kısım

İnzibat Kaideleri

50 — Fırkanın herhangi bir ocağının azası olarak özürsüz birbiri ardında beş defa içtimaa gelmeyenler istifa etmiş sayılırlar.

51 — Yukarıda yazılı kaidelere bakmayanlar ve Fırkanın manevî şahsiyetini halk nazarında düşürebilecek fiil ve harekette bulunanlar birinci defa ihtar, ikinci defa muvakkat ihraç ve üçüncü defa daimî ihraç kararına tâbi olurlar.

52 — Mahalle, köy, nahiye, kaza ve vilâyetlerde bu cezalar ocaklar tarafından verilir.

53 — Fırka guruplarının ihtar ve muvakkat ihraç kararlarına merkez ocağı karar verir. Daimî ihraç cezası da gurubun umumî heyeti tarafından verilir.

54 — Daimî ihraç cezasına uğrayanlar, karara tebaiyet etmekle beraber umumî kongreye arzı keyfiyet etmek selâhiyetini muhafaza ederler.

Haysiyet Divanı

55 — Haysiyet divanı beş kişiden teşekkül eder. Ve Fırka gurubu tarafından seçilir.

56 — Divan kendisine bir reis ve bir kâtip intihap eder.

57 — Haysiyet divanı fırka gurubuna mensup azalar arasında çıkan ihtilâfları hal ve fasleder.

58 — İki taraf dinlendikten sonra —Divanca verilecek karar— üç gün zarfında gurubun reisine arz olunur. Reis beş gün zarfında kararı Fırka gurubuna arzeder.

59 — Gurubun verdiği karar katidir.

Fırkanın Varidatı

60 — Fırka masraflarını aşağıdaki varidatla karşılaştırır :

A) Fırkaya giren her azadan her ay en az beş kuruş alınacaktır. Kudreti olmayanlar bu aidattan muaftır.

B) Fırka gurubunun azası aylık tahsisatlarından yüzde bir yardım (para)sı vereceklerdir.

C) Fırkaya giren aza bir defaya mahsus olmak üzere en az yirmi beş kuruş duhuliye verecektir. Kudreti olmayanlar bundan muaftır.

Yasanın Tefsiri

Fırka yasasının tefsiri selâhiyeti büyük kongreye münhasırdır.

Muvakkat Madde

Kongre akdölununcaya kadar vilâyet ocakları merkez ocağından verilecek selâhiyet üzerine teşekkül eder.

Vilâyet ocakları, kaza ocaklarını, kaza ocakları nahiye ocaklarını, nahiye ocakları da köy, mahalle ocaklarının teşkiline selâhiyet verecektir.

EK V

Konyalı Âşık Mehmet'in (Yakıcı) Fethi Beye seslenerek yazdığı «Şikâyetnâme» (1)

ŞİKÂYETNÂME

*Şikâyetnâmeyi yazdım huzur'a
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey,
Dokunmasın bir şey kalbe fütura
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey.*

*Yaşasın Fethi Bey, kurdu bir fırka
İyi namı gitti garb ile şarka
Ne altta sergi var, ne dal'da hırka
Perişan halimizi bilsin Fethi Bey.*

*Tevazu kalmadı düzen bozuldu
İcar nisbetinde evler yazıldı
Fakir, fukaranın bağıri ezildi
Pek yaman haldeyim bilsin Fethi Bey.*

*Rençber idi insanların yararı,
Dört senedenberi etti zararı
Her tahsildarda var, haciz kararı
Canımız yanıyor bilsin Fethi Bey.*

(1) SELÇUK ES: Konyalı Aşık Mehmet'in Bir Destanı; T.F.A. Dergisi, sayı 252, yıl 1970 (Konyalı Aşık Mehmet Yakıcı 1879-1949 yılları arasında yaşamıştır.)

*Sabahtan tahsildar dizilir bir saf,
Ne tüccar kalmıştır ve ne de esnaf
Her gelen tahsildar etmiyor insaf
Malımız hacizde bilsin Fethi Bey.*

*Hep zengin ağalar çıktılar hiçe
Tahsildarlar kıvrar hem gündüz gece
Yol parası aldı altımdan keçe
Böyle bir haldeyim bilsin Fethi Bey.*

*Eska'yı (2) açtılar yeni daire
Bu derdimize olmadı çare
Bir dönüm ekine üç lira pare
Onu da bulamam bilsin Fethi Bey.*

*Düşünceler arttı, derdime daldım,
Ziraat Bankası'ndan yüz lira aldım,
Bunu veremeyüp mükedder kaldım,
Kederli olduğumu bilsin Fethi Bey.*

*Esnaftın yarısı dükkândan kalktı,
Buğdaycı, tiftikçi büsbütün battı,
Koyun tüccarları bütün top attı
Bundan da haberin olsun Fethi Bey.*

*Maaş alanlarda fantazi çoktur
Parayı kazanan avukat, doktor
Fukara rençbere hiç bakan yoktur
Bunların halini sorsun Fethi Bey.*

*Okuyup mektubum ele alaydı,
Fethi Bey derdime çare bulaydı,
Olursa bir imdat senden olaydı
Ne yapsın dünyaya gayrı Fethi Bey.*

(2) O dönemde açılan sulama idaresi.

*Fethi Bey de sözlerime bakaydı
Gazyağı da ucuzlayıp akaydı
Şeker, kibrit inhisarı kalkaydı
Millet size duacıdır Fethi Bey.*

*Çalıştım çifttime yapmadım hile
Yüzelli dönümden çıktı on kile
Benim tohumluğa yetmiyor bile
Bankaya ne verem yetiş Fethi Bey.*

*Aşık Mehmet senin sözlerin haktır
Kimse kıymetini etmiyor takdir
Vergiye verecek on param yoktur
Ne satup vereyim bilmem Fethi Bey.*

EK VI

T.C. Dahiliye Vekâletinin 5 Eylül 1930 tarihinde
Valiliklere gönderdiği genelge (1)

Son zamanlarda bazı neşriyat ve rivayet üzerine bazı kimselerin vergiler kaldırılacaktır, askerlik olmayacaktır, fes giyilecektir, Türk harfleri kaldırılacaktır gibi makûs ve menfî propagandalarla muhtelif maksatları gizleyen işalarda bulundukları ve halkı kanunî mükellefiyetlerini ifadan kaçınmaya tahrik ettikleri vali beylerden gelen raporlardan anlaşıyor.

Kanunlara itaatsizliğe tahrik ve teşvik, kanuna itaatsizlik kadar ve nizam ve asayiş memlekete muzır bir harekettir. Demokrasilerde en çok korunulacak ve korkulacak zihniyet ve hareket demagojidir. Öyle makûs ve menfi istikametteki propagandalar genişledikçe bir memleketin idaresi anarşiye bile düşebilir. Memleketin asayiş ve inzibatını muhafaza ve Cumhuriyet kanunlarının tamamıyla tatbikini temin ve devlet ve hükümet otoritesini herşeyden yüksek tutmak ve yüksek tanıtmakla mükellef ve mesul idare âmir ve memurlarımızın şahsî bilgi ve tecrübelerine inzımam eden nüfuz ve selâhiyetlerini en geniş mânada kullanarak muhitlerini irşat ile muzır ve menfi propagandaların fena tesirlerini izale ve muharrikleri takip ve mahkemelere tevdi ederek propagandaya kapılabilecek vatandaşları bilâhare

(1) T.B.M.M., Z.C., C. XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, s. 48-49.

ekecekleri cezalardan ve gorecekleri zarardan vikye et-
melerini ve herhalde kanunların temini memuriyeti ve dev-
let nüfuzunun mahallî, şartlara en mülayim kanunî ve idar
tedbirlerle, fiiliyat sahasında olduğu kadar fikirlerde ve g-
nllerde de huzuru skn ve Cumhuriyet ve inkılâp kanun-
larına halkın uurlu ve samim muhabbet ve itimadının ida-
mesi esbabının teminini ve bu tedbirlere sik olacak vekayi
ve hâdisat ile tatbik edilen ve edilecek olan tedbirlerden
veklet günü gününe haberdar buyurmalarını rica ederim.

KAYNAKÇA

I — KİTAPLAR :

- AHMET AĞAOĞLU : Devlet ve Fert; İstanbul, 1933
AHMET AĞAOĞLU : Serbest Fırka Hatıraları; 2. Basım, İstanbul, 1969
AHMET AĞAOĞLU : Serbest İnsanlar Ülkesinde; İstanbul, 1930
SAMET AĞAOĞLU : Babamın Arkadaşları; 3. Basım, İstanbul, 1969
NAKİ CEVAT AKKERMEN : Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar; Ankara, 1950.
HENRY ELISHA ALLEN : The Turkish Transformation — A Study in Social and Religious Development; Greenwood Press, New York, 1968
TEKİN ALP : Kemalizm, İstanbul, 1936
DAMAR ARIKOĞLU : Hatıralarım; İstanbul, 1961
ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR : İkinci Adam — İsmet İnönü; C. I, 1884-1938; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966
ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR : Menderes'in Dramı (1899-1969); Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969
ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR : Tek Adam — Mustafa Kemal; C. III, 1922-1938, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul, 1966
MUSTAFA AYSAN : 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası; Es Yın., 2. Basım, İstanbul, 1980
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, T.B.M.M.nde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938); Türk İnkılâp Ens. Yın., no. 1, İstanbul, 1945
(MUSTAFA) KEMAL ATATÜRK : Nutuk, C. II, 1920-1927; Türk Devrim Tarihi Ens. Yın., 6. Basım, İstanbul, 1963

- FALİH RIFKI ATAY** : Çankaya - Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar; Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Yyn., İstanbul, 1969
- AHMET HAMDİ BAŞAR** : Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye; İstanbul, 1945
- CELAL BAYAR** : Ben de Yazdım - Milli Mücadeleye Gidiş; C. IV, İstanbul, 1967
- Nİ'YAZİ BERKES** : Türkiye'de Çağdaşlaşma; Bilgi Yyn., Ankara, 1973
- Nİ'YAZİ BERKES** : Türk Düşününde Batı Sorunu; Bilgi Yyn., Ankara, 1975
- HİKMET BİLÂ** : C.H.P. Tarihi (1919-1979); Ankara, 1979
- ALİ FUAT CEBESÖY** : Siyasi Hatıralar; II. Kısım, Doğan Kardeş Yyn., İstanbul, 1960
- TEVFİK ÇAVDAR** : Milli Mücadele Başlarken Sayılarla «...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye»; Milliyet Yyn., İstanbul, 1971
- C. H. DODD** : Politics and Government in Turkey; Manchester University Press, London, 1969
- AVNİ DOĞAN** : Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası; Dünya Yyn., İstanbul, 1964
- MAURICE DUVERGER** : Diktatörlük Üstüne; Çev. Bülent Tanör, Dönem Yyn., İstanbul, 1965
- A. ŞEVKET ELMAN** : Dr. Reşit Galip; Ankara, 1953
- NURİ EREN** : Turkey Today and Tomorrow - An Experiment in Westernization; Frederick A. Praeger, New York, 1963
- EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**, bkz. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü
- TEKİN ERER** : Türkiye'de Parti Kavgaları; Tekin Yyn., 2. Basım, İstanbul, 1966
- HAMZA EROĞLU** : Türk Devrim Tarihi; 5. Basım, Ankara, 1977
- FREDERICK W. FREY** : The Turkish Political Elite; The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1965
- İSMET GİRİTLİ** : Fifty Years of Turkish Political Development, 1919-1969; İ.Ü.H.F., Yyn., İstanbul, 1969
- MAHMUT GOLOĞLU** : Devrimler ve Tepkileri (1924-1930); Ankara, 1972
- JOSEPH GREW** : Atatürk ve İnönü - Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları; Çev. Muzaffer Aşkın, Akşam Kitapçılık Tic. Limited Şti. Yyn., İstanbul, 1966
- İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ** : Türkiye'de Siyasi Dernekler, C. II, Ankara, 1950
- SELİM İLKİN**, bkz. İlhan Tekeli - Selim İlkin
- AFETİNAN** : Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler; Türkiye İş Bankası Yyn., Ankara, 1959
- İSMET İNÖNÜ** : İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, bkz. ABDİ İPEKÇİ

- SÜREYYA İLMEN**: Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka; Muhiddin Fuad Gücüyener Yyn., İstanbul, 1951
- ABDİ İPEKÇİ**: İnönü Atatürk'ü Anlatıyor; Cem Yyn., İstanbul, 1968
- İSMAİL CEM (İPEKÇİ)**: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi; Cem Yyn., İstanbul, 1970
- İSMAİL HUSREV**: Türkiye'de Köy İktisadiyatı - Bir Milli İktisat Tetkiki; Kadro Mecmuası Yyn., İstanbul, 1934
- (FERİDUN) KANDEMİR**: Siyasi Dargınlıklar, C.IV, Serbest Fırka — Nasıl Kuruldu? Nasıl Kapatıldı?; Ekicigil Yyn., İstanbul, 1955
- YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU**: Politikada 45 Yıl; Bilgi Yyn., Ankara, 1968
- KEMAL KARPAT**: Türk Demokrasi Tarihi — Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller; İstanbul, 1967
- KILIÇ ALİ (ALİ KILIÇ)**: Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor; Sel Yyn., İstanbul, 1955
- NECİP FAZİL KISAKÜREK**: Benim Gözümde Menderes; Ötüken Yyn., İstanbul, 1970
- SUNA KİLİ**: Turkey-A Case Study of Political Development; Robert College Yyn., İstanbul, 1968
- LORD KINROSS**: Atatürk — A. Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey; William Morrow and Company Yyn., New York, 3. Basım, 1967
- EMRE KONGAR**: İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı; 3. Basım, Bilgi Yyn., Ankara, 1979
- CEMAL KUTAY**: Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi; C. XX, İstanbul, 1962
- BERNARD LEWIS**: The Emergence of Modern Turkey; Oxford University Press, London, 1965
- GEOFFREY L. LEWIS**: Turkey; Frederick A. Praeger, New York, 2. basım, 1955
- A. FETHİ OKYAR**: Üç Devirde Bir Adam (Hatıralar); Yayına hazırlayan: Cemal Kutay; Tercüman Yyn., İstanbul, 1980
- ERSİN ONULDURAN**: Political Development and Political Parties in Turkey; A.Ü.S.B.F., Yyn., Ankara, 1974
- GÜNDÜZ ÖKÇÜN**: Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) — Haberler, Belgeler, Yorumlar; A.Ü.S.B.F., Yyn., 2. Basım, Ankara, 1971
- ÇETİN ÖZEK**: Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü; Varlık Yyn., İstanbul, 1964
- M. PHILIPS PRICE**: A History of Turkey - From Empire to Republic; George Allen and Unwin Ltd., London, 1956
- HABAHATTİN SELEK**: Anadolu İhtilâli; Cem Yyn., 5. Basım, İstanbul, 1973

- M. ZEKERİYA SERTEL**: Hatırladıklarım; İstanbul, 1968
- STANFORD J. SHAW - EZEL KURAL SHAW**: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C. II, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808 - 1975; Cambridge University Press, New York, 1977
- HASAN RIZA SOYAK**: Atatürk'den Hatıralar; C. II, Yapı ve Kredi Bankası Yyn., İstanbul, 1973
- İLKAY SUNAR**: State and Society in the Politics of Turkey's Development; A.Ü.S.B.F., Yyn., Ankara, 1974
- İLHAN TEKELİ-SELİM İLKİN**: 1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları; O.D.T.Ü. Yyn., Ankara, 1977
- TANER TİMUR**: Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946; Doğan Yyn., Ankara, 1971
- ARNOLD TOYNBEE**: Türkiye — Bir Devletin Yeniden Doğuşu; Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yyn., İstanbul, 1971
- F. HÜSREV TÖKİN**: Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965); Elif Yyn., İstanbul, 1965
- TARIK Z. TUNAYA**: Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952); İstanbul, 1952
- HİLMİ URAN**: Hatıralarım; Ankara, 1959
- ASIM US**: Hatıra Notları (1930-1950); İstanbul, 1966
- DONALD EVERETT WEBSTER**: The Turkey of Atatürk - Social Process in the Turkish Reformation; The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1939
- WALTER F. WEIKER**: Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and its Aftermath; E. J. Brill, Leiden, 1973
- ÇETİN YETKİN**: Türk Halk Hareketleri ve Devrimler; Milliyet Yyn., 2. Basım, İstanbul, 1980
- AHMET YÜCEKÖK**: Türkiye'de Din ve Siyaset; Gerçek Yyn., 2. Basım, İstanbul, 1976

II — YAZI DİZİLERİ :

- KEMAL ZEKİ GENÇOŞMAN**: Serbest Cumhuriyet Partisi; Dünya, 6 Aralık 1980 — S.C.P. Üç Ay Yaşadı; Dünya, 7 Aralık 1980 (Yazarın, «1. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler» adlı ve Dünya gazetesinde yayınlanan yazı dizisinden).
- ABDİ İPEKÇİ**: Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi; Milliyet, 18 Kasım 1961 - 30 Kasım 1961
- KÂZIM ÖZALP**: Atatürk ve Cumhuriyet; Milliyet, 29 Ekim 1963 - 3 Kasım 1963 (3 Kasım 1963 günlü yazı S.C.F. ile ilgilidir).
- SAİT ARİF TERZİOĞLU**: Cumhuriyet Devrinde Kurulan Siyasi Partiler; Cumhuriyet, 17 Şubat 1961 - 19 Şubat 1961

III — MAKALELER :

- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Bitarafılık Meselesi; Cumhuriyet, 29 Eylül 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Cumhuriyet Halk Fırkasına Gölince; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Fırka Teşkilâtı; Cumhuriyet, 18 Eylül 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Fesih Kararının Esbab-ı Mucibesi Çürüktür; Cumhuriyet, 20 Teşrinisani 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** İkinci Fırka; Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** İktidar Mevkii; Cumhuriyet, 24 Ağustos, 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** İnsafın O Yerde Namı Yok mu?; Cumhuriyet, 27 Ağustos 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** İzmir Hâdiseleri; Cumhuriyet, 7 Eylül 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** İzmir Tezahüratı; Cumhuriyet, 6 Eylül 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Reiscumhur Hz. Dahili Siyasette Bitaraftırlar; Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Siyasette Tekâmül; Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Siyasi Terbiye İş; Cumhuriyet, 15 Ağustos 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Tahattur ve Tahlil; Cumhuriyet, 8 Teşrinievvel 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Tevkifat; Cumhuriyet, 16 Eylül 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Yeni Fırkanın Mahiyeti; Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930
- YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) :** Yeni Fırkanın Umumi Telâkkisi; Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930
- AHMET (AĞAOĞLU) :** Aleyhte Yapılan Neşriyat Sökmedi; Son Posta, 24 Eylül 1930
- AHMET (AĞAOĞLU) :** 1930 Senesinin Bilânçosu; Son Posta, İkinci Kânun 1931
- AHMET (AĞAOĞLU) :** Gazinin Nutku; Son Posta, 17 Teşrinisani 1930
- AHMET (AĞAOĞLU) :** İkinci Fırkaya Lüzum Var mıdır?; Son Posta, 11 Teşrinievvel 1930
- AHMET (AĞAOĞLU) :** Milli İrade Bu mudur?; Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930

- AHMET (AĞAOĞLU) :** Serbest Fırka'ya Meş'um Diyorlar, Şea-
met Nerededir?; Son Posta, 18 Teşrinievvel 1930
- AHMET (AĞAOĞLU) :** Yine Prensip Meselesi; Son Posta, 10 Teş-
rinisani 1930
- FALİH RIFKI (ATAY) :** Bizim Politikamız; Hâkimiyeti Milliye,
26 Ağustos 1930
- FALİH RIFKI (ATAY) :** Hiç Bir Tehlike Yoktur; Hâkimiyeti Mil-
liye, 4 Eylül 1930
- FALİH RIFKI (ATAY) :** Mazlum ve Maznun; Hâkimiyeti Milliye,
17 Eylül 1930
- FALİH RIFKI (ATAY) :** Sebep; Hâkimiyeti Milliye, 18 Teşrinisa-
ni 1930
- FALİH RIFKI (ATAY) :** Uçurumun Dibinden; Hâkimiyeti Milli-
ye, 11 Teşrinisani 1930
- FALİH RIFKI (ATAY) :** Yeni Fırka Doğarken; Hâkimiyeti Milli-
ye, 17 Ağustos 1930
- SUAT DERVİŞ :** Türk Kadını Heyecanda; Yarın, 15 Ağustos 1930
- SUAT DERVİŞ :** Yeni Fırka ve Kadınlar; Yarın, 12 Ağustos 1930
- MAURICE DUVERGER :** Türkiye'de Siyasi Partiler - Yirmi Yılın
Tek Parti İdaresi; Yeni İstanbul, 20 Mart 1950
- AHMET CEVAT (EMRE) :** Kemalizm ve Demokrasi; Yeni Muhit;
Nisan 1931, sayı 30, s. 1 - 3
- AHMET CEVAT (EMRE) :** Medenî Yetişkinlik ve Fırkalar Haya-
tı; Yeni Muhit, Teşrinievvel 1930, sayı 24, s. 401-402
- AHMET CEVAT (EMRE) :** Memleketin Siyasi ve İçtimai Mesele-
leri; Yeni Muhit, Teşrinisani 1930, sayı 25, s. 1 - 2
- AHMET CEVAT (EMRE) :** Tek Fırka Çok Fırka Münakaşası; Ye-
ni Muhit, Kânunusani 1931, sayı 27, s. 1-5
- AHMET CEVAT (EMRE) :** Yeni Bir Fırkanın Teşekkülü - Siyasi
Teşekküller Sisteminde Normal Hayata Doğru; Yeni Muhit,
Eylül 1930, sayı 23, s. 321-323
- MUHARREM GİRAY :** İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilât -
Karakol Cemiyeti; Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Ta-
rihimiz, C. I, sayı 11, 10 Mayıs 1962, s. 345-347
- HAKKI TARIK, bkz. HAKKI TARIK US**
- HAMDULLAH SUPHİ, bkz. HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER**
- HAYDAR BEY, bkz. HAYDAR YULUĞ**
- İSMET (İNÖNÜ) :** Fırkamızın Devletçilik Vastası; Kadro, sayı 22
1933
- FERİDUN KANDEMİR :** Türk Ocakları; Resim Tarih Mecmuası,
sayı 70, Ekim 1955, s. 4104-4108
- ERCÜMEND KURAN :** Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi;
Türk Kültürü, C. IV, sayı 37, Kasım 1965, s. 63-65
- ERCÜMEND KURAN :** Atatürk'ün Demokrasi ve Halkçılık Anla-
yışı; Türk Kültürü, C. V, sayı 50, Aralık 1966, s. 143-145

CEMAL KUTAY : Bu Dāvaya Atatürk On Beş Yıl Önce Şöyle Bir Teşhis Koymuştu; Millet (dergi), 30 Ocak 1947, sayı 52, n. 3

M. NERMİ : Modern Devlet ve Halk; Cumhuriyet, 3 Teşrinisani 1930

MAHMUT - Siirt Mebusu, bkz. **MAHMUT SOYDAN**

MEHMET ASIM, bkz. **MEHMET ASIM US**

NECMEDDİN SADIK, bkz. **NECMEDDİN SADAK**

ARİF ORUÇ : Başvekâlet; Yarın, 24 Eylül 1930

ARİF ORUÇ : Fırkanın Feshi; Yarın, 18 Teşrinisani 1930

ARİF ORUÇ : Gazi Hz.; Yarın, 25 Eylül 1930

ARİF ORUÇ : Hakikat Budur!; Yarın, 22 Ağustos 1930

ARİF ORUÇ : Halk Fırkası Matbuatının Bugünkü Halir Bir Hayli Gariptir; Yarın, 18 Ağustoc 1930

ARİF ORUÇ : İkinci Fırka; Yarın, 4 Teşrinievvel 1930

ARİF ORUÇ : İnsan Dileriz; Yarın, 18 Teşrinievvel 1930

ARİF ORUÇ : Millet Büyük Adamı Bekliyor; Yarın, 10 Teşrinievvel 1930

ARİF ORUÇ : Müdahaleler; Yarın, 21 Eylül 1930

ARİF ORUÇ : Sivas Bağlarında Düdük Sesi İşitilecekmiş; Yarın, 13 Ağustos 1930

ARİF ORUÇ : Vergi Meselesi; Yarın, 25 Ağustos 1930

ARİF ORUÇ : Yeni Fırka - Türk Milleti Yeni Fırkadan Ne Bekliyor?; Yarın, 10 Ağustos 1930

A. R. : Serbes Fırkanın Doğuşu, Yaşayışı, Kapanışı; Resimli Tarih Mecmuası, sayı 15, Mart 1951, s. 644-646

REŞİT GALİP : Delâlet - Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı Beyefendiye; Hâkimiyeti Milliye, 15 Teşrinievvel 1930

SABİHA ZEKERİYA, bkz. **SABİHA ZEKERİYA SERTEL**

NECMEDDİN SADIK (SADAK) : Hain Tecelli; Akşam, 7 Eylül 1930

NECMEDDİN SADIK : Hakikat; Akşam, 14 Eylül 1930

NECMEDDİN SADIK : İş Çıgırından Çıkmasın; Akşam, 6 Eylül 1930

NECMEDDİN SADIK : İzmir Nutku; Akşam, 9 Eylül 1930

NECMEDDİN SADIK : Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Mahsulüdür; Akşam, 19 Ağustos 1930

SABİHA ZEKERİYA (SERTEL) : Görüyoruz : Değişmeyen Tabloların Faciasını, İşidiyoruz : Barlarda Kadın, Şampanya Sesleri; Resimli Ay, 1 Kânunsani 1931, 7. Sene, sayı 9, s. 4

SABİHA ZEKERİYA (SERTEL) : Görüyoruz : Haklarını Arayan Köylülerin İple Bağlandığını ve Duyuyoruz : Mecidiyeköyü'nde Çalışan Amelenin Hayvan Gibi, Uşak Gibi İstismar Edildiğini; Resimli Ay, Eylül 1930, Sene 7, sayı 7, s. 2-3

MAHMUT (SOYDAN) : Bir Hakikat; Hâkimiyeti Milliye, 22 Ağustos 1930

- MAHMUT (SOYDAN)** : Ciddi ve Samimi Olalım; Hâkimiyeti Milliye, 21 Ağustos 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Fırka Mücadeleleri; Hâkimiyeti Milliye, 5 Teşrinievvel 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Fırkamız Ekseriyette Kaldıkça; Hâkimiyeti Milliye, 25 Ağustos 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Fırkamızın Kuvveti; Hâkimiyeti Milliye, 30 Eylül 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Gazi'nin Aziz Şahsiyeti; Hâkimiyeti Milliye, 20 Teşrinievvel 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Hakikatı Unutmayalım; Hâkimiyeti Milliye, 24 Ağustos 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : İstirabın İçyüzü; Hâkimiyeti Milliye, 7 Teşrinievvel 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Karşı Karşıya; Hâkimiyeti Milliye, 31 Ağustos 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Rüşvet; Hâkimiyeti Milliye, 28 Ağustos 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Söz Fethi Beyindir; Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930
- MAHMUT (SOYDAN)** : Yeni Fırka Etrafında; Hâkimiyeti Milliye, 18 Ağustos 1930
- HAMDULLAH SUPHİ (TANRIÖVER)** : Karşı Taraf; Akşam, 30 Eylül 1930
- FETHİ TEVETOĞLU** : Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti; Türk Kültürü, C. VIII, sayı 94, Ağustos 1970, s. 93-100
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ** : «Ahmet Ağaoğlu» maddesi; C. I, s. 225 (1946)
- MEHMET ASIM (US)** : Fethi Beye Cevap; Vakit, 9 Eylül 1930
- MEHMET ASIM (US)** : Gazinin İzahı; Vakit, 11 Eylül 1930
- MEHMET ASIM (US)** : Serbest Cumhuriyet Fırkası Liderine Cevap; Vakit, 24 Ağustos 1930
- MEHMET ASIM (US)** : Serbest Fırkanın Namzetleri; Vakit, 6 Teşrinievvel 1930
- MEHMET ASIM (US)** : Sis Basıyor; Vakit, 19 Teşrinievvel 1930
- HAKKI TARIK (US)** : Gazinin Mevkii; Vakit, 18 Teşrinievvel 1930
- WALTER F. WEIKER** : Serbest Fırka - Başarı veya Başarısızlık; Forum, 15 Mart 1961, sayı 167, s. 9-10
- YUNUS NADİ**, bkz. **YUNUS NADİ ABALIOĞLU**
- HASAN-ÂLİ YÜCEL** : Nuri Conker'in Biyografisi; (NURİ CONKER) : Zabıt ve Kumandan, Türkiye İş Bankası Yyn., Ankara, 1959, s. 3-7

IV — SÖYLEVLER :

- MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) :** 1 Kasım 1930'da T.B.M.M. nin 3. Dönem 4. Toplantı yılını açış söylevi; Söylev ve Demeçler'de, s. 349-354
- MAHMUT ESAT (BOZKURT) :** 23 Ağustos 1930 Kayseri söylevi; Vakıf, 25 Ağustos 1930
- MAHMUT ESAT (BOZKURT) :** 18 Eylül 1930 Ödemiş Söylevi; Hâkimiyeti Milliye, 19 Eylül 1930; Vakıf, 19 Eylül 1930
- FETHİ (OKYAR) :** 7 Eylül 1930 İzmir söylevi; Ayın Tarihi, sayı 78, Eylül 1930, s. 6585-6591; Cumhuriyet, 8 Eylül 1930; Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930; Vakıf, 8 Eylül 1930; Yarın, 8 Eylül 1930
- FETHİ (OKYAR) :** 8 Eylül 1930 Manisa söylevi; Cumhuriyet, 10 Eylül 1930
- FETHİ (OKYAR) :** 12 Eylül 1930 Balıkesir söylevi; Cumhuriyet, 13 Eylül 1930; Hâkimiyeti Milliye, 14 Eylül 1930
- İSMET (İNÖNÜ) :** 30 Ağustos 1930 Sivas söylevi; Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930

V — DEMEÇ VE RÖPORTAJLAR :

- AHMET (AĞAOĞLU) :** Demeçler; Akşam, 22 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930, 19 Ağustos 1930, 20 Ağustos 1930, 21 Ağustos 1930, Yarın, 18 Ağustos 1930, 19 Ağustos 1930, 21 Ağustos 1930
- ALİ HAYDAR, bkz. HAYDAR YULUĞ**
- MAKBULE (ATADAN) :** Demeç; Akşam, 25 Ağustos 1930, Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930
- MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) :** Demeçler; Akşam, 26 Eylül 1930; Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1930
- NURİ (CONKER) :** Demeçler; Cumhuriyet, 21 Ağustos 1930, 25 Ağustos 1930, 16 Eylül 1930
- FETHİ (OKYAR) :** Demeçler; Akşam, 17 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930, 1 Ağustos 1930, 15 Ağustos 1930, 19 Ağustos 1930, 24 Ağustos 1930; Yarın, 23 Ağustos 1930, 10 Teşrinievvel 1930; Röportajlar; Akşam, 11 Ağustos 1930 (Necmeddin Sadık); Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930; Vakıf, 12 Ağustos 1930, 15 Ağustos 1930, 17 Ağustos 1930; Yarın, 14 Ağustos 1930, 18 Ağustos 1930.
- İSMET (İNÖNÜ) :** Demeçler; Cumhuriyet, 6 Eylül 1930; Hâkimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930; Milliyet, 18 Kasım 1961 (Abdi İpekçi'ye); Röportaj, Yeni Muhit, Teşrinisani 1930, sayı 25, s. 2-4 (Nahit Sırrı)

REŞİT GALİP: Demeç; Cumhuriyet, 13 Eylül 1930
ALİ HAYDAR (YULUĞ): Vakit, 17 Ağustos 1930

VI — AÇIK MEKTUPLAR VE BELGELER :

YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) : Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hz.ne Açık Mektup; Cumhuriyet, 9 Eylül 1930

MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) : Fethi Beye yazılan 11 Ağustos 1930 günlü mektup; Hâkimiyeti Milliye, 12 Ağustos 1930 ve ayrıca, A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 22-23, OKYAR : a.g.k., s. 436-437, SOYAK : a.g.k., C. II, s. 415; TUNAYA : a.g.k., s. 633

MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) : «Cumhuriyet Gazetesi Başmuharriri Yunus Nadi Beyefendiye» başlığını taşıyan 9 Eylül 1930 günlü mektup; Cumhuriyet, 10 Eylül 1930

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI : S.C.F.nın kapatılması üzerine valiliklere gönderilen 18 Kasım 1930 günlü genelge; Ayın Tarihi, sayı 80, Kasım 1930, s. 6823

FETHİ (OKYAR) : Gazi Mustafa Kemal'e 9 Ağustos 1930 günlü mektup; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930; Hâkimiyeti Milliye, 11 Ağustos 1930 ve ayrıca Ayın Tarihi, sayı 79-81 (1930), s. 6576-6577; A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 20-22, OKYAR : a.g.k., s. 428-430, SOYAK : a.g.k., C. II, s. 413-414, TUNAYA : a.g.k., s. 631-633

FETHİ (OKYAR) : Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları; yayınlayan Fethi Tevetoglu, Türk Kültürü, C. VII, sayı 82, Ağustos 1969, s. 71-91

S.C.F. : Program; 13 Ağustos 1930 günlü gazeteler ve ayrıca, A. AĞAOĞLU : a.g.k., s. 159-160, OKYAR : a.g.k., s. 470-472, TUNAYA : a.g.k., s. 633-634; Ayın Tarihi, sayı 77, Ağustos 1930, s. 6581-6582

S.C.F. : Serbest, Lâik, Cumhuriyet Fırkasının Yasası; İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü : Türkiye'de Siyasi Dernekler, C. II, s. 71-84

S.C.F. : 15 Eylül 1930 günlü bildiri; Hâkimiyeti Milliye, 16 Eylül 1930

S.C.F. : «S.C.F. İstanbul Vilâyet Ocağı Reisliğine» başlıklı ve 6 Ekim 1930 günlü, «S.C.F. Lideri Fethi» imzalı yazı; Yarın, 7 Teşrinievvel 1930

S.C.F. : S.C.F.nın feshine ilişkin ve Dahiliye Vekâletine verilen 17 Kasım 1930 günlü dilekçe; İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü : Türkiye'de Siyasi Dernekler, C. II, s. 75

VII — S.C.F.nın kuruluşundan hemen önceki günlerden başlayarak kapanmasına değin geçen olayların izlenebilmesi

için; Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, Son Posta, Vakit, Yarın gazeteleri taranarak incelenmiştir.

Aynı amaçla, ayrıca, Matbuat Umum Müdürlüğü'nce çıkarılmış bulunan «Ayın Tarihi - Aylık Siyasî Mecmua» (Temmuz - Kasım 1930, sayı 76-80) incelenmiştir.

VIII — T.B.M.M. ndeki görüşmeler için, T.B.M.M., Z.C., Devre 3, İçtima 3, C. XX-XXI; Devre 3, İçtima 4, C. XXII'den yararlanılmıştır.

IX — Sayın Samet Ağaoğlu, Süreyya Ağaoğlu, Cemal Kutay ve Dr. Mükerrerem Sarol ile görüşülerek S.C.F. na ilişkin kişisel bilgilerinden yararlanılmıştır.

İÇİNDEKİLER

KONU / 11

BÖLÜM BİR

GİRİŞ — TOPLUMSAL VE SİYASAL ORTAM / 17

BÖLÜM İKİ

KURULUŞ

Kesim Bir

İzlenen Yöntem

I — Paris Büyükelçisi Fethi Bey (Okyar) Gazi'nin yanında / 29

II — Fethi Beyin eleştirileri / 30

III — Fethi Bey'e verilen görev / 31

IV — Fethi Bey'e verilen «yazılı» güvence / 34

V — C.H.F. ve S.C.F. karşısında Gazi'nin yeri / 36

VI — Resmi işlemler / 38

VII — İzlenen yöntemin «atiptik» oluşu / 39

Kesim İki

Kurucular ve Mebuslar

I — «Fırka Umumi Reisi» — Fethi (Okyar) / 41

(a) Özgeçmişi / 41

(b) Gazi Mustafa Kemal'e yakınlığı / 43

(c) Siyasal düşünce ve eğilimleri / 46

II — «Fırka Umumi Kâtibi» — Nuri (Conker) / 49

(a) Özgeçmişi / 49

(b) Gazi Mustafa Kemal'e yakınlığı / 50

(c) S.C.F. na girmesi / 51

III — Fırkanın «ideologu» — Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Ağaoğlu) / 53

(a) Özgeçmişi / 53

(b) C.H.F. yönetimine ilişkin görüşleri / 54

IV — S.C.F. nın öteki mebusları / 56

V — Kurucuların ve mebusların özelliği / 63

Kesim Üç

Kuruluş Nedeni

I — «Neden»in önemi / 66

II — Görüşler / 67

(a) Cumhuriyet rejiminin çok partili siyasal yaşamı gerektirmesi / 67

(b) Ülkedeki denetim eksikliğinin giderilecek olması / 73

(aa) Hükümetin denetlenmesi için S.C.F. nın kurulduğu görüşü / 73

(bb) C.H.F. nın denetlenmesi için S.C.F. nın kurulduğu görüşü / 78

(c) Toplumun siyasal eğilimlerinin anlaşılacak olması / 79

(d) Siyasal çekişmeler / 81

III — Görüşlerin eleştirilmesi / 83

BÖLÜM ÜÇ

YAPISAL NİTELİKLERİ

Kesim Bir

Program

I — Program metinleri / 91

II — «Program»ın ve «Fırka Yasası»nın hazırlanışı / 92

III — İlkeler / 93

IV — Programın özellikleri / 96

Kesim İki

Örgüt

I — «Fırka Yasası»na göre / 100

II — Uygulanan örgütlenme yöntemi / 102

III — Sınıfları ve meslekleri açısından örgütte görev alanlar / 103

IV — Türk Ocakları konusu / 107

Kesim Üç

Taban

I — Sayısal oluşum / 109

II — Tepkisel oluşum / 111

III — S.C.F. ve kadınlar / 114

IV — S.C.F. nın tabanına C.H.F. nın tepkisi / 115

- V — S.C.F. yöneticilerinin parti tabanını savunmaları / 118
VI — Toplumsal ve siyasal gerçeklerin ışığında S.C.F. nin tabanının oluşumu / 121

BÖLÜM DÖRT

C.H.F. KARŞISINDA S.C.F.

Kesim Bir

Görüşler, Eleştiriler ve Yanıtlar

- I — İktidar seçeneği olarak S.C.F. / 127
II — Ekonomik ve mali konular / 131
(a) Genel olarak ekonomik siyasa / 131
(b) Vergiler / 134
(c) İnhisarlar / 138
(d) Demiryolları / 140
(e) Liberalizm ve devletçilik tartışması / 143
(f) Yabancı «sermaye» / 147
(g) Dış borçlar / 149
(h) Türk parası / 152
(i) Müller raporu / 153
III — Siyasal ve yönetsel konular / 155
(a) Anayasaya aykırı yasalar / 155
(b) Adliye / 156
(c) Rüşvet / 158
(d) Sağcılık - solculuk / 159
IV — Tartışmalardaki «ölül» / 160
V — Tartışmalarla ilgili birkaç gözlem / 162

Kesim İki

Fethi Beyin İzmir Gezisi ve Olaylar

- I — Gezi başlarken / 166
II — İzmir'deki karşılama / 168
III — Olaylar / 170
(a) İzmir valisinin engellemesi / 170
(b) Gösteriler ve halka ateş açılması / 170
(c) Grevler / 173
(d) Kovuşturma ve tutuklamalar / 174
IV — İzmir olayları karşısında C.H.F. ve S.C.F. / 175
V — İzmir olayları üzerine bir değerlendirme / 178

Kesim Üç

Belediye Seçimleri

- I — S.C.F. nin seçimlere girmesi / 182
II — S.C.F. nin adayları (İstanbul, İzmir ve Adana) / 184
III — Seçimler sırasındaki olaylar / 188
(a) Genel bir bakış / 188

- (b) Devlet görevlileri ve seçimler / 189
- IV — Seçim sonuçları / 191
- V — S.C.F. nin «fesat» ve «yolsuzluk» savları / 193
- (a) T.B.M.M. nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde / 193
- (b) T.B.M.M. nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde / 194
- (aa) Dahiliye Vekili hakkında görüşme açılması / 194
- (bb) Fethi Beyin suçlamaları / 194
- (cc) C.H.F. sözcülerinin karşı suçlamaları / 197
- (dd) Fethi Beyin suçlamalara yanıtı / 199
- (ee) Görüşmelerin sona ermesi / 199
- VI — Seçimler ve sonraki tartışmalar üzerine bir değerlendirme / 200

BÖLÜM BEŞ

KAPANIŞ

Kesim Bir

Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. ndan Destegini Çekmesi

I — Genel olarak Gazi Mustafa Kemal ve S.C.F. / 205

II — İzmir olaylarının etkisi / 207

III — C.H.F. çevrelerinin Gazi Mustafa Kemal'i etkilemeye yönelik yayınları / 210

IV — Arif Oruç'un «Yarın»daki yayınları / 212

V — Seçimler ve seçimlerdeki olayların etkisi / 214

VI — S.C.F. nin Gazi Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmesi / 214

Kesim İki

C.H.F. nda Gazi Mustafa Kemal'in Denetimi Dışındaki Gelişmeler

I — Basında / 218

II — İsmet Paşanın Sivas söylevi / 220

III — «Milli Blok» düşüncesi / 221

Kesim Üç

S.C.F. nin Kendisini «Feshetmesi»

I — T.B.M.M. ndeki ve seçimlerle ilgili tartışmaların son aşaması / 224

II — Gazi Mustafa Kemal ve Fethi Beyin 16 Kasım 1930 günlü görüşmeleri ve partinin feshi / 225

Kesim Dört

Kapatılış Nedeni

I — «Neden»in önemi / 228

II — Görüşler / 229

(a) C.H.F. nin «muhalefet»i kabul edememesi / 229

(b) Devrimlere karşı güçlerin S.C.F. saflarında toplanması / 231

III — Gerçeklerin ışığında kapatılış nedeni / 234

BÖLÜM ALTI

SONUÇ / 241

EK I:

Fethi Beyin Gazi Mustafa Kemal'e yazdığı 9 Ağustos 1930 günlü mektup / 249

EK II:

Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e yazdığı ve 12 Ağustos 1930 günü basına açıklanan mektubu / 251

EK III:

S.C.F. nin Programı / 253

EK IV:

S.C.F. nin Tüzüğü: «Serbest, Lâik, Cumhuriyet Fırkasının Yürüşü» / 254

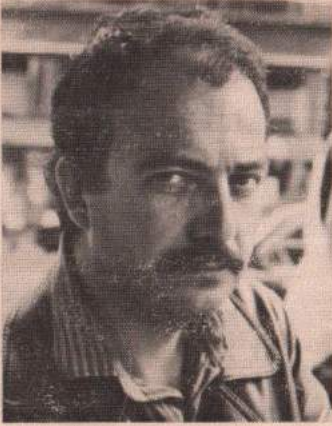
EK V:

Konyalı Âşık Mehmet'in (Yakıcı) Fethi Bey'e seslenerek yazdığı «Şikâyetnâme» / 266

EK VI:

T. C. Dahiliye Vekâleti'nin 5 Eylül 1930 tarihinde valiliklere gönderdiği genelge / 269

KAYNAKÇA / 271

Doç. Dr. Çetin Yetkin 1939 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini T.E.D. Ankara Kolejinde, üniversite öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde gördü. Aynı fakültede hukuk felsefesi üzerine doktora yaptı. "Kaba Kuvvet Felsefesi - Doğuşu ve Gelişimi" (1969, 2. Basımı 1978), "Direnme ve Devrim Kuramları" (1969), "Türkiye'de Sırdaki Bölünmeler" (1970), "Siyasal İktidar Sanata Karşı" (1970), "Türk Halk Hareketleri ve Devrimler" (1974, 2. Basımı 1980), "Belgelerle Türkiye'de 17 İntihar Olayı" (1978) ve "Topluma Karşı Türk Yazını" (1980) yazarın yayınlanmış öteki yapıtlarıdır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı, Türk siyasal yaşamında bir dönüm noktasıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısızlığa uğrayarak kapatılması ile yeni bir dönem başlamış ve Türkiye II. Dünya Savaşının bitimine değin sürecek olan tek parti yönetimine girmiştir. Oysa bu partinin kurulmasını isteyen, en yakınlarını ve en çok güvendiği kimseleri bu partinin kurulması ile görevlendiren ve hattâ parasal destek sağlayan da yine Atatürk'tü. Ne var ki, parti ancak üç buçuk ay yaşayabildi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası olayının arkasındaki gerçek nedir? Bu parti neden kuruldu ve neden kapatıldı? Genellikle öne sürüldüğü gibi "irticaa âlet" mi oldu, yoksa halkımızın özgürlük ve demokrasi aşkının bayraktarlığını mı yaptı? Cumhuriyet dönemi batılılaşma girişimleri ve Atatürk devrimleri içindeki yeri nedir? Atatürk, bir muhalefet partisinin varlığını neden "Cumhuriyet esaslarından" saymıştır?

Bu kitapta bu soruların yanıtlarını bulacaksınız.